

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ
Навчально-науковий інститут підготовки фахівців для підрозділів
слідства та дізнання

**ДІЗНАННЯ ТА ДОСУДОВЕ СЛІДСТВО
В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ:
сучасний стан та шляхи удосконалення**

Матеріали науково-практичної конференції
22 жовтня 2010 року, м. Харків

Харків - 2010

ББК 67.9 (4УКР) 611.1+67.9(4УКР) 311.8
УДК [343.85+343.137.5] (477)

Друкується відповідно до розпорядження Харківського національного університету внутрішніх справ від 05 лютого 2010 року № 17 за рекомендацією Вченої ради навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання Харківського національного університету внутрішніх справ від 28 вересня 2010 року (протокол № 2).

С 91

Дізнання та досудове слідство в органах внутрішніх справ: сучасний стан та шляхи удосконалення: матеріали наук.-практ. конференції, 22 жовтня 2010 р., Харків / М-во внутр. справ України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. — [2-ге видання]. — Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2010. - 294 с.

редкол. О.М. Литвинов, Т.А. Пазинич.

Збірник містить тези доповідей та повідомлень учасників науково-практичної конференції, в яких висвітлюються сучасний стан дізнання та досудового слідства в органах внутрішніх справ України, актуальні проблемні питання кримінально-правового, кримінального та криміналістичного циклів, а також точки зору щодо шляхів удосконалення (реформування) роботи ОВС.

Для практичних працівників правоохоронних органів, викладачів, курсантів та слухачів вищих навчальних закладів.

Тези доповідей та виступів друкуються мовою оригіналу та викладені в авторській редакції з незначними коректорськими правками

ББК 67.9 (4УКР) 611.1+67.9(4УКР)
311.8
УДК [343.85+343.137.5] (477)

© Харківський національний університет внутрішніх справ, 2010

МАРТИНОВ Михайло Данилович.

Начальник Головного управління

МВС України у Харківській області

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ КЕРІВНОГО СКЛАДУ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Успіх реалізації адміністративної реформи в Україні залежить від створення гнучкої, ефективної та авторитетної серед громадян системи державного управління, яка визначається кадровим забезпеченням його органів. У зв'язку з цим особливої актуальності й наукової значимості набувають наукові дослідження адміністративно-правових основ відбору, підготовки та перепідготовки, а також кар'єрного зростання керівного складу органів внутрішніх справ (ОВС) України, тобто організаційного механізму його формування. Зазначений процес викликає необхідність комплексного підходу до службової кар'єри керівників ОВС, а також її правового регулювання.

На сьогоднішній день проблеми кадрового забезпечення та ефективного керівництва в правоохоронних органах України є одними з найменш досліджених у науковому плані, хоча фрагментарне висвітлення має місце в роботах Г.В.Атаманчука, М.І.Ануфрієва, О.М.Бандурки, А.С.Васильєва, В.В.Гончарова, Г.Г.Зуйкова, Ю.Ф.Кравченка, Ю.Л.Пановкіна, В.М.Плішкіна, В.Д.Суценка, інших вчених і практиків.

Українські та зарубіжні вчені розглядають поняття «кар'єра» переважно як успішне просування вперед по обраному напрямку діяльності, що припускає посадове, професійне та особистісне зростання керівника, його самовдосконалення, в основі якого лежить кар'єрний потенціал, мобілізований та організований в інтересах системи ОВС [1, с. 112]. Отже, досліджуючи зазначене поняття як соціальний процес, під службовою кар'єрою керівників слідчих підрозділів ОВС України слід розуміти цілеспрямоване посадове зростання, поступове професійне просування, вдосконалення кваліфікації, пов'язаної зі службовою діяльністю в правоохоронній сфері.

Кар'єра керівників слідчих підрозділів ОВС передбачає просування по службі відповідно прийнятої номенклатури посад, в чому проявляється її динамізм, який має велике значення для організації вказаного процесу. Його зміст припускає наявність відповідного механізму - сукупності взаємозалежних елементів, що дозволяють досягти мети

управління кар'єрою керівного складу. До основних з них слід віднести наступні:

- 1) відбір і вивчення кар'єрного потенціалу претендентів на керівну посаду;
- 2) робота з резервом на висування;
- 3) планування службової кар'єри.

Ефективність управління кар'єрою керівників слідчих підрозділів залежить від відбору та вивчення їх потенціалу, аналізу якого в останні роки присвячено чимало наукових праць. Під час здійснення зазначеного процесу найбільшого значення набувають наступні характеристики:

- наявність керівників, здатних до професійного розвитку;
- готовність керівників прийняти пропозиції, пов'язані з просуванням по службі;
- система підготовки керівного складу ОВС [2, с.34].

На думку автора, остання характеристика є особливо важливою, тому що ефективний кадровий потенціал передбачає «професійно підготовлені трудові ресурси суспільства, здатні брати участь в існуючих видах трудової діяльності» [3, с.45]. Вказуючи на важливість організації навчання та підготовки працівників слідчих підрозділів, які перебувають в резерві на керівні посади, слід відмітити її недостатню наукову і методичну розробленість.

Одним із елементів організаційного механізму управління кар'єрою керівника слідчого підрозділу є робота з резервом на висування, яка повинна будуватися таким чином, щоб забезпечувався дієвий відбір найбільш здатних претендентів на керівні посади, при цьому були надійно перекриті всі канали просування по службі тих з них, які не відповідають необхідним вимогам. Ефективність роботи з резервом залежить від того, яким чином після проходження відповідної підготовки кандидати висуваються на вищестоящі посади. В зв'язку з цим у науковій літературі пропонуються конкретні заходи щодо вдосконалення інституту роботи з резервом на висування, включаючи розробку індивідуальних програм, враховуючих рівень підготовки конкретного керівника і його досвід роботи [4, с.21]. Використання інституту кадрового резерву дозволяє заздалегідь врахувати зміни у вимогах до заняття керівних посад, робить планомірною роботу з відбору та розстановки співробітників слідчих підрозділів, зводить до мінімуму випадковість, суб'єктивізм і протекціонізм під час їх призначення на керівні посади.

Слід зазначити, що на даний час рівень ефективності інституту кадрового резерву ОВС України взагалі та їх слідчих підрозділів зокрема продовжує залишатися низьким, про що свідчить, наприклад, глобальна плінність управлінського персоналу в 2005-2006 роках, яка не давала можливості сформувати постійне професійне ядро. При цьому норма-

тивна база, що регламентує функціонування інституту резерву персоналу ОВС недостатньо розроблена. Отже, накріла нагальна необхідність вдосконалення організаційного механізму формування керівного складу слідчих підрозділів органів внутрішніх справ. Даний процес слід розпочинати з розширення способів формування кадрового резерву шляхом надання гарантованої можливості висувати кандидатів у резерв колективами слідчих підрозділів, а також надання можливості самовисування. Також вважається за доцільне поетапне комплектування резерву персоналу для висування: спочатку потенційного, а потім фактичного, на конкурсній основі з використанням іспитів, що визначають рівень професійної підготовки кандидата на керівну посаду. Для цього необхідно розробити процедуру їх проведення, а також перелік критеріїв відбору і переваг кандидатів.

Планування кар'єрного зростання керівників слідчих підрозділів ОВС являє собою процес вибору цілей у вигляді майбутніх посад, а також шляхів їх досягнення. Практика його здійснення включає поєднання особистих очікувань керівника з можливостями, доступними в конкретній організації. При цьому кінцевою метою планування є посилення мотивації керівника до результативної служби [5, с. 96]. Проведений у США аналіз публікацій щодо службового просування керівників організацій різних ланок за останні 10 років свідчить про те, що їх кар'єра як об'єкт планування та управління впливає на стабільність всього персоналу, соціалізацію нових працівників, мотивацію до оволодіння новими професіями та підвищення кваліфікації [6, с.43].

На даний час через адміністративно-командний стиль управління, домінуючий в органах внутрішніх справ, службове просування керівників слідчих підрозділів орієнтоване лише на комплектування передбачених до заміщення посад. Тим самим вказаний процес носить не перспективний, а поточний характер. Подібна практика певною мірою задовольняє устояну систему роботи з персоналом, що у багатьох випадках сприяє як висуванню ефективних керівників, так і поширенню негативних явищ. Наприклад, висування на керівні посади вищестоящим керівництвом в окремих випадках здійснюється з урахуванням особистої симпатії й відданості, родинних зв'язків, протекціонізму тощо. Такого роду необґрунтоване прагнення керівників зайняти престижні посади обумовлюється відсутністю в органах внутрішніх справ реальної альтернативи посадовому просуванню по вертикалі. Деякі керівники віддали би перевагу не посадовому просуванню, а горизонтальним переміщенням і професійному зростанню за умови відповідній гарантованого підвищення у званні, матеріального забезпечення тощо.

Як свідчить практика та наукові дослідження, у співробітників ОВС відсутні суб'єктивні права для службового просування, а також зрозумі-

міла їм система критеріїв і переваг (наприклад, за віком, досвідом роботи, наявності відповідних здатностей). При цьому слід мати на увазі те, що в нормативних актах, що регламентують просування співробітників слідчих підрозділів на вищестоящі посади, закладені основи для прийняття вищестоящим керівником одноособового рішення щодо можливості його здійснення, а також вимоги, яким вони, на його думку, повинні відповідати. Зазначена обставина має потребу в удосконаленні процедури службового просування керівників, яка має передбачати обмеження надмірного впливу на зазначений процес вищестоящих керівників.

Аналіз основних елементів організаційного механізму управління службовою кар'єрою керівників слідчих підрозділів ОВС України свідчить про те, що вони припускають внесення змін у визначення місця і ролі кадрових апаратів. Як показує практика, успішне формування керівного складу багато в чому залежить від статусу підрозділів кадрового забезпечення. У цьому зв'язку заслуговує на увагу досвід США, де при поліцейських департаментах створені незалежні Центри розвитку кар'єри. Зазначені структури дозволяють більш конкретно й цілеспрямовано проводити роботу по управлінню кар'єрою поліцейських з огляду на службові, регіональні та інші особливості їх діяльності.

У 1995 р. в Голландії та США були створені Служби вищих чиновників з метою підвищення їх мобільності, професійного розвитку й координації діяльності. В складі служб були створені відділи розвитку керівників поліції, які сприяли їх кар'єрному зростанню і підвищенню якості відбору у короткостроковій та довгостроковій перспективах. Створення зазначеного відділу допомогло державі знайти нові підходи у роботі з вищою категорією державних службовців, а саме:

1. Вдосконалити механізм мобільності керівників, який надав їм можливість переміщатися по горизонталі та вертикалі. Постійна ротація дозволила змінити склад керівного персоналу і забезпечити якість його роботи відповідно «життєвому циклу» і завданням організацій з урахуванням того, що для кожного із циклів необхідний свій тип керівників і стиль управління.

2. Здійснювати відбір керівного персоналу для посад, які вимагають спеціальних управлінських навичок. При цьому з метою збору інформації щодо ефективності діяльності конкретного керівника на різних посадах використовувався метод «організованих розмов»: регулярний обмін думками з його підлеглими та вищестоящим керівництвом. Зазначений метод надав можливість оцінити всебічно оцінити керівника, а за необхідності - організувати його навчання або консультації [7, с.73].

З огляду на позитивний зарубіжний досвід, ядром всієї системи кадрової роботи з формування керівного складу органів внутрішніх справ

України теж повинна стати спеціальна служба. Вона має організовувати єдиний поступальний процес здійснення завдань щодо підготовки і підвищення його кваліфікації, визначення етапів особистісного та професійного становлення, заснованих на відповідних програмах розвитку.

Таким чином, формування керівного складу слідчих підрозділів слід розглядати як заключну стадію процесу його становлення в період всієї службової кар'єри в органах внутрішніх справ України, який складається з ряду взаємозалежних етапів.

У сучасних умовах функціонування ОВС України одним з актуальних питань є вдосконалення кадрової політики як діючого інструмента активного впливу на їх розвиток. Створення відкритої та ефективної системи формування керівного складу слідчих підрозділів органів внутрішніх справ перебуває на стадії формування, тому вимагає ефективного нормативно-правового регулювання, а також наукової та методичної розробки.

Список літератури:

1. Гончаров В.В. Руководство для высшего управленческого персонала: В 2-х т.: МНИИПИ. - 1997. - Т. 1.- 768 с. Т. 2 - 736 с.
2. Бушкевич В.Н. Проблемы работы с кадрами органов внутренних дел (организационно-правовые аспекты): Монография. - М. - 1999. - 112 с.
3. Нижник Н.Р. Государственно-управленческие отношения в демократическом обществе. - К.: НАН України, Інститут государства и права, 1995. - 206 с.
4. Бушкевич В.Н. Основные направления и перспективы кадровой политики в деятельности органов внутренних дел: Учебное пособие. - М. - 1999.- 76 с.
5. Управленческие процедуры // Отв. ред. Б.М.Лазарев. - М.: Наука. - 1988. - 271 с.
6. Щелкунова М.В. Отбор персонала в полицию зарубежных стран. М. - 2003. - 123 с.
7. Кувакін С.В. Організаційні форми управління ОВС: загально-теоретичний аспект: Дис... канд. юрид. наук. - Х. - 2001. - 197с.
8. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник // За ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. - К.: Національна академія внутрішніх справ України. - 1999. - С. 86.

ГАЛАВАН Зіновій Степанович

Заступник начальника ГУ–

начальник СУ ГУМВС України в Харківській області

УДОСКОНАЛЕННЯ РОБОТИ ОРГАНІВ ДІЗНАННЯ ТА ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА ОВС В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Удосконалення органів внутрішніх справ це безумовно необхідний корисний крок на шляху підвищення як ефективності правоохоронної діяльності, так і рівня довіри населення до них.

Триваюча адміністративно-правова реформа, зміни та удосконалення діючого кримінального та кримінально-процесуального законодавства, що регулюють відносини між слідчим та іншими учасниками процесу, вимагає нових підходів в системі управління.

По перше, необхідно було б вивести із структури органів внутрішніх справ підрозділи, які безпосередньо не займаються охороною громадського порядку, забезпеченням громадської безпеки та боротьбою зі злочинністю, що надасть змогу спростити структуру даного відомства. У зв'язку з цим вважаю недоцільним передбачення у структурі ОВС такого органу як досудове слідство, на прикладі виключення державної прикордонної служби, пожежної безпеки, служби захисту населення від надзвичайних ситуацій, так як ці правоохоронні органи на практиці доказали ефективність своєї діяльності, а по друге пріоритетним у діяльності ОВС повинно залишитись охорона, захист та забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб від протиправних посягань. У зв'язку з чим доцільно створення національної міліції України, до якої входитимуть блоки кримінальної міліції та міліції громадської безпеки. Необхідно зменшити до мінімуму штатну чисельність управлінського апарату і збільшити до максимуму штат служб та підрозділів, які працюють «на землі», тобто безпосередньо виконують правоохоронні функції, а саме патрульно-постової служби, патрульної служби, служби дільничних інспекторів, фактична присутність яких у громадських місцях дає змогу населенню відчувати індивідуальну захищеність.

Необхідно відмовитися від роздрібнення служб адміністративного та кримінального блоку ОВС. При цьому скоротиться кількість керівників, які зайняті виключно управлінськими функціями. Практика правоохоронної діяльності свідчить, що закріплення працівників міліції за конкретними дільницями і зонами обслуговування підвищує результативність їх роботи і відповідальність за стан боротьби із правопорушеннями.

При цьому в ідеальному варіанті пропонується об'єднати органи досудового слідства всіх відомств (прокуратури, МВС, ДПА, СБУ) під началом Комітету досудового слідства, який входив би до системи органів судової влади і таким чином виводився із підпорядкування виконавчої влади.

Слідчий Комітет передбачає утворення спеціального позавідомчого органу на правах державного департаменту. Таким чином буде приведено в єдине законодавче поле слідчих усіх відомств, незалежно від їх відомчої належності та подальшої реформи слідчого апарату держави, що дасть можливість удосконалити слідчу роботу, зміцнити законність у державі та підвищити рівень національної безпеки.

Це вимагає проведення заходів щодо уніфікування не тільки правового статусу слідчих та порядку виконання ними службових обов'язків, але і ввести та затвердити для них єдині спеціальні звання «юстиції»

(наприклад «лейтенант юстиції» та ін.), та інші знаки відмінності. А в деяких випадках разатестування посад. Зміна міліцейських посад на цивільні необхідна з метою «уцивільнення» відомства, щоб у громадян врешті решт відпав страх перед «міліцейською формою», що зробить стосунки між співробітниками слідства та громадськістю більш довірливими та відкритими.

Але у зв'язку з невизначеністю до теперішнього часу реального статусу слідчого, що негативно впливає на роботу слідчих підрозділів, та з урахуванням потреби в оновленні (реформуванні) системи досудового слідства в системі МВС України на першому етапі було б доцільно розробити нормативні документи, які регламентували діяльність слідчих підрозділів ОВС при підпорядкуванні їх по вертикалі до начальника створеного СУ або слідчого Департаменту (Комітету) при ГУМВСУ в області, який в свою чергу, залишався заступником начальника ГУМВСУ в області, або на пряму був підпорядкований начальнику ГСУ або слідчого Департаменту (Комітету) при МВС України, який, в свою чергу, був би заступником міністра - начальником Головного слідчого управління або Департаменту (Комітету) при МВС України. Таким чином, слідчих в міськрайвідділах вивести з організаційного підпорядкування начальників органів дізнання, якими є начальники МВРВ.

Це в свою чергу дозволить уникнути фінансової (заохочення, надбавки до заробітної плати, відпустки ...), соціальної (житло ...) та професійної залежності від органу дізнання (залучення до охорони громадського порядку, формального відношення до доручень слідчих, тиску на передчасне виставлення статистичних карток або їх фальсифікація на розкриття злочинів Ф.4 та ін.).

При цьому начальник ГСУ або слідчого Департаменту (Комітету) призначався Кабінетом Міністрів за поданням Міністра МВС України, присвоював звання від майора до полковника та вирішував фінансові та кадрові питання по призначенню своїх заступників та начальників СУ або Департаменту (Комітету) в областях. Що в свою чергу приведе у відповідність норми КПК України згідно яких органом дізнання є міліція (ст. 101 КПК України), а слідчі – органом досудового слідства (ст. 102 КПК України). При розслідуванні кримінальних справ слідчий приймає рішення самостійно без погодження з органами дізнання (ст. 114 КПК України).

З метою удосконалення організації досудового слідства надати начальникові СУ або слідчого Департаменту (Комітету) при ГУМВСУ в області право самостійного вирішення кадрових та фінансових питань, перерозподіливши в ГУМВС України в Харківській області штатну чисельність Управління по роботі з персоналом, Управління фінансового забезпечення та передавши частину управлінського апарату.

У зв'язку з цим начальник СУ або слідчого Департаменту (Комітету) при ГУМВСУ в області буде мати право самостійно вирішувати питання про призначення або звільнення слідчих та керівників підпорядко-

ваних підрозділів, присвоювати спеціальні звання до "капітана міліції". Начальника СУ при ГУМВС призначати на посаду не за поданням начальників ГУМВС області, а безпосередньо за поданням начальника ГСУ України - заступника Міністра внутрішніх справ України.

Крім того, це надасть можливість маневрувати штатною чисельністю слідчих не за адміністративним розподілом районів області, а з урахуванням навантаження, скоротити до мінімуму некомплект особового складу, значно покращити якісний склад співробітників.

Місце розташування таких підрозділів визначати в МВРВ області.

Створюючи міжрайонні слідчі підрозділи, тільки сільські відділи в Харківській області можна було б скоротити з 29 майже вдвічі.

Так, до Чугуївського СВ включити Печенізький СВ,

до Валківського СВ - Коломацький СВ,

до Лозівського СВ - Близнюківський СВ,

до Красноградського СВ - Зачепилівський СВ,

до Кегичівського СВ - Сахновщинський СВ і т.д.

Виходячи з оперативної обстановки та враховуючи нерівномірність навантаження на слідчих у вказаних підрозділах доцільно створити міжрайонні слідчі підрозділи, об'єднавши їх та підпорядкувавши безпосередньо начальнику СУ ГУМВСУ в області.

У створених слідчих підрозділах замість скасованих посад начальників ввести додаткові посади слідчих.

Вказане об'єднання слідчих підрозділів буде сприяти укріпленню професійного ядра, рівномірному розподілу навантаження на слідчих та більш ефективній їх роботі.

Структура обласного апарату повинна виглядати наступним чином:

- керівництво (начальник, 1-й заступник начальника, заступник начальника)

1-й заступник начальника керує:

- відділом процесуального контролю за розслідуванням злочинів територіальними підрозділами досудового слідства та організаційно-аналітичної роботи;

- відділом з професійної підготовки, кадровому та фінансовому забезпеченню.

Заступник начальника керує:

- міжрайонним відділом розслідування економічних злочинів;

- міжрайонним відділом розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілих;

- міжрайонним відділом розслідування особливо важливих справ та злочинів учинених організованими групами;

- міжрайонним відділом розслідування загально кримінальних злочинів;

- міжрайонним відділом розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, зброї і боєприпасів;

– міжрайонним відділом розслідування дорожньо-транспортних пригод.

Водночас, при створенні слідчого апарату в області, з метою збереження професійного ядра, залучення досвідчених та компетентних працівників та з урахуванням розслідування слідчими апарату найбільш актуальних, резонансних, багатоепізодних та важких справ збільшити граничні звання за посадами: начальника відділу або відділення, старших слідчих в ОВС до «полковника» юстиції, старших слідчих до «підполковника» юстиції.

Вищевказане реформування не потребує суттєвого фінансування у зв'язку з тим, що запропонована структура СУ в областях або слідчого Департаменту (Комітету) може бути створена за рахунок перерозподілу наявної штатної чисельності ГУМВСУ в області, забезпечивши дотримання спеціалізації слідчих по окремих видах злочинів, їх фінансового та кадрового забезпечення.

КОРЖ Валентина Павлівна

*Професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна,
доктор юридичних наук, доцент*

ТИПОВІ СЛІДЧІ ПОМИЛКИ ПРИ ОГЛЯДІ МІСЦЯ ПОДІЇ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ЇХ УСУНЕННЯ

Своєчасне і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний значною мірою залежить від ефективності огляду місця події.

Матеріальні сліди на місці події є важливим джерелом інформації про спосіб вчинення злочину, знаряддях, ймовірну кількість злочинців, цілях, мотивах, наслідках злочину. Оцінка матеріальних слідів на предмет характеристики злочину і злочинця розпочинається негайно після виявлення слідів і включає:

- аналіз інформаційного змісту всіх елементів кожного сліду;
- аналіз взаємозв'язків всіх виявлених слідів;
- оцінку одержаної інформації по виявленим слідам у взаємозв'язку і порівнянні із інформацією одержаної із інших джерел.

Оцінка слідів в процесі огляду місця події дозволяє слідчому абстрактно реконструювати подію злочину, утворити кримінально-психологічний портрет злочинця, висунути версії про спосіб злочину, особу, яка вчинила злочин. Як свідчить аналіз судової та слідчої практики, при огляді місця події з об'єктивних та суб'єктивних причин допускаються серйозні помилки, що призводять до втрати доказів, нерозкриттю злочинів, порушенню процесуальних норм в ході розслідуван-

ня. До найбільш поширених помилок, недоліків при огляді місця події відносяться наступні:

- несвоєчасне повідомлення слідчого по подію злочину;
- розвідувальний огляд місця події оперативними працівниками;
- несвоєчасна охорона місця події або відсутність такої;
- знищення, руйнування, затоптування матеріальних слідів на місці події працівниками міліції, іншими особами;
- здійснення огляду місця події дільничним інспектором, т.б. з порушенням вимог ст. 190 КПК (огляд місця події проводить тільки слідчий);
- виїзд до місця події без залучення спеціалістів: криміналіста, хіміка, біолога, судово-медичного експерта, інших, з урахуванням виду злочину;
- недодержання слідчим вимог закону (ст. 191 КПК) про присутність понятих при огляді місця події;
- залучення в якості понятих близьких родичів потерпілого;
- недодержання слідчим криміналістичних правил огляду місця події;
- здійснення огляду місця події формально, поверхнево, що призводить до того, що матеріальні сліди злочину залишаються не виявленими;
- недодержання слідчим криміналістичних правил виявлення , огляду, вилучення слідів на місці події злочину;
- недбале ставлення слідчого до складання протоколу огляду місця події, планів, схем;
- невиконання слідчим криміналістичних рекомендацій щодо ретельного огляду виявлених матеріальних слідів, об'єктів, предметів;
- недотримання слідчим вимог криміналістичних правил щодо огляду місцевості, периферії і місця подія: подвір'я, горища, підвалів, ділянок, сусідніх будинків, тощо;
- порушення слідчим криміналістичних правил щодо упакування слідів, об'єктів, які вилучаються з місця події;
- незастосування криміналістами всього арсеналу науково-технічних засобів;
- недотримання криміналістами технічних вимог при застосуванні засобів фотозйомки і відеозаписів;
- порушення слідчим процесуальних вимог при складанні протоколу огляду місця події.

Зазначені помилки призводять до того, що сліди злочину залишаються не виявленими, а порушення криміналістичних правил упакування слідів, об'єктів, які вилучаються з місця події, приводять до втрати доказів і результат огляду не сприяє розкриттю злочину і викриттю злочинця.

На мій погляд, однією із причин вищевказаних помилок при огляді місця події - це відсутність у слідчих належних знань про криміналістичне вчення щодо механізмів слідоутворення, криміналістичних рекомендацій щодо огляду місця події та криміналістичних правил виявлення, фіксації та вилучення слідів з місця події. У зв'язку з цим не-

обхідно визначити завдання слідчого при огляді місця події. Насамперед, слідчий повинен:

- вивчити матеріальну обстановку події злочину та з'ясувати характер і механізм;
- встановити об'єкт посягання та особу потерпілого, час і спосіб вчинення злочину, знаряддя, наслідки злочину, ймовірну кількість злочинців;
- виявити матеріальні сліди злочину і забезпечити їх захист від руйнування, псування, затоптування;
- виявити ознаки, що характеризують злочинця: стать, вік, фізичні вади, фізичні вади, звички, психічні відхилення, тощо та ознаки, що вказують на мотиви і мету злочину;
- проаналізувати вихідну інформацію для висунення версій, організувати розшук злочинця по «гарячим слідам», доручити проведення оперативно-розшукових заходів.

Ефективність огляду місця події в першу чергу залежить від знань слідчим видів слідів, які можуть бути виявлені на місці події, основних правил збирання доказів. В криміналістиці сліди злочину і злочинця розглядаються в широкому і вузькому значенні. В широкому значенні сліди – це будь-які зміни в навколишньому середовищі, причинно пов'язані із подією злочину, а у вузькому – тільки сліди відображення. Таким чином слідами є: матеріальні предмети чи їх частини(труп, знаряддя злочину, недопалок, кров, слина, волосся, тощо) та матеріальні копії (сліди пальця руки, зубів, ніг, взуття, розрізу, розрубу, розпилу, транспортних засобів, тощо).

Слідчий за участю спеціалістів може виявити наступні види слідів при огляді місця події:

- сліди пальців рук, зубів, ніг, нігтів, шкіряного покриву голови людини; одягу, складових частин одягу: хлястик, гудзик, пряжка, тощо; біологічні сліди, мікрооб'єкти, запахові сліди; сліди навичок письма; сліди паління; сліди матеріального підлогу в документах;
- сліди транспортних засобів; сліди застосування електричного струму чи електричних приладів; сліди підпалу, горіння, засобів одержання вогню; сліди інструментів, знарядь злочину; сліди застосування предметів господарсько-побутового призначення;
- вогнепальна зброя та сліди її застосування; холодна зброя та сліди її застосування; вибухові речовини, пристрої та сліди їх застосування; радіоактивні матеріали, сліди їх застосування; наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи прекурсори та сліди їх виробництва, зберігання, упакування, перевезки, вживання;
- сліди-предмети, залишені, загублені злочинцем; сліди інсценування події злочину; сліди застосування інших предметів навколишнього середовища, інші.

Виявлення зазначених слідів, з урахуванням конкретного виду злочину, має суттєве значення у розкритті злочинів та викритті злочинців.

На жаль, деякі працівники МВС, прокуратури вважають, що злочинці «не дурні», а тому заздалегідь розробляють, застосовують заходи щоб не залишити сліди рук та інші сліди на місці події. Такі погляди є першопричиною поверхневого, неякісного відношення до пошуку слідів рук, ніг чи інших слідів на місці події злочину. Практика відомих спеціалістів-криміналістів доводить зворотне. Так, було вчинене вбивство на замовлення. При огляді місця події слідчий виявив картонну коробку запаковану частинами тканини, паперу. Зазначена коробка була використана злочинцем в якості глушителя при стрільбі із пістолета. При огляді коробки на внутрішній її поверхні спеціаліст-криміналіст виявив сліди рук, які мали вирішальне значення у викритті злочинця.

Вважаю, що запобіганню порушень і помилок при огляді місця події допоможуть слідчому криміналістичні рекомендації. Насамперед, слідчий при огляді місця події злочину зобов'язаний:

- провести загальний огляд місцевості і визначити межі огляду та способи послідовного вивчення обстановки на місці події;
- визначити місце події, шляхи прибуття злочинця на місце події та шляхи відходу; місця засади, де злочинець чекав жертву; інші приміщення чи ділянки місцевості, які можуть бути носіями слідів злочину;
- обрати з урахуванням ситуації методи огляду: суцільний чи вибірко-вий, концентричний (від периферії до центру) чи ексцентричний (від центру до периферії); лінійний (фронтальний); статичний чи динамічний;
- доручити спеціалісту-криміналісту проведення фотозйомки (орієнту-ючу і оглядову);
- доручити помічнику слідчого скласти схему (план) розташування видимих з однієї точки об'єктів обстановки події;
- доручити працівникам органу дізнання проведення невідкладних слідчих дій чи розшуку і затримання злочинця по "гарячих" слідах;
- забезпечити можливості роботи кінологу з собакою у ситуації, коли він був залучений до огляду;
- провести детальний огляд місця події;
- оглядати, в першу чергу, предмети із слідами, які можуть зникнути або змінитися (харчові продукти зі слідами зубів чи пальців рук, за-пахові сліди, інші імовірні носії мікрочастинок тощо), зафіксувати їх і вилучити;
- виявити матеріальні сліди на місці події, зафіксувати їх, вилучити й упакувати сліди і предмети зі слідами;
- висувати і по можливості перевіряти версії, які виникли в ході огляду;
- скласти протокол огляду місця події відповідно до вимог статті 195 КПК України.

Знання слідчим криміналістичного вчення про механізм слідоутворення, використання криміналістичних рекомендацій в ході підготовки до виїзду на місце події, першочерговості дій на місці події, дій в

ході робочого огляду та алгоритм дій при огляді місця події сприятиме своєчасному виявленню слідів злочину, розкриттю злочину та викриттю злочинця.

Янович Юрій Павлович,

*заступник начальника з навчальної та методичної роботи навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання Харківського національного університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ДОСУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Індикатором реального стану досудового провадження в кримінальному процесі України, законодавства, яке його регулює, є практика Європейського Суду з прав людини. Україна є однією з трьох країн на пострадянському просторі, де до цього часу не прийнято новий Кримінально-процесуальний кодекс, який би відповідав європейським стандартам. Наслідком є те, що наша держава займає одне з перших місць за кількістю звернень до Європейського Суду з прав людини, а за кількістю скарг на десять тисяч населення – перше в Європі.

Рішення Європейського Суду з прав людини «Москаленко проти України» та «Олексій Михайлович Захаркін проти України», ухвалені відповідно 20 травня 2010 року та 24 червня 2010 року, вказують на найбільш типові характерні риси вітчизняного досудового провадження в кримінальних справах, які не відповідають європейським стандартам: 1) застосування тортур і катувань щодо підозрюваних і обвинувачених з метою отримання їх зізнання у вчиненні злочину; 2) використання затримання особи в порядку, визначеному Кодексом України про адміністративні правопорушення, для збирання доказів про вчинення нею злочину; 3) тривале тримання особи під вартою в місцях попереднього ув'язнення лише за мотивами тяжкості вчиненого нею злочину; 4) надмірно довга тривалість провадження досудового слідства (п'ять років і більше) навіть у кримінальних справах, де встановлено осіб, які вчинили злочин; 5) існування інституту повернення кримінальної справи на додаткове розслідування із суду, що фактично означає відмову від здійснення правосуддя; 6) процесуальна незахищеність потерпілого тощо.

Реформування вітчизняного досудового провадження в кримінальних справах повинно здійснюватися у таких напрямках:

- *організаційне забезпечення незалежності досудового провадження.*

Вирішення цієї проблеми в органах внутрішніх справ можливе шляхом створення Слідчого комітету при Міністерстві внутрішніх

справ України. Найбільш перспективним вбачається формування чіткої вертикальної структури органів досудового слідства, виведення їх із підпорядкування начальників територіальних та лінійних органів внутрішніх справ. Це сприятиме реальному забезпеченню процесуальної незалежності слідчого та керівника слідчого підрозділу під час провадження в кримінальних справах.

Такий підхід до організації діяльності органів досудового слідства був апробований в системі МВС України. Так, у 2002 році в Головних управліннях МВС України в Автономній Республіці Крим та Київській області, Управліннях МВС України в Донецькій та Одеській областях відповідно до наказу МВС України від 26 березня 2002 року № 295 проводився експеримент з впровадження такої системи підпорядкування. Його результати підтвердили ефективність вертикалі слідчих підрозділів, про що свідчили високі показники їх роботи в зазначених регіонах. Такий досвід може бути використано і в сучасних умовах при створенні Слідчого комітету при Міністерстві внутрішніх справ України;

- визначення на законодавчому рівні процесуальної функції слідчого, його правового статусу та співвідношення його процесуальних повноважень із повноваженнями прокурора.

Потрібно констатувати, що у проектах нового Кримінально-процесуального кодексу прослідковується тенденція до урізання повноважень слідчого, послаблення його процесуальної самостійності та незалежності під час досудового провадження. Так, у проекті КПК України від 13.12.2007 № 1233 слідчий позбавлений повноважень самостійно розпочинати провадження в кримінальній справі, пред'являти особі обвинувачення та приймати остаточне рішення в ній. У такому випадку слідчий перетворюється в суто технічного працівника – «помічника прокурора», який готує для нього документи, а прокурор їх підписує від свого імені. Процесуальні повноваження слідчого в цьому проекті значно звужені у порівнянні з чинним КПК. Вважаємо, що зазначений проект КПК є не вигідним для слідчих системи МВС, він не покращує статус слідчого та не полегшує його кримінально-процесуальну діяльність, а тому вимагає істотного доопрацювання;

- спрощення процедури початку провадження в кримінальній справі.

Провадження в кримінальній справі з виконанням усіх слідчих та інших процесуальних дій, які передбачені КПК, повинно розпочинатися з моменту реєстрації заяви чи повідомлення про вчинений злочин або злочин, що готується, без складання постанови про порушення кримінальної справи. Одним із факторів, який сьогодні ускладнює слідчу діяльність, є надання зацікавленим особам права оскаржувати до суду постанову про порушення кримінальної справи. Можна без перебільшення стверджувати, що процедура оскарження постанови про порушення кримінальної справи та розгляду скарги ускладнює процес швидкого, повного та всебічного розслідування злочину, перешкоджає викриттю винних у його вчиненні та

притягненню їх до кримінальної відповідальності. У практиці мають місце випадки, коли суддя скасовує постанову про порушення кримінальної справи, яка була винесена декілька років тому назад. У таких випадках притягнути особу до кримінальної відповідальності практично неможливо. Реалізація зазначеного підходу дозволить усунути дублювання в роботі (дослідча перевірка – дізнання – досудове слідство), вирішити проблему провадження слідчих дій до порушення кримінальної справи, пришвидшити процес розслідування та забезпечення прав його учасників, унеможливити «блокування» процесу розслідування шляхом оскарження постанови про порушення кримінальної справи;

- удосконалення правової регламентації провадження дізнання.

На наш погляд, в основу поділу дізнання на види слід покласти кримінально-правовий критерій, а саме – тяжкість вчиненого злочину. Відповідно до цього критерію в процесуальному законі має бути передбачено два види дізнання: 1) дізнання у справах про злочини невеликої та середньої тяжкості; 2) дізнання у справах про тяжкі та особливо тяжкі злочини. У справах про злочини невеликої та середньої тяжкості орган дізнання повинен бути наділений повноваженнями провадити розслідування в повному обсязі, пред'являти особі обвинувачення та спрямовувати кримінальну справу з обвинувальним висновком через прокурора до суду. У справах про тяжкі та особливо тяжкі злочини орган дізнання зобов'язаний виконати невідкладні слідчі дії з метою виявлення і фіксації ознак злочину та встановлення особи, яка його вчинила. Після цього незалежно від того, встановлена особа чи ні, провадження у справі через прокурора повинно передаватися слідчому для проведення досудового слідства.

Така конструкція дізнання дозволить більш ефективно використовувати штатні підрозділи дізнання органів внутрішніх справ України та розвантажить слідчий апарат ОВС і дозволить йому зосередитися на розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів;

- розширення застосування протокольної форми досудової підготовки матеріалів.

На необхідності активізації протокольної форми як спрощеного і прискореного досудового провадження в кримінальних справах про злочини невеликої і середньої тяжкості акцентувалася увага в рішенні колегії МВС України від 16.07.2010 № 11 км/1/1. Застосування протокольної форми досудової підготовки матеріалів підрозділами штатного дізнання, кримінальної міліції та дільничними інспекторами міліції – один із засобів, який дозволяє поліпшити показники діяльності органів внутрішніх справ, розванжити слідчі підрозділи та забезпечити їм можливість зосередитися на розслідуванні тяжких і особливо тяжких злочинів;

- вирішення на законодавчому рівні питання про розширення переліку справ приватного та приватно-публічного обвинувачення, використання примир-

них процедур у кримінальних справах про злочини невеликої та середньої тяжкості.

Кримінально-процесуальне законодавство повинно мінімізувати втручання держави у вирішення кримінальних справ про злочини невеликої та середньої тяжкості, переважна більшість із яких має бути віднесена до справ приватного і приватно-публічного обвинувачення. Сторони обвинувачення і захисту повинні мати більш вагомий вплив на хід і результати провадження в таких справах. У зв'язку з цим, на законодавчому рівні має бути вирішено питання про запровадження інституту медіації у вітчизняному кримінальному судочинстві, формування корпусу медіаторів та визначення їх правового статусу;

- ліквідація інституту додаткового розслідування.

Суд (суддя) має бути позбавлений повноважень повертати справу для додаткового розслідування для усунення недоліків дізнання та досудового слідства. У проекті нового КПК України доцільно зберегти повернення кримінальної справи на додаткове розслідування лише прокурором. Якщо справа вже надійшла до суду, то вона повинна призначатися до розгляду та вирішуватися по суті. Реалізація такої пропозиції сприятиме підвищенню якості досудового розслідування та прокурорського нагляду за дотриманням законів органами дізнання та досудового слідства;

- розширення переліку запобіжних заходів.

Під час досудового провадження в кримінальних справах в Україні, як і п'ятдесят років тому, коли було прийнято чинний Кримінально-процесуальний кодекс, найчастіше застосовуються два запобіжні заходи – підписка про невиїзд та взяття під варту. При цьому в слідчій практиці склався стереотип застосування підписки про невиїзд як альтернативи взяття під варту. З метою гуманізації інституту запобіжних заходів їх перелік у чинному кримінально-процесуальному законодавстві доцільно доповнити такими заходами як домашній арешт, електронний моніторинг, які широко застосовуються в багатьох державах ближнього і дальнього зарубіжжя;

- обмеження тривалості досудового слідства в кримінальних справах чітко визначеними в законі строками.

Порушення розумних строків досудового слідства є досить поширеною підставою для звернення громадян України до Європейського Суду з прав людини. Вважаємо, що у вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві має бути встановлене обмеження тривалості досудового слідства певними часовими рамками. При цьому термін провадження досудового слідства в кримінальній справі має залежати від тяжкості вчиненого злочину.

Література: 1) Проект Кримінально-процесуального кодексу України від 13.12.2007 № 1233, підготовлений групою народних депутатів України; 2) наказ МВС України від 16.07.2010 № 320 «Про оголошення рішення колегії МВС України»; 3) Комюніке Секретаря Європейського Суду з прав людини стосовно рі-

шення у справі «Москаленко проти України». Реферативний переклад // Юридичний вісник України. – 18-24 вересня 2010 року. - № 38. – С.30-31; 4) Комюніке Секретаря Європейського Суду з прав людини стосовно рішення у справі «Олексій Михайлович Захаркін проти України». Реферативний переклад // Юридичний вісник України. – 9-15 жовтня 2010 року. - № 41. – С. 29-32.

САВОНІЮК Роман Юхимович

*Доцент кафедри кримінального процесу Кримського юридичного інституту
Одеського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент,
Заслужений юрист АР Крим*

ДІЗНАННЯ В ОВС: ФОРМА РОЗСЛІДУВАННЯ ЧИ ІСТОРИЧНИЙ АРХАІЗМ?

За Статутом кримінального судочинства Російської імперії 1864 р., а з часом й у республіках колишнього Радянського Союзу традиційними формами розслідування кримінальних справ були дізнання та попереднє слідство.

Чинний КПК України (радянського зразка 1960 р., хоча й з чисельними змінами та доповненнями) також визначає, що розслідування кримінальних справ здійснюється у формі дізнання та досудового слідства (глави 10, 11-22). При цьому КПК (ст.ст. 22, 367) не передбачає для дізнання виключень щодо принципів всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин кримінальної справи. Разом з тим, слід визнати, що дотримання цих вимог органами дізнання, а в основному розслідування кримінальних справ у формі дізнання, здійснюють органи внутрішніх справ, а точніше міліція – практично не можливе. І на підтвердження цього є вагомі чинники, які змушують замислитися про доцільність подальшого збереження дізнання в ОВС як форми розслідування кримінальних справ з огляду на її не відповідність сучасним вимогам, особливо в частині забезпечення конституційного права громадян на ефективний захист від злочинних посягань.

Чинник перший: функція розслідування кримінальних справ для органів дізнання, зокрема міліції, не є основною чи єдиною. Відповідно до закону (ст. 103 КПК) на органи дізнання покладається обов'язок вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину і осіб, що його вчинили. Здійснення кримінально-процесуальної діяльності органом адміністративної юрисдикції, яким є міліція, не що інше як змішування різних за змістом і формою функцій. Подальший розвиток вітчизняного кримінального судочинства у напрямку його змагальності вимагає не поєднання, не суміщення, а навпаки – чіткого поділу функцій між його суб'єктами, чому підтвердження, доповнення чинного КПК у 2001 році статтею 16-1.

Другий чинник: провадження дізнання обмежене строками – десять

днів, з моменту порушення справи чи з моменту встановлення особи, яка вчинила злочин (ст. 104 КПК), а в разі обрання до підозрюваного запобіжного заходу – не більше п'яти діб (ч. 3 ст. 108 КПК), після чого кримінальну справу орган дізнання (міліція) повинен через прокурора передати слідчому. Про яку повноту слідчих дій, а тим більше – якість розслідування може йти мова. Крім того, дізнавач усвідомлює, що кримінальну справу все рівно буде передано слідчому, який і буде нести всю відповідальність за повноту та якість розслідування, не залежно від того як було проведено дізнання. Повернення ж кримінальної справи на доопрацювання (тобто додаткове дізнання) законом не передбачено.

Третій чинник: для здійснення успішного розслідування справи особа, яка його провадить повинна бути наділена, якщо не незалежністю, то хоча б процесуальною самостійністю. Для особи, яка провадить дізнання (дізнавача) чинний закон цього не передбачає. Дізнавач діє від імені та репрезентує повноваження органу дізнання. Серед процесуальних рішень (постанов), інших актів, що їх складає дізнавач, всього декілька є його особистими, а всі інші є чинними тільки у разі їх затвердження керівником органу дізнання, тобто начальником ОВС. Наприклад, винести постанову про приєднання речових доказів до кримінальної справи дізнавач може за своїм розсудом (ч. 1 ст. 79 КПК), але вирішити “долю” цих речових доказів – це вже компетенція не його, а органу дізнання (ч. 1 ст. 81 КПК). Закон (ч. 4 ст. 227 КПК), визначає, що всі вказівки начальника органу дізнання чи прокурора у кримінальній справі для дізнавача є обов'язковими до виконання, навіть якщо це суперечить його внутрішньому переконанню чи не узгоджується з законом. Не виконати їх дізнавач не може. Точніше може, в одному випадку – коли напише рапорт про звільнення з ОВС. А тому зрозуміло, хто спрямовує хід розслідування та визначає результати діяльності дізнання. Чи не тому в значній кількості заяв про злочини органи дізнання знаходять “законні” підстави для відмови в порушенні кримінальної справи. А якщо справу й буде порушено, то далеко не завжди вона матиме судову перспективу. Офіційна статистика розгляду заяв і повідомлень про злочини красномовна. А крім того, все ще є латентні злочини, щодо яких статистики взагалі не існує.

Чинник четвертий: Здійснення органом дізнання оперативно-розшукової діяльності повинно сприяти не тільки виявленню злочинів, а й швидкому встановленню осіб, що їх вчинили, розшуку вкраденого, пошуку очевидців та встановленню всіх інших обставин, необхідних для успішного розслідування справи. У системі МВС фактично існує два види дізнання і два види дізнавачів. Так, відповідно до закону (ст. 101 КПК) органом дізнання є міліція, а дізнання за дорученням начальника міліції вправі провадити співробітники начальницького складу оперативно-розшукового чи адміністративного підрозділу. Крім того, в ОВС створено й спеціальні підрозділи розслідування – штатні відділи та відділення дізнання. По суті, в системі МВС існує ще один непрофе-

сійний слідчий підрозділ, співробітники якого, як слушно зазначає В. Тертишник “вже не оперативники, та ще не слідчі”.

У райвідділах внутрішніх справ дізнання здійснюють, як правило, штатні дізнавачі. Непоодинокі випадки, особливо наприкінці календарного року, коли дізнавачів, призначають виконуючими обов'язки слідчого з наданням, відповідно, прав та повноважень слідчого, зокрема й притягнення осіб як обвинувачених і складання обвинувального висновку в кримінальній справі та її спрямування через прокурора до суду (ст. 225 КПК). Частіше всього така практика пояснюється необхідністю розвантаження слідчих та підняття результативності роботи підрозділів досудового слідства. Але ж чинний КПК України не передбачає такого учасника кримінально-процесуальних відносин як виконуючий обов'язки слідчого. Можливість призначення дізнавача в. о. слідчого визначена не законом, а наказом МВС від 2 вересня 2008 р. №422 “Про вдосконалення діяльності підрозділів дізнання ОВС України”. До речі, й Положення про підрозділи дізнання в ОВС України (додаток 1), яке затверджене цим наказом, не вільне від недоліків і серйозних помилок. Наприклад, провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів у наказі віднесено як до Загальних положень (видів діяльності підрозділів дізнання – Р.С.), так і завдань, функцій та повноважень (відповідно, п.п. 11.1; 2.1 і 3.3. Положення). Разом з тим, серед завдань (ч. 2 Положення) відсутнє таке важливе завдання, яке впливає з обов'язку органів дізнання “жити заходи до відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями”, як цього вимагає ст. 53-1 КПК. Доречно, на нашу думку, було б передбачити серед вказаних завдань і “захист учасників досудового розслідування від протиправних рішень і дій співробітників дізнання”.

На жаль, неповно та навіть безграмотно викладено у наказі й окремі повноваження дізнавача. Так, наприклад: п. 6.2.1 Положення наділяє дізнавача правом “визначати (тут і далі виділено мною – Р. С.) осіб потерпілими, цивільними позивачами, цивільними відповідачами...”. Разом з тим, закон чітко вказує, що особа “визнається потерпілою” (ст. 49 КПК) та “притягується як цивільний відповідач” (ст. 51 КПК). А ось до обов'язків дізнавача безумовно слід додати й обов'язок щодо роз'яснення і забезпечення прав особам, які беруть участь у справі, як це визначено у ст. 53 КПК.

Чинник-п'ятий, який тісно пов'язаний з проблемою забезпечення прав людини у сфері кримінально-процесуальної діяльності, та першопричини якої далеко не всім пересічним громадянам відомі. Дізнання ОВС, як форма розслідування кримінальних справ, не дає належних гарантій надійного захисту прав людини від злочинних посягань. Так, доло багатьох заяв про злочини та рішення щодо порушення кримінальної справи, нерідко вирішують не слідчі, а саме органи дізнання. Адже відповідно до закону органи дізнання наділені правом як відмовити в порушенні кримінальної справи (ст. 99 КПК), так і закрити кри-

мінальну справу (ст. 109 КПК). Свого часу, за визнанням очільника міністерства, бажання деяких керівників УВС мати хорошу звітність, призводить до того, що за кожною другою заявою про злочин приймаються рішення про відмову в порушенні кримінальної справи. А в Києві, Херсонській, Одеській, Чернівецькій областях такі рішення складали сімдесят відсотків.

Розслідування у кримінальних справах, що не є тяжкими чи особливо тяжкими, орган дізнання на підставі ст. ст. 108, 209 КПК має право зупинити і тільки після встановлення особи, яка вчинила злочин передати справу слідчому. Якщо, звичайно таку особу буде встановлено. Якщо ж ні, то з часом на підставі ст. 211 КПК і без встановлення того, хто вчинив злочин, за скінченням строку давності чи з іншої підстави кримінальну справу може бути закрито без провадження слідства. Разом з тим, таке рішення не є законним тому, що закривати можна тільки кримінальну справу, в якій зупинено провадження слідства та встановлено особу, яка вчинила злочин.

Незаконна відмова в порушенні кримінальної справи або ж безпідставне закриття справи – чи не основні порушення закону в діяльності підрозділів дізнання ОВС. Разом з тим, кожна заява про злочин – це не тільки стан і рівень злочинності в країні, а й біда та горе певної людини. Ніякі причини та обставини, а особливо формальні показники відомчої звітності – не можуть вважатися більш важливими ніж права людини, гарантовані Верховним законом держави. Тут доречно згадати й про те, що саме ця людина є платником податків до Державного бюджету, на які утримуються, зокрема, й співробітники органів дізнання.

Зазначені недоліки та проблеми в діяльності органів дізнання не є новими. Про деякі з них мова йшла й за радянських часів. За останні роки змінився політичний устрій і економічний курс держави, її соціальні цінності. За помилки та порушення в діяльності дізнання системи МВС (стягненням, посадою, позбавленням волі), як і раніше, відповідають окремі виконавці – дізнавачі, а дізнання, як форма розслідування, продовжує існувати.

Сьогодні, коли нагальним і першочерговим завданням постає надійне забезпечення прав людини та її захист від злочинних посягань – розслідування кримінальних справ повинно бути як ніколи якісним, всебічним, повним та об'єктивним. А це можливо забезпечити, на нашу думку, тільки шляхом провадження досудового слідства в усіх кримінальних справах.

Вбачається, що дізнання, як форма розслідування кримінальних справ, історично себе вичерпала і в ході реформування кримінального судочинства повинна бути скасована. Органам дізнання належить зосередитися та більш якісно виконувати основну функцію, покладену на них законом – оперативно-розшукову (ст. 103 КПК) та, можливо, здійснювати провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів (ст.ст. 425, 426 КПК).

Є глибоке переконання, що без якісного досудового розслідування, а таким вимогам, на наш погляд, відповідає тільки досудове слідство, не може бути ефективного правосуддя в державі. Для цього, крім прийняття нового сучасного КПК, необхідно сформувати дійсно незалежну систему досудового слідства (наприклад, Державний департамент досудового розслідування, а не Слідчий комітет при ... МВС), а також прийняти Закон "Про органи досудового слідства та статус слідчого".

БАЙЛОВ Антон Володимирович

Доцент кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС, кандидат юридичних наук

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАННЯ ПОТЕРПІЛОГО ВІД ВБИВСТВА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Проблема потерпілого від злочину є ще недостатньо розробленою. Вона має комплексний і міждисциплінарний характер.

Згідно із частиною 1 статті 49 Кримінально-процесуального кодексу України (далі - КПК) потерпілим визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Тобто, потерпілим у кримінальному процесі України визнається особа, якій шкода завдана безпосередньо злочином. У зв'язку з цим виникає питання щодо визнання потерпілого від вбивств.

Відповідно до ч.5 ст. 49 КПК у справах про злочини, внаслідок яких сталася смерть потерпілого, права, передбачені цією статтею, мають його близькі родичі. Однак, аналіз матеріалів слідчої та судової практики дає підстави дійти висновку, що у практичній діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду виникають проблеми щодо питань визнання таких осіб потерпілими.

1. Кримінально-процесуальне законодавство не визначає кому саме з близьких родичів померлого від вбивства і скільком особам одночасно можуть бути надані права потерпілого. З цього приводу Пленум Верховного Суду України у п.6 постанови № 13 від 02 липня 2004 року «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» роз'яснив, що якщо надання зазначених прав вимагають декілька осіб із числа близьких родичів особи, якій було заподіяно смерть, усі вони можуть бути визнані потерпілими. Однак, кримінально-процесуальне законодавство не передбачає будь-якого заявлення особою, якій злочином завдано шкоду, вимоги про визнання її потерпілим.

Крім того, як вирішувати питання, коли усі близькі родичі померлого від вбивства, які не досягли домовленості між собою, вимагають надати їм права, передбачені частинами 3 і 4 ст. 49 КПК? Адже виникають си-

туації, коли близькі родичі не завжди можуть досягти поміж собою згоди. На практиці у таких випадках це питання вирішується органом досудового слідства або судом в імперативному порядку. Однак, даний спосіб вирішення проблеми не лише її усуває, а в певних випадках ускладнює. Як досить справедливо зазначає В.С. Зеленецький з цього приводу, реалізація прав громадян залежить від угляду службових осіб державних органів. У зв'язку з цим одночасне закріплення в законодавстві напрацьованих практикою способів визнання потерпілими близьких родичів померлого призведе до невизначеності законодавчих формулювань, до того, що органи досудового слідства і суду за власним оглядом будуть визнавати або відмовляти у визнанні потерпілими, тобто обмежувати права близьких родичів померлого. Враховуючи положення Конституції України про пріоритетність прав особи перед правами держави, а отже і її органів та службових осіб цих органів, доцільно вирішити питання про визнання потерпілими близьких родичів померлого на користь домовленості родичів поміж собою. Тим паче, що домовленість ця матиме значення лише для провадження у кримінальній справі. Всі спірні питання майнового характеру можуть вирішуватися зазначеними особами в порядку цивільного судочинства.

2. У практиці існують також випадки, коли особа, смерть якої сталася внаслідок вбивства, мала близьких родичів, та не підтримувала з ними ніяких стосунків, або взагалі не мала таких родичів, але постійно мешкала однією сім'єю, мала спільних дітей з іншою особою, вела спільне господарство, при цьому не узаконила сімейні відносини, проживала у так званому «цивільному» шлюбі. У зв'язку з цим виникає проблема вирішення питання щодо визнання потерпілим померлого. Чинне кримінально-процесуальне законодавство, а також Пленум Верховного Суду України чітко визначає, що у справах про злочини, внаслідок яких сталася смерть потерпілого, права мають його близькі родичі і суди не вправі визнавати потерпілими у цих справах інших осіб.

З нашої точки зору таке положення не є припустимим, у зв'язку з чим пропонуємо внести до ст. 49 КПК України зміни та доповнення, а саме пропонуємо замінити поняття «близькі родичі» на поняття «близькі особи», а також доповнити статтю 49 КПК приміткою наступного змісту: «Примітка. Близькими особами визнаються: члени родини – подружжя та їх діти, а також усиновителі та усиновлені; батьки, рідні брати та сестри, дід, баба, онуки; двоюрідні брати та сестри, тітка, дядько, племінник, племінниця; особи, які не є членами родини, але постійно проживають у родині та ведуть спільне господарство та побут, а також інші особи, визнані такими вмотивованими постановами органа слідства, дізнання, прокурора або суду».

3. В літературі найбільш поширеною є точка зору, згідно з якою якщо наслідком вбивства стала смерть потерпілого, права потерпілого переходять до одного із його близьких родичів і в цьому разі близький родич повинен бути визнаний потерпілим. Автори іншої позиції (Сави-

цький В.М., Потеружа І.І.) вважають, що родичі потерпілого є його представниками. А тому не можуть бути визнані потерпілими, бо немає безпосереднього прямого зв'язку між злочином і спричиненням шкоди родичам померлого. Відзначаючи складність даного питання, М.С. Строгович вказував на те, що близькі родичі померлого потерпілого є його представниками і водночас потерпілими. Висловлювалася й пропозиція щодо найменування близьких родичів померлого «процесуальними правонаступниками потерпілого».

З нашої точки зору, найбільшої уваги заслуговує позиція В.С. Зеленецького. Правник зробив висновок: який би термін для позначення близьких родичів померлого внаслідок злочину потерпілого не був визначений законодавцем чи вироблений практикою провадження у кримінальних справах, головним має бути те, що цим особам надається можливість активно впливати на рух процесу і вирішення справи. Прийняття ж рішень про визнання близьких родичів «представниками потерпілих» чи «близькими родичами померлих потерпілих» або ж «потерпілими» чи «процесуальними наступниками потерпілих» не є суттєвим порушенням закону і, головне, права, бо близькі родичі, перебуваючи в будь-якому із цих статусів, користуються тими ж правами, що їх мав би і померлий внаслідок злочину.

Отже, враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що у теорії кримінального процесу і практиці діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду доволі проблемними залишаються питання про визнання потерпілими особами померлого внаслідок вбивства. З метою розв'язання цих проблемних питань вважаємо за доцільне внести зміни до чинного кримінально-процесуального законодавства, а також до роз'яснень Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства, якими передбачені права потерпілих від злочинів».

ЖИТНИЙ Олександр Олександрович

Доцент кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент

КОЛІЗІЇ МАТЕРІАЛЬНОГО Й ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАКІНЧЕННЯМ СТРОКІВ ДАВНОСТІ

Згідно з чинним законодавством, будь-яка особа, що вчинила злочин (за винятком особливо тяжкого злочину, за який може бути призначене довічне позбавлення волі та злочинів проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437-439 і ч. 1 ст. 442 КК) по закінченню певного часу підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, якщо не

набрав законної сили обвинувальний вирок суду, яким її засуджено за даний злочин. При цьому звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності – імперативний вид такого звільнення. Тому, за загальним правилом держава в особі спеціально уповноважених органів зобов'язана реалізувати це звільнення, що означає необхідність припинити кримінальне переслідування правопорушника. Це означає, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строку давності є не лише законним інтересом особи, яка вчинила злочин, але і її правом, дотримання якого, відповідно, слід розглядати як обов'язок держави. Його реалізація передбачає належним чином врегульовану діяльність органів кримінальної юстиції. Якість такого регулювання забезпечується якістю закону – як матеріального так і процесуального, адже за правовою природою інститут звільнення від кримінальної відповідальності є міжгалузевим (відображений не лише в матеріальному, а й процесуальному кримінальному законодавстві). Забезпечення матеріально-правових норм цього інституту забезпечується через приписи кримінально-процесуального законодавства (КПК України) – в цьому сенсі нормам КК про давність (ст. 49, ч.ч.1, 2 ст. 106 КК) кореспондують ст.ст. 7-1, 11-1, 282 КПК. При застосуванні такої підстави звільнення від відповідальності, як давність злочину, ці зв'язки проявляються й в способах обчислення її строків, для чого використовуються правила, встановлені у ст. 89 КПК.

Матеріальне кримінальне право є правовою базою для виникнення кримінально-процесуальних відносин – останні є формою, в якій реалізуються відносини кримінально-правові (матеріальні). На цих засадах мають вирішуватися й питання співвідношення норм матеріального і процесуального кримінального права. Однак, положення про давність злочину, встановлені в КК та відповідні приписи КПК мають розбіжності (колізії). Це стосується передусім відображення в нормах КК й КПК про давність предмету їх регулювання. Якщо кримінальний закон (ст.ст. 49, 106 КК) називає ним «строки давності», то кримінально-процесуальний оперує не лише цим поняттям (ст. 7-1, ст. 11-1, 12 КПК), а згадує й «строки давності притягнення до кримінальної відповідальності» (напр., ч. 1 ст. 211, ст. 216, ст. 400-6 КПК). При цьому в зазначені терміни вкладається однаковий смисл – закінчення (перебіг) таких строків означає припинення (погашення) між державою й особою правовідносин з приводу вчиненого останньою злочину (а в п. 1 ч. 1 ст. 211 взагалі згадуються строки давності притягнення до кримінальної відповідальності, зазначені у статтях 49 і 106 КК України). Слід звернути увагу, що категорія «притягнення до кримінальної відповідальності» є не стільки матеріально-правовою, скільки процесуальною, оскільки позначає певну стадію кримінального переслідування, етап процесуальної діяльності щодо реалізації норм матеріального кримінального права. У теорії кримінального права та процесу питання про момент, з якого особа вважається притягнутою до відповідальності є дискусійним (наприклад, С.Г. Келіна вважає, що строк давності притягнення до

кримінальної відповідальності продовжується й після пред'явлення обвинувачення, В.Є. Смольніков – що пред'явлення обвинувачення цей строк перериває, Л.М. Карнеєва притягнення до кримінальної відповідальності пов'язувала із винесенням щодо особи постанови про притягнення як обвинуваченого тощо). У теперішній час з розглядуваного питання слід зважати на позицію Конституційного Суду України, сформувану в рішенні від 27 жовтня 1999 р. № 1-15/99 (у справі за конституційним поданням МВС України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України), згідно якої (п. 2. резолютивної частини рішення) притягнення до кримінальної відповідальності як стадія кримінального переслідування починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину. Якщо слідувати такому тлумаченню, обчислення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності має здійснюватися від часу вчинення злочину до пред'явлення особі обвинувачення в ньому. В той же час ч. 1 ст. 49 КК передбачає обчислення строків давності з дня вчинення злочину до моменту набрання вироком суду законної сили (хоч до верхньої межі обрахування строків давності у вигляді вироку суду, що набрав законної сили, правозастосовці фактично не підступаються, і закриваючи кримінальні справи за цією підставою, контрольний строк обчислюють з моменту вчинення злочину по день закриття кримінальної справи). Причина такої колізії – передусім у тому, що положення про давність злочину, які містяться в чинному КПК, здебільшого відповідають нормі про звільнення від кримінальної відповідальності, яка містилася у ст. 48 КК 1960 року (вона називала підставою такого звільнення саме «закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності»). Подолати її можна або шляхом введення до ст. 49 КК терміну «давність притягнення до кримінальної відповідальності», або (що більшою мірою відповідатиме розумінню кримінальної відповідальності і звільненню від неї, а також системним зв'язкам кримінального права та права кримінально-процесуального) внести відповідні корективи до КПК, звільнивши його від зазначеного поняття та використавши замість нього термін «строки давності, передбачені ст. 49 (106) КК». Зважаючи на те, що давність злочину – категорія кримінально правова, то таке (бланкетне) згадування про неї в КПК вважатиметься цілком прийнятним.

ЛАПТА Сергій Павлович

*Старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини і психіатрії
навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства
та дізнання ХНУВС,
кандидат юридичних наук*

ВИКОРИСТАННЯ ЕКСПЕРТНИХ ВИСНОВКІВ У ДОКАЗУВАННІ

Проведення експертизи під час досудового слідства частіше за все

спрямоване на отримання нових, раніше невідомих слідчому фактичних обставин із застосуванням спеціальних знань. Прикладом може бути виявлення сторонніх мікрооб'єктів на речових доказах, вилучених у потерпілих при вчиненні вбивств, розбійних нападів, зґвалтувань та ін., встановлення початкових записів у документах, які були змінені, тощо, тобто виявлення невідомих раніше слідчому фактів, які є доказами у справі. З іншого боку, інформація, яка встановлюється експертом не обов'язково має бути абсолютно новою для слідчого. Так, результати відтворення обстановки та обставин події, проведеної з метою перевірки показань обвинувачуваного про те, як ним були спричинені ушкодження потерпілому (використане знаряддя, способи нанесення ударів, їх кількість і т.ін.), зіставляються з висновками судово-медичної експертизи потерпілого. Збіг отриманих результатів буде свідчити про те, що подія відбувалася саме так, як вказує обвинувачуваний. Таким чином, у слідчого з'являється новий доказ, який підтверджує вже відомі йому факти.

Перевірка одних доказів на базі інших у справі здійснюється шляхом зіставлення їх змісту і з'ясування їх погодженості один з одним. Причому така перевірка буде взаємною. Результати судової експертизи можуть підтверджуватися показаннями свідка, в той час як і саме судово-експертне дослідження буде підтверджувати його показання. З іншого боку, якщо показання свідка суперечать висновкам експерта, це може бути підставою як для перевірки цих показань, так і для перевірки експертного висновку. Слідчий повинен уважно ставитися до таких ситуацій. Очевидно, що недоцільно призначати повторну експертизу кожного разу, коли обвинувачуваний (підозрюваний) буде змінювати свої показання, однак, якщо висновок експерта, крім того, суперечить й іншим доказам у справі – це привід розглянути питання про призначення повторної експертизи.

Не можемо не згадати і про такий важливий аспект використання, як перевірка за допомогою експертизи окремих матеріалів, отриманих при проведенні оперативно-розшукових заходів з метою їх подальшого використання у доказуванні (це стосується, насамперед, аудіо-, відеозаписів та фотознімків). Не розглядаючи в цілому дискусійних питань використання у розслідуванні кримінальної справи результатів проведення оперативно-розшукових заходів, відзначимо один з аспектів цієї проблеми. Він стосується достовірності даних, які містяться у матеріалах, отриманих за допомогою технічних засобів. Виконуючи вимогу ст.67 КПК України про всебічну, повну і об'єктивну оцінку доказів, слідчий повинен вияснити природу і спосіб отримання матеріалів, які з'явилися в результаті проведення оперативно-розшукових заходів. Одна із складових допустимості таких матеріалів буде прямо залежати від висновку експерта про те, чи не піддавалися цифрові фотознімки монтажу, чи зазнавала змін фонограма, чи є ознаки механічного або електронного монтажу на фонограмі, чи одночасно проводився запис відео- і

аудіоінформації тощо.

Формування комплексів доказів є систематизацією доказів щодо обставин справи, які підлягають установленню. Результати експертних досліджень використовуються як складові під час формування сукупності доказів, які характеризують будь-який елемент складу злочину. Комплекси доказів можуть формуватися:

а) за предметом доказування:

- стосовно події злочину в цілому (вбивство, зґвалтування і т.ін);

- стосовно окремих обставин справи (встановлення місця, часу, знаряддя злочину і т.ін);

б) за однорідністю доказів:

- з використанням різнорідних доказів (наприклад, факт перебування обвинувачуваного в певному місці підтверджується показаннями свідків і самого обвинувачуваного, результатами відтворення обстановки та обставин події, а також результатами дактилоскопічної експертизи);

- з використанням однорідних доказів (у нашому випадку – експертних висновків, коли якась обставина злочину встановлюється за допомогою висновків кількох експертиз).

Таким чином, враховуючи викладене вище, вважаємо що основними цілями використання експертних висновків у доказуванні є: а) отримання нових доказів; б) перевірка інших доказів; в) формування комплексів доказів.

МИШКОВ Ярослав Євгенович

*Начальник управління прокуратури Харківської області,
кандидат юридичних наук*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Питання забезпечення прав і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування без сумніву є одним з найактуальніших. Стадія досудового слідства є надто багатогранною з точки зору додержання правоохоронними органами конституційних прав суб'єктів кримінального судочинства.

За 8 місяців 2010 року органами внутрішніх справ (далі ОВС) закінчено провадженням 8473 кримінальних справ. З вказаної кількості справ 7977 направлено до суду з обвинувальним висновком, для звільнення від кримінальної відповідальності до суду направлено 262, закрито провадженням 234. Враховуючи наведені кількісні показники, результати слідчої роботи ОВС можливо визнати ефективними. Проте, вважаючи, що основним критерієм оцінки її слідчої роботи є додержання та поновлення конституційних прав громадян, слід звернути увагу на існуючу низку проблемних питань.

Протягом вказаного періоду прокурорами скасовано 49 незаконних постанов слідчих ОВС про порушення кримінальних справ, закрито 6 незаконно порушених кримінальних справ на підставі ст.100, п.2 ст.6 КПК України, скасовано судами 30 постанов про порушення, повернуто прокурорами та судами 167 справ на додаткове розслідування. Підставами для скасування прокурорами та судами постанов про порушення кримінальних справ стала поверховість та суттєва неповнота дослідчих перевірок, так як на момент порушення справи не було здобуто безспірних об'єктивних достатніх даних, які б вказували на наявність складу злочину.

Безумовним порушенням конституційних прав громадян є тривале, понад строки передбачені ст.120 КПК України розслідування кримінальних справ. Згідно даних звіту 1 СЛ, слідчими ОВС протягом поточного року з порушенням строку закінчено провадження у 93 кримінальних справах. Значною є кількість кримінальних справ - 16, закінчених з порушенням терміну слідчими ОВС на транспорті. Попри офіційну статистику, нам всім відомо, що у провадженні органів внутрішніх справ перебуває безліч кримінальних справ, по яким досудове слідство тягнеться роками, по справах приймаються незаконні рішення про зупинення досудового слідства або закриття. Причинами цього є несвоечасне та неякісне проведення слідчих дій та судових експертиз, неналежна співпраця слідчих з органами дізнання, відсутність належного нагляду з боку міськрайпрокурорів.

Тривале неприйняття у справах остаточних законних рішень призводить до порушення конституційних прав громадян та надходження їх обґрунтованих скарг до прокуратури області. Тільки за 6 місяців 2010 року до органів прокуратури області надійшло 5209 звернень з питань слідства та дізнання, з яких 2587 на дії та рішення слідчих, 2664 на дії органів дізнання, 16 на застосування незаконних методів розслідування.

Вивчення кримінальних справ, які були повернуті на додаткове розслідування слідчим органів внутрішніх справ та прокурорського нагляду за додержанням закону при їх розслідуванні засвідчило, що у 2010 році спостерігається покращення стану слідства в територіальних підрозділах органів внутрішніх справ. Водночас, у Великобурлуцькому, Вовчанському, Зміївському, Куп'янському, Харківському, Чугуївському районах області, Московському та Орджонікідзевському районах міста кількість повернутих справ на додаткове розслідування збільшилась. Непокоїть значна кількість кримінальних справ - 15, повернутих для проведення додаткового розслідування слідчим ОВС на транспорті.

Оцінюючи стан додержання слідчими органів внутрішніх справ області конституційних прав громадян при їх затриманні в порядку ст.ст.106, 115 КПК України та обранні запобіжного заходу, можна зробити висновок, що в основному права громадян забезпечуються. Про це свідчить недопущення в поточному році незаконного затримання та притягнення громадян до кримінальної відповідальності під час досу-

дового слідства та відсутність вступивших у законну силу виправдувальних вироків суду, але є і прорахунки на цій ділянці.

Всього дізнавачами та слідчими ОВС області в 2010 році в порядку ст.ст.106, 115 КПК України затримано 1740 громадян. З вказаної кількості затриманих звільнено 270 осіб. Звільнено через відмову прокурора у підтриманні подання про обрання запобіжного заходу 102 особи, через відмову суду у задоволенні подання 168. Як свідчать ці цифри, кількість звільнених осіб з різних мотивів залишається значною, а кожен такий факт - це і є незабезпечення прав і законних інтересів особи, тобто порушення конституційних прав громадянина.

Прокурори, які не підтримують подання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, судді, що відхиляють вказані подання, у більшості випадків посилаються на наявність у затриманих постійного місця мешкання та відсутність даних, які б свідчили про їх можливість перешкоджати встановленню істини по справі. З наведеного вбачається, що перед направленням подань про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту слідчі та прокурори районів не завжди вивчають на належному рівні кримінальні справи, не перевіряють, чи в повному обсязі зібрані дані про особу підозрюваного та чи може він перешкоджати встановленню істини у кримінальній справі.

Вказані прорахунки у роботі слідчих та відсутність належного прокурорського нагляду призводять до того, що громадяни, конституційні права яких порушені, звертаються до судів про відшкодування шкоди завданої діями посадових осіб правоохоронних органів області.

Недопущення вказаних порушень та недоліків, безумовне забезпечення прав і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування – це шлях до удосконалення в цілому досудового слідства та дізнання в органах внутрішніх справ.

ІНШИН Микола Іванович

*Начальник навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС,
доктор юридичних наук, професор*

ПРО ДЕЯКІ НОВІ ІДЕЇ ТА ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ

Широкому колу вчених, і, в першу чергу тим, хто вибрав полем своєї професійної діяльності проблематику боротьби зі злочинністю, давно відомо, що, не дивлячись на актуальність цієї проблеми, поставлених останнім часом питань, які вимагають свого обговорення і вирішення, набагато більше, ніж запропонованих відповідей.

Мова йде, в першу чергу, про необхідність розробки та формування на базі історичного аналізу цілісного системного розуміння провідного

компоненту протидії злочинності, а саме кримінологічної профілактики злочинів.

Критичний аналіз теоретичних робіт останнього десятиліття з даної проблеми, а також практики організації і здійснення профілактичної діяльності всілякими суб'єктами, дозволяє зробити перший загальний висновок: базовий потенціал відродження системи профілактики злочинів зберігся, він чекає свого часу, коли буде потрібен. Проте, це завдання не з простих, оскільки деякі політики і юристи продовжують скептично відноситися до можливостей формування профілактичної системи в наші дні. Однак, критерій істини – сама практика і не лише наша, вітчизняна, але й закордонна, доводить зворотнє.

Досвід розвинених країн Заходу, на які ми звикли озиратися, свідчить про те, що жодні президентські програми оснащення судово-поліцейських органів не здатні перебороти негативні тенденції злочинності. Ситуація в Італії, Німеччині, Франції та інших країнах почала реально стабілізуватися лише після зміни акцентів, формування дієвої і взаємовигідної системи співпраці між правоохоронними органами і населенням, постановки реальних, з точки зору виконання, завдань перед суб'єктами профілактики злочинів. Це, до речі, принципова якість вітчизняного досвіду, відкинута на старті реформ з політичних мотивів.

З іншого боку, в здорових силах суспільства окріпнуло розуміння того, що одними лише каральними заходами злочинність не побороти; з нею необхідно боротися системно, всією сукупністю профілактичних заходів, по всьому фронту, як говорили раніше, всім світом. Тим більше, що зараз з'явилося багато нових суб'єктів соціальної і спеціальної профілактики, які в змозі активно брати участь в реалізації антикримінальних заходів, чий зусилля необхідно інтегрувати в рамках спільної узгодженої діяльності.

Природно, на одному лише старому багажі (відновленні того, що було бездумно ліквідовано і втрачено) далеко не вийти; проблему організації ефективної превентивної, профілактичної діяльності в сучасних умовах, а тим більше на перспективу, не вирішити. Багато що змінилось в житті нашого суспільства за роки реформ. Іншою, незрівняно небезпечнішою, агресивнішою і виверткою стала злочинність; з'явилися нові категорії злочинців; розрослася до небачених раніше масштабів, а десь навіть легалізувалась організована та професійна основа злочинності.

Правовий нігілізм став чи не нормою життя. До цих пір не здолані наслідки кризи законності, продовжується криміналізація окремих сфер суспільного буття і виробництва, в основі чого лежать не лише об'єктивні труднощі перехідного періоду, але і серйозні прорахунки, допущені в ході проведення реформ.

Саме на перші роки радикальних перетворень припадає чи не найдраматичніший парадокс наших реформ – згорання, ліквідація раніше

створеної, налагодженої і відпрацьованої системи профілактики злочинів. І це в той час, коли була потрібна повна концентрація зусиль держави і громадянського суспільства з нейтралізації процесів формування негативних тенденцій.

Особливу небезпеку представляли процеси згортання співпраці міліції, інших правоохоронних органів і населення, що розвивалася роками і не лише сприяла оздоровленню родинно-побутового середовища, але і знімала напруженість конфліктних ситуацій, зменшенню рівня злочинності і так далі. З наслідками цієї ситуації ми стикаємося до цих пір, оскільки виявилось, що знищити систему зв'язків набагато легше, ніж їх відновити або створити заново.

Ці та багато інших питань, пов'язаних із демонтажем системи профілактики злочинів, які підвели межу відчуження між населенням і судово-правовими органами, необхідно вирішувати на принципово новій методологічній базі. Разом з тим, слід критично оцінювати не лише переваги, але і недоліки існуючої раніше профілактичної системи, давати конкретні пропозиції з її пристосування до новітніх умов боротьби із злочинністю.

Виходячи з цього, сучасні теоретичні концепції профілактики злочинів повинні розроблятися в прив'язці до багатопланових ситуацій, які характеризують якісні ознаки як традиційної, так і сучасної – організованої, „ринкової” злочинності. Це дозволить донести до спеціалістів – теоретиків і практиків – неординарність, різноманітність тактичних прийомів, засобів і методів профілактичної діяльності.

Поліфункціональний методологічний підхід, який повинен скласти основу такого роду досліджень, не лише сприятиме розширенню пізнавальних орієнтирів, але і диференціації наукового знання в рамках окремих галузей правової науки.

Важливою складовою вказаного підходу має бути широке впровадження моніторингових процедур в систему діяльності з інформаційно-аналітичного забезпечення і супроводу профілактики злочинів. Будь-яка практична діяльність людини вимагає аналізу змін, які відбуваються в навколишньому середовищі в результаті її діяльності, оцінки цих змін, як можна більш точно і виваженої, визначення того, наскільки можна виявлені тенденції, у разі необхідності, змінити, відкоригувати за допомогою цілеспрямованого впливу. Повною мірою це стосується і правозастосовної діяльності.

Сучасну боротьбу зі злочинністю досить складно уявити без науково-прикладних моніторингових досліджень, які сприяють формуванню стратегії і тактики відповідної практичної діяльності. Крім того, моніторинг створює об'єктивні передумови для прийняття обґрунтованих організаційно-управлінських, процесуальних і тактичних рішень, від яких багато в чому залежать якість і мобільність всієї правоохоронної системи.

Моніторинг включає процеси здобуття, обробки і аналізу необхідної

для формулювання кінцевих висновків інформації. Висновки моніторингу не є простою сумою зібраної інформації про відповідні явища і процеси, їх минуле і сьогодення. Вони містять нову інформацію, яка збільшує наше сукупне знання про стан явищ і процесів, які вивчаються.

Моніторинг є не стільки абстрактною проблемою, скільки супутнім до прикладної системи завданням. Воно виникло як реакція на постановку і результат вирішення надскладних управлінських завдань у системі профілактики злочинів в умовах, коли традиційними засобами і методами з виникаючими проблемами впоратися було неможливо, оскільки проблеми треба було вирішувати не в міру їх виникнення, а в перспективі.

Для моніторингу була поставлена мета – визначення напрямів і форм впливу на керовані системи і наслідків прийняття-реалізації рішень в області профілактики злочинів. Для цього необхідно було забезпечити можливість обліку змінного характеру завдань, які ставляться перед системами, що управляють, і активно формують сучасний їх стан.

Таким чином, в еволюційному плані, моніторинг профілактики злочинів – це крок вперед науки і практики протидії злочинності, так як вперше були зв'язані воедино інформація про минуле та сьогодення явищ і процесів, що вивчалися, спостереження за ними та їх опис, а також формулювання висновків на основі аналізу, які, у тому числі, могли набувати форми управлінських рішень. Моніторинг стає на сьогоднішній день активним посередником між науковими дослідженнями і потребами практики правозастосування.

Такі, на наш погляд, деякі нові тенденції сучасних підходів до дослідження проблем профілактики злочинів.

ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович

*Начальник кафедри кримінального права та кримінології
навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС,
доктор юридичних наук, доцент*

КРИМІНАЛЬНИЙ КАПКАН ДЛЯ УКРАЇНИ: ЧИ Є ВИХІД?

На сучасному етапі історичного розвитку нашої країни маємо всі підстави констатувати, що вітчизняна злочинність розвивалась і розвивається у відповідності із загальносвітовими закономірностями, хоча із певною специфікою. У повній мірі це стосується і вірогідних тенденцій даного явища. Майже ні в кого не викликає сумніву, що протягом найближчих років суттєвого погіршення, до речі, так само як і покращення, криміногенної ситуації не слід очікувати.

Уявити, що найближчими роками рівень злочинності зросте кілько-разово неможливо. Для цього немає підстав. Цього не витримає ані со-

ціальна система, ані система кримінальної юстиції. Мається на увазі, щоб подолати таку злочинну навалу не буде об'єктивних передумов і вся робота може звестись до реєстраційно-облікової діяльності, забезпечення та протекції власних інтересів. Втім, система кримінальної юстиції покликана, в першу чергу, убезпечити охоронювані законом цінності від всляких посягань.

Натомість, якщо уявити можливий сценарій безпрецедентного зростання рівня злочинності до кількості 6-8 тисяч злочинів на 100 тисяч населення, який вважається „межею криміналізації суспільства”, то доволі райдужні перспективи тануть на очах. Дійсно Україна зараз далека від цих показників, але лише за кількістю зареєстрованих злочинів. Адже, наприклад, за даними деяких кримінологічних досліджень (Шиханов В.М.) рівень латентності злочинів дрейфує від 2% в насильницьких посяганнях на особу до 100% у злочинах невеликої тяжкості. Проведені розрахунки рівня латентності різних видів злочинів дозволили визначити (з певною умовністю), що на одне зареєстроване вбивство припадає в середньому два незареєстрованих. Для тяжких тілесних ушкоджень цей показник дорівнює – 5, для звалтувань – 6, для розбоїв – 33, грабежів – 57, крадіжок – 151, хабарництва – 2935, вимагання – 17500.

Приблизно про 60% злочинів правоохоронним органам нічого не відомо. Частка злочинів, які приховуються на початкових стадіях кримінального процесу, за різними даними, від 30% до 66%. Отже, статистична картина криміналізації нашого суспільства є, м'яко кажучи, далекою від реальності.

У ситуації, коли в основі офіційних звітів лежать відомчі аналізи правоохоронних органів, на які переважно покладено відповідальність за зростання злочинності, значна частина злочинів не реєструється. О.М. Литвак стверджує, що загальні розміри латентної злочинності набагато більші, ніж 90% від усіх фактично вчинених злочинів, і латентна злочинність реально існує та впливає на суспільне життя через свої наслідки.

До того ж слід додати, що поза системою реєстрації залишається величезний пласт прихованої економічної злочинності. За даними О.Г. Кальмана, близько 90% приватизованих підприємств в Україні працюють поза законом та під контролем кримінально-олігархічних кланів, 80% товарів широкого вжитку надходять до країни за тіньовими схемами контрабандним шляхом, а в цілому тіньова економіка становить 50-60%.

Отже, є вагомі підстави вважати, що деякий спад злочинності останніми роками, який спостерігається в статистичній звітності, свідчить не про ефективність боротьби з нею та високий рівень запобіжної діяльності, а є штучним та зумовленим якщо не кар'єристськими або політичними мотивами, то хибною політикою керівництва правоохоронних органів та неналежною „сумлінністю” виконавців.

Таке припущення спирається на численні парадокси динаміки злочинності, а також на відверті визнання МВС України про неповну ре-

естрацію злочинів. Сьогодні з кожних 10-ти заяв і повідомлень про вчинені злочини, що надходять до міліції, за 9-тю не порушуються кримінальні справи. Невипадково, що на фоні стрімкого зростання кількості зазначених заяв і повідомлень (з 2004 року вона щорічно в середньому збільшувалася на 16,5% та в 2008 році вже перевищувала відповідний показник відправного року на 25,1%) кількість порушених кримінальних справ зменшувалася зворотно пропорційно, а саме в середньому щорічно – на 18,6% проти відповідного показника 2004 року. При цьому, якщо в 2004 році питома вага порушених кримінальних справ від загального масиву заяв і повідомлень про них складала 22,6%, то в 2008 році цей показник уже дорівнював усього 13,4%. Натомість кількість рішень щодо відмови в порушенні кримінальних справ щорічно в середньому зростала на 38,6% (у 2208 році вона перевищувала відповідний показник 2004 року аж на 62,7%).

Невідповідність статистичних даних можлива ще й тому, що дані про стан злочинності узагальнюються в Державному комітеті статистики, а надаються різними органами: МВС, Генеральною прокуратурою, ДПА та Міністерством юстиції України, судами. До статистичних показників додаються дані, які були вже враховані (наприклад, статистична звітність податкової міліції щодо зареєстрованих злочинів, яка вже врахована у звітності ОВС); судова статистика враховує кількість розглянутих справ та винесених вироків, при тому кримінальна справа може бути порушена (злочин зареєстрований), наприклад, в одному році, а розгляд справи та винесення вироку вже в наступному.

З огляду на це, розраховані та обґрунтовані у кримінологічній науці дані про кількісну „межу криміналізації суспільства” виглядають для України доволі реалістично. Додати до цього ще й так звані дані про перманентну або іншими словами невстановлену злочинність, розмір якої, за деякими оцінками, вже зараз наближається до 15-30%, і ейфорія та зневажливе ставлення до сучасних тенденцій злочинності зникають самі по собі.

Отже цілком можливо, що в перспективі, за умови збереження негативних тенденцій в організації та здійсненні системою кримінальної юстиції покладених на неї повноважень реальна злочинність (врахована плюс латентна) може сягнути показників 6-8 тисяч злочинів на 100 тисяч населення, або в абсолютних показниках – 3 тисячі злочинів.

Практичний зиск від імплементації моделі „межі криміналізації суспільства” в кримінологічну практику є доволі низьким і не лише у зв'язку зі складностями обчислення латентності злочинів. Орієнтація на нього вразлива сама по собі, адже створює ілюзію захищеності громадян в певний проміжок часу. Тому, слід вести мову, про мінімальний рівень соціальної захищеності громадян від різного роду загроз, що так би мовити, є критерієм цивілізованості суспільства. Він характеризує здатність держави забезпечувати основні права і свободи своїх громадян, зберегти особистості високу гідність. Держава, як суверенне соціа-

льно-політичне і національно-територіальне утворення, перш за все, створюється з метою реалізації соціально значущих цілей шляхом здійснення певних функцій. Однією з найважливіших функцій держави є охоронна функція.

Залежно від ступеня пріоритетності і важливості цілей, які стоять перед державою, в забезпеченні безпеки громадян, захисту їх прав і свобод можна виділити чотири рівні.

Перший рівень визначає необхідність гарантованого забезпечення захищеності природних, невід'ємних прав і свобод громадян, які в сукупності і складають основу людської гідності. Ця задача повинна розглядатися як прямий обов'язок будь-якої суверенної держави незалежно від її ресурсного потенціалу і організаційних можливостей. У випадку, якщо держава не в змозі реалізувати дану мінімальну задачу з забезпечення безпеки, таке утворення не може розглядатися як суверенна держава в прямому розумінні цього поняття. За строго визначених умов, стосовно органів державної влади подібних країн, можуть бути застосовані заходи превентивного характеру.

Другий рівень захищеності визначає необхідність забезпечення фундаментальних, конституційних прав і свобод громадян. Досягнення цього рівня розглядається як необхідна умова для стійкого, безконфліктного розвитку і нормального функціонування суспільства і інститутів державної влади.

Третій рівень захищеності ставить задачу необхідності гарантування прав і свобод громадян в такому об'ємі і такій якості, які є необхідними, щоб створити умови для гідного розвитку особи. Цей рівень захищеності розглядається як розумна база, що дозволяє суб'єктам протидії злочинності ефективно здійснювати свої функції. З іншого боку, в міру зростання добробуту суспільства і поліпшення фінансово-матеріальних і ресурсних можливостей держави поставлена таким чином задача може бути значно підвищена.

Задача четвертого рівня – створити такий комплексний, соціальний за природою, організаційно-правовий по суті, механізм, який би гарантував високу якість і вільний розвиток особи. Поставлена таким чином задача повинна розглядатися як стратегічна мета, на досягнення якої повинні бути спрямовані дії органів державної влади. Для цього державна влада повинна поступово вживати комплекс організаційних, кадрових, фінансових, правових і інших заходів. Реалізація позначених таким чином задач вимагає зусиль не лише відповідних органів, вони можуть бути здійснені тільки при комплексному підході до даної проблеми.

Кажучи про мінімальний рівень захищеності громадян, слід мати на увазі, що з одного боку, він визначається ресурсними можливостями держави, а з іншого – характеризує морально-етичний і духовний стан всього суспільства. Зрозуміло, значне місце при цьому відводиться організації діяльності правоохоронної системи у сфері протидії злочинності.

Реальне забезпечення виконання завдань протидії злочинності вимагає відповідної організації діяльності суб'єктів і системи протидії зло-

чинності в цілому (особливо у напрямі боротьби зі злочинністю як спеціальною метою протидії злочинності) і вироблення відповідного механізму. Зрозуміло, між реальним забезпеченням прав і свобод громадян і ефективністю боротьби з протиправними посяганнями проглядається пряма залежність. Вона дозволяє нам узагальнити правоохоронні функції (в широкому значенні) відповідних суб'єктів, а саме функціонування представити у вигляді багаторівневого системного утворення, створеного з метою забезпечення впливу на систему злочинності, а також зробити деякі посилки, які надалі можуть бути використані при аналізі проблем оцінки ефективності.

ПЧОЛКІН Валерій Дмитрович

*Завідувач кафедри кримінального процесу навчально-наукового інституту
права та масових комунікацій ХНУВС,
доктор юридичних наук, доцент*

ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧИХ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Ефективність розслідування злочинів залежить від належної взаємодії слідчих і оперативних підрозділів як погодженої діяльності, що забезпечує швидкість і якість розслідування. Термін «взаємодія» застосовується в законах України від 18 лютого 1992 р. №2135-ХІІ «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст. 4, п. 4 ст. 7), від 30 червня 1993 р. №3341-ХІІ «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (розділ V). Відповідно до ч. 3 ст. 114 КПК України взаємодія слідчих та оперативних підрозділів здійснюється насамперед у процесі досудового слідства. Однак така взаємодія можлива й до порушення кримінальної справи, зважаючи на зміст ч. 4 ст. 97, ч. 2 ст. 190, ч. 4 ст. 191 КПК України, а також й після зупинення досудового слідства згідно з ч. 2 ст. 138, ч. 1 ст. 139 КПК України. Завданням взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами є своєчасне виявлення, якісне документування злочинів, забезпечення їх повного, всебічного та об'єктивного розслідування, притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності, відшкодування заподіяної злочинами шкоди, відновлення порушених прав громадян. Вчені-криміналісти розглядають взаємодію як вищий ступінь консолідації сил і засобів правоохоронних органів, наділених законом відповідними повноваженнями. Вони вважають, що взаємодія в процесі розслідування злочинів являє собою узгоджену діяльність різноманітних ланок однієї або декількох організованих систем, спрямовану на досягнення спільної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу.

Взаємодія базується на відповідних принципах, які відображують специфіку слідчої та оперативно-розшукової діяльності і виступають

основою її предметної раціоналізації. Вихідними положеннями принципів взаємодії є: чітке уявлення учасниками взаємодії мети і завдань; процесуальна самостійність слідчого або особи, яка провадить дізнання або слідчі дії, невтручання в їх процесуальну діяльність посадових осіб та органів, які не здійснюють кримінальний процес чи оперативну-розшукову діяльність; самостійність слідчого і працівників оперативного підрозділу та спеціалістів, які залучаються до виконання оперативно-розшукових завдань, в обранні засобів і тактичних прийомів здійснення спільних зі слідчим заходів; чітке додержання на основі чинного законодавства компетенції учасників взаємодії; комплексне використання сил, засобів і методів, які є в розпорядженні взаємодіючих працівників правоохоронних органів; нерозголошення учасниками взаємодії даних процесуальної, оперативно-розшукової та іншої діяльності, що використовуються в процесі взаємодії; спільне і погоджене планування організаційних, кримінально-процесуальних, оперативно-розшукових та інших передбачених законодавством дій; безперервний обмін інформацією між учасниками, організаторами і керівниками взаємодії; прокурорський нагляд, процесуальний та відомчий контроль за взаємодією; наступальність у роботі під час розслідування злочину.

Узгоджена діяльність слідчих і оперативних підрозділів знаходить певний вираз у сукупності форм взаємодії. Останні прийнято поділяти на процесуальні й організаційні. До процесуальних форм взаємодії, які найчастіше використовуються в процесі розслідування злочинів, слід віднести: надання слідчому матеріалів, зібраних у ході оперативно-розшукової діяльності, для вирішення питання щодо порушення кримінальної справи; виконання оперативним підрозділом доручень слідчого щодо перевірки оперативно-розшуковим шляхом відомостей, що мають значення для встановлення наявності чи відсутності підстав для порушення кримінальної справи за оперативними матеріалами; порушення оперативним підрозділом як органом дізнання кримінальної справи, за якою обов'язковими є досудове слідство, проведення невідкладних слідчих дій і передавання її слідчому; провадження разом з невідкладними слідчими діями необхідних оперативно-розшукових заходів; проведення оперативним підрозділом за кримінальною справою, що перебуває у провадженні слідчого, оперативно-розшукових заходів; виконання доручень слідчого щодо проведення оперативно-розшукових заходів і першочергових слідчих дій; проведення оперативно-розшукових заходів за дорученням слідчого щодо встановлення місця перебування особи, яка ухиляється від притягнення до кримінальної відповідальності.

Основними організаційними формами взаємодії слідчих і оперативних підрозділів у ході досудового слідства є :

- ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами в межах, передбачених відомчими нормативними актами;

- спільне обговорення й оцінювання даних, одержаних у результаті проведення оперативно-розшукових заходів, щодо їх достатності для порушення кримінальної справи;

- спільне планування слідчих дій і тактичних операцій, спрямованих на виявлення доказової інформації. При цьому планування може здійснюватися як у цілому за справою, так і за окремими епізодами. Планування проводиться як на етапах збирання інформації, так і на первісному та наступних етапах розслідування. Детальне планування діяльності з розкриття злочину здійснюється слідчим і оперативним працівником у межах своєї компетенції;

- спільна діяльність слідчих і оперативно-розшукових підрозділів під час порушення кримінальної справи на первісному і наступних етапах розслідування. Така діяльність передбачає здійснення оперативно-розшукових заходів з метою підготовки до проведення слідчих дій, участь у проведенні окремих слідчих дій, організацію оперативно-розшукових заходів щодо встановлення свідків, розшуку злочинців і з'ясування інших важливих для розслідування даних. Спільна діяльність забезпечує високу результативність проведених дій, їх своєчасність, економію сил і засобів та визначає ефективність розслідування;

- створення слідчо-оперативної групи за конкретною кримінальною справою. Вона найчастіше створюються по найбільш складних, багатоепізодних кримінальних справах.;

- взаємний обмін усною і письмовою інформацією оперативних працівників та слідчих з питань, що стосуються їх діяльності;

- спільні виїзди слідчого і оперативних працівників для проведення слідчих дій;

- організація і проведення спільних занять у системі службової підготовки, особливо за складами злочинів у сфері господарської діяльності, проти власності та ін.

Ефективність взаємодії під час розслідування злочинів залежить від належної уваги до планування діяльності, що зумовлює його організацію. Планування передбачає використання традиційного і нетрадиційного шляхів. До першого відносимо відпрацювання так званих типових версій, висунутих на основі наукового аналізу даних узагальненого досвіду розслідування злочинів певної категорії, до другого – використання поряд з типовими версіями і таких, які не укладаються у звичні рамки, а виникають у зв'язку з виявленням нових способів учинення злочинів та інших даних. Через це найбільш важливим для слідчого є використання обох зазначених шляхів, тобто здійснення активної розумової діяльності, пов'язаної з висуванням різного роду версій. Під слідчою версією розуміють обґрунтоване фактичними даними припущення слідчого про подію злочину, його учасників, мотиви, інші обставини, що пояснюють установлені за кримінальною справою факти. Більшість дослідників зазначеної проблеми розглядають версію як метод пізнання, а планування – як метод організації розслідування.

Вони взаємопов'язані.

Висування і перевірка версій є основним змістом планування розслідування. Висування версій на початковому етапі розслідування передбачає складання плану, необхідного для їх перевірки. Плани містять: пошукові і слідчі версії; дані, що підлягають перевірці; перелік слідчих дій; обставини, які необхідно встановити слідчим або оперативним шляхом; вказівки на строки і виконавців. Плани можуть змінюватися і доповнюватися. Ініціатива стосовно їх корегування може належати як слідчому, так і оперативному працівнику. Якщо на початковій стадії розслідування доводиться залучати значну кількість працівників, то складається план організаційних заходів, що містить розрахунок сил і засобів, необхідних для реалізації слідчих дій і оперативно-розшукових заходів. Письмовий план є не тільки організуючим початком процесу розслідування, а й прийомом, що сприяє логічному розвитку планування на всіх етапах провадження за справою, оптимальному поєднанню узагальненого досвіду і конкретного плану розслідування. Узгоджене планування розслідування охоплює чотири основні етапи: проведення перевірочних дій і вирішення питання про порушення кримінальної справи; початок розслідування (проведення первісних слідчих і організаційних дій, здійснення оперативно-розшукових заходів); проведення подальшого розслідування; закінчення розслідування. Зрозуміло, що кожен етап планування у міру необхідності корегується, плани розслідування доповнюються. Планування передбачає з'ясування низки обставин, важливих для розслідування. Поряд з ними передбачається проведення окремих слідчих дій або тактичних операцій, необхідних для встановлення цих обставин. Застосування тактичних операцій у слідчій діяльності передбачає їх планування, визначення оптимального моменту використання, розподіл функцій між учасниками, строки виконання тих чи інших слідчих дій. У цьому сенсі необхідно визначитись із процесуальними та непроцесуальними формами взаємодії.

З викладеного можна зробити висновок про те, що належний рівень взаємодії відіграє особливо важливу роль на першочергових етапах проведення слідчих дій: під час затримання, проведення обшуків, допитів, очних ставок і впізнання. У перебігу першочергових слідчих дій оперативні працівники допомагають слідству: у виявленні очевидців і свідків, раніше не відомих слідству за епізодами, що відпрацьовуються, а також у збереженні і забезпеченні захисту об'єктів – носіїв доказової інформації; у встановленні всіх учасників групи та епізодів злочинної діяльності, одержанні доказів їх винуватості; у перевірці причетності підозрюваних до вчинення нерозкритих злочинів; у виявленні намірів підозрюваних та їх зв'язків щодо протидії слідству, її нейтралізації, забезпеченні захищеності учасників кримінального процесу, попередженні протиправних дій з боку обвинувачених та їх оточення; у визначенні оптимальних часу і тактики проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; у своєчасному реагуванні на спроби підозрюваних уникнути притягнення до кримінальної відповідальності.

Взаємодія слідчих і оперативних працівників на першочерговому етапі розслідування злочинів дає змогу закріпити докази винуватості підозрюваних, необхідні для одержання дозволу на арешт і обшук, шляхом проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів.

Отже, організована на відповідному рівні взаємодія слідчих і оперативних підрозділів створює необхідну передумову для своєчасного й ефективного розслідування злочинів.

СЛІНЬКО Сергій Вікторович

*Доцент кафедри кримінального процесу навчально-наукового інституту права та масових комунікацій ХНУВС,
доктор юридичних наук, доцент*

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Кримінальне судочинство є одним з напрямів реалізації державної політики. Специфіка влади обумовлюється захистом суспільства, юридичних і фізичних осіб від злочинів, розвитком гарантій прав і свобод людини та громадянина. Пріоритет кримінального судочинства полягає в дотриманні правової процедури за допомогою якою тільки суддя може визнати особу винною в скоєнні злочину та призначити міру покарання.

В ході реалізації основних положень правової реформи в Україні в теоретичному і практичному плані були розроблені різні концепції. Суть їх була заснована на удосконаленні реалізації принципів кримінального судочинства, процесуальних функцій, досудового провадження, побудови нових форм та окремих інститутів, розширення процесуальних повноважень слідчого, прокурора.

Теоретично можна поставити декілька напрямів та шляхів удосконалення кримінально-процесуальної діяльності.

По-перше, необхідність регламентації в кримінально-процесуальному законодавстві окремих правових інститутів. По-друге, необхідність правового регулювання правових інститутів, зокрема удосконалення механізму реалізації правового статусу суб'єктів кримінального процесу. По- третє, необхідність акценту на застосування гарантії права і свобод людини та громадянина незалежно від його процесуального статусу. По-четверте, найбільші теоретичні проблеми в теорії і практики досудового провадження пов'язані з кримінально - процесуальною діяльністю в ході кримінального переслідування. Важливо забезпечити законність та обґрунтованість процесуальних рішень слідчого, прокурора, здійснення судового контролю на досудових стадіях.

Розробка концепції кримінально-процесуального законодавства визначається, перш за все, необхідністю вирішення комплексних питань

фундаментальних теоретичних і прикладних проблем досудового провадження, що вимагають доктринального тлумачення в умовах правової реформи.

Специфіка кримінально-процесуальної діяльності пов'язана з обмеженням принципу змагальності сторін, тому особливого значення набувають принципи процесу: змагальність, гласність, публічність судочинства. Окремі принципи процесу, такі як презумпція невинності, законність потребують подальшого удосконалення. Теоретична розробка їх важлива не тільки з погляду реформування нормативних розпоряджень, але з погляду практичного застосування.

Законодавець звернув увагу на теоретичні дискусії по процесуальній формі проведення досудового слідства. Докладно були розглянуті проблемні питання удосконалення процесуальної форми розслідування, прийняття рішень в ході провадження окремих слідчих дій.

Прокурорський нагляд та судовий контроль за провадженням слідчих дій, пов'язаних з обмеженням конституційних прав і обов'язків людини та громадянина треба поставити на новий правовий рівень, який повинен забезпечувати гарантії прав і свобод людини та громадянина.

Самостійним елементом концепції удосконалення досудового провадження є реформування стадії порушення кримінальної справи. У юридичній літературі все частіше висуваються ідеї про ліквідацію цієї стадії. Фактична ліквідація передбачає заборону провадження слідчих дій на етапі перевірки заяв, повідомлень про досконалий злочин. Треба сказати, що процесуальні процедури при порушенні кримінальної справи завжди були проблемою досудового слідства.

В цілях необґрунтованого порушення кримінальної справи, слід доповнити ст. 97 КПК України, а також проект нового кримінально-процесуального кодексу в якій передбачити згоду прокурора при складанні постанови про порушення кримінальної справи.

Саме на прокурора покладений обов'язок нагляду за розглядом заяв, скарг громадян які поступили до органу дізнання. Прокурор зобов'язаний контролювати складання постанови про порушення кримінальної справи, в цілях запобігання необґрунтованому притягненню особи до кримінальної відповідальності.

Треба відзначити, що на досудовому слідстві є невичерпний пласт для теоретичних і практичних розробок. Багато проблем піддалися науковим дослідженням і детальним розробкам. Хоча вони не втратили своєї актуальності і є важливими, значущими для досудового слідства, проте концепція розвитку процесуальної діяльності на даному етапі все ще не може відповісти на окремі питання процедури закріплення фактичних даних на досудових стадіях. Інші проблеми – притягнення як обвинуваченого, закінчення досудового слідства, складання обвинувального висновку детально розроблені в кримінальному процесі і не піддавалися змінам в КПК України, але на практиці мають суттєві порушення.

Ст. 187 КПК України встановлює зняття інформації з каналів зв'язку до порушення кримінальної справи на підставі санкції судді. Закон не регламентує відносно якого суб'єкту кримінального процесу буде проведена дана дія. До порушення кримінальної справи в кримінальному процесі не має ні підозрюваного, ні обвинуваченого, відносно яких можливо проведення слідчих дій. Ці порушення законодавства треба змінити, вказавши, що зняття інформації з каналів зв'язку до порушення кримінальної справи проводиться на підставі закону України про ОРД.

Згідно ст. 65 КПК України оперативні матеріали є фактичними даними в кримінальному процесі. Доказами вони повинні бути визнані за постановою слідчого, прокурора або судді. Тому проведення оперативних дій до порушення кримінальної справи є законним, але фактичні дані повинні бути надані слідчому, який приймає рішення по закріпленню їх як доказів.

Інститут зупинення матеріалів кримінальної справи і кримінального переслідування до кінця не отримали правову оцінку. Постанова слідчого при зупиненні матеріалів кримінальної справи означає про закінчення кримінально-процесуальної діяльності. Необхідність теоретичної розробки і докладного вивчення даного питання обумовлена не тільки появою в законі нових підстав, але і зміною регламентації діючих.

Слід конкретизувати процесуальні повноваження прокурора, встановивши у ст. 206 КПК України, а також в проекті кримінально - процесуального кодексу положення, згідно якому прокурор зобов'язаний контролювати підстави зупинення матеріалів кримінальної справи. Механізм реалізації даних процесуальних повноважень повинен включати, як процесуальні засоби, так і нагляд, контроль за проведенням оперативно-розшукових дій.

Система процесуального нагляду і контролю прокурора є невід'ємним, органічним елементом концепції удосконалення уголовно-процесуальної діяльності на стадії порушення кримінальної справи та досудового слідства. Будь-яка концепція припускає наявність правових механізмів, гарантуючу законність і обґрунтованість процесуальних дій і рішень органу дізнання і слідчого.

Основне питання, що вимагає розробки, стосовно системи контролю з боку прокурора або судді полягає в розмежуванні повноважень. При цьому кримінально-процесуальна система повинна будуватися відповідно до основних функцій кримінального процесу.

Системний підхід зобов'язує прокурора до використання максимально всіх засобів і методів оптимізації процесуальної діяльності на досудових стадіях. Дані положення системи тісно взаємозв'язані з різними галузями наукових знань і мають комплексний, міждисциплінарний характер. Зокрема, в результаті інтеграції кримінального процесу і криміналістики до КПК України включено багато криміналістичних положень, що відносяться до тактики провадження окремих слідчих дій: допиту, відтворення обстановки та обставин події. Слід враховувати можливості інших наук, які

можуть бути взаємозв'язані з кримінальним процесом.

Теоретична концепція удосконалення процесуальної діяльності на досудових стадіях кримінального судочинства має наукове і практичне значення. З теоретичної точки зору вона дозволяє об'єднати в правову систему розрізнені наукові положення, що дає можливість для виявлення недосліджених питань в юридичній науці.

Практичне значення даної концепції полягає в тому, що слідчий забезпечується науково обгрунтованими рекомендаціями по застосуванню процесуального закону при реалізації завдань кримінального процесу.

Концепція припускає перспективний підхід до досліджуваної проблеми, без визначення якого неможливо добитися бажаних результатів по викриванню винної особи що скоїла злочин. Вона відкриває перспективи подальшого проведення наукових досліджень, їх координації і взаємодії у сфері оптимізації досудового провадження по кримінальній справі.

СТЕПАНЮК Руслан Леонтійович

*Начальник кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства
та дізнання ХНУВС,
кандидат юридичних наук, доцент*

НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

На сьогоднішній день державні фінанси є одним із найбільш привабливих об'єктів злочинних посягань, а боротьба зі злочинами у сфері розподілу і використання бюджетних коштів знаходиться серед пріоритетів у діяльності правоохоронних органів. Зважаючи на це, вказаний напрям не може залишатись без уваги криміналістичної науки, яка покликана забезпечувати органи дізнання та досудового слідства сучасними засобами і методами виявлення, розслідування та попередження злочинів.

За відомими статистичними даними рівень злочинності у бюджетній сфері залишається досить суттєвим (їх питома вага складає більше 30 % серед інших пріоритетних сфер економіки, та близько 20 % з числа всіх злочинів економічної спрямованості, що виявляються в державі) і має тенденцію до зростання. В результаті усугубляються і без того суттєві труднощі у фінансуванні державних програм, ефективність державних витрат є дуже низькою, страждає авторитет держави і рівень добробуту громадян.

Технології злочинної діяльності, метою яких є збагачення за рахунок бюджету, включають низку злочинів, які кваліфікуються, як правило, за статтями 190, 191, 205, 209, 210, 358, 364, 366, 368 Кримінального кодексу України. Найбільш типовими є злочинні посягання, що полягають у привласненні бюджетних коштів шляхом шахрайств, зловживання службовим становищем, поєднані з їх використанням у супереч цілю-

вому призначенню, грубим порушенням порядку закупівлі товарів за державні кошти, підробленням документів. Розповсюдженими є і випадки одержання службовими особами хабарів та наступного безгосподарного використання бюджетних ресурсів в інтересах хабародавців. Суттєва кількість зазначених злочинів вчинюється групами осіб, у тому числі організованими, в яких нерідко беруть участь службові особи, налагоджуються корумповані зв'язки в органах державної влади та місцевого самоврядування. Учасниками таких груп використовуються складні способи підготовки та приховування посягань, застосовуються різноманітні прийоми протидії розслідуванню. Все це призводить до значних труднощів у діяльності з їх виявлення і розслідування.

Наукове забезпечення боротьби зі злочинами у бюджетній сфері є важливим завданням всіх наук кримінально-правового циклу. Окремі кримінально-правові та кримінологічні аспекти цієї проблеми досліджували українські вчені Н.О. Гуророва, О.О. Дудоров, О.Г. Кальман, М.І. Мельник, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк та інші. Вони були предметом докторських дисертацій російських науковців Ю.М. Демідова та А.В. Макарова.

У криміналістичній науці до цього часу вказані питання концептуально залишаються малодослідженими. Лише деякі аспекти проблеми розглядалися у працях А.Ф. Волобуєва, В.В. Лисенка, Г.А. Матусовського, В.П. Корж та інших учених. Однак цими авторами не проводилось комплексного наукового аналізу щодо розслідування всіх злочинів, що вчинюються у бюджетній сфері, а розглядалися лише окремі питання, що стосуються криміналістичної методики та рекомендацій із розслідування певних різновидів злочинів проти власності, у сфері господарської діяльності тощо. До того ж багато питань у науці залишаються дискусійними, а ствердження дослідників суперечливими, у зв'язку з чим вони потребують подальшого дослідження із метою розвитку та вдосконалення.

Недостатній стан розробленості вказаної наукової проблеми не може негативно не позначитись на практиці. Відсутність концептуальних основ розслідування злочинів у бюджетній сфері призводить до труднощів і суперечностей у розробці окремих криміналістичних методик щодо певних видів і груп злочинів. Це у свою чергу знижує наукову і практичну цінність рекомендацій, ускладнює їх впровадження у практичну діяльність.

Таким чином, актуальним науковим завданням є дослідження теоретичних основ методики розслідування злочинів, що вчинюються у бюджетній сфері України, зокрема, із метою розроблення обґрунтованих пропозицій щодо криміналістичної класифікації зазначених злочинів; можливостей формування та практичного використання їх криміналістичної характеристики; перспектив формування та принципів побудови окремих криміналістичних методик; основних засад діяльності слідчого у стадії порушення кримінальної справи, на початковому і наступному етапах розслідування; вдосконалення організаційного та технічного забезпечення розслідування; ефективних засобів і методів криміналістичної профілак-

тики таких злочинів; удосконалення чинного законодавства.

Також потреби слідчої та судової практики вимагають розроблення та удосконалення окремих криміналістичних методик певних видів і груп злочинів, що вчинюються у бюджетній сфері, конкретизованих, перш за все, у залежності від таких підстав, як кримінально-правовий різновид злочинів (відповідні статті КК України), предмет і місце вчинення злочину (бюджетні організації, органи місцевого самоврядування, державні підприємства, суб'єкти господарської діяльності, що одержують цільову фінансову допомогу з бюджетів). У межах зазначених груп можуть бути виділені окремі підгрупи за змішаними підставами. Наприклад, мають бути розроблені деталізовані методики розслідування заволодінь майном шляхом зловживання службовим становищем службовими особами бюджетних установ, заволодінь бюджетними коштами шляхом зловживання службовим становищем службовими особами суб'єктів підприємницької діяльності – одержувачів бюджетних коштів, зловживань службовим становищем, перевищення службових повноважень, службової недбалості при розпорядженні державним майном тощо.

ПОВІДОМЛЕННЯ УЧАСНИКІВ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

БАРТАЦУК Любов Петрівна

Суддя Дніпровського районного суду міста Києва

ДО ПИТАННЯ ПРО ДОПУСТИМІСТЬ ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ЩОДО КОНКРЕТНОЇ ОСОБИ

Чинне кримінально-процесуальне законодавство України передбачає можливість порушення кримінальної справи як по факту злочину, так і щодо конкретної особи. Відповідно до ч.2 ст. 98 КПК України якщо на момент порушення кримінальної справи встановлено особу, яка вчинила злочин, кримінальну справу повинно бути порушено щодо цієї особи. Зазначимо, що можливість порушення кримінальної справи щодо особи піддавалася різкій критиці в радянській юридичній літературі як така, що не відповідає принципу презумпції невинуватості. Сучасна кримінально-процесуальна наука також неоднозначно ставиться до законодавчого положення про порушення кримінальної справи щодо конкретної особи. На думку окремих вчених вказане процесуальне рішення вже на самому початковому етапі кримінально-процесуального провадження ставить під сумнів добре ім'я особи, щодо якої порушено кримінальну справу, і, відповідно, протирічить конституційним принципам поваги до гідності особи та презумпції неви-

нуватості.

Дійсно, слід визнати, що практично кожен факт порушення кримінальної справи торкається сфери прав та особистих інтересів певної особи або кола осіб. Вказівка у постанові про порушення кримінальної справи на особу як на таку, яка вчинила злочин, безпосередньо пов'язано із її правом на повагу до гідності. Крім того, завжди є вірогідність того, що в результаті подальшого досудового розслідування буде встановлено невинуватість такої особи. І тоді можна говорити про те, що держава, в особі правоохоронних органів, порушила право на повагу до гідності цих осіб.

З іншого боку необхідно враховувати, що процесуальні рішення на стадії порушення кримінальної справи приймаються в умовах певної інформаційної невизначеності. На цій стадії органи розслідування не повинні встановлювати всі обставини злочину та викривати особу, що його вчинила. Їх завданням є лише встановлення достатніх даних, які б вказували на ознаки злочину або його відсутність. Було б не зовсім вірно вимагати від слідчого або органів дізнання абсолютної істинності таких даних, оскільки на стадії порушення кримінальної справи для цього відсутні необхідні процесуальні умови та засоби. На цьому етапі кримінально-процесуального провадження відомості про злочин можуть носити лише вірогідний характер, і обсяг цих відомостей є значно вужчим у порівнянні із досудовим розслідуванням. За таких умов звичайно може виникнути ситуація, коли висновки, зроблені на стадії порушення кримінальної справи, не отримають свого підтвердження під час досудового розслідування, наслідок чого матиме місце закриття справи. Однак, слідчий, оформлюючи прийняти ним рішення про порушення кримінальної справи у відповідній постанові, в описовій її частині буде вказувати всі суттєві обставини злочину у тому вигляді, в якому вони були встановлені під час дослідчої перевірки. В тому числі, якщо буде встановлено особу, що вчинила злочин, то слідчий зобов'язаний у постанові про порушення справи вказати відомості про неї. При цьому є абсолютно не принциповим те, чи буде вказано у резолютивній частині постанови про порушення кримінальної справи що її порушено проти особи, якщо зі змісту описово-мотивувальної її частини випливає той самий висновок. Іншими словами – з точки зору права на повагу до гідності, не важливо чи порушена кримінальна справа по факту злочину, або щодо конкретної особи. Наприклад, формально кримінальна справа порушена по факту вчинення злочину, а в тексті відповідної постанови вказується прізвище певної особи як такої, що вчинила цей злочин. Порушення кримінальної справи по факту злочину за умов, коли була відома особа що його вчинила і про це вказується у відповідній постанові, створює не меншу загрозу для її честі та гідності, ніж порушення справи щодо такої особи. Лише та обставина, що кримінальна справа може бути порушена тільки по факту злочину, не може слугувати процесуальною гарантією захисту права на

повагу до гідності. Скоріше навпаки, порушення кримінальної справи щодо особи дає останній реальну можливість своєчасно реалізувати свої процесуальні права, направлені в тому числі на захист своєї честі та гідності, адже відповідно до ст. 98-2 КПК України копія постанови про порушення кримінальної справи негайно вручається особі, щодо якої вона порушена.

Крім того, як справедливо зазначається в літературі, чинне кримінальне законодавство передбачає цілий ряд складів злочинів, в яких мова йде про цілком конкретного суб'єкта, щодо якого і необхідно порушувати кримінальну справу. На підтвердження цього може слугувати та обставина, що положення про можливість порушення кримінальної справи щодо конкретної особи було включене до КПК України на підставі Закону України "Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про боротьбу з корупцією"". Таким чином законодавець виходив з того, що кримінальні справи за ознаками таких злочинів у сфері службової діяльності як зловживання або перевищення влади або службового становища (ст.ст. 364, 365 КК України), одержання хабара (ст. 368 КК України) повинні порушуватись щодо конкретних осіб. Такий підхід є цілком логічним і обґрунтованим.

Саме тому, на нашу думку, дискусії з приводу питання про те, чи існування інституту порушення кримінальної справи щодо особи суперечить принципу поваги до гідності є безпідставними як з теоретичного, так і з практичного боку. Більш принциповим та важливим в цьому відношенні є проблеми функціонування на стадії порушення кримінальної справи таких процесуальних механізмів, які б забезпечували законність та обґрунтованість процесуальних рішень, що приймаються на цій стадії з метою недопущення порушень з боку правоохоронних органів права особи на повагу до гідності.

ВАСИЛЬЄВ Андрій Анатолійович

Доцент кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС, кандидат юридичних наук

ДО ПИТАННЯ ПРО «СПЕЦІАЛЬНУ» ОСУДНІСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

На практиці досить часто виникає питання про відповідальність осіб, що не були здатні усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними під час вчинення суспільно небезпечного діяння, пов'язаного із специфічними видами робіт. Але таке обмеження здатностей відбувалося не в наслідок психічної хвороби або розладу психічної діяльності (психічного розладу), а у зв'язку з недоліками волі та свідомості, не-

відповідності інтелекту та волі вимогам екстремального стану зовнішньої обстановки, недоліків психофізіологічних якостей людини, що мають вирішальне значення для окремих професій.

Для характеристики такого стану особи під час вчинення злочину (злочинів) М.С. Грінбергом було запропоновано використовувати поняття «спеціальної» осудності/неосудності. Необхідність виділення такої категорії у кримінальному праві була підтримана Е.М. Зінченко (професіональна осудність), А.П. Гріндорфом (спеціальна професіональна осудність), В.А. Нокомонівим та ін.

Сутність такого стану полягає у тому, що особа не має можливості повною мірою керувати своїми діями та адекватно реагувати в певних обставинах у зв'язку з невідповідністю рівня інтелекту і волі вимогам екстремальної ситуації, що виникає під час виконання специфічних видів робіт. У даному випадку, як вказують вчені, що підтримують необхідність введення «спеціальної» неосудності, стан особи характеризується наявністю так званого психологічного критерію неосудності (нездатність усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними), як правило, за відсутності медичного (наявність психічної хвороби або хворобливого стану психіки), що потребує виділення спеціального виду здатностей і, відповідно, спеціальної осудності (неосудності). Однак слід зазначити, що наявність описуваного стану набуває кримінально-правового значення лише у випадку вчинення злочину спеціальним суб'єктом, тобто особою, яка характеризується на відміну від загального суб'єкта додатковими ознаками та на яку покладено додаткові (спеціальні або специфічні) обов'язки.

Усі випадки наявності так званої «спеціальної» осудності, дотримуючись думки О.Д. Ситковської, можна звести до трьох груп: 1) стан особи, за наявності якого нервово-психічні навантаження в екстремальних ситуаціях у взаємодії із психофізіологічними особливостями суб'єкта можуть викликати тимчасовий хворобливий розлад психіки, що охоплюється медичним критерієм неосудності; 2) стан особи, що зумовив настання тяжких наслідків в результаті невідповідності психологічних і психофізіологічних особливостей суб'єкта вимогам професійної поведінки в екстремальних ситуаціях; 3) стан особи, що зумовив настання тяжких наслідків у зв'язку з тимчасовими функціональними розладами (утома, несприятливі кліматичні умови, соматична хвороба й ін.).

Розглядаючи вищевказані приклади окремо, слід вказати, що у випадку наявності тимчасового розладу психічної діяльності, що призводить до повної або часткової нездатності усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними буде мати місце класичний випадок неосудності або обмеженої осудності.

Випадки невідповідності психологічних і психофізіологічних особливостей суб'єкта вимогам професійної поведінки в екстремальних ситуаціях вимагають окремого дослідження інтелектуальних, волевих, емоційних та інших психофізіологічних якостей, що ставилися до кан-

дидата під час прийому на роботу та призначення на посаду, їх відповідності вимогам, що ставляться до особи у посадових та відомчих інструкціях. Невідповідність якостей може свідчити також про службову недбалість осіб, що приймали участь у відборі та проведенні випробувань. Так, наприклад, особам, у яких спостерігається підвищена емоційна збудливість або загальмованість реакцій протипоказана робота в якості льотчика або машиніста, оскільки досить часто виникає необхідність прийняття рішень в екстремальних ситуаціях за наявності емоційних перенавантажень. Вчинення злочину за наявності екстремальної ситуації та за відсутності розладу психіки (психічного захворювання) характеризується необережною формою вини. Лише випадки, коли особа сумлінно помилялася щодо рівня своїх психофізіологічних можливостей, за наявності підтвердження їх необхідного рівня з боку осіб, що проводили відбір, в залежності від конкретної обстановки та ситуації, можуть виступати підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності або пом'якшення покарання.

Що стосується наявності у особи тимчасових функціональних розладів (перевтома, соматичні хвороби, розгубленість) під час вчинення злочину, то в даному випадку необхідно визначення психічного стану суб'єкта в конкретній екстремальній ситуації. Однак враховуючи вимоги, що ставляться до осіб, які виконують роботи, пов'язані з використанням складного технологічного встаткування, необхідністю рятування життя та здоров'я людей, керування складними механізмами і потребують прийняття життєво важливих рішень у нетривалий проміжок часу, то мова може йти лише про притягнення особи до відповідальності на загальних підставах (за відсутності інших пом'якшуючих обставин), як правило, за вчинення злочину з необережності.

Отже, враховуючи вищевикладене, вважаємо, що осудність як ознака суб'єкта характеризує основний (загальний або типовий) рівень здатностей особи, додаткові ж ознаки (характеристики, вимоги), що покладаються на особу, яка є спеціальним суб'єктом, не впливають на межі здатностей при осудності. Вони розширюють межі усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру діяння та (або) передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків при характеристиці суб'єктивної сторони злочину (вини). Хоча додаткові ознаки суб'єкта і формують обсяг суб'єктивного сприйняття і тісно пов'язані зі здатностями особи, вони повинні розглядатися в межах суб'єктивного критерію необережності, що може виступати як напрям подальших досліджень цієї проблематики.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ

Історія кримінального процесу України свідчить про низку проблем та питань, що є актуальними в наш час і які закономірно викликають зацікавленість як серед науковців, так і серед практиків сфери кримінальної юстиції. Серед них цілком обґрунтовано потрібно виділити проблему гарантій прав і законних інтересів учасників досудового слідства, яка набуває зараз особливого значення через реформування кримінально-процесуального законодавства. У цих умовах стає особливо актуальним посилення захисту конституційних прав осіб, одним з яких є принцип недоторканності житла та іншого володіння особи.

Відповідно до ст. 30 Конституції України (1996 р.) «кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду або обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду». Відповідно до ст. 31 Конституції «кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції».

Стаття 177 КПК України визначає правові підстави для проведення обшуку та порядок надання згоди на його проведення. «Обшук проводиться в тих випадках, коли є достатні підстави вважати, що знаряддя злочину, речі і цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети і документи, які мають значення для встановлення істини в справі, чи забезпечення цивільного позову, знаходяться в певному приміщенні або місці чи в якої-небудь особи. Обшук проводиться також в тому випадку, коли є достатні дані про те, що в певному приміщенні або місці знаходяться розшукувані особи, а також трупи чи тварини». Обшук – це розповсюджена слідча дія, яка полягає в примусовому дослідженні приміщень, місцевості, інших об'єктів, осіб. В залежності від умов проведення, особливостей планування, специфіки, розрізняють обшуки: в приміщеннях, помешканнях; в приміщеннях, що займають дипломатичні представництва; на відкритій місцевості; повторний; терміновий; транспортних засобів пересування; особистий обшук.

Примусовий характер пошукових дій та неминуче з цим вторгнення в сферу особистих інтересів обшукуваного, а в окремих випадках і інших осіб, складає одну з найбільш характерних рис даної слідчої дії. Обшук має бути законним. Рішення про проведення обшуку слідчий чи суддя оформлює у вигляді постанови, яка є правовою підставою для проведення обшуку.

Відповідно до ст. 183 КПК «перед обшуком або виїмкою слідчий

пред'являє постанову особам, що займають приміщення або представникові підприємства, установи чи організації, де проводиться обшук або виїмка, пропонує видати зазначені в постанові предмети або документи, а також вказати місце де переховується злочинець. У разі відмови виконати його вимоги, слідчий проводить обшук або виїмку в примусовому порядку»

Важливе правило проведення обшуку – це проведення його несподівано. Позитивні наслідки також можуть бути гарантовані, коли якнайменше коло осіб знає про проведення обшуку до його початку. Безперечно, що склад групи, яка проводить обшук, повинен бути ретельно підібраним та заздалегідь визначеним. Усі особи, які приймають участь у проведенні обшуку повинні бути висококваліфікованими, витриманими, тактовними, наполегливими та чесними. Усі ці якості дозволять отримати бажані наслідки, не уразивши при цьому особисті інтереси, честь та гідність особи, в якій проводять обшук. Потрібно врахувати, що при проведенні обшуку особи можуть намагатися звільнитися від доказів, викинути речі, цінності, знаряддя злочину, знищити їх. З метою запобігти цим діям усім членам слідчої групи потрібно бути уважними та зібраними. Трапляється, що під час проведення обшуку слідчий може знайти особисту переписку, зіткнутися з обставинами інтимного життя обшукуваного. Тому Закон, охороняючи інтереси громадянина, відповідно до ст. 185 КПК поклав на слідчого обов'язок вжити заходи до того, щоб не були розголошені обставини особистого життя обшукуваного та інших осіб, які проживають або тимчасово перебувають у цьому приміщенні.

Фіксація наслідків обшуку повинна відповідати вимогам ст. 188 КПК, яка визначає, що при проведенні обшуку або виїмки слідчий складає протокол у двох примірниках з додержанням правил ст. 85 КПК. Бажано, щоб під час обшуку було проведено фотографування вилучених речових доказів та місць, де вони були знайдені. Фотографії повинні бути обов'язково оформлені належним чином в додатках до протоколу обшуку разом зі схемами. Обидва примірники, а також опис вилучених предметів підписують слідчий, особа, в якій проводився обшук, та запрошені особи, що були присутні.

Трапляються випадки, коли під час оформлення протоколу особа відмовляється від ознайомлення з ним або від підпису у протоколі. Слідчий повинен спокійно реагувати на таку поведінку та спробувати з'ясувати причини відмови. У тому випадку, коли особа категорично відмовляється від підпису, слідчий фіксує це в протоколі та засвідчує цей факт підписами понять.

Враховуючи вищезазначене, можна сказати, що обшук – це одна з найбільш складних слідчих дій, яка потребує від працівників органів внутрішніх справ не лише фізичної витримки, вправності, знання психології злочинця, вміння вірно планувати та координувати свої дії, застосування діючих правових норм, а також порядності, етичності, чуйності та людяності.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА ПРИ ВИЗНАЧЕННІ СТАТУСУ ОСОБИ, ЯК ОБВИНУВАЧЕНОГО

На сьогоднішній день потребує додаткової розробки та висвітлення в чинному законодавстві поняття „притягнення особи як обвинуваченого”, „обвинувачений”, що залишається не визначеним, як у науковців, що досліджували його, так і у чинному законодавстві та проектах майбутнього Кримінально-процесуального кодексу. Актуальність цієї теми полягає в тому, що вона торкається наукового і законодавчого забезпечення природних прав, на честь, гідність та особисту недоторканність основного учасника кримінального процесу - обвинуваченого, особи, яка притягується до кримінальної відповідальності. У подальшому це дало б змогу законодавцю чітко і недвозначно сформулювати і визначити норми інституту, які покликані забезпечити законне і обґрунтоване притягнення особи до кримінальної відповідальності та створення необхідних умов для реалізації нею своїх прав та обов'язків.

Так, наприклад такі вчені як, В.В. Шимановський., Л.М. Карнєєва, О.П. Кучинська, та ін. під притягненням особи як обвинуваченого, розуміють винесення слідчим постанови про це (у разі наявності неспростовних доказів, які вказують на вчинення злочину певною особою) та пред'явлення обвинувачення з виконанням передбачених законом процесуальних дій, пов'язаних з цим актом. Ця думка підтверджується у ст.5 КПК України, де вказано про недопустимість притягнення як обвинуваченого інакше ніж на підставах і в порядку, встановлених законом.

М.М.Михеєнко, В.Т.Нор, Е.Г.Коваленко, В.Т.Маляренко, Л.Д.Удалова та ін. вважають, що в це поняття входить тільки винесення слідчим постанови про притягнення як обвинуваченого, а всі інші процесуальні дії такі як, пред'явлення обвинувачення, роз'яснення його суті, роз'яснення процесуальних прав обвинуваченому, вручення копії постанови, складання про це протоколу та допит обвинуваченого є наслідками винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого.

Аналізуючи статті третьої та дванадцятої глави кримінально - процесуального кодексу, відслідковується невизначеність набуття правового статусу обвинуваченого, що торкається природного права людини на честь, гідність, недоторканність. Так слідчий, вважаючи, що має у кримінальній справі достатньо доказів про вчинення злочину певною

особою, виносить постанову про її притягнення як обвинуваченого (ст.131 КПК). У відповідності до ч.1 ст.43 КПК особа з цього моменту є обвинуваченим. Це рішення дає слідчому законні підстави для застосування щодо обвинуваченого заходів процесуального примусу, а саме здійснення приводу у разі його неявки за викликом (ст.136 КПК); встановлення його місця перебування (ст.137 КПК); оголошення його розшуку (138 КПК).

Виходячи з положення ч.1 ст.43 КПК, особа з моменту винесення постанови про притягнення як обвинуваченого є обвинуваченим і набуває передбачених ч.2 ст.43 КПК прав: знати, в чому його обвинувачують; давати показання з пред'явленого йому обвинувачення або відмовитися давати показання і відповідати на запитання; мати захисника і побачення з ним до першого допиту; подавати докази; заявляти клопотання; ознайомлюватися після закінчення досудового слідства або дізнання з усіма матеріалами справи; брати участь у судовому розгляді в суді першої інстанції; заявляти відводи; подавати скарги на дії і рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, судді та суду, а за наявності відповідних підстав - на забезпечення безпеки.

Незважаючи на вимогу закону (133 КПК) про пред'явлення обвинувачення не пізніше двох днів з дня винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого, закон допускає пред'явлення його і в інші строки, а саме: не пізніше якби обвинуваченого або його приводу; а у відповідності до ч.4 ст.148 КПК при застосуванні запобіжного заходу до підозрюваного не пізніше десяти діб з моменту застосування запобіжного заходу.

Слід зазначити, що є непоодинокі випадки, коли у кримінальних справах обвинувачення особам не пред'являється місяцями, а то і роками у випадках: коли місце перебування обвинуваченого невідоме (ст.137 КПК) та оголошення розшуку обвинуваченого (ст.138 КПК).

Тому закономірно, виникає питання: «Як особа, щодо якої слідчий виніс постанову про притягнення як обвинуваченого і не пред'явив її, буде знати свій правовий статус, процесуальні права та користуватися ними?».

Тому на практиці і виникають випадки оголошення в розшук, обрання судом запобіжного заходу «взяття під варту» щодо осіб, не причетних до вчиненого злочину, що з'ясовується лише після розшуку і допиту таких осіб. І це, коли ст.3 Конституції України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. А згідно ст.57 Конституції кожному гарантується право знати свої права і обов'язки.

Із вищевикладеного можна зробити висновок, що зміст поняття об-

винуваченого, зазначеного у ч.1 статті 43 КПК носить репресивний та негуманний характер; невідповідність між частинами, а саме статтею 5 КПК України та вищезазначеними нормам Конституції України; фактичне порушення слідчим, прокурором і судом природних прав людини на її честь, гідність і недоторканість.

Вважаємо, що це можливо усунути, за умов визначення законом статусу обвинуваченого як особи, щодо якої слідчим, винесена постанова про притягнення як обвинуваченого і яка пред'явлена йому в установленому законом порядку. Це відповідало б загальним вимогам ст. 5 КПК України. Таке визначення поняття „притягнення як обвинуваченого”, на наш погляд, гарантувало б обвинуваченому: можливість скористатися наданими йому законом правами та забезпечило б від безпідставного застосування заходів процесуального примусу.

Проаналізувавши главу 12 КПК України, можна виокремити три порядки притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності: загальний, особливий та спеціальний.

Загальний порядок притягнення особи як обвинуваченого та його особливості встановлені у статтях 132 (постанова про притягнення як обвинуваченого), 133 (строк пред'явлення обвинувачення), 140-142 (відповідно: порядок пред'явлення обвинувачення, зміна і доповнення обвинувачення, роз'яснення обвинуваченому його прав на слідстві) КПК України.

Особливий порядок- передбачений статтями 144 (пред'явлення обвинувачення глухим, німим, сліпим, а також особам, які визнані обмежено осудними та їх допит); 251 (притягнення до кримінальної відповідальності у справах приватного обвинувачення); 426 (Порядок надіслання до суду матеріалів і протоколу про обставини вчиненого злочину); 430 (порушення справи прокурором за злочин, щодо якого здійснювалося провадження за протокольною формою); 438 (пред'явлення обвинувачення і допит неповнолітнього обвинуваченого) КПК України.

Спеціальний порядок притягнення як обвинуваченого КПК України безпосередньо не визначений. Разом з тим він регламентується Конституцією України та окремими Законами.

Наприклад: стаття 80 Конституції зазначає, що народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані; стаття 105, визначає недоторканність Президента України та ін.

До Законів, які визначають спеціальний порядок притягнення як обвинуваченого слід віднести „Про статус народного депутата України. Від 17.11.1992 р.; (про недоторканність народних депутатів); Про вибори народних депутатів. Від 29.09.1997 р. № 541/97-ВК та інші.

На нашу думку, назва глави не відображає центральної ідеї інституту, суть якої полягає у «Притягненні особи як обвинуваченого до кримінальної відповідальності», як і доцільно було б її і назвати.

Зміст глави не розкриває поняття «обвинуваченого», «притягнення

як обвинуваченого», односторонність яких ми розкрили вище, «притягнення до кримінальної відповідальності»; не визначає спеціального порядку притягнення як обвинувачених осіб, які мають статус недоторканності, що слід врахувати при створенні нового КПК тому, що упорядкування норм інституту «Притягнення особи як обвинуваченого», визначить його істинну суть; усуне колізії, забезпечить однакове їх тлумачення та ефективне застосування у практичній діяльності. Буде надійною гарантією від безпідставного винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого, про наявність якої особа може і не знати, а у зв'язку з цим і не реалізувати своє право на захист від пред'явленого обвинувачення та інші права, які надаються йому законом.

ДЕГТЯРЬОВ Роман Олександрович

*Заступник начальника районного відділу - начальник слідчого відділення
Гагаринського РВ УМВС України в м. Севастополі*

ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА СИСТЕМИ МВС

Органи дізнання відносяться до спеціальних суб'єктів, які вирішують питання попередження злочинів, включаючи застосування заходів примусового характеру, в рамках їх компетенції по забезпеченню законності, суспільної і державної безпеки.

Основний об'єм роботи по попередженню злочинів виконують міліція і органи внутрішніх справ в цілому, оскільки їх оперативні апарати мають можливість здійснювати оперативно-розшукову профілактику, забезпечену необхідною інформацією, отриманою із спеціальних джерел.

Поняття попередження злочинності (профілактичної діяльності) є системою різнопланових заходів по недопущенню злочинів, здійснюваних різними суб'єктами, шляхом виявлення і усунення причини та умов скоєння злочинів, запобігання злочинам, що готуються, припинення замахів на них, а також продовжуваній злочинній діяльності.

Попередження злочинності включає заходи по утриманню від злочинних дій тих осіб, спосіб життя і поведінка яких указують на високу вірогідність здійснення з ними таких дій. Діяльність по попередженню злочинності повинна відповідати принципам законності, демократизму, гуманізму, справедливості і науковості.

Складність профілактичної роботи, необхідність її організації і здійснення повсякденного управління, вимагає її строгої правової регламентації, що має на меті встановити функціональне навантаження за рівнями управління і виконання конкретних завдань, а також – використання сил, засобів, методів, які мають у своєму розпорядженні органи внутрішніх справ, включаючи засоби і методи оперативно-

розшукової діяльності.

Попередження злочинів може бути трьох видів (форм):

- соціальна (загальна) профілактика (профілактична дія на якісно-кількісні характеристики злочинності в цілому);
- власне профілактика (попередження видів і форм злочинної поведінки; попередження злочинів окремими соціальними групами осіб);
- індивідуальна профілактика (попередження злочинів окремими особами).

Під причинами злочинності розуміються соціальні, економічні, психологічні і інші об'єктивно існуючі чинники, які породжують і постійно відтворюють злочинність і злочини, як наслідок своєї дії.

Суб'єктивні причини злочинності – певні елементи соціальної психології, що характеризують деформацію етичних цінностей і спотвореною правосвідомості особи, що здійснює правопорушення.

Об'єктивні причини злочинності – соціальні суперечності і економічні кризи, політична нестабільність у суспільстві, які створюючи труднощі і недоліки для людей тим самим, породжують антигромадську мотивацію і злочинну поведінку.

Умови злочинності – це сукупність явищ, які самі по собі не можуть породити злочинність, але служать обставинами, сприяючими її виникненню і існуванню.

Об'єктивні умови злочинності – недоліки організаційного, правового, технічного порядку, що підтримують, а іноді і оживляють дію суб'єктивних і об'єктивних причин злочинів.

Суб'єктивні умови злочинності – це демографічні, соціально-ролеві і психологічні особливості населення.

Виявлення причин злочинності, окремих її видів за допомогою використання даних про окремі злочини може здійснюватися шляхом:

- виявлення причин окремих злочинів, узагальнення даних про них з одночасним поглибленим аналізом причинних зв'язків і виходом на соціальні явища регіонального, загальнодержавного і навіть міждержавного масштабу;
- виділення типової злочинної поведінки для даного регіону, даної соціальної групи або виду злочинності і монографічного вивчення причин, що породжують його, з дослідженням дальших соціальних зв'язків і залежностей.

Крім цього, що одним засобом попередження злочинності, на етапі досудового слідства, відповідно до вимог ст. 23 – 1 КПК України, є направлення подання у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі, про вжиття заходів для усунення причин і умов скоєного злочину.

Відповідно до ч. 4. ст. 23 - 1 КПК України, у разі залишення посадовою особою подання без розгляду, орган дізнання, слідчий чи прокурор зобов'язані вжити заходів, передбачених ст. 254- 257 КпАП . України.

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ПІДПИСКИ ПРО НЕВИЇЗД

Теоретично механізм кримінально-процесуального регулювання може функціонувати без застосування заходів примусу. Суб'єкти кримінального процесу мають покладені на них державою права та обов'язки. Надаючи їх, держава розраховує на їх виконання завдяки громадській свідомості суб'єктів.

Проте така система працюватиме лише в ідеальних умовах. В реальному житті заходи процесуального примусу є реально діючою та вагомою гарантією виконання приписів норм закону всіма суб'єктами кримінального процесу.

Тому питання сутності, правової природи та застосування заходів процесуального примусу є, було і буде надалі актуальним та резонансним, оскільки з одного боку вони є засобом забезпечення дотримання і виконання приписів закону, а з іншого пов'язані з обмеженням найважливіших природних прав людини і громадянина.

Серед заходів процесуального примусу певний інтерес представляє такий запобіжний захід як підписка про невиїзд. Предметом дослідження виступає запобіжний захід у вигляді підписки про невиїзд.

Даний запобіжний захід регламентовано ст. 151 КПК України. Він полягає в прийнятті від обвинуваченого або підозрюваного письмового зобов'язання про те, що він не буде відлучатися із зареєстрованого місця постійного проживання чи перебування або з місця тимчасового знаходження без дозволу слідчого.

Дана норма була прийнята законом України від 16 квітня 2009 року № 1276 -VI на підставі Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», який було прийнято у зв'язку з рішенням Конституційного суду України від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001 у справі № 1-31/2001 про невідповідність Конституції 1 пункту 4 Положення про паспортну службу органів внутрішніх справ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 1994 року N 700, згідно з яким паспортна служба органів внутрішніх справ застосовує дозвільний порядок вибору особою місця проживання.

Підстави застосування підписки про невиїзд як і будь-якого запобіжного заходу визначені у статті 148 КПК України. Ними є наявності достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений буде намагатися ухилитися від слідства і суду або від вико-

нання процесуальних рішень, перешкоджати встановленню істини у справі або продовжувати злочинну діяльність. Відповідно до ст. 151 КПК України, як було вже зазначено, підписка про невиїзд полягає у відібранні від підозрюваного або обвинуваченого письмового зобов'язання не відлучатися із зареєстрованого місця проживання чи перебування або з місця тимчасового знаходження без дозволу слідчого. Таким чином, інші негативні наслідки, такі як ухилення від виконання процесуальних рішень, продовження злочинної діяльності та перешкоджання встановленню істини у справі даним запобіжним заходом не охоплюються і можна прийти висновку, що ухилятися від виконання процесуальних рішень, перешкоджати встановленню істини та продовжувати злочинну діяльність підозрюваний і обвинувачений може, адже підписка про невиїзд цього не забороняє. З іншої сторони, обрання відносно вказаних осіб запобіжного заходу, непов'язаного з триманням під вартою і побоювання бути заарештованим у разі якщо вони порушать дану ними підписку про невиїзд досягає не лише мети запобігти спробам ухилитися від дізнання, слідства або суду, але й перешкодити встановленню істини у кримінальній справі або продовжити злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень. Адже при відібранні від вказаних осіб підписки про невиїзд їм повідомляється про наслідки порушення взятих на себе зобов'язань.

Таким чином, з метою більш дієвого значення запобіжних заходів пропонуємо внести зміни до ст. 151 КПК України змінивши в ній назву з підписки про невиїзд на підписку про не ухилення від суду і слідства і належну поведінку, визначивши в ній зміст зобов'язань у вигляді таких приписів:

- не відлучатися із зареєстрованого місця проживання чи перебування або з місця тимчасового знаходження;
- з'являтися за викликом органу дізнання, слідчого, прокурора та суду;
- іншим шляхом не перешкоджати встановленню істини у справі.

НАРІЙЧУК Олег Данилович

Начальник відділу УБОЗ по боротьбі з корупцією та хабарництвом ГУ МВС України в Київській області, здобувач кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ

ДОСТАТНЯ КІЛЬКІСТЬ ДОКАЗІВ ЯК ЄДИНА ПІДСТАВА ПРИТЯГНЕННЯ ОСОБИ ЯК ОБВИНУВАЧЕНОГО

З огляду на важливе значення акту притягнення особи як обвинуваченого, закон зв'язує його здійснення з наявністю необхідної для цього підстави. Виходячи з вимоги закону, підставою для притягнення особи як обвинуваченого є достатня кількість доказів, що вказують на вчинення злочину певною особою (ст.131 КПК України).

Стаття 5 КПК України прямо вказує на те, що ніхто не може бути притягнутий як обвинувачений інакше ніж на підставах і в порядку, встановленому законом. У зв'язку із цим нам здається необґрунтованим твердження А.П. Рижакова про те, що підставою для притягнення особи як обвинуваченого є упевненість слідчого у кримінально-правовій протиправності, суспільній небезпеці скоюваного діяння, винуватості та деліктоздатності особи, що притягується до відповідальності за його здійснення.

Переконаність у винуватості особи, якою б твердою вона не була, навіть якщо вона ґрунтується на доведеності та на відповідній сукупності доказів, є категорією суб'єктивною, атому не може виступати підставою притягнення особи як обвинуваченого. Такою підставою, як ми вже зазначали, є лише достатня кількість доказів, що надають цьому поняттю цілком певний об'єктивний (матеріальний) зміст.

Закон прямо не розкриває поняття достатності доказів, і питання про достатність доказів для пред'явлення обвинувачення вирішується неоднозначно як у науці, так і на практиці. На нашу думку, під достатніми доказами стосовно до акту притягнення особи як обвинуваченого слід розуміти достовірні відомості, зібрані, перевірені та оцінені слідчим у встановленому законом порядку, які у своїй сукупності призводять до єдиного на даний момент розслідування висновку про те, що певна особа вчинила злочин, передбачений Кримінальним кодексом України, і не підлягає звільненню від відповідальності за нього.

Таке розуміння підстави притягнення особи як обвинуваченого є більше точним, оскільки доведеність як підстава рішення складається з достатніх доказів, відсутність яких не дає слідчому права ухвалювати рішення щодо винесенні відповідної постанови.

Поняття "достатність" охоплює кількісну та якісну сторони явища. Докази, що були покладені в основу рішення, повинні бути достовірними, інакше висновок може бути невірним. Разом з тим рішення повинне ґрунтуватися на сукупності доказів, яких має бути достатньо, щоб ця сукупність не зумовлювала б невірний висновок.

Кримінально-процесуальний закон (ст.6 КПК України) містить всі правила, що висуваються до процесу збирання, перевірки й оцінки доказів, особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором й судом. Орган розслідування при визначенні достатності доказів для притягнення особи як обвинуваченого повинен орієнтуватися на ті вимоги, якими буде керуватися суд при вирішенні питання про доведеність винуватості особи.

Притягнення особи як обвинуваченого має базуватися не на простій сукупності доказів, а на їх системі, під якою розуміється внутрішня узгодженість (не протиріччя) всієї кількості взаємозалежних доказів. Якщо немає системи доказів, а є лише окремі докази, що не узгоджуються з іншими, це свідчить про те, що не можна ухвалювати рішення щодо притягнення особи як обвинуваченого.

Достатнім є така кількість доказів, що дозволяє вважати встановленою подію злочину, винуватість в його вчиненні конкретної особи та відсутність обставин, що виключають провадження по кримінальній справі.

Отже, до моменту винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого слід довести, що:

- чи дійсно мало місце діяння, з приводу якого ведеться розслідування;
- чи вчинено воно особою, відносно якої вирішується питання про притягнення її як обвинуваченого;
- чи містить діяння вчинене особою, яка притягується як обвинувачений склад злочину, передбачений Кримінальним кодексом України;
- чи відсутні обставини, що виключають злочинність і караність діяння й обставини, які зумовлюють звільнення від кримінальної відповідальності.

Якщо слідчий, поряд з доведеною, має інформацію про інші факти злочинної діяльності, що не повною мірою підтверджені доказами, вона не можуть бути включені в постанову про притягнення особи як обвинуваченого.

Тому ст.131 КПК України пропонується викласти в такій редакції: “При доведеності обставин, що встановлюють подію злочину, винуватість особи в здійсненні злочину та за відсутності обставин, що виключають злочинність і караність діяння, а також обставин, які можуть викликати звільнення від кримінальної відповідальності, слідчий виносить мотивовану постанову про притягнення особи як обвинуваченого”.

Отже, достатність – це обумовлена внутрішнім переконанням сукупність відносних, припустимих, достовірних доказів, необхідних для встановлення обставин злочину у відповідності з дійсністю та винесення обґрунтованих рішень у процесі розслідування та розгляду кримінальної справи.

БРАТОЧКІН Максим Олегович

*Заступник начальника відділу розслідування особливо важливих справ
СУ УМВС України в Миколаївській області*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ВИЇМКИ У ПРИВАТНИХ ТА ДЕРЖАВНИХ НОТАРІУСІВ

Нотаріат в Україні - це система органів і посадових осіб (державні та приватні нотаріуси), на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені Законом України «Про нотаріат» від 02.09.1993 N 3425-XII, з метою надання їм юридичної вірогідності.

01.11.2008 Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» N 614-VI (далі Закон

України N 614-VI від 01.11.2008), який набрав чинності через місяць з дня його опублікування, тобто 01.12.2008.

Законом України N 614-VI від 01.11.2008 значно розширені гарантії нотаріальної діяльності, а саме встановлена заборона проведення вилучення (виїмки) реєстрів нотаріальних дій, документів, що передані нотаріусу на зберігання, та печатки нотаріуса. Крім цього, встановлено виключний порядок витребування та огляду вказаних документів, за яким реєстри нотаріальних дій, документи та печатка нотаріуса можуть бути надані суду за мотивованою постановою суду тільки для огляду і повинні бути повернуті судом негайно після огляду. Вказані положення передбачені ч.4 ст.8-1 Закону України N 614-VI від 01.11.2008.

Будь-які зміни до Кримінально-процесуального кодексу України (далі КПК України), в зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат», внесені не були. Таким чином, законодавець продовжив хибну практику регулювання порядку провадження по кримінальним справам поза межами КПК України, викладаючи процедурні положення з окремих питань у спеціальних законах (мається на увазі аналогічний Закон України «Про державну контрольно-ревізійну службу» від 26.01.1993 №2939-XII, ст.11 якого передбачає порядок отримання слідчим дозволу на проведення позапланової виїзної ревізії).

З моменту набуття Законом України N 614-VI від 01.11.2008 чинності, суперечливість та недосконалість окремих його положень стала очевидною. Саме недосконалий зміст ст.8-1 Закону України «Про нотаріат» в частині розширення гарантій нотаріальної діяльності потяг за собою, як суто практичні, так і теоретичні проблеми у її застосуванні.

На практиці, це по-перше, відмова приватних та державних нотаріусів у видачі слідчим будь-яких нотаріальних документів (довіреностей, договорів), які посвідчені нотаріально, на підставі постанови слідчого про проведення виїмки.

Відмову в видачі нотаріально посвідчених документів (довіреностей, договорів) приватні нотаріуси мотивують положенням ст.8-1 ЗУ «Про нотаріат», за яким проведення виїмки документів, що передані нотаріусу на зберігання, допускається тільки судом для проведення огляду.

При цьому, більшість приватних нотаріусів на власний розсуд коментують положення цієї статті, тлумачачи слідчим, що документи передані нотаріусу на зберігання - це будь-які документи, передані сторонами під час укладення нотаріально посвідчуваних угод, посвідчення довіреностей, у тому числі і самі угоди та довіреності.

Таке тлумачення положень ст.8-1 ЗУ «Про нотаріат» є помилковим за наступної підстави. Відповідно до п.22 ст.34 ЗУ «Про нотаріат» одним із видів нотаріальної діяльності є приймання документів на зберігання. Тому положення ст.8-1 ЗУ «Про нотаріат» в частині виїмки документів, що передані нотаріусу на зберігання, стосуються саме документів у

розумінні п.22 ст.34 Закону України «Про нотаріат», тобто документів, прийнятих нотаріусами на зберігання (аналогія з банківським зберіганням предметів та документів у банківських сейфах), а не будь-яких документів, які посвідчуються нотаріально.

Другою практичною проблемою реалізації вказаних змін є відмова судів у реалізації положень ст.8-1 Закону України «Про нотаріат». Посилаючись на ст.1 КПК України, якою встановлено, що саме КПК України визначає порядок провадження у кримінальних справах, суди відмовляють у задоволенні подань слідчих щодо проведення виїмки реєстрів нотаріальних дій та печаток нотаріусів, з формальної підстави – відсутності процесуального порядку в КПК України.

Але це і не дивно, бо у випадку необхідності практичної реалізації вказаних положень, перед слідчим та суддею постає безліч нерозв'язаних завдань, відповіді на які Закон України N 614-VI від 01.11.2008, на жаль, не дає.

Насамперед, ч.4 ст.8-1 Закону України N 614-VI від 01.11.2008 не визначено:

- чи повинен слідчий звертатися до суду з поданням на проведення огляду реєстру нотаріальних дій, печатки та документів, що передані нотаріусу на зберігання чи це цілковита ініціатива суду;
- чи повинен слідчий узгоджувати подання на проведення огляду з прокурором;
- яким чином суд буде проводити огляд;
- яким чином буде оформлено проведення судом огляду;
- чи підлягає вмотивована постанова суду про проведення огляду або відмова у його проведенні оскарженню, якщо так, то яким чином;
- навіщо потрібен огляд, якщо документи неможливо дослідити експертним шляхом.

Між тим, головні протиріччя змін до Закону в частині розширення гарантій нотаріальної діяльності, містяться саме в порушенні базових, конституційних принципів кримінального судочинства.

Вимогою проведення виїмки реєстру нотаріальних дій та печатки саме судом, їх огляд судом та повернення приватним нотаріусам та нотаріальним конторам після огляду, фактично на суд покладено обов'язок проведення слідчих дій (вилучення, огляд) у межах стадії досудового розслідування, що суперечить положенням ст.129 Конституції України, ст.16-1 КПК України в частині дотримання принципу змагальності.

Відповідно до ст.16-1 КПК України, розгляд справ у судах відбувається виключно на засадах змагальності, при цьому, при розгляді справи в суді функції обвинувачення, захисту і вирішення справи не можуть покладатися на один і той же орган чи на одну і ту ж особу, тому ч.4 ст.8-1 Закону України N 614-VI від 01.11.2008 фактично зводить нанівець задекларований Конституцією України та КПК України принцип змагальності.

Незрозумілим є положення щодо заборони проведення вилучення

(виїмки) реєстрів нотаріальних дій, документів, що передані нотаріусу на зберігання, та печатки нотаріуса взагалі, та що саме головне - заборони проведення будь-яких досліджень з цими документами. Адже Законом дозволено проведення судом виключно їх огляду та негайного повернення після його закінчення. Тому призначити судово-почеркознавчу експертизу або експертизу техніко-криміналістичного дослідження документа не представляється можливим.

КПК України до теперішнього часу не передбачає заборони у проведенні виїмки будь-яких предметів та документів.

Так, відповідно до КПК України, виїмка документів, які містять секретну, банківську інформацію, та виїмка документів виконавчого провадження провадиться тільки за вмотивованою постановою судді. Постає справедливе запитання, яка ж різниця між документами, переданими на зберігання до банківської установи та нотаріуса, чи необхідні такі гарантії нотаріальної діяльності.

Необмежені, таким чином, гарантії нотаріальної діяльності, неодмінно призведуть до зловживань з боку працівників нотаріату. Наприклад, у випадку необхідності притягнення нотаріуса до кримінальної відповідальності за вчинення таких службових злочинів, як службове підроблення, слідчий буде заручником Закону, на маючи можливості та повноважень провести виїмку печатки та реєстру нотаріальних дій та дослідити їх. Інший приклад, злочинець, використовуючи положення Закону України «Про нотаріат», передає нотаріусу на зберігання документи, які були знаряддям вчинення злочину, зберегли на собі сліди злочину або були об'єктом злочинних дій і правоохоронні органи навіть знаю чи про це, все одно нічого не зможуть вдіяти.

Цікавим є той факт, що під час внесення до Верховної Ради України проекту Закону України «Про внесення змін до ЗУ «Про нотаріат», автори законопроекту передбачали можливість передачі реєстрів нотаріальних дій, документів, що передані нотаріусу на зберігання, та печатки нотаріуса безпосередньо нотаріусом до відповідної експертної установи на строк, необхідний для проведення експертизи на підставі постанови слідчого чи ухвали суду про призначення та проведення експертизи. Але в другому читанні вказані положення, з незрозумілих причин, були виключені з редакції законопроекту.

Дивує відсутність будь-яких зауважень та пропозицій з боку юридичного та науково-експертного управління Верховної Ради України, які повністю погодилися з запропонованими змінами.

Якщо звернутися до Кримінально-процесуального кодексу та Закону «Про нотаріат» нашого ближнього сусіда - Російської Федерації, то стає зрозумілим, що українське законодавство за ступенем захисту прав нотаріуса є одним із найпрогресивніших. За їх законодавством виїмка реєстрів нотаріальних дій, документів, переданих нотаріусу для зберігання, та печатки нотаріуса, здійснюється на підставі постанови слідчого.

Враховуючи кричущу суперечливість та недосконалість прийнятих

змін, позитивну оцінку з боку нотаріальної спільноти та Міністерства юстиції України, можливо висловити припущення про замовний характер закону, в частині посилення гарантій нотаріальної діяльності.

Але яким би закон не був, його необхідно виконувати, навіть якщо це неможливо в принципі.

Тому до виправлення наявних суперечностей на законодавчому рівні, слідчим органам, з метою уникнення непорозумінь, рекомендується відбирати експериментальні зразки відтисків печатки нотаріуса (якщо нотаріус звісно дозволить), вилучати документи із вільними зразками відтисків печатки нотаріуса для проведення порівняльних досліджень під час призначення та проведення судових експертиз.

Що стосується виїмки реєстру нотаріальних дій, то слідчим необхідно взагалі обмежитися дослідженням його по копіям або забезпечити дослідження експертом в оригіналі за місцем його зберігання у приватного нотаріуса (нотаріальній конторі) знову ж у випадку, якщо це звісно дозволить нотаріус.

На теперішній час необхідні нагальні зміни до ч.4 ст.8-1 Закону України «Про нотаріат», з метою приведення його у відповідність до законодавства України, шляхом скасування заборони проведення (вилучення) виїмки реєстрів нотаріальних дій, документів, що передані нотаріусу на зберігання, та печатки нотаріуса, розроблення процедури отримання дозволу на проведення виїмки вказаних документів, включення процедури виїмки до КПК України.

ЛУЦЕНКО Ірина Сергіївна

*Слідчий відділення з розслідування злочинів, скоєних в сфері економіки,
СВ ГУМВС України в Хмельницькій області*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ОБВИНУВАЧЕНОГО ЗНАТИ, В ЧОМУ ЙОГО ОБВИНУВАЧУЮТЬ

Право обвинуваченого знати, в чому його обвинувачують, передбачено п.1 ч.1 ст. 142 КПК України і є невід'ємною складовою права обвинуваченого на захист, закріплене у ч.2 ст.63 Конституції та у ст.21 КПК України. Це право реалізується у стадії досудового розслідування шляхом винесення постанови про притягнення як обвинуваченого та ознайомлення обвинуваченого з цією постановою, про що відповідно зі ст.140 КПК складається протокол. Цілком очевидно, що той, хто не знає об'єму, змісту та характеру обвинувачення, не може здійснити повноцінний захист від нього.

Одним із засобів реалізації права обвинуваченого на захист є участь захисника у досудовому провадженні. Закон передбачає широке коло прав захисника (ст.48 КПК України), у тому числі, п.3 ч.2 – право ознайомитися з матеріалами, якими обґрунтовується затримання підозрюваного чи обрання запобіжного заходу, або пред'явлення обвинувачення.

Порівнюючи права обвинуваченого з правами його захисника слід дійти до висновку, що вони безпідставно звужені – якщо обвинувачений не має захисника або відмовляється від його участі, то обвинувачений позбавлений права ознайомитися з матеріалами справи, що обґрунтовують постанову про притягнення його в якості обвинуваченого.

На мій погляд, це є суттєвою вадою діючого КПК, оскільки порушує конституційний принцип забезпечення обвинуваченому права на захист. Права захисника не можуть бути ширше, ніж права особи, інтереси якої він представляє. Тому вважаю, що п.1 ч.1 ст.142 КПК України варто доповнити положенням про те, що обвинувачений має право ознайомитися з матеріалами, які обґрунтовують пред'явлення обвинувачення.

Порушення права обвинуваченого на захист нерідко проявляється у несвоєчасному пред'явленні обвинувачення, причому несвоєчасність може проявлятися як у навмисному затягуванні з винесенням постанови про пред'явлення обвинувачення, відкладенням прийняття такого акту до закінчення розслідування, так і у передчасному пред'явленні обвинувачення, коли доказів для його обґрунтування зібрано недостатньо. А це породжує порушення не тільки процесуальних прав обвинуваченого, але і конституційних прав людини.

На мові сленгу слідчих таке положення має назву “прогін свідком обвинуваченого до закінчення справи”. А це означає, що особа, яка фактично знаходиться у положення обвинуваченого в скоєнні злочину, не має статусу, адекватного його реальному положенню, і не може захищатися проти обвинувачення, спростовувати його.

Несвоєчасне винесення постанови про притягнення в якості обвинуваченого також зачіпає права інших суб'єктів кримінального процесу – потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, обмежуючи їх можливість реалізувати свої права, що негативно відображується на якості досудового розслідування.

Передчасне притягнення особи в якості обвинуваченого теж має суттєві негативні наслідки, а саме: необґрунтоване застосування до обвинуваченого засобів процесуального примусу, необґрунтовані моральні хвилювання його та членів його сім'ї, компрометація його серед його оточення та інші негативні явища. Передчасне притягнення особи в якості обвинуваченого також може спричинити суттєву шкоду інтересам потерпілого, а також відобразитися на інтересах держави. Фактом пред'явлення обвинувачення, зазвичай, виключаються інші версії або обмежується дослідження інших версій, розслідування ведеться стосовно до виявленого суб'єкту злочину, а у випадках не підтвердження обвинувачення, а також не встановлення дійсних осіб, що вчинили злочин, потерпілий позбавляється можливості отримати відшкодування матеріальних збитків.

Таким чином, слід визначити, що тільки своєчасне пред'явлення обвинувачення, коли слідчий має для цього фактичні та юридичні підс-

тави, відповідає вимогам принципу забезпечення обвинуваченому права на захист. Вважаю, що КПК України слід доповнити положенням про те, що обвинувачення має бути пред'явлено не пізніше, чим за 5 діб до закінчення досудового слідства по кримінальній справі.

КУРИЛО Олександр Миколайович
Суддя апеляційного суду Харківської області

ПОДАННЯ ОРГАНІВ ДІЗНАННЯ, ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА, ПРОКУРОРІВ ПРО ПРОДОВЖЕННЯ СТРОКУ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

Згідно до вимог ч.1 ст. 165-3 КПК України (далі - КПК), за відсутності підстав для зміни запобіжного заходу чи у разі неможливості закінчення розслідування справи в частині доведеного обвинувачення, слідчий за погодженням з відповідним прокурором або прокурор звертається до суду з поданням про продовження строку тримання під вартою.

Саме таку позицію зайняв Пленум Верховного Суду України, вказавши в п. 19 Постанови від 25.04.2003 року № 4 «Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства», зазначивши, що питання про продовження строків тримання під вартою порядку, передбаченому ст. 165-3 КПК, вирішується суддями відповідно до вимог ст. 156 КПК.

Відповідно до ст. 156 КПК, тримання під вартою під час досудового слідства не повинно продовжуватися більше двох місяців.

Вказаний вище строк тримання під вартою під час досудового слідства може бути продовжений до 4-х, 9-ти або до 18-ти місяців у випадках та в порядку, передбаченому даною статтею.

Тобто, аналізуючи вищенаведене, строк тримання під вартою може бути продовжений на певний період за наявності двох підстав:

- коли у двомісячний строк розслідування справи закінчити не можливо;
- і коли відсутні підстави для скасування чи зміни запобіжного заходу на більш м'який;

Як свідчить аналіз розгляду суддями місцевих судів м. Харкова та Харківської області подань органів досудового слідства про продовження строків тримання під вартою, їх якість задовільна. Усі подання вносяться після продовження прокурором строків проведення досудового слідства у кримінальній справі в порядку, передбаченому ст. 120 КПК, та погоджуються з прокурором.

Прокурори, вирішуючи питання про те, чи є необхідність звертатися до суду з поданням про продовження строків, завжди перевіряють відсутність можливості закінчити розслідування справи в раніше визначе-

ні строки, наявність підстав для скасування або заміни запобіжного заходу на більш м'який, можливість направити справу до суду в частині доведеного обвинувачення.

За інформацією, наданою місцевими судами м. Харкова і Харківської області, в цілому, подання органів дізнання, досудового слідства та прокурорів є якісними та обґрунтованими.

У поданні щодо продовження строку тримання під вартою зазначаються: прізвище, ім'я та по батькові, вік, місце народження особи, щодо якої пропонується продовжити строки тримання під вартою; дані про злочин, у вчиненні якого вона обвинувачується, кримінально – правова кваліфікація злочину; дані про те, ким і коли було обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою; обсяг виконаних слідчих дій; причини неможливості закінчити розслідування справи в раніше визначені строки, причини, у зв'язку з якими необхідно продовжити строк; обставини та факти, що належить дослідити; докази, які підтверджують, що злочин вчинено особою, яка тримається під вартою; обґрунтування необхідності збереження цього запобіжного заходу та неможливості направити справу до суду в частині доведеного обвинувачення.

Обґрунтування продовження строків тримання особи під вартою органами досудового слідства викладаються в поданнях чітко та зрозуміло. Здебільшого, продовження строків тримання під вартою пов'язано з необхідністю проведення слідчих та оперативних – розшукових дій.

Переважно, як свідчать результати проведення узагальнення розгляду подань органів досудового слідства про продовження строків тримання під вартою, воно обумовлено проведенням наступних дій: визнати осіб потерпілими, цивільними позивачами, допитати їх, встановити певне коло свідків та допитати їх, провести очні ставки, провести відтворення обстановки та обставин події, закінчити проведення експертиз, прийняти необхідні заходи по встановленню усіх можливих очевидців злочину, перевірити обвинувачених на причетність до інших злочинів, в цілях виконання судового рішення встановити майно обвинувачених та накласти на нього арешт, скласти та пред'явити у кінцевій редакції обвинувачення усім учасникам злочину, встановити причини та умови, які сприяли скоєнню злочину та виконати інші слідчі дії, та провести оперативно – розшукові заходи.

Поодинокими є випадки, коли органи досудового слідства в основному зосереджуються на причинах, через які неможливо вчасно закінчити розслідування справи, і не завжди досліджують наявність чи відсутність підстав для скасування чи зміни запобіжного заходу на більш м'який.

Також, у практиці зустрічаються ситуації, коли подання про продовження строків тримання під вартою не відповідає вимогам ч.1 ст. 165-3 КПК, а саме: відсутнє посилання на обставини та факти, які підлягають дослідженню, мотивування продовження дії цього запобіжного заходу.

Згідно ч.2 ст. 165-3 КПК, подання про продовження строків тримання особи під вартою повинно бути подано до суду:

- при продовженні строку тримання під вартою до 4-х місяців – не пізніше, ніж за п'ять діб до закінчення строку тримання особи під вартою;
- при продовженні строку тримання під вартою до 9-ти місяців – не пізніше, ніж за п'ятнадцять діб до закінчення строку тримання особи під вартою;
- при продовженні строку тримання під вартою до 18-ти місяців – не пізніше, ніж за двадцять діб до закінчення строку тримання особи під вартою;
- при продовженні строку тримання під вартою для ознайомлення обвинуваченого та його захисника з матеріалами кримінальної справи - не пізніше, ніж за п'ять діб до закінчення кінцевого строку тримання особи під вартою;

Як свідчить практика розгляду суддями місцевих судів м. Харкова та Харківської області подань органів досудового слідства про продовження строку тримання осіб під вартою, майже всі подання вносяться з дотриманням строків звернення до суду відповідно до ч.2 ст. 165-3 КПК.

Випадки звернення органів дізнання, досудового слідства, прокурорів до суду з поданнями відповідно до ч.2 ст. 165-3 КПК України з порушеннями строків, встановлених вказаною статтею, є досить поодинокими.

Як вже було зазначено вище, якість та обґрунтованість подань органів досудового слідства про продовження строку тримання осіб під вартою здебільшого не викликає дорікань з боку суддів місцевих судів м. Харкова та Харківської області при їх розгляді.

Однак, дані подання не у всіх випадках відповідають вимогам діючого кримінально – процесуального законодавства.

До недоліків та помилок, які допускають органи слідства при складанні та внесенні на розгляд подань про продовження строків тримання осіб під вартою, можна віднести надмірну їх зосередженість на доказах вини обвинувачених, що не є суттєвим, оскільки при розгляді подання суддя не вправі досліджувати докази, давати їм оцінку та вирішувати ті питання, які вирішує суд під час розгляду кримінальної справи по суті.

Тому, враховуючи положення, постанови Пленуму Верховного Суду України від 25.04.2003 року № 4, при складанні подань про продовження строків тримання під вартою, було б доцільно обмежуватись зазначенням, у вчиненні якого саме злочину обвинувачується особа та як він кваліфікується за статтями КК України, однак більш ретельно висвітлювати підстави для продовження строків тримання під вартою, передбачені ч.2 ст. 156 КПК.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАПОБІГАННЯ ВІЙСЬКОВИМ ЗЛОЧИНАМ

Індивідуальне запобігання злочинам являє собою цілеспрямовану роботу з конкретною людиною та її найближчим оточенням. Погляди, мотиви, система ціннісних орієнтацій особи повинні стати основою для заподіяння на неї профілактичного впливу, коли ці погляди, мотиви, орієнтації проявилися в антигромадській поведінці.

Як і заходи спеціально-кримінологічного характером заходи індивідуального запобігання військовим злочинам за змістом можуть бути економічними, соціальними, організаційними, культурно-виховними, ідеологічними, правовими. Однак на сучасному етапі державі досить важко дотримувати економічних, політичних і загальносоціальних стандартів, тому що істотного підвищення рівня доходів населення не передбачається, захист інтересів малозабезпечених верств населення, допомога ветеранам, чорнобильцям або безробітним носять скоріше декларативний, популістський характер.

З практичної точки зору в структурі індивідуального запобігання військовим злочинам значне місце займають профілактика та припинення цих злочинів. Варто звернути увагу на те, що розмежування проводиться головним чином через наявність у процесах скоєння окремих видів військових злочинів складного, тривалого генезису, який виражається в різноманітті форм прояву кримінальної активності. Це проявляється також і у дозлочинній поведінці. У даному контексті профілактика розуміється як сукупність заходів уповноважених законом суб'єктів щодо нейтралізації, блокування, обмеження дії причин та умов, які детермінують злочинну поведінку (Голіна В.В.).

Перш за все запобігання військовим злочинам здійснюється шляхом спонукання осіб до добровільної відмови від розпочатої ними антигромадської та протиправної діяльності або припинення цих дій. Для цього необхідно застосування комплексу заходів, які за характером, суб'єктом, наслідками або іншими ознаками, здатні взаємно замінити один одного при створенні комплексу контролюючо-попереджувальних заходів. По-перше, це дозволить значно обмежити витрати часу на корекцію протиправної поведінки, зменшуючи кількість делінквентів серед військовослужбовців. По-друге, припинення звичайне пов'язано із притягненням до кримінальної відповідальності, а запобігання злочинним діянням – ні, тому за суттю є більш гуманним, адже не породжує кримінально-правових наслідків.

Механізм індивідуального запобігання, що допоможе діагностувати криміногенні вади особистості, пропонує В.М. Бурлаков. Він структурує даний процес на самостійні етапи:

- 1) виявлення осіб, які підлягають профілактичному впливу;
- 2) вивчення особистості та умов її соціального середовища перебування;
- 3) прогнозування антигромадської поведінки і планування запобіжних заходів;
- 4) реалізація цих заходів та контроль отриманих результатів;
- 5) фіксація досягнення цілей індивідуальної профілактики.

Індивідуальне запобігання військовим злочинам (як і будь-яка інша правозастосовна практика та усіляка соціально спрямована діяльність) не може здійснюватись стихійно, безсистемно. Воно повинно мати свою науково обґрунтовану методику. Це означає, що з наукових позицій повинні бути вивчені та визначені необхідні поняття, сфера дії, принципи, підстави, вимоги та умови здійснення, елементи, інтенсивність, черговість, порядок і способи застосування різних заходів впливу, прийоми оволодіння і застосування їх на практиці, нарешті, результативність у цілому і за окремими елементами. Підсумком даних досліджень повинні, на нашу думку, стати знання про збір і аналіз кримінологічної інформації стосовно військових злочинів, а головне – знання про правові основи і тактику запобігання, профілактики і припинення військових злочинів в сучасних умовах.

В даний час значна частина питань організації індивідуального запобігання військовим злочинам не регулюється законом, а передбачається лише застарілими відомчими нормативними актами, в яких заходи і засоби такої діяльності, як правило, позначені лише в загальному виді, а прийоми, способи їх застосування зовсім зведені до виховної роботи. Це призводить до незадовільних результатів, тому що відбувається в умовах, коли значна частина командного складу армії не має відповідної спеціальної підготовки, особливо в тактиці виховання, психолого-педагогічного впливу.

Деякі загальні вимоги (принципи) індивідуального запобігання військовим злочинам можуть бути узяті з інших напрямків правозастосовної діяльності, де тактичні проблеми вже глибоко вивчені та сформульовані. При цьому вони розробляються на основі використання емпіричних даних, а також за допомогою визначення закономірностей застосування логічних, психологічних, управлінських та організаційних конструкцій для впливу на такий специфічний об'єкт діяльності, яким є людина.

Індивідуальне запобігання військовим злочинам також повинно бути системною діяльністю, підкорятися основному – усуненню ймовірності вчинення злочину. Вона повинна використовувати дані спеціальних наук, які вивчають методику психологічних, соціологічних досліджень людини в загалі та особи, яка вчинила або може вчинити злочин, зокрема.

Комплекс заходів, охоплений системою індивідуального запобігання військовим злочинам, не є суворим алгоритмом. За рахунок можливостей програмного забезпечення можна створювати умови для можливого вибору, що може залишатися вільним, виходячи з конкретних умов. Однак ця свобода вибору відносна, тому що буде обмежена рам-

ками законності, відомчими нормативними актами, обов'язковим прокурорським наглядом і визначатись інтересами оптимального досягнення результату в конкретних умовах.

Має бути чітко визначені розумні межі правового, а в деяких випадках і процесуального, регулювання індивідуально-профілактичної діяльності щодо військових злочинів. Правове регулювання основ, заходів, форм і засобів індивідуального запобігання військовим злочинам повинно підкріплюватись і доповнюватись методичними рекомендаціями, навчальними посібниками про прийоми, способи, досвід їхнього здійснення, навчанням відповідних виконавців, прищеплюванням їм навичок застосування.

Поряд з цим варто визначити оптимальне сполучення індивідуальних форм впливу, гласних та негласних оперативно-розшукових заходів, методів і засобів переконання та примусу. Для розробки індивідуальних заходів запобігання військовим злочинам потрібна участь фахівців, експериментальна перевірка заходів, їх диференціація залежно від характеристик суб'єкта протиправної поведінки, ступеня моральної деформації конкретної особи, криміногенності її мікросередовища, реальної життєвої ситуації.

Усі ці питання повинні бути вирішені та науково обґрунтовані із одночасним забезпеченням інтересів держави і суспільства в запобіганні індивідуальної злочинної поведінки військовослужбовця, а також з безумовним дотриманням конституційних та інших законних прав і інтересів громадян, недоторканності особистості, приватного життя, честі, гідності тощо.

Таким чином, організація індивідуального запобігання військовим злочинам мусить враховувати наступні обставини. По-перше, запобігання досягається за рахунок застосування не одного заходу, а цілого їх комплексу. По-друге, результат при одній і тій же тактиці кримінологічного впливу істотно змінюється залежно від ступеня криміногенності кожної з трьох основних детермінант злочинної поведінки: особистості, її мікросоціального середовища та конкретної ситуації військового злочину. По-третє, інтенсивність запобіжних заходів повинна знаходитись в прямій залежності від ступеня прояву названих криміногенних детермінант.

ЮСУБОВ Володимир Володимирович

Прокурор відділу нагляду за додержанням законів органами внутрішніх справ при провадженні дізнання та досудового слідства управління нагляду прокуратури Донецької області, юрист 2 класу

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЇ ОБВИНУВАЧЕННЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Проблеми кримінально-процесуальних функцій цікавили вчених

завжди. Так в дореволюційний період ця тема перебувала в центрі уваги таких процесуалістів, як І.Я. Фойницький, С.І.Вікторський, М.М. Розін, Д.Г. Тальберг. В своїх працях вказані автори відстоювали ідеали, закладені в Статутах кримінального судочинства 1864 року. Теоретичне значення їх праць настільки значуща, що більша частина розглянутих питань не втратила своєї актуальності і в наш час.

Найчастіше під процесуальними функціями вчені розуміють основні напрями процесуальної діяльності. М. С. Строгович зазначав, що кримінально-процесуальні функції - це певні сторони, певні напрями діяльності, що не співпадають один з одним і не поглинаються один одним.

Прибічники такого тлумачення виходили з наявності в кримінальному судочинстві трьох основних кримінально-процесуальних функцій: обвинувачення, захисту, розв'язання справи. Такий підхід традиційний, оскільки для виділення названих функцій використовується змагальна конструкція кримінального процесу.

З.З. Зинатуллін і Т. З. Зинатуллін визначають кримінально-процесуальні функції як напрями процесуальної діяльності учасників кримінального процесу з досягнення його мети.

Однак ми маємо за мету розглянути зміст функції обвинувачення. Пануючим є погляд, згідно з яким обвинувачення дає первинний імпульс для виникнення і розвитку усіх інших кримінально-процесуальних функцій, що саме обвинувачення служить пусковим механізмом кримінально-процесуальної діяльності. Обвинувачення, наприклад, називали «рушійною силою кримінального процесу», «пружиною, дія якої обумовлює розвиток процесу, рух кримінальної справи», «двигуном кримінального процесу».

Таким чином, більшість авторів функцію обвинувачення розуміють як категорію, що обумовлює увесь рух кримінального процесу. Функція обвинувачення розглядається первинною, і лише здійснення функції обвинувачення обумовлює виникнення функції захисту і функції розв'язання справи. Обвинувачення - обов'язковий момент правосуддя по кримінальних справах. Без нього не виникає не лише функції захисту, але і правосуддя.

Найбільш дискусійним є питання про роль дізнавача, слідчого і прокурора у здійсненні функції обвинувачення.

Одна група вчених вважає, що дізнавач, слідчий, прокурор в досудових стадіях здійснюють виключно функцію обвинувачення. Проте здійснення дізнавачем, слідчим, прокурором лише функції обвинувачення суперечить нормі закону про обов'язковість повного, всебічного і об'єктивного дослідження усіх обставин справи. Вимога повноти, всебічності і об'єктивності покладає на вказаних осіб обов'язок по збиранню доказів як обвинувального, так і виправдувального характеру. Саме ці положення покладено в основу думок про неможливість здійснення дізнавачем, слідчим і прокурором лише функції обвинувачення.

Деякі вчені у зв'язку з цим стверджують, що у стадії досудового розслідування вказані посадовці здійснюють як функцію обвинувачення, так і функцію захисту. Інші говорили про поєднання в руках слідчого повноважень по здійсненню усіх трьох процесуальних функцій. Проте поєднання в руках однієї особи повноважень по здійсненню декількох процесуальних функцій є порушенням, оскільки суперечить принципу змагальності.

Як рятівну альтернативу вчені запропонували виділяти самостійну кримінально-процесуальну функцію – досудове розслідування. Не дивлячись на те, що ця концепція неодноразово піддавалася критиці, вона все ж дозволяє покласти на дізнавача, слідчого і прокурора обов'язок по повному, всебічному і об'єктивному дослідженню обставин справи.

Проте у такому разі виникає проблема: як бути з діяльністю прокурора, яку традиційно прийнято називати прокурорським наглядом, адже прокурор, виступаючи стороною обвинувачення, не повинен мати повноважень, не властивих цій функції. Також слідчий і дізнавач, збираючи докази, які реабілітують особу, по суті, здійснюють діяльність, що зазвичай протиставляється обвинуваченню.

Нам представляється, що прокурор, здійснюючи нагляд у стадії досудового розслідування, так само як і дізнавач із слідчим, збираючи реабілітуючі докази, своєю метою мають недопущення порушення прав і свобод людини і громадянина. Таку діяльність слідчого (дізнавача, прокурора) М. С. Строгович іменував захистом в широкому сенсі, маючи на увазі під нею не функцію захисту, а захист прав людини взагалі. Проте зміщення у рамках однієї моделі кримінального процесу функції захисту і захисту як цілі діяльності державних органів (нехай навіть в найширшому значенні цього слова) призводить, на наш погляд, до не виправданого заплутування понятійного апарату. Тому нам представляється доцільнішим позначити подібну діяльність державних органів не як захист, а як охорону прав і свобод людини і громадянина.

Покладання на дізнавача, слідчого, прокурора обов'язку по охороні прав і свобод людини і громадянина, залученого до сфери кримінального судочинства, не розходиться з положеннями принципу змагальності. Цей обов'язок покладається на посадовців незалежно від наявності кримінально-процесуального правовідношення. Тобто в будь-якому правовідношенні, в якому посадовець представляє державу, на нього законом покладається обов'язок по охороні і забезпеченню реалізації прав і свобод людини і громадянина. Це є загальний правоохоронний обов'язок органів державної влади і їх посадовців.

Обвинувачення не може існувати заради самого себе. Як тільки обвинувачення із засобу відновлення соціальної справедливості перетворюється на обвинувачення заради обвинувачення, відразу відкривається можливість для масових порушень прав людини, що допускаються по-

садовцями. Обвинувачення має бути справедливим. При цьому, швидше за все, не можна говорити, що бути справедливим – обов'язок одного лише суду. Бути справедливим - це прямий обов'язок будь-якого посадовця. Саме тому, на наш погляд, посадовець повинен мати право на вирішення питання про те, чи є справедливим порушення відносно конкретної особи кримінальної справи, або така дія спричинить виникнення ще несправедливішої, з соціальної точки зору, ситуації.

КАРДАВА Тенгіз Север'янович

Слідчий СВ Бериславського РВ УМВС України в Херсонській області;

в.о. слідчого контрольно-методичного відділу СУ УМВС в Херсонській області

ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА, ВЖИТТЯ НИМИ ЗАХОДІВ ЩОДО УСУНЕННЯ ПРИЧИН І УМОВ, ЩО СПРИЯЛИ ВЧИНЕННЮ ЗЛОЧИНУ

Згідно чинного законодавства слідчий зобов'язаний встановлювати причини і умови, що сприяли вчиненню злочину (сукупність необхідних юридично значущих явищ, які призводять до вчинення злочину), і вживати заходів до їх усунення. Профілактична робота слідчого охоплює широкий комплекс процесуальних і не процесуальних дій. Вона повинна проводитися на різноманітних етапах розслідування.

Виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, і вжиття через відповідні органи заходів до їх усунення, визнано пріоритетним завданням роботи слідчого апарату органів внутрішніх справ України та закріплено в наказі МВС України від 31.03.2008 № 160 "Про організацію діяльності органів досудового слідства системи Міністерства внутрішніх справ України". Згідно з вимогами статей 23 та 23-1 КПК України виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину є обов'язком слідчого при проведенні досудового слідства. Такими ж обов'язковими є вжиття слідчими заходів, передбачених статтями 254-257 КПК України, до посадових осіб, якими подання залишено без розгляду. Складовими цієї роботи є доповіді та виступи перед трудовими колективами та громадськими організаціями, а також інформування населення з питань щодо виявлених у ході досудового слідства причин та умов, за яких вчинення того чи іншого злочину стало можливим.

Але, формальний підхід з боку слідчих до виконання вимог статей 23 та 23-1 КПК України може стати причиною повернення кримінальної справи на додаткове розслідування. Зазвичай профілактична робота починається відразу ж після порушення кримінальної справи. Оскільки причини й умови, що сприяють вчиненню злочину, є однією із складових предмета доказування, діяльність щодо їх установлення має процесуальний характер і здійснюється переважно шляхом виконання слідчих дій: огляду місця події, допиту потерпілого, свідка, обвинува-

ченого, проведення експертиз, відтворення обстановки та обставин подій і т. ін.

Так, починаючи з огляду місця події, який на початковому етапі розслідування вже дозволяє отримати об'єктивну інформацію про ті причини й умови, які сприяли вчиненню злочину. При допиті потерпілого, свідка визначається спосіб вчинення злочину. Нажаль на практиці окремі слідчі взагалі не встановлюють цих фактів, не перевіряють можливості віктимної поведінки самого потерпілого та свідка. При допиті обвинуваченого (підозрюваного) отримується найбільш повна інформація про обставини злочину і слідчий може вже отримати відповіді на питання про причини і умови, що сприяли вчиненню злочину.

Але, як правило на практиці найскладніше виявити суб'єктивні фактори, які зумовили вчинення злочину (антигромадські погляди, установки, звички обвинуваченого). Слідчі не завжди при підготовці допиту вивчають особу обвинуваченого (психічний стан, наявність будь-яких захворювань, ставлення до алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин). А це як правило, затягує отримання необхідної інформації та своєчасно вжити заходи у порядку ст.23-1 КПК України. На практиці у більшості випадків, як правило найчастіше можна виявити причини та умови за допомогою експертиз. Наприклад, у справах про порушення ветеринарних правил у процесі судово-ветеринарних та комплексних ветеринарно-зоотехнічних експертиз можуть бути встановлені причини смерті тварин, птахів, риб (виснаження, отруєння чи захворювання) та ін. У справах про дорожньо-транспортні пригоди у результаті проведення технічних експертиз можуть бути встановлені безпосередні причини зіткнення, наїзду транспортного засобу на пішохода, перекидання (несправність автомобіля, керування ним не за правилами, порушення правил дорожнього руху); умови, які сприяють учиненню злочину (неналежна перевірка технічного стану транспорту, неякісний ремонт та ін.).

За допомогою слідчої дії як, відтворення обстановки та обставин події можуть бути як отримані нові речові докази так і може бути встановлений факт самообмови і обмови особи, яка не причетна до злочинної дії.

Установивши причини і умови, що сприяли вчиненню злочину, слідчий повинен вжити заходів відповідно до ст. 23-1 Кримінально-процесуального кодексу України (далі КПК України), тобто внести у відповідний державний орган, громадську організацію або службовій особі подання про вжиття заходів для усунення цих причин і умов. Подання є процесуальним рішенням і хоча пропозиції, що містяться у ньому, мають рекомендаційний характер, за ним не пізніше як у місячний термін мають бути вжиті необхідні заходи і про їх результати повідомлено особу, яка направила подання. Подання повинно бути мотивованим, тобто обґрунтовуватися тими фактичними даними, які встановлені з дотриманням усіх правил доказування у кримінальній справі.

Вивчення практики доводить, що переважно у резолютивній частині

і містяться або рекомендації про усунення недоліків, які зумовили вчинення злочину, або пропозиції про конкретні профілактичні заходи. При цьому більшість практичних працівників вважають, що подання, яке передбачає конкретні заходи з усунення причин і умов, що сприяють учиненню злочину, є більш ефективним, оскільки сприймається адресатом як процесуальний документ, який має зобов'язальний характер.

Крім того вимоги КПК України та діючих відомчих нормативних актів МВС України, які регламентують ці питання слідчими виконуються не завжди. Незважаючи на значне зростання крадіжок чужого майна, злочинів вчинених у стані сп'яніння та громадських місцях, підліткової злочинності, слідчими подання до навчальних закладів майже не вносяться, а лише направляються на керівників райвідділів та носять формальний характер. Слідчі встановивши причини та умови, які сприяли вчиненню злочину не ставлять перед службовими особами відповідних органів та підприємств питання, які конкретно профілактичні заходи необхідно вжити, а лише пропонують розглянути недоліки, за наявності підстав не ініціюють питання про притягнення відповідних осіб до дисциплінарної чи матеріальної відповідальності.

Хоча згідно діючого законодавства, слідчий не має права втручатися в адміністративно-кадрові питання, тобто не може вказувати, кого і як покарати або звільнити. Це може зробити тільки керівник. Слідчий у таких випадках обмежується лише вказівкою про необхідність вжиття керівництвом заходів щодо усунення виявлених у ході слідства причин та умов, які сприяли вчиненню злочину.

Подання має складатися не менше ніж у трьох примірниках. У деяких слідчих підрозділах ці процесуальні документи складаються у чотирьох примірниках, де четвертий зберігається у начальника слідчого підрозділу. Це дозволяє вести точний облік кількості внесених подань і отриманих на них відповідей, а також допомагає посилити контроль керівника слідчого підрозділу за здійсненням необхідних заходів з усунення причин і умов, які сприяють учиненню злочину.

Внесення подання повинно бути завершено до закінчення досудового слідства у справі, тобто до ознайомлення учасників кримінального процесу з матеріалами кримінальної справи. Офіційним документом, який ставить слідчого до відома про виконання внесеного ним подання, є письмове повідомлення про вжиття заходів щодо усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину. Слідчий має перевірити результати вжитих заходів і в разі необхідності зажадати виконання внесеного подання. Але на практиці виникають неабиякі труднощі щодо забезпечення зворотного зв'язку між особою, зобов'язаною вжити заходів до усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, та слідчим.

Так, у більшості випадків не завжди отримуються відповіді на внесенні подання слідчими. Залишення керівником організації, підприємства чи установи без розгляду подання слідчого про усунення причин і

умов, що сприяли вчиненню злочину, а так само несвоєчасне надання відповіді на подання тягне за собою адміністративну відповідальність за ч. 2 ст. 1856 Кодексу України про адміністративні правопорушення. У цьому разі слідчий, керуючись статтями 254-257 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі - КУпАП), складає протокол та надсилає його до суду. На сьогоднішній день зазначені статті є єдиним правовим механізмом, що дозволяє активно впливати на осіб, які ухиляються від виконання законних вимог органів досудового слідства про усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину.

Але не незважаючи на це, закон як захід з усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, називає тільки винесення подання та профілактичну роботу органів слідства яка охоплює комплекс процесуальних та не процесуальних дій. На усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, спрямовані такі дії, як затримання підозрюваного, обрання запобіжного заходу, відсторонення обвинуваченого від посади, поміщення підозрюваного чи обвинуваченого до медичного закладу тощо.

Крім того, на практиці широко застосовуються такі не процесуальні профілактичні заходи, як виступи (доповіді) у трудових колективах, навчальних закладах і засобах масової інформації, лекції, публікації у пресі, особисті бесіди з посадовими особами, листи (повідомлення) керівникам установ, підприємств і організацій.

Обираючи таку форму реагування на причини і умови, що сприяли вчиненню злочину, як доповідь чи лекція, слідчий повинен зважати на специфіку кримінальної справи, а також на вік, національність, сімейний стан, професію, коло інтересів аудиторії. Він зобов'язаний належним чином підготуватися до майбутнього виступу: урахувати ті чи інші нюанси при складанні тез; вирішити питання, пов'язані з використанням магнітофонних записів допитів, а також фотографій і відеозаписів, що забезпечують більш наочне враження про ті недоліки, які зумовили вчинення злочину. У процесі виступу доцільно зробити посилання на відповідні норми КПК України, пояснюючи їх зміст. Це дозволить виключити можливість неправильного тлумачення громадянами того чи іншого процесуального положення.

Сьогодні дедалі частіше слідчі з профілактичною метою використовують засоби масової інформації. Це зумовлено тим, що ЗМІ дозволяють дієвіше впливати на посадових осіб і громадян, спонукати невідомих слідству свідків, а також потерпілих повідомити органу слідства додаткову інформацію про причини і умови, що сприяли вчиненню злочину. Крім того, публікації у пресі відіграють важливу роль у профілактиці злочинів. Тим самим здійснюється запобігання віктимній поведінці громадян. Інколи внаслідок завчасного інформування громадськості про ті чи інші причини та умови, що сприяли вчиненню злочину, виникають труднощі у розслідуванні.

Отже, використання всіх перерахованих засобів повинно знаходити

відбиття у матеріалах кримінальних справ, щоб надалі прокурор і суд мали повну інформацію про виконану слідчими профілактичну роботу.

СЛЮСАР Костянтин Сергійович,

Старший інспектор з особливих доручень Управління професійної підготовки, освіти та науки ДКЗ МВС України, здобувач кафедри теорії та історії держави і права національної академії внутрішніх справ

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

В сучасних умовах істотних змін зазнали форми міжнародного співробітництва у галузі забезпечення прав людини. Прагнення України стати повноправним членом світового співтовариства, зумовлює приєднання до міжнародних конвенцій, що, в свою чергу, викликає необхідність імплементації норм останніх у національне законодавство. Вивчення та засвоєння положень цих конвенцій створить необхідне підґрунтя для забезпечення прав і законних інтересів особи на стадії досудового слідства на території нашої країни.

Слід зазначити, що система нормативно-правових актів, які регламентують діяльність міліції по забезпеченню прав і законних інтересів особи на стадії досудового слідства має субординаційний характер.

Існуюча система нормативно-правового регулювання діяльності міліції в сфері забезпечення прав і законних інтересів особи на стадії досудового слідства в основному досягає своєї мети. Проте існують і деякі прогалини, які необхідно усунути:

- необхідно продовжувати прийняття та впровадження у національне законодавство міжнародно-правових норм, що регламентують забезпечення прав і законних інтересів особи на стадії досудового слідства;
- потрібно ввести додаткові заняття для працівників міліції щодо ознайомлення з правами і законними інтересами особи на стадії досудового слідства;
- доречно провадити пошук форм та методів діяльності міліції щодо забезпечення прав і законних інтересів особи на стадії досудового слідства;
- слід постійно вдосконалювати заходи по контролю за забезпеченістю прав і законних інтересів особи на стадії досудового слідства з боку співробітників міліції;
- слушним вбачається введення чіткого розмежування повноважень підрозділів міліції в сфері забезпечення прав і законних інтересів особи на стадії досудового слідства.

З огляду на викладене, метою відповідних реформ є запровадження нових критеріїв оцінки роботи органів, на які покладено функції без-

посереднього забезпечення прав та законних інтересів особи на стадії досудового слідства. Такими критеріями, має стати не результативність і ефективність за показниками (виявлених, попереджених або розкритих правопорушень, у т.ч. злочинів, складених протоколів, порушених кримінальних справ, притягнутих до дисциплінарної, адміністративної, кримінальної відповідальності осіб, зупинених, закритих провадженнях або направлених до суду кримінальних справ або позовів, або протоколів про адміністративні правопорушення, сум відшкодування збитків завдяки діяльності конкретного правоохоронного органу і тому подібними), а реальний стан правопорядку в державі.

Розбудова правової держави в Україні, передбачає якісні зміни щодо розуміння, становлення, укріплення законності та її принципів. Належне виконання приписів нормативно-правових актів є показником рівня цивілізованості та демократичності держави, а також сприяє прогресу у соціально-економічних перетвореннях та виступає гарантією забезпечення та охорони прав та свобод людини та громадянина. Законність впливає на демократизацію суспільства та рівень захищеності індивіда від свавілля влади. Законність є основним принципом діяльності всіх державних органів та посадових осіб, це стосується і безпосередньо міліції.

Вдосконалення нормативного боку законності означатиме більш повну відповідність змісту законодавства реальним умовам життя та відображати зміни в економіці, соціальній сфері тощо. Нормотворчий процес, буде безпосередньо пов'язаний з розширенням демократичних початків наукової бази. Імідж міліції та її підтримка з боку населення залежить від вміння співробітників всіх підрозділів поважати, враховувати та спиратися на загальнолюдські цінності, а особливо при забезпеченні прав і законних інтересів особи на стадії досудового слідства. Подальше ігнорування прав і законних інтересів особи на стадії досудового слідства сприятиме формуванню та зміцненню у свідомості людей почуття неповаги до міліції та зневіру у силу норм права.

ПАРЧУК Сергій Васильович

Дізнавач ВД УМВС України в Рівненській області

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ПРИ СПРИЧИНЕННІ УМИСНИХ ЛЕГКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО ПЕРЕДБАЧЕНІ СТ. 125 КК УКРАЇНИ

Кваліфікація (від лат. qualificatio від qualis - який, якої якості + facere - робити) злочину найважливіша дія службової особи (дізнавача, слідчого, прокурора, судді), яка полягає у кримінально-правовій оцінці вчиненого суспільне небезпечного діяння. Це - встановлення у певному діянні всіх ознак конкретного складу злочину, передбаченого КК України.

Необхідними умовами правильної кваліфікації діяння є точне і повне встановлення всіх обставин його вчинення та досконале знання норм кримінального законодавства, законів і підзаконних актів, а також документів, що тлумачать норми Кримінального кодексу України, які застосовуються чинним законодавством України.

Кваліфікація злочину - це процес, під час якого уповноважена на те служба особа встановлює відповідність всіх юридичне значущих ознак вчиненого діяння відповідним ознакам певного складу злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України.

Різні вчені по різному визначають кількість етапів кваліфікації злочину. На нашу думку, необхідно виділити три основні етапи кваліфікації злочину:

На першому етапі здійснюється повне й точне встановлення фактичних обставин вчиненого діяння, збір, дослідження й оцінка доказів у справі.

На другому етапі встановлюється норма Особливої частини КК України, яка за попередньою оцінкою передбачає відповідальність за діяння, обставини якого були предметом дослідження.

На третьому етапі (він є підсумком процесу кваліфікації) співставляються всі ознаки вчиненого діяння із ознаками складу діяння, передбаченого законом. Якщо в результаті такого співставлення буде встановлене повне співвідношення перших і других ознак, процес кваліфікації закінчується висновком про наявність у діянні особи складу відповідного злочину, що дає підставу для притягнення її до кримінальної відповідальності.

Необхідно також відмітити, що на практиці вищевказані етапи не мають чіткого розмежування у часі, але обґрунтований остаточний висновок, що має юридичну силу, може бути зроблений тільки після всебічного дослідження як матеріалів справи, так і норм законодавства.

Цей висновок знаходить свій відбиток у процесуальних документах: постанові про притягнення особи як обвинуваченого, обвинувальному висновку і у вирокі суду.

Загальні правила кваліфікації злочину досить чисельні й різноманітні. Крім того, необхідно зауважити, що кваліфікація злочину фіксується у так званій формулі кваліфікації, яка є літерно-цифровим відображенням вчиненого й базується на нормах як Загальної так і Особливої частини КК України.

Отже, робимо висновок, що кваліфікація діяння є правовим обґрунтуванням кримінальної відповідальності та покарання особи, що вчинила злочин (або визнання особи невинною). Для прийняття законних правових рішень у справі прийнятна тільки правильна кваліфікація діяння відповідними уповноваженими на те службовими особами. Помилка в кваліфікації діяння призводить до порушення принципу верховенства права, а отже й законності.

Кваліфікації має два значення: процес встановлення ознак того чи

іншого злочину в діях особи і разом з тим результат цієї діяльності судових і прокурорських органів офіційне визнання та закріплення у відповідних юридичному акті виявленої відповідності ознак вчинення діяння кримінально-правовій нормі.

В кваліфікації злочинів знаходить свій прояв один з найважливіших принципів кримінального права - принцип персональної відповідальності особи за конкретне діяння, передбачене законом. Відповідно до ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільне небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом. Тобто для того, щоб притягнути винну особу до відповідальності та застосувати міру покарання необхідно точно вказати, який саме закон порушений, який злочин вчинений. Це завдання і вирішується шляхом кваліфікації.

Таким чином, кваліфікація злочину є лише один з етапів застосування норм кримінального права, який полягає в прийнятті рішень про те, яка саме кримінально-правова норма передбачає вчинення злочину і в закріпленні цього рішення в кримінально-процесуальному акті.

Статті КК України в більшості складаються з кількох частин, які починаються арабськими цифрами. Частини статей Особливої частини передбачають, як правило види одного і того ж злочину і відрізняються між собою за тими чи іншими обтяжуючими відповідальність чи обставинами, що звільняють особу від відповідальності і в кінцевому випадку - за ступенем суспільної небезпеки.

Прикладом розташування норм в статті за критерієм зростання суспільної небезпеки злочинного діяння є також умисне легке тілесне ушкодження, передбачене ст. 125 КК України.

Аналізуючи диспозицію ч. 1 ст. 125 КК України робимо висновок, що у разі спричинення потерпілому лише таких тілесних ушкоджень, які не мають ознак тяжких ушкоджень (ст. 121 КК України) чи ушкоджень середньої тяжкості (ст. 122 КК України) та не спричинили короточасного розладу здоров'я чи незначної стійкої втрати працездатності (означає що у потерпілого наявні лише незначні швидкоплинні наслідки тривалістю не більше шести днів), умисне спричинення таких тілесних ушкоджень іншій особі кваліфікується за ч.1 ст. 125 КК України.

При умисних легких тілесних ушкодженнях законодавець передбачає можливість настання більш тяжких наслідків ніж зазначені у ч.1 ст. 125 КК України та висвітлює їх в диспозиції ч.2 ст. 125 КК України.

Аналізуючи диспозицію ч.2 ст. 125 КК України робимо висновок, що у разі спричинення потерпілому лише таких тілесних ушкоджень, які, так само як і в частині першій аналізованої статті, не мають ознак тяжких ушкоджень чи ушкоджень середньої тяжкості, однак спричинили короточасний розлад здоров'я тривалістю понад шість днів, але не більше як три тижні (21 день) або незначну стійку втрату загальної працездатності до 10 %, умисне спричинення таких тілесних ушкоджень кваліфікується за ч.2 ст. 125 КК України.

Отже, безпосередня кваліфікація умисних легких тілесних ушкоджень здійснюється по ступеню тяжкості завданої шкоди здоров'ю, який визначають судово-медичні експерти згідно правил Судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень регламентованого Кримінальним кодексом України (2001 року) та Наказом МОЗ України № 6 від 17 січня 1995 року.

Зважаючи на відсутність інших кваліфікуючих ознак, вважаємо, що з точки зору законодавця, даному складу злочину конструктивно, індивідуально не притаманні будь-які інші зовнішні прояви вчинення діянь, тому в разі наявності інших конкретних обставин вчинення зазначеного діяння, їх можна розглядати лише в контексті обставин, які пом'якшують або обтяжують відповідальність особи при заподіяння тілесних ушкоджень.

Заподіяння легких тілесних ушкоджень під час вчинення злочинів, відповідальність за які передбачена іншими статтями КК України, наприклад, розбою (ст. 187 ККУ), хуліганства (ст. 296 ККУ) та ін., з урахуванням того, що для цих злочинів здоров'я потерпілих є додатковим об'єктом посягання, кваліфікується тільки за статтями, які передбачають відповідальність за посягання на основний об'єкт (відповідно ст.ст. 187, 296 ККУ).

Основні ознаки умисного легкого тілесного ушкодження передбачені законодавцем в ч. 1 ст. 125 КК України та формують основний склад даного злочину і не містять ані обтяжуючих (кваліфікуючих), ані пом'якшуючих (привілейованих) обставин, вказаних в інших частинах цієї статті або інших статтях. Кваліфіковані ознаки умисного легкого тілесного ушкодження - містять обтяжуючі, порівняно з основними ознаками, обставини, що тягне за собою більш суворе покарання згідно з відповідною санкцією. Кваліфіковані ознаки розташовані в частині другій статті 125 КК України де сформульовано такий кваліфікований вид умисного легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності. Оскільки ступінь суспільної небезпеки кваліфікованих ознак складу злочину, розташованих у наступних частинах відповідної статті Особливої частини Кримінального кодексу України, зростає як зростає і міра покарання за них, їх називають особливо кваліфікованими. Тобто робимо висновок, що умисне легке тілесне ушкодження, передбачене ст. 125 КК України, особливо кваліфікованого складу злочину не має.

БІРЮКОВ Олег Михайлович

Старший слідчий по ОВС СУ УМВС України в Луганській області

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ОКРЕМИХ ОБСТАВИН, ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУТКУ ВУГІЛЛЯ

Згідно ухвали Кабінету Міністрів України № 827 від 12.12.94г. вугілля віднесене до категорії загальнодержавних корисних копалини. Відпові-

дальність за незаконну його здобич передбачена статтею 240 УК України «Порушення правил охорони надр».

У зв'язку із закриттям в Луганській і Донецькій областях вугледобувних і углеперерабатуючих підприємств, почастишали факти незаконного видобутку вугілля.

Розслідування злочинів даної категорії представляє складність і має свої особливості. Це відноситься як до діяння в цілому, так і до проведення окремих слідчих дій.

Як правило, розслідування незаконного видобутку вугілля починається з огляду місця події. Необхідно оглянути місце видобутку вугілля і скласти протокол з необхідними подробицями і додатками. Ще в середині XIX століття Н. Калайдовіч писав, що докладний виклад протоколу – «головна умова всякого огляду». Ця рекомендація не випадкова, бо одна з цілей огляду місця події – «вивчення обстановки злочину, з'ясування характеру і обставин події, що розслідується».

До проведення огляду місця події, місця видобутку вугілля, потрібно привертати фахівців, що мають знання в області геологорозвідки, маркшейдерської справи або землепорядників. При цьому слід встановити приналежність даних земель до територій і об'єктів природно-заповідного фонду України.

При проведенні огляду місця події в протоколі повинне бути відбите місцезнаходження досліджуваної місцевості. Огляд місця події видобутку вугілля відкритим способом набагато простіше проводити, бо всі розробки проводяться на земній поверхні або в кар'єрах. При цьому безпосередньо видно виступаючі вугільні пласти, а горизонтальні поглиблення в землі, розташовані уздовж вугільних пластів, не досягають великої глибини. Проте, видобуток вугілля іноді проводиться і закритим способом, коли здобувачі спускаються під землю через поглиблення в землі (ями, «лази», «нори»). В цьому випадку, огляд місць видобутку вугілля («нір», «лазів» і «штреків») небезпечний для слідчих і інших учасників слідчої дії, оскільки незаконний видобуток вугілля проводиться з порушенням елементарних правил техніки безпеки.

Підставою для порушення кримінальної справи є довідка фахівця про дослідження здобутої маси і приналежності її до категорії корисних копалин загальнодержавного значення. Вилучення зразків повинне здійснюватися слідчим, а в складних випадках – фахівцями, що мають в цій частині спеціальні пізнання і навички. Зразки ґрунту і вугілля необхідно так само вилучати для призначення і проведення експертиз.

Добувши і піднявши на поверхню вугілля, його складують в купи, що дозволяє в подальшому швидко занурити на транспортні засоби. При виявленні здобутої вугільної маси, рекомендується відбирати її зразки з північної, південної, східної і західної сторін, а при необхідності і зверху, і з середини вугільної маси. Це необхідно для того, щоб переконатися, що ми маємо справу не із сміттям, ґрунтом, породою, а саме з вугільною масою. Крім того, видобуту масу необхідно оглянути, вилучити,

зважити, транспортувати для забезпечення збереження.

Іноді, співробітники міліції заставши громадян, при незаконному видобутку вугілля, стикаються з фактами скидання знарядь виробництва (кирки, лопати, ломи, лебідки і так далі) в «нори», «лази», «штреки» і заперечення своєї причетності розробкам. Для вилучення знарядь виробництва слід застосовувати спецзасіб «магнітний підйомник».

Під час огляду місця події, в обов'язковому порядку вилучаються технічні засоби і знаряддя видобутку вугілля і транспортуються для забезпечення збереження і рішення питання про їх приналежність. Оглядаючи їх, в протоколі потрібно відобразити номери основних вузлів і агрегатів, зафіксувати, в якому стані знаходяться ці засоби (включені або вимкнені, їх механізми, знаходяться в робочому, справному стані).

Аналізом слідчої практики встановлено, що іноді, уповноважені особи, при огляді місця події обмежуються лише описом здобутої маси вугілля (розмір і зразкова маса), техніки і технічних засобів, які без встановлення приналежності і справності передаються під підлягаючі зберігання розписки особам, які ними управляли або їх використовували. Подібні дії слід визнати грубою помилкою, яка може спричинити втрату доказів. Транспортні і інші засоби, отримані під розписку, можуть бути приведені в непридатність зацікавленими особами з тією метою, щоб показати, ніби вони несправні, отже, не працювали і не могли бути використані для видобутку вугілля. А такі свідчення спростовувати буває не просто.

До протоколу огляду повинні бути залучені: план-схема, копії вкопювання місцевості, фототаблиця або відеокасета із записом даної слідчої дії. Відповідно, необхідно проводити фото-відеозйомку по всіх правилах криміналістики, щоб відобразити місцезнаходження ділянки, що оглядається, віддзеркалення його розмірів, масштабів, пристосувань або механізмів, знарядь виробництва.

Аналіз слідчої практики показує, що мають місце факти безпосереднього виявлення ознак злочину працівниками правоохоронних органів. При цьому, особи, які незаконно здобували вугілля або знаходилися на місці його здобичі, спускаються під землю в «нори», «лази», «штреки» і відмовляються звідти підніматися, а якщо і піднімаються, то повідомляють, що спускалися туди з цікавості, заперечуючи свою причетність до видобутку вугілля, виявлених пристроїв і технічних засобів. Як результат - злочин залишається нерозкритим, а винні - непокараними.

В ході досудового слідства необхідно проводити оперативно-розшукові заходи, направлені на встановлення осіб, які організували здобич, перевезення, реалізацію вугілля, щоб, опитати їх і вилучити необхідні документи. Але не слід забувати, що вказані особи, усвідомлюючи незаконність своєї діяльності, навмисно перекручуватимуть факти, ухиляючись від кримінальної відповідальності. Для викриття неправдивої інформації доцільно встановити і опитати осіб, які раніше займалися здобиччю, перевезенням, реалізацією або придбанням ву-

гілля, і по якихось причинах припинили цим займатися. Саме ці особи можуть дати якнайповнішу і правдивішу інформацію про злочинну діяльність.

Разом з оглядами місць події по незаконній здобичі вугілля, допити також мають свою особливість. Г. Гросс писав: «Свідок невідомому слідчому або нічого не розповість, або покаже неістинне або зовсім невірне, і той же свідок правдиво, точно і детально покаже тому слідчому, який зуміє заглянути в його душу». Складність допиту визначається не тільки тим, що слідчому нерідко протистоїть особа, не охоча давати свідчення, але і тим, що в свідченнях добросовісного допитуваного можуть міститися помилки і спотворення, помилки і вигадка, які необхідно виявити і врахувати на шляху слідчого до встановлення істини.

Аналізом слідчої практики встановлені факти, коли особи, затримані при видобутку вугілля, в ході допиту указували, що вони працювали в якій-небудь фірмі (підприємстві), оформлялися на роботу по трудовій книжці на посади, пов'язані із здобиччю або відвантаженням вугілля. При цьому пояснювали, що фірма має спеціальний дозвіл (ліцензію) на видобуток вугілля. Дані факти необхідно ретельно перевіряти і встановлювати правдивість свідчень шляхом застосування тактичних прийомів і комбінацій, проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів.

В ході допиту осіб, що займалися незаконним видобутком корисних копалин, необхідно з'ясувати наступне: яким чином йому стало відомо про місце розташування корисних копалини; хто і яким способом визначив, що матеріал, що здобувається, є вугіллям; яким способом і за допомогою якої техніки, знарядь виробництва, пристосувань проводився видобуток вугілля; кому вони належать або належали; кому реалізовувалося здобуте вугілля; як відбувався розрахунок за вугілля; хто оплачував проведення робіт по незаконному видобутку корисних копалин; чи було відомо особі про те, що його діяльність була незаконною.

При допитах посадових осіб підприємств, що незаконно здійснювали діяльність по видобутку вугілля, а також фізичних осіб, які організовували незаконний видобуток вугілля, слід відображати факти встановлення залягання корисних копалини, вишукування засобів і знарядь виробництва, розрахунків з особами, які безпосередньо здійснювали видобуток вугілля. Крім того, необхідно відображати факти реалізації здобутої вугільної маси (за готівковий або безготівковий розрахунок, фізичним або юридичним особам).

Практика показує, що посадові особи підприємств, не маючи ліцензії на право видобутку корисних копалин, іноді отримують дозвіл на розробку територій під подальше відкриття шахт, а під виглядом даної діяльності не тільки розчищають земельну площу, але і займаються видобутком вугілля. Не слід забувати, що всі організатори незаконного видобутку вугілля співробітничать з фірмами, що здійснюють реалізацію його на підприємства, установи. Для цього підроблюються документи, що відображають прихід вугілля, його якість, кількість і вартість.

Таким чином, для проведення швидкого і якісного розслідування злочину необхідно: використовувати знання і навички фахівців при проведенні слідчих дій; проводити із строгим дотриманням правил техніки безпеки огляд вугільних вироблень, предметів і пристосувань, використаних для видобутку корисних копалин; всю здобуту масу, техніку і пристосування вилучити і забезпечити їх збереження; при огляді вказаних вироблень здійснювати відбір здобутої маси з подальшим призначенням експертиз; здійснювати взаємодію з оперативними підрозділами впродовж всього розслідування, з метою проведення оперативно-розшукових заходів.

ГРИШКО Сергій Сергійович

Слідчий відділу розслідування ДТП СУ ГУМВС України в АР Крим

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЗА РАХУНОК РОЗМЕЖУВАННЯ ЙОГО ФОРМ

Здійснення кримінального судочинства на різних стадіях процесу дуже тісно пов'язано з його формами, тому що форма є способом існування та прояву змісту діяльності суб'єктів кримінального процесу. «Закон передбачає у всіх кримінальних справах однакові процесуальні засоби встановлення фактичних обставин справи та способи їх дослідження, єдині, як правило, форми прийняття рішень, умови їх постановлення та вимоги, яким вони повинні відповідати. Але це не означає, що для всіх категорій злочинів, без врахування їх властивостей, повинен бути встановлений абсолютно однаковий режим розслідування і судового розгляду».

В літературі немає однозначної точки зору з цього приводу. Автори, які відстоюють позиції єдності форм кримінального судочинства, вважали диференційований підхід до вирішення проблеми таким, що не відповідає загальній демократичній, гуманістичній тенденції розвитку радянського кримінального судочинства. Так М.С. Строгович писав: «Тенденція до встановлення єдиної форми кримінального судочинства – прояв певної закономірності розвитку радянського кримінально-процесуального права. Ця закономірність ґрунтується на принципових теоретичних положеннях: єдине поняття злочину; єдина судова система; народний суд як основна ланка судової системи; єдина система основних принципів кримінального процесу».

Прихильники ж диференціації форм кримінального судочинства дотримуються позиції не відхилення, а глибокої розробки диференціації форм відносно всіх стадій кримінального процесу, інститутів і процесуальних правил, так як уніфікація «... не базується на історичному досвіді розвитку процесуальної форми, не враховує того, що її диференціація залежно від характеру справ існувала й існує у всіх правових

системах». «Необхідність диференціації обумовлюється тим, що там, де можна вирішити завдання кримінального процесу з меншими витратами і з меншим часовим проміжком між вчиненням злочином і застосуванням до особи, яка його вчинила, певної міри покарання, такий шлях і повинен бути обраний, тобто можуть і повинні використовуватися відносно менш складні процесуальні форми, процедури».

Дійсно, в правових системах Франції, Німеччини та інших країн світу по різних категоріях злочинів проводяться відповідні їм форми судочинства. Так, наприклад, у Франції поліція проводить повне розслідування очевидних злочинів (проступків), які не представляють великої суспільної небезпеки. Вона, крім того, здійснює по інших видах злочинів спочатку дізнання, а також нею проводиться дізнання з приводу сумнівної смерті та перевірки особи. Дослідження деяких авторів показують, що у Франції «справи, по яких проводиться досудове слідство, складають приблизно 15% від загальної кількості справ, що порушуються прокуратурою. Більшість справ, які надходять до слідчого судді після поліцейського дізнання, практично розслідуванні в повному обсязі. На практиці слідчому судді залишається тільки ознайомитися з матеріалами справи, зібраними судовою поліцією, та виконати в справі окремі формальності».

В Німеччині, наприклад, хоча поліція в КПК і не значиться в якості органу дізнання, однак здійснює розслідування на підставі так званого «права на перше втручання по гарячих слідах». Її завданням в боротьбі зі злочинністю «є розслідування злочинів і прийняття всіх заходів, що не потребують відкладення, щоб не допустити ускладнень в розслідуванні справи. Дійсно, на практиці поліція проводить дізнання в повному обсязі та передає матеріали справи прокуратурі, якій залишається вирішити питання про порушення публічного обвинувачення чи закриття справи».

Пореформеній Російській імперії минулого століття також відома диференціація судочинства, як на досудових етапах, так і судових. Порядок провадження в справах різних категорій згідно зі Статутом кримінального судочинства Російської імперії 1864 р. один від одного відрізнявся, причому досить суттєво. В основі такого поділу лежала тяжкість діяння та деякі інші ознаки. За звичай такі справи складали дві категорії. У справах першої категорії, які «мають предметом злочини і проступки неважні», проводилось спрощене судочинство через мирових суддів і з'їзди мирових суддів. По них проводилось адміністративне або поліцейське дізнання. По інших справах здійснювалось досудове слідство судовими слідчими, встановлювався досить складний порядок провадження за участю прокурора (хоча на дізнанні він також брав участь). Такі справи вирішувались окружними судами, причому деякі з них в цих судах розглядалися за участю присяжних засідателів. Дізнання в справах цієї категорії було близькою по формі дізнання, що існує зараз, передбаченому ст. 104 КПК України.

В даний час у національному кримінально-процесуальному законодавстві України також намітилась тенденція диференціювання форм судочинства. Про це свідчить законодавча практика останніх років. Так, в 1985 р. істотно розширюється спрощене провадження у справах про хуліганство, яке існувало раніше, шляхом введення низки складів злочинів до розряду таких, а розділ 7 КПК, який передбачив таку діяльність дістав назву «Протокольна форма досудової підготовки матеріалів». Більш глибокі зміни на шляху диференціації відбулися в кримінально-процесуальному та законодавстві про судоустрій України в останні роки. Це, зокрема, по-перше, скасування такого виду дізнання, по якому необов'язкове провадження досудового слідства і введення двох порядків провадження дізнання по тяжких злочинах та злочинах, які не є тяжкими; по-друге, можливість розгляду кримінальних справ в судах першої інстанції як суддею одноособово, так і в колегіальному складі суддів (ст.17 КПК); по-третє, можливість так званого «скороченого» розгляду справи (ст.299 КПК); по-четверте, диференціація дізнання і досудового слідства залежно від відомчої належності органів дізнання та слідчих (мається на увазі розширення переліку органів дізнання за рахунок органів податкової міліції, митних органів, начальників органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та їх заступників з питань провадження дізнання, командирів кораблів (ст.101 КПК); надання повноважень органу досудового слідства податковій міліції (ст.102 КПК)). Однак, тут слід мати на увазі, що процесуальний режим провадження дізнання і досудового слідства для вказаних органів, безумовно, залишається єдиним, за виключенням підслідності справ, так як їх процесуальні повноваження однакові.

Таким чином, диференціація форми процесу є неминучим наслідком існуючої в будь-якій системі тенденції до оптимізації її функціонування, прагнення досягти мети найкоротшим шляхом, тобто диференціація у напрямку її раціоналізації – соціально зумовлене і правомірне явище.

Диференціація форм кримінального судочинства об'єктивно необхідна і з точки зору принципу процесуальної економії. У зв'язку з цим І.Я.Фойницький писав: «Процес, крім моральної основи, яка заключається в напрямку до правильного вирішення справи, має основу матеріальну, економічну: як інститут практичного життя він повинен відповідати наявним коштам держави, і при побудові його досить важливо дотримуватись економії часу, особистих сил і грошових витрат. Цей економічний струмінь проникає в побудову судового розгляду взагалі, обумовлюючи встановлення відмінностей в його порядках».

Однак у сучасній науковій літературі далеко не однозначно вирішується проблема підстав або критеріїв диференціації. В більшості робіт їх ділять на дві групи: матеріально-правові та процесуальні. Думається, що з цим слід погодитись.

Новий Кримінальний кодекс України (п.1 ст.12) всі кримінально ка-

рані діяння залежно від ступеня тяжкості поділяє на чотири категорії: злочини невеликої тяжкості; середньої тяжкості; тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Саме кримінально-правова підстава – характер і ступінь суспільної небезпеки злочину, залежно від яких законодавцем встановлюється і міра кримінальної відповідальності, й повинна в першу чергу братися до уваги при диференціації досудового кримінального судочинства. Тобто доцільно ввести у кримінально-процесуальний закон норми, які передбачили б певне співвідношення між категорією кримінально-караного діяння і формою провадження.

Однак, керуватися тільки санкцією статті Особливої частини Кримінального кодексу для визначення в КПК форми провадження у справах про злочини того чи іншого ступеня тяжкості, зрозуміло, недостатньо.

Необхідність виконання завдань кримінального судочинства обумовлює встановлення й інших підстав для оптимальних проваджень у справах різних категорій, які можуть бути віднесені до кримінально-процесуальних критеріїв. В літературі авторами з цього приводу пропонуються різноманітні варіанти кримінально-процесуальних підстав диференціації. Проаналізувавши їх, вважаємо, що до них слід віднести:

1) ступінь складності встановлення фактичних обставин справи. Окремі процесуалісти стверджують, що простими і ясними справи стають тільки тоді, коли розслідування по них закінчено, і передчасне їх оголошення такими не принесе користі правосуддю.

Однак йдеться не про конкретні, одиничні справи, а про категорії справ, складність встановлення фактичних обставин по яких може бути різною. Не виключено, що розслідування конкретної справи може бути складнішим, ніж інші справи цієї категорії. Законодавство передбачає в цьому випадку можливість і необхідність застосування більш складнішого процесуального порядку провадження, ніж той, що, як правило, застосовується до даної категорії справ. Так, протокольне досудове провадження може бути замінено дізнанням, дізнання – досудовим слідством. У справах приватного обвинувачення (ч.1 ст.27 КПК), також може проводитись досудове слідство, якщо про це прийме відповідне рішення прокурор (правда, тоді вже ця справа стає справою публічного обвинувачення).

2. Іншим кримінально-процесуальним критерієм диференціації досудового провадження є особлива суспільна значущість конкретного злочину. Так, згідно з чинним законодавством, прокурор внаслідок особливої суспільної значущості злочину має право замінити протокольне провадження дізнанням, дізнання – досудовим слідством, а також замінити слідством розгляд справ, які провадяться за правилами ч.1 ст.27 КПК України.

3. Наступним кримінально-процесуальним критерієм диференціації досудового провадження є наявність певних властивостей у особи, відносно якої ведеться провадження, або в особи, яка постраждала від злочину.

Цей критерій використовується, і повинен використовуватися й на-

далі, в таких випадках:

1) тільки у формі досудового слідства, незалежно від характеру і ступеня суспільної небезпеки злочину та складності встановлення фактичних обставин, проводиться досудове розслідування у справах: неповнолітніх; осіб, які через свої фізичні чи психічні вади не можуть самі реалізувати своє право на захист; про застосування примусових заходів медичного характеру;

2) досудове провадження у формі дізнання чи досудового слідства призначається прокурором у справах приватного обвинувачення, коли потерпілий не може сам захистити свої інтереси.

В таких випадках використання цього критерію для ускладнення досудового провадження здійснюється для того, щоб забезпечити реальну рівність громадян перед законом, їх право на захист, гарантувати реалізацію їх прав та інтересів.

Проаналізовані вище критерії необхідно враховувати як законодавцю (при розробці і прийнятті нового КПК), так і в конкретній правозастосувальній кримінально-процесуальній діяльності. Тобто, потрібно мати на увазі, що критеріями віднесення того чи іншого злочину до протокольної форми, дізнання чи досудового слідства повинен бути або один з них, або їх сукупність.

Викладене дозволяє зробити висновок, що під диференціацією форм кримінального судочинства розуміються передбаченні законом особливості досудового розслідування і судового розгляду кримінальних справ залежно від їх характеру, які направлені за своїм змістом на посилення процесуальних гарантій або на спрощення і прискорення порядку судочинства, що дозволяє забезпечити встановлення об'єктивної істини в кримінальних справах і реалізацію завдань кримінального процесу.

Вважаємо, що в кримінально-процесуальному законодавстві України, яке змінюється, диференціація форм судочинства повинна знайти подальший розвиток, так як вона викликається об'єктивною необхідністю: 1) реального забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального процесу; 2) підвищення ефективності прав і законних інтересів учасників кримінального процесу; 3) швидкого розкриття злочинів і застосування заходів кримінальної відповідальності; 4) економії сил і засобів в боротьбі зі злочинністю.

ВОЛКОВА Алина Едуардовна

Старший експерт Научно-исследовательского экспертно – криминалистического центра при УМВД Украины в Сумской области

К ВОПРОСУ ОБ ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Одним из важнейших факторов, предопределяющих успех и эффек-

тивность расследования, является уровень его информационного обеспечения. В литературе проблемам информационного обеспечения расследования уделяется большое внимание. Опубликован ряд работ посвященных теоретическим вопросам использования информации при расследовании преступлений. Так В.А. Журавель отмечает, что среди разнообразных форм информационного обеспечения следователей, наиболее продуктивными являются информационно-справочная, информационно-поисковая, информационно-модельная и информационно-консультационная системы. Наиболее распространенными из указанных систем является информационно-справочная и информационно-поисковая системы, назначение которых состоит в обеспечении поиска и обработки данных, значительная часть которых отображены в разных видах криминалистических учетов, которые ведутся подразделениями экспертной службы МВД Украины.

Более сложной является информационно-модельная система, конечным результатом применения которой выступают определенные информационные модели. В данном случае, можно говорить о тех объектах криминалистического учета, которые относятся к категории информационно-справочных учетов и которые являются моделями объектов, имеющих доказательственное значение. Предоставление в распоряжения следователей такой криминалистической информации позволит следователю принимать правильные тактические решения в различных складывающихся следственных ситуациях.

Большую помощь могут оказать следователю и информационно-консультационные системы, которые с использованием возможностей информационно-справочных картотек и коллекций помогают правильно формировать следственные версии и оказывают содействие в избрании тактики проведения отдельных следственных действий.

Общепризнано, что наиболее эффективной формой работы с большими объемами информации является система криминалистической регистрации, в том числе криминалистические учеты как оперативно, так и информационно-справочного назначения. В последней группе накапливается потенциальная криминалистически значимая информация, которая не имеет и не может иметь прямой причинно-следственной связи с событием преступления, но объективно необходима для правильного разрешения дела, способствует решению задач следствия. К ней относится справочная информация, характеризующая индивидуальные и родовые (видовые) признаки человека, материалов, веществ и изделий, которые способствуют установлению источников происхождения, качественного и количественного состава известных веществ и материалов, их физических, химических и иных свойствах, сведений об образцах изделий или продукции и др. В криминалистической литературе вопросы использования информационно-справочных учетов при проведении следственных действий в должной мере не рассматривались.

Представляется, что назначение справочных учетов кроме непосредственного обеспечения экспертных исследований во многом ориентировано на их использование при расследовании преступлений. При этом пока основной формой информационного обеспечения процесса расследования является предоставление следователям ориентирующей криминалистически значимой информации, которая содержится в экспертных заключениях. Другие формы предоставления справочной информации в распоряжение органов расследования практически не используются, что в конечном итоге снижает эффективность информационно-справочных учетов.

Например, в процессе осмотра места происшествия большое значение имеет предварительное исследование обнаруженных следов с целью получения исходной ориентирующей информации, необходимой для поиска и изобличения преступника по свежим следам. При этом решение возникающих задач должно быть основано на широком использовании информационно-справочных учетов, которые ведутся в подразделениях экспертно-криминалистической службы МВД Украины. Необходимые технические возможности для этого сейчас могут быть реализованы за счет подключения к мобильному Интернету.

Важным этапом проведения обыска является тщательная его подготовка. При этом могут эффективно использоваться информационно-справочные криминалистические учеты, и, прежде всего, для получения ориентирующей информации об следообразующих объектах, которые оставили следы на месте происшествия, а также для поиска предметов преступного посягательства. Так, с использованием информационно-справочных картотек и коллекций определяется вид следообразующих объектов, которые следует искать при обыске, а также внешний вид предметов преступного посягательства.

Информационно-справочные учеты экспертно-криминалистических подразделений могут быть использованы и при проведении допросов. Так, при выяснении обстоятельств нападения с применением огнестрельного и холодного оружия возникает необходимость определения его видовой принадлежности. В этом случае эффективно могут использоваться коллекции и картотеки образцов оружия, которые демонстрируются допрашиваемому. Если отсутствует возможность использования коллекции оружия в натуральном виде, то целесообразно воспользоваться каталогами, справочниками, энциклопедиями, компьютерными базами данных или разнообразными информационными сайтами об оружии, боеприпасах и др. Важной составляющей допроса потерпевшего является получение по возможности полных данных о приметах похищенного, например, ювелирных изделий. При этом трудно обойтись без использования соответствующего справочного учета. КATALOGI ювелирных изделий могут вестись в экспертно-криминалистических подразделениях, но необходимые данные можно получить и через сеть «Интернет». Еще пример: свидетель видел автомашину, которая сбила

пешехода, но описать ее затрудняется. При просмотре же каталога различных моделей автомашин можно с большей степени точности определить искомую марку машины.

При предъявлении для опознания предметов обычно возникает необходимость подбора тех или иных объектов по принципу их однородности, некоторые из которых могут находиться в натуральных коллекциях. Чаще всего это касается образцов холодного и огнестрельного оружия.

При проведении следственного эксперимента в некоторых случаях также могут понадобиться объекты из информационно – справочных учетов, например для создания схожих звуковых условий для проверки возможности слышать звук выстрела.

Учитывая большое разнообразие целей и задач проводимых следственных действий в ходе расследования уголовного дела, необходимость выяснения самых различных обстоятельств, имеющих значение для дела, трудно перечислить все варианты возможностей использования информационно-справочных учетов. Но даже рассмотренные направления следственной деятельности свидетельствуют о большой эффективности их применения и необходимости совершенствования всех вопросов, связанных как с формированием и ведением рассматриваемых учетов экспертно-криминалистическими подразделениями, так и надлежащего криминалистического информационного обеспечения всего процесса расследования преступлений.

КНИЖЕНКО Оксана Олександрівна

Доцент кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ПРИ ВСТАНОВЛЕННІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ

У доктрині права науковці, приділяючи окрему увагу дослідженню принципів кримінального права (Н.А. Беляєв, Г.В. Віттенберг, Ю.А.Демидов, Б.В. Здравомыслов, Т.В. Кленова, Г.А. Кригер, Н.А. Лопашенко, В.В. Мальцев, А.В. Наумов, А.А. Нечепуренко, Ю.Е. Пудовочкин, С.С.Пірвагідов, П.А. Фефелов), розглядали питання співвідношення загальноправових принципів з принципами кримінального права (Г.Б. Віттенберг, С. Г. Келіна, В.Н. Кудрявцев, П.А. Фефелов), співвідношення принципів кримінальної політики з принципами кримінального права та кримінального законодавства (М.І. Загородніков Г.А. Кригер, Ю.Е. Пудовочкин, С.С.Пірвагідов), вказували на критерії, що є підставами виділення системи принципів кримінального права та визначали їх систему (Н.А. Беляєв, П.С. Дагель, Г.А. Кригер, О.А. Лукашкова, П.А. Фефелов та ін.).

Безумовно, означена задача ускладнюється тим, що в криміналістичній літературі не вироблено єдиного підходу в визначенні системи принципів кримінального права, необхідності виокремлення принципів кримінальної відповідальності та принципів побудови кримінально-правових санкцій. Тому, для вирішення поставленого завдання, перш за все, належить проаналізувати ті принципи, які переважна більшість науковців визначає як принципи кримінального права й на підставі цього виявити та дослідити можливі закономірності, які враховуються при побудові кримінально-правових санкцій.

Визначаючи принципи як основні, вихідні, керівні начала, що лежать в основі права, можна погодитися з А. М. Васілевим в тому, що принципи мають характер інструментів, оскільки вони конкретизують загальні ідеали відповідно з призначенням і застосуванням правових засобів для організації суспільних відносин і досягнення програмних цілей. Таким чином, законодавець при конструюванні кримінально-правових санкцій має опиратися саме на принципи кримінального права.

Законність як принцип кримінального права визнають не лише у дослідженнях минулих років, а й на сучасному етапі розвитку науки, надаючи йому роль об'єднуючого фактору, через те, що всі інші принципи об'єднує до єдиної системи. Згідно нього злочинність та караність визначається тільки кримінальним законодавством, яке має ґрунтуватися на загальновизнаних принципах та нормах міжнародного права, унеможливленості застосування кримінального закону за аналогією.

Виходячи з вказаного, як в Кримінальному кодексі України, так і в кримінальному законодавстві інших країн містяться вичерпні переліки покарань, відсутні невизначені санкції. Отже, реалізація цього принципу зобов'язує законодавця при побудові кримінально-правових санкцій, по-перше, керуватися закріпленою системою покарань; по-друге, визначати вид і розмір покарання, що може бути призначено.

Згідно принципу рівноправності, особи, які скоїли злочин, рівні перед законом й підлягають відповідальності незалежно від походження, соціального чи майнового стану, расової чи національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, характеру занять, місця проживання та інших обставин. Зміст цього принципу знаходить своє втілення у кримінально-правових санкціях, в яких вид та розмір покарання визначаються виходячи з суспільної небезпечності вчиненого злочину, кваліфікованих чи привілейованих ознак. Тому можна погодитися з тим твердженням, що цей принцип припускає рівну кримінальну відповідальність за вчинення тих чи інших злочинів рівної суспільної небезпечності.

Принцип гуманізму знайшов своє відображення в законодавстві багатьох країн СНД (Російській Федерації, Киргизькій Республіці, Азербайджані, Білорусії, Молдові). Дотримуючись його, особі, яка вчинила злочин має бути призначено покарання чи обрано інший захід кримінально-правового впливу, достатній для виправлення та попередження злочинів. Покарання не має на меті спричиняти фізичні, психічні

страждання, принижувати людську гідність. Реалізація цього принципу на практиці здійснюється переважно судом, тому при конструюванні санкцій законодавець має з врахуванням розвитку суспільства переглядати доцільність існування певних видів покарань.

Для того, щоб покарання можна було визнати справедливим, воно повинно відповідати тяжкості вчиненого злочину, особистості засудженого, всім обставинам вчиненого злочину. Однак, як справедливо відзначалося в літературі, для того, що суд, розглядаючи конкретну справу, міг призначити справедливе покарання, законодавцю необхідно встановити справедливу санкцію. Справедливою ж може бути така санкція, яка не лише відповідає тяжкості вчиненого злочину, але й узгоджується з санкціями, передбаченими за скоєння інших злочинів, дозволяє індивідуалізувати покарання з урахуванням всіх варіантів. В.В. Мальцев у зв'язку з цим, цілком обґрунтовано, звертає увагу на розподільчу та зрівнювальну сторони справедливості. З вищевказаного спостерігається взаємозв'язок принципів кримінального права.

Принцип вини полягає в тому, що особа підлягає кримінальній відповідальності за те суспільно-небезпечне діяння та ті наслідки, що настали, стосовно яких встановлено вину. Як зазначається в літературі, з означеного випливають наступні положення: до кримінальної відповідальності притягаються лише фізичні особи; відповідальність особи тільки за власні дії; такі діє повинні бути свідомими та волимими. Таким чином, згідно цього принципу при конструюванні санкцій має бути врахована вина. Аналіз чинного кримінального законодавства дає підстави стверджувати, що при визначенні виду та розміру покарання в кримінально-правовій санкції враховано форму вини та її види, що ж стосується ступеню вини, то це є прерогативою суду.

Проаналізовані принципи доктриною права віднесено до загальноправових принципів кримінального права, до спеціальних (специфічних) принципів належать: принцип невідворотності покарання, особистий характер відповідальності, індивідуалізації покарання, економії репресії.

Принцип невідворотності відповідальності в доктрині права визначають: кожен, хто вчинив злочин має понести покарання. На сучасному етапі розвитку кримінального права, з врахуванням підстав звільнення від кримінальної відповідальності, форм її реалізації цей принцип може тлумачитися наступним чином: кожен, хто вчинив злочин підлягає кримінальній відповідальності. Таке розуміння, по-перше, говорить про те, що покарання – це не єдиний захід кримінально-правового впливу. По-друге, вживання терміну „підлягає” не свідчить про неминучість її настання, однак зобов'язує правоохоронні органи докласти всіх зусиль у розкритті злочину й у разі застосування норм про звільнення від кримінальної відповідальності, обґрунтувати підстави їх застосування. При конструюванні санкцій цей принцип дотримується в тому разі, коли законодавець визначає ті види покарання, які не унеможливають їх призначення. Мова йде про випадки, коли покарання

не може застосовуватися до певного кола суб'єктів (наприклад, неповнолітні), а в санкції не передбачено альтернативи.

Особистий характер відповідальності як принцип кримінального права означає, що особа, яка вчинила злочин, відповідає лише за те, що скоїла особисто. Аналіз кримінального законодавства дає підстави стверджувати, що караними є й опосередковані дії, наприклад, коли злочин (його об'єктивну сторону) виконує не належний суб'єкт, то виконавцем визнається інший співучасник. За таких обставин відповідальність особи посилюється, оскільки вчиняється в співучасті. Таким чином, можна стверджувати, що дія цього принципу впливає при виборі санкції, оскільки законодавець, встановлюючи такі кваліфікуючі ознаки як вчинення злочину групою осіб, за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією значно підвищує вид і міру покарання.

Таким чином, у цій роботі ми розглянули вплив окремих принципів кримінального права на встановлення санкцій у кримінальному праві, показали їх взаємозв'язок.

ГЛОВІЮК Ірина Василівна

Доцент кафедри кримінального процесу Національного університету

"Одеська юридична академія",

кандидат юридичних наук

ДО ПИТАННЯ ПРО МОЖЛИВІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЇ ВИРІШЕННЯ СПРАВИ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Традиційними (основними) кримінально-процесуальними функціями є обвинувачення, захист та вирішення кримінальної справи. Ця точка зору є домінуючою у літературі. Однак у літературі немає єдності щодо сутності та змісту окремих кримінально-процесуальних функцій, до яких відноситься і вирішення справи.

У літературі одну із традиційних (основних) кримінально-процесуальних функцій іменують: функцією вирішення справи; функцією вирішення справи (правосуддя); функцією правосуддя. Як уявляється, така різниця у номінації функції виходить із відсутності нормативної та доктринальної єдності щодо сутності цієї функції.

У доктринальних джерелах можна виокремити два підходи щодо визначення сутності цієї функції. Відповідно до першого, ця функція здійснюється лише судом шляхом вирішення кримінальної справи у судовому засіданні (Е.Г. Дусейнова, В.В. Конін, О.Д. Кузнецова, С.В. Романов, В.А. Чернишов, П.С. Елькінд).

У відповідності до іншого підходу, вирішення справ пов'язується не лише із діяльністю суду (М.С. Строгович, З.З. Зінатулін, Т.З. Зінатулін, О.Б. Муравін, Г.П. Хімичева). Так, вказується, що функція вирішення справи на

стадії досудового розслідування розповсюджується на випадки закриття кримінальної справи за наявності обставин, передбачених ст. 6 та п. 2 ст. 213 КПК України (О.О. Чепурний). У зв'язку з цим до суб'єктів реалізації цієї функції відносять слідчого та прокурора (М.С. Строгович, О.Б. Муравін).

Така істотна різниця у підходах до сутності функції вирішення кримінальної справи пов'язана не в останню чергу з тим, що у літературі не склалися єдиної концепції щодо сутності терміну "вирішення справи по суті".

Аналіз наявних точок зору дозволяє стверджувати, що вирішенням справи по суті є така процесуальна діяльність, кінцевим рішенням якої є вирішення питання щодо пред'явленого обвинувачення. Про вирішення питання щодо пред'явленого обвинувачення свідчить наявність у процесуальному рішенні тверджень про наявність або відсутність частини обставин, що являють собою кінцеву мету доказування і перелічені у п.1,2 ст. 64 КПК, тобто надання відповіді на питання: чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа; чи має це діяння склад злочину і якою саме статтею кримінального закону він передбачений; чи винна особа у вчиненні цього злочину.

Відповідно до ст.16¹ КПК України, функція розгляду справи покладається на суд. Однак ця норма регулює виключно розгляд справ у судах, і тому немає підстав для однозначного висновку, що функція вирішення справи є виключною функцією суду. Справа може бути вирішена по суті і шляхом її закриття на досудовому слідстві відповідно до п. 1, 2, 5, 8 ст. 6, п. 2 ст. 213 КПК України.

Таким чином, з урахуванням визначення терміну "вирішення справи по суті", можна зробити висновок, що розгляд однієї із трьох основних кримінально-процесуальних функцій лише як правосуддя звужує її зміст. Покладення ст. 16¹ КПК України функції розгляду справи на суд стосується лише стадії судового розгляду. Функцію вирішення справи обмежено здійснюють у стадії досудового розслідування орган дізнання, слідчий, прокурор, вирішуючи питання про закриття кримінальної справи. Але це стосується не усіх підстав закриття кримінальної справи, а лише тих, за застосування яких вирішується питання про долю обвинувачення.

КОБЗАР Олександр Федорович

*Начальник кафедри криміналістики та кримінального процесу
Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС,
кандидат юридичних наук, доцент*

ГАРАНТІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СЛІДЧОГО У ДОСУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Діяльність слідчого завжди відбувається під впливом не лише правових, але й інших (економічних, політичних, ін.) факторів об'єктивної реальності. Вона є не просто наслідком реалізації норм кримінально-

процесуального законодавства, а виступає продуктом цілого комплексу явищ, зокрема правового характеру.

Існуючий тісний зв'язок процесуальної самостійності та процесуальної незалежності слідчого сприяє об'єднанню засобів для практичної реалізації слідчим своїх повноважень. Дані засоби в сукупності складають відповідний механізм налагодження придатних умов та факторів щодо забезпечення прав й інтересів слідчих як ключових фігур кримінального процесу.

За професійним та психологічним змістом діяльність слідчого є досить складною: вона належить до професій типу "людина – людина", класу дослідницько-гностичних, є емоційно-насиченою, містить у собі виражені компоненти підвищеної відповідальності та професійного ризику. Згідно результатів проведеного нами наукового дослідження стаж роботи слідчого органів внутрішніх справ на посаді складає в середньому 4 роки. Але якщо не враховувати показники значного слідчого стажу (10-15 років) у окремих слідчих (10,8%), то середнє значення зменшується відповідно до – 3,1 років. Отже, типовий слідчий органів внутрішніх справ сьогодні – це молодий фахівець (як правило, випускник відомчих навчальних закладів системи МВС України).

Існуючі на даний час недоліки слідчої діяльності, що породжують цілу низку проблем, аж ніяк не сприяють прискореному формуванню професійної майстерності слідчого органів внутрішніх справ.

Як вже зазначалось, проблема процесуальної самостійності та незалежності залишається доволі актуальною в умовах сьогодення. Це обумовлено також існуючою тенденцією до реформування слідчих підрозділів та необхідністю внесення змін до кримінально-процесуального законодавства з питань забезпечення процесуальної самостійності і незалежності.

Для того, щоб положення процесуальної самостійності і незалежності слідчого не виявилися декларативними, чинне кримінально-процесуальне законодавство має забезпечити його дотримання системою правових гарантій, пристосованих до умов та потреб слідчої практики сьогодення. Це пов'язано, у першу чергу, з можливістю виникнення несприятливих факторів (небажані дії, втручання, події тощо), що нерідко виникають в ході провадження по кримінальній справі. Існування таких потребує наявності відповідних заходів реагування та впливу, спрямованих на забезпечення виконання нормативних приписів держави. У зв'язку з тим, що у діяльності слідчого ключовими аспектами, на наш погляд, можна визнати процесуальну самостійність та незалежність, тому суттєвими є гарантії їх правового захисту. Отже, важливим чинником реального забезпечення процесуальної діяльності слідчого є гарантування, яке здійснюється за допомогою специфічних засобів – гарантій, що сприяють безперешкодній реалізації ним своїх прав і обов'язків, здійснюють захист його процесуальної самостійності та незалежності від можливих протиправних вчинків і небажаних діянь.

Гарантії процесуальної самостійності та незалежності слідчого відіграють важливу роль у забезпеченні законності й справедливості кримінального судочинства.

Відокремлення в структурі правового методу санкцій і примусу, безумовно, є правомірним, оскільки загальним стрижнем будь-якого за типом механізму правового регулювання з властивим йому набором юридичних інструментів (різних за своїми властивостями норм, типів правовідносин тощо) є державний примус. Однак не слід обмежувати гарантуючу сферу правового захисту лише вказаними елементами. Адже до неї входять й інші юридичні засоби, які спрямовані на забезпечення реалізації прав і обов'язків суб'єктів правовідносин.

Прокурорський нагляд в діяльності слідчого полягає, передусім, у направленні прокурору копій основних процесуальних документів, а також повідомлення останнього про обрання запобіжного заходу. Така прерогатива органів прокуратури спрямована, передусім, на виявлення недоліків в діях та рішеннях слідчого під час провадження по кримінальній справі.

Названі серед гарантій прокурорський нагляд та відомчий контроль у теорії кримінального процесу розглядаються як сукупність правових норм, що регулюють діяльність учасників кримінального процесу, і за своїм змістом охоплюються поняттям правового інституту. Прокурорський нагляд і відомчий контроль за провадженням досудового слідства, як важливі гарантії законності в кримінальному процесі, на наш погляд, не в повній мірі сприяють забезпеченню процесуальної самостійності і незалежності слідчого.

При розгляді процесуальних гарантій заслуговує на увагу й така, яку називають "судовим контролем". Він полягає, передусім, у перевірці законності рішень слідчого (обрання запобіжного заходу, санкціонування окремих слідчих дій тощо).

До основних видів гарантій (засобів) правового захисту процесуальної самостійності та незалежності слідчого можна віднести: засоби запобігання порушень процесуальної незалежності слідчого (прокурорський нагляд, відомчий контроль); засоби актуалізації та збереження процесуальної самостійності та незалежності (судовий контроль; реалізація норм права, що забезпечують процесуальну взаємодію та захист слідчого); засоби державно-владного реагування на неналежну поведінку особи щодо професійної діяльності слідчого (юридична відповідальність та правові санкції), засоби процесуального примусу (запобіжні заходи, примусові слідчі та процесуальні дії).

Слідчий є носієм відповідного процесуального статусу, на забезпечення якого й мають бути спрямовані вказані гарантії. Їх реалізація повинна носити системний характер та відігравати вирішальне значення, особливо щодо закріплення та зміцнення процесуальної самостійності і незалежності слідчого. Проте гарантії правового захисту, безсумнівно, потребують належного нормативного підкріплення та реа-

льного практичного впровадження.

Гарантії незалежності слідчого, а також заходи щодо його правового захисту, матеріального і соціального забезпечення мають поширюватися на всіх слідчих України і не можуть бути скасовані чи зменшені іншими нормативними актами. Вони повинні реалізовуватися у їх практичній діяльності.

Слідчий має стати основною фігурою у досудових стадіях кримінального процесу, і йому мають бути надані істотні повноваження щодо закріплення та зміцнення власної процесуальної самостійності та незалежності.

КЛЮС Вадим Валерійович

Доцент кафедри криміналістики та кримінального процесу

Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС,

кандидат юридичних наук, доцент

РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ЗАЙНЯТТЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ

Проблеми розкриття та розслідування злочинів не втрачають своєї актуальності, а саме порушення порядку зайняття підприємницькою діяльністю є для МВС пріоритетною складовою у комплексі протидії злочинів у сфері економіки. Треба відмітити, що значимість виконаного дослідження визначається, насамперед, його спрямованістю на удосконалення заходів боротьби зі злочинами, пов'язаними з порушенням порядку зайняття підприємницькою діяльністю, на основі широкого використання можливостей слідчих та оперативних підрозділів правоохоронних органів та оптимізації їх взаємодії.

Теоретичний огляд стану вивчення проблеми боротьби із вказаними злочинами зроблено в ряді наукових робіт вітчизняних та зарубіжних учених: Антонова К.В. Бахіна В.П., Белкіна Р.С., Волобуєва А.Ф., Долженкова О.Ф., Коновалової В.П., Салтевського М.В. Шурухнова М.Г., Швидкого О.Г. тощо

Обшук приміщень в залежності від слідчої ситуації проводиться як на першочерговому (частіше), так і на послідовному (рідше) етапах розслідування. На першочерговому етапі розслідування обшуку приміщень звичайно проводиться в тих випадках, коли підозрюваний в скоєнні злочину затримується по місцю проживання або тимчасового проживання, наприклад, у родичів, у знайомих і т.і., а також по місцю роботи. В подібних ситуаціях одночасно з затриманням доцільно здійснювати і обшук приміщення, так як не виключено, що саме в ньому можуть бути викрадені цінності. Крім того, максимально використовується елемент раптовості. Зволікання з обшуком недопустиме, так як

згодом він часом буває малоефективним.

Матеріальні сліди злочинів, пов'язаних з порушенням порядку зайняття підприємницькою діяльністю, можливо виявити в процесі обшуку та виїмки. І.М. Якімов говорить, що при розкритті злочинів "інтелектуального" характеру, до яких можна віднести досліджувану категорію злочинів, обшук та виїмка грають важливу роль, оскільки тільки з їх допомогою докази по справі, які знаходяться у різних осіб або в різних місцях, зосереджуються в руках слідчого.

Обшук та виїмка по своїй суті в криміналістичному аспекті завжди являються невідкладними слідчими діями. Головна мета обшуку як пошукової дії складається у виявленні джерел доказової інформації.

В криміналістичній літературі не існує єдиного підходу до визначення поняття обшуку. Його пошуковий характер дав можливість окремих авторам визначити цю дію як слідчо-оперативну. Таке трактування вміщує в себе змішані процесуальні дії і оперативні заходи, різні за своєю природою та завданням, прийомами і формами поведінки. Обшук – це слідча дія, яка здійснюється з метою одержання доказів по справі, а оперативно-розшукові заходи не мають процесуального характеру, відіграють допоміжну роль і до складу обшуку не входять.

Обшук необхідно відрізняти від близьких до нього адміністративно-процесуальних дій (наприклад, огляд). Особливості обшуку складаються, перш за все, у конкретизуванні об'єктів обшуку визначеними особами, примусовому характері обстеження.

При розкритті злочинів, пов'язаних з порушення правил зайняття підприємницькою діяльністю, проводити обшук необхідно з використанням відповідних тактичних рекомендацій (раптовість, залучення до участі в його проведенні спеціалістів, використання криміналістичної техніки і т. ін.).

На початковому етапі розслідування досліджуваних злочинів докази можуть бути здобуті в результаті обшуків і виїмок в службових приміщеннях комерційних установ, де діяли злочинці, а також в результаті обшуків за місцем мешкання осіб, причетних до них.

При проведенні обшуку вирішуються наступні завдання:

- виявлення винного у вчиненні злочину, який уникає слідства і суду;
- відшукування і вилучення предметів і документів, які мають доказове значення для справи (наприклад, підроблені штампи і печатки різних фірм, різні папки з банківськими документами, на яких збереглися сліди пальців рук злочинця, записна книжка злочинця з адресами і телефонами інших співучасників злочину);
- встановлення, відшукування і вилучення майна (грошей і цінностей), що забезпечує відшкодування збитку і можливу конфіскацію.

Швидкий О.Г. вказує, що в міських умовах, готуючись до проведення обшуку приміщень, слід диференційовано підходити до урахування психології громадян, проживаючих, з однієї сторони, в комунальних, з другої – в окремих квартирах.

Одна з особливостей методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил зайняття підприємницькою діяльністю, полягає в тому, що по справах такого роду на первісному етапі розслідування буває необхідно провести серію обшуків у службових приміщеннях і на квартирах підозрюваних з метою виявлення підроблених фінансових документів (незаповнені бланки різних фірм, бланки заповнених і незаповнених векселів, бланки договорів і т. ін.). Пошукові дії в службових приміщеннях варто починати з робочого місця, яке обшукується. Насамперед, оглядаються робочий стіл, сейфи, шафи. У службових приміщеннях схованок, як правило, не роблять, але документи можуть бути заховані за книжками, папками. Подібні документи можуть знаходитися в чернетках, у папках, що створює деякі труднощі у доступі до предмету обшуку. На проведення кожного обшуку повинна бути оформлена окрема постанова. Як правило, обшук проводиться вдень. Зволікання з проведенням цієї слідчої дії може негативно позначитися на розкритті злочину. Таким чином, виходячи з конкретної слідчої ситуації, можливе проведення групового обшуку в різних місцях, наприклад, за місцем проживання і за місцем роботи.

Проведенням обшуку в офісних приміщеннях, які належать підприємству, установі, організації, де виявлені порушення, можуть бути виявлені фінансові і банківські документи, які мають значення в справі. Їх криміналістичне дослідження і документальна перевірка з використанням спеціальних ревізорських методів можуть виявити коло осіб, причетних до проведення незаконних операцій із грошовими кредитними засобами, складання фіктивних договорів і інших підроблених документів. Оскільки підроблені документи є, як правило, складовою частиною способу порушення правил зайняття підприємницькою діяльністю, їх виявлення вже на стадії порушення кримінальної справи досить важливе. У пошуках цих документів важливу допомогу слідчому може надати фахівець. Його допомога особливо важлива при визначенні видів документів, які вилучаються у банках.

Проведення групового обшуку має визначену специфіку, а саме: одночасно працюють кілька оперативних груп; реально існує кілька об'єктів обшуку; має місце єдине керівництво в проведенні обшуку декількох об'єктів; існує єдиний час початку обшуку на всіх об'єктах; запропонований єдиний план проведення обшуку; визначені засоби зв'язку між учасниками обшуку і порядок обміну інформацією між ними. У процесі групового обшуку можуть бути складені різні схеми, у тому числі схеми злочинних зв'язків, службової взаємодії, родинних зв'язків підозрюваного (підозрюваних).

Обшуки, як за місцем проживання, так і в службових приміщеннях, на робочому місці, в інших місцях можливого перебування цінностей, грошей, документів, чорнових записів, бланків, заготівель підроблених документів, печаток, штампів (у машині, у гаражі, на дачі) дають мож-

ливість відшкодувати збиток і знайти предмети і документи, які мають доказове значення.

При обшуку можуть бути виявлені, наприклад, друкарські машинки, комп'ютерна та множна техніка, за допомогою яких виготовлялися підбрені документи. У залежності від обставин виявлена множна техніка може бути опечатана, а іноді і вилучена для виключення підміни і можливого надалі експертного дослідження.

Мають місце випадки, коли в ході обшуку приватних квартир, службових (офісних) приміщень виявляється комп'ютерна техніка й інші засоби електронного нагромадження інформації (наприклад, електронні записні книжки), у пам'яті яких можуть зберігатися важливі відомості, наприклад про тінвову сторону діяльності підприємницької структури. У спеціальній літературі останнім часом усе частіше виділяється принципово новий об'єкт пошуку – інформація, яка зберігається в пам'яті комп'ютера або на зовнішніх носіях (дисках, дискетах і т. ін.), що свідчить про існування нового об'єкта пошуку – засобів комп'ютерної техніки. Такий обшук може здійснюватися і проводитися по будь-яких справах, де необхідно переглянути або вилучити документи, які зберігаються не тільки на паперових, але і на комп'ютерних носіях у виді файлів, підготовлених на даному комп'ютері, отриманих з іншого комп'ютера або відсканованих з паперового документа. Оскільки результати наступного огляду й експертного дослідження комп'ютерної техніки і програмного забезпечення прямо залежать від збереження інформації на внутрішніх і зовнішніх носіях, необхідно при вилученні комп'ютерної техніки дотримуватися ряду правил, які попереджають навмисне псування або знищення таких даних. У таких випадках доцільно залучати до участі в обшуку фахівця з комп'ютерних технологій.

Виходячи із вищесказаного можна констатувати, що повне кваліфіковане розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням порядку зайняття підприємницькою діяльністю неможливо без запропонованих заходів.

ЛИСЕНКО Андрій Миколайович

*Доцент кафедри економічної безпеки навчально-наукового інституту права та масових комунікацій ХНУВС,
кандидат юридичних наук, доцент*

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ТЕРОРИСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ У ТЕОРІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Актуальність проблеми дослідження класифікації злочинів терористичної спрямованості полягає у необхідності використання систематизованих у рамках оперативно-розшукової характеристики даних про вказані злочини – як інформаційної моделі злочинної діяльності, яка

допомагає прогнозуванню дій злочинців та висуванню версій, особливо за умов недостатності інформації про злочин на початковому етапі їх розкриття.

Метою даної тези доповіді є розробка оперативного-розшукової класифікації злочинів терористичної спрямованості, за окремими ознаками які мають певне значення для теоретичного забезпечення процесу їх розкриття, аналізу та обліку вчинених злочинів даного виду.

Проблема оперативного-розшукової характеристики злочинів у теорії ОРД почала досліджуватися порівняно недавно, тому на даний серед вчених немає єдиного погляду на теоретичні питання щодо визначення поняття, змісту, структурної побудови й інших питань характеристики злочинів. Дискусії переважно ведуться навколо загального поняття, визначення кількісного та якісного складу елементів, місця оперативного-розшукової характеристики злочинів у системі теорії ОРД.

Оперативно-розшукова характеристика злочинів розглядається з позиції функціонування суб'єктів ОРД та тісно пов'язана з кримінально-правовою, кримінологічною та криміналістичною характеристиками злочинів. Однак при цьому із загальногалузових (кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних) ознак виділяються найбільш важливі – пошукові, які в сукупності дають більш глибоке уявлення про суб'єкт злочину, дозволяють правильно прийняти рішення щодо проведення тих оперативного-розшукових заходів, які забезпечують ефективне виявлення та розкриття злочинів. Таким чином, оперативно-розшукова характеристика не дублює змісту характеристик, даних іншими юридичними науками, а являє собою самостійний вид комплексної характеристики злочинів.

Необхідно зазначити, що оперативно-розшукова характеристика злочинів включає до свого змісту класифікацію злочинів. Наукова класифікація являє собою особливий випадок застосування логічної операції поділу обсягу поняття відповідно до ознак, властивих об'єктам пізнання певного роду, що відрізняють їх від об'єктів (предметів, явищ) іншого роду. Ознаки, за якими здійснюється класифікація, мають бути істотними, стійкими і зрозумілими. Це допомагає проникати в сутність об'єктів, чітко їх розмежовувати і в той же час виявляти їх властивості, зв'язки і залежності, що є між ними, а також між елементами структури об'єктів. Як логічний засіб пізнання класифікація властива різним галузям наукового знання.

Таким чином, одним із об'єктів класифікації в теорії ОРД є злочин. Класифікувати злочини означає розподіляти їх на окремі групи за специфічними ознаками, істотними для ОРД, на підставі яких можна відрізнити одні групи від інших. При цьому оптимальна класифікація злочинів передбачає правильне вирішення питання про підстави класифікації, тобто класифікаційні ознаки. Так, кримінально-правова класифікація здійснюється відповідно до статей КК і дає лише загальне уявлення про характер і види злочинів, що вчиняються в певній сфері.

Проте вона не в змозі забезпечити врахування всіх особливостей злочинних діянь, що мають істотне значення для їх виявлення та розкриття. Деякі вчені відзначають, що „у кримінально-правових нормах хоча й відображені істотні для класифікації ознаки і властивості злочину, проте кожна з них, будучи складним явищем, значно ширша їх кримінально-правової сутності”. Це обумовлює потребу у класифікації злочинів у теорії ОРД, яка сприяє формуванню спеціальних методик розкриття злочинів.

Перш ніж перейти безпосередньо до розгляду класифікації злочинів терористичної спрямованості необхідно вказати, які конкретно склади злочинів входять до даної групи злочинів. Це, насамперед, злочини відповідальність за які передбачена наступними статтями КК України: 258 „Терористичний акт”, 258-1 „Втягнення у вчинення терористичного акту”, 258-2 „Публічні заклики до вчинення терористичного акту”, 258-3 „Створення терористичної групи чи терористичної організації”, 258-4 „Сприяння вчиненню терористичного акту”. Також до злочинів терористичної спрямованості доцільно віднести злочини передбачені статтями 146 КК України „Незаконне позбавлення волі або викрадення людини” та 147 КК України „Захоплення заручників” за умови, що вони були вчинені з метою вказаною у ст. 258 КК України. Також слід зазначити, що розглядувана група злочинів тісно пов’язана з організованою злочинністю та незаконним обігом вогнепальної зброї, бойових припасів та вибухових речовин.

На основі аналізу оперативно-розшукової практики, вітчизняних та закордонних наукових праць, ми пропонуємо класифікувати злочини терористичної спрямованості за наступними критеріями, які слід враховувати при організації їх розкриття:

1. За територією на яку розповсюджуються дії злочинців: а) місцевого рівня; б) регіонального рівня; в) державного рівня; г) міжнародного рівня.

2. За способами вчинення, вчинені шляхом: а) використання вибухових пристроїв; б) використання вогнепальної зброї; в) підпалу; г) застосування отруйних чи сильнодіючих речовин; д) затоплення; є) поширення збудників заразних хвороб; ж) захоплення заручників; з) викрадення людини; і) погроз вчинення терористичного акту.

3. За кількістю осіб, причетних до вчинення злочину та формою їх організації, вчинені: а) однією особою; б) групою осіб; в) терористичною групою; г) терористичною організацією.

4. За наслідками вчинення злочину, що призвели: а) до загибелі особи; б) до загибелі групи осіб; в) до загибелі державного або громадського діяча; г) до знищення майна; г) без настання матеріальних наслідків (при погрозках).

5. За ідеологічними мотивами вчинення злочинів, вчинені по наступних мотивах: а) політичним; б) релігійним; в) етнічними; г) іншими.

6. За формою прояву об’єктивної сторони, злочини поділяється на: а)

вчинення терористичного акту; б) погрозу вчинення терористичного акту; в) створення терористичної групи чи терористичної організації; г) керівництво такою групою чи організацією; д) участь у ній; е) матеріальне, організаційне чи інше сприяння вчиненню терористичного акту; ж) втягнення у вчинення терористичного акту; з) публічні заклики до вчинення терористичного акту; і) незаконне позбавлення волі або викрадення людини чи захоплення заручників з метою вказаною у ст. 258 КК України.

7. За місцем вчинення, вчинені: а) на вулиці; б) у житловому приміщенні; в) у виробничому приміщенні; г) у автомобині; д) у метро; е) у потязі; ж) на повітряному судні; з) на кораблі; і) за межами населеного пункту; к) у місцях масового скупчення людей (ринки, магазини, ресторани, кафе тощо).

8. За способами впливу на об'єкт злочину, поділяється на: а) демонстративну; б) інструментальну.

Наприкінці зазначимо, що наведена оперативно-розшукова класифікація злочинів терористичної спрямованості носить певною мірою умовний характер та не є вичерпною, що обумовлено специфікою властивою даному виду злочинів. Викладене, на наш погляд, є одним із чинників підвищення ефективності застосування теоретичних основ ОРД під час розкриття розглядуваних злочинів.

КАТКОВА Тетяна Василівна

*Доцент кафедри кримінального процесу навчально-наукового інституту права та масових комунікацій ХНУВС,
кандидат юридичних наук, доцент*

НЕОБХІДНІСТЬ НАДАННЯ ПОЯСНЕННЯМ, ОТРИМАНИМ ДО ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ, ДОКАЗОВОГО ЗНАЧЕННЯ

Одним із проблемних питань, яке виникає у слідчих під час проведення досудового розслідування, є необхідність допиту в якості свідків осіб, які вже надали повну інформацію про вчинений злочин у поясненні. Громадянину, який у своєму поясненні, складеному дільничним інспектором або уповноваженим карного розшуку, не зрозуміло, чому слідчий ще раз викликає його і майже дослівно переписує його покази із пояснення у протокол допиту свідка.

Тому варто з'ясувати, чи мають пояснення доказове значення у розслідуванні кримінальних справ.

Ч.1 ст. 65 КПК України передбачає, що "доказами в кримінальній справі є всякі фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це

діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.” Але ч.2 цієї статті не вказує, що ці дані можуть бути отримані шляхом відібрання пояснень, таким чином усуваючи їх від участі у процесі доказування.

Дане положення, на мій погляд, суперечить положенням ч.4 ст.97 КПК України, яка передбачає: “коли необхідно перевірити заяву та повідомлення про злочин до порушення кримінальної справи, така перевірки здійснюється прокурором, слідчим або органом дізнання шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб або витребуванням необхідних документів.”

На стадії порушення кримінальної справи пояснення можуть бути отримані від заявника, від особи, яка з’явилась з повинною, очевидців події, постраждалих осіб. Таким чином, на цій стадії кримінального процесу пояснення розглядаються як спосіб отримання інформації. Правозастосовувач оцінює інформацію, яка міститься у поясненнях, і на її підставі приймає рішення, яке має процесуальне значення (порушує кримінальну справу або відмовляє в порушенні кримінальної справи). Таким чином, інформація, що отримана шляхом відібрання пояснень, розглядається як доказова, оскільки використовується для прийняття важливих процесуальних рішень, які суттєво зачіпають охоронювані законом права та інтереси громадян, і впливають на хід кримінального процесу.

При оскарженні до суду постанови про порушення кримінальної справи в порядку ст. 236⁷ та 238⁸ КПК України саме на підставі зібраних під час дослідчої перевірки матеріалів, у тому числі і пояснень, суд приймає рішення про законність та обґрунтованість винесеної постанови про порушення кримінальної справи.

Тоді виникає питання, чому пояснення громадян чи посадових осіб, отримані під час перевірки заяви або повідомлення про злочин, і на підставі яких приймається рішення про порушення кримінальної справи, у подальшому виключаються з процесу доказування по справах, у яких проводиться досудове розслідування?

Але, якщо розглянути норми, які регулюють провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів (глава 35 КПК), то бачимо, що саме на підставі пояснень від правопорушника, очевидців та інших осіб органи дізнання складають протокол, а прокурор, отримавши його і ці пояснення, порушує кримінальну справу і складає обвинувальний висновок, в якому обґрунтовує наявність діях правопорушника складу злочину саме поясненнями, отриманими органом дізнання під час збору матеріалів за протокольною формою.

Таке неоднозначне відношення законодавця до такого виду доказової інформації – пояснень – призводить до того, що слідчі обов’язково допитують якості свідків осіб, у яких були відібрані пояснення під час дослідчої перевірки і у тих випадках, коли немає потреби у повторному виклику цих осіб. До того ж, абсурдною є ситуація, що особа, яка дає

пояснення, не попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві покази. (Хоча таке попередження отримує заявник). І тому у багатьох випадках свідки суттєво змінюють свої свідчення і дають неправдиві покази під час допиту в якості свідка і за це не несуть кримінальної відповідальності.

При розв'язанні цього проблемного питання варто використати закордонний досвід. Так, наприклад, у Великобританії, поліцейський на бланку "пояснення свідка" відображає необхідну інформацію про подію злочину, роз'яснює свідку його права та обов'язки та попереджає про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві пояснення. При необхідності детектив, який провадить досудове розслідування, може викликати повторно цього свідка та допитати його.

Такі ж "пояснення свідка" оформляються у Великобританії і під час збору матеріалів за "сумарним провадженням", яке аналогічно вітчизняній протокольній формі.

Для законодавчого врегулювання цієї проблеми варто ч.2 ст. 65 КПК доповнити положенням, що доказами можуть бути пояснення громадян та посадових осіб, отримані уповноваженими особами та органами під час перевірки заяв та повідомлень про злочини.

Це надасть можливості слідчим найефективніше вести досудове розслідування, не витрачати зайвий час на повторний виклик свідків, коли в цьому не виникає потреби, підвищити відповідальність свідків за надання неправдивих показань.

САЙЧИН Олександр Сергійович

Член Одеської колегії адвокатів,

кандидат юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ ВИЯВЛЕННІ ТРУПУ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ

Незважаючи на те, що соціальна політика Уряду нашої держави кілька останніх років націлена на підтримку батьківства і збільшення народження дітей в країні, в засобах масової інформації доволі часто лунають повідомлення про виявлення трупів новонароджених дітей на смітниках, звалищах, в під'їздах.

Аналіз слідчо-оперативної практики розслідування вбивств новонароджених дітей свідчить про те, що вбивцями виступають не тільки їх матері, які діють при цьому в особливому післяпологовому стані. В співучасті з матерями-вбивцями часто діють їх співмешканці, знайомі, родичі.

Особливістю розслідування вбивств новонароджених дітей є те, що основна робота по збору доказів і забезпеченню розкриття цих злочинів «по гарячих слідах» виконується в ході огляду місця події при виявлен-

ні трупу новонародженої дитини. Такий огляд має певні особливості, аналіз яких поставлено за мету представленої роботи.

На початку огляду необхідно визначити межі місця події, а також об'єкти, які будуть підлягати детальному дослідженню. Необхідно відразу визначити, чи є місце виявлення трупу немовля місцем, де проходила пологова діяльність у його матері, зокрема на це можуть вказувати наявність слідів крові на місці події, наявність «дитячого місця» (навколоплідного мішечка) або його залишків, сліди навколоплідної рідини, а також відсутність матеріалу обгорнення трупу немовля (пелюшок, ковдри тощо).

Основними тактичними завданнями огляду місця події будуть наступні: чи є виявлений труп трупом новонародженого (або це ембріон чи дитина віком кілька місяців); чи мають місце на тілі дитини сліди насильницької смерті (удавлення, утоплення, отравлення, тілесні пошкодження тощо); як давно народилася дитина; скільки часу вона прожила після пологів; коли настала смерть дитини.

Огляд трупу новонародженого слідчий повинен проводити обов'язково разом із судово-медичним експертом. При цьому слідчий в першу чергу зобов'язаний провести ретельний огляд тих речей, в які був одягнений та загорнутий труп новонародженої дитини, на предмет наявності на них відбитків штампів державних закладів, фабричних клейм, міток.

В протоколі огляду необхідно зафіксувати анатомо-антропометричну характеристику новонародженого: вагу і довжину тіла, статуру немовляти, пропорційність розвитку голови, тулуба і кінцівок (по ним можна встановити строк вагітності), зазначають вроджені зміни та патології розвитку, опис стану пупка і пуповидного залишку, його забруднення, залишки накладень на шкірі (змазка, мезоній, кров), трупні зміни та пошкодження. Звертають увагу на те, чи немає сторонніх предметів (ниток, шматків ткани чи паперу тощо) в роті, носі, вухах дитини. На дотик перевіряється цілісність хрящів і кісток носа, еластичність хрящів вушної раковини, слизова оболонка ясен і порожнини рота. Потім оглядається грудна клітка.

Дуже важливим моментом огляду трупу новонародженого є детальний огляд пупка. Його характеристика надасть можливість встановити термін життя з моменту народження і до смерті дитини. Необхідно також звертати увагу на вільний кінець пуповини, щоб визначити, яким чином і за допомогою яких засобів її перерізали.

На мою думку, знання слідчими та оперативними працівниками наведених положень буде сприяти швидкому розкриттю і ефективному розслідуванню вбивств новонароджених дітей, що, в свою чергу, знизить кількість цих тяжких злочинів і підвищить авторитет правоохоронних органів.

ЛЕШУКОВА Ірина Володимирівна

*Доцент кафедри кримінального процесу навчально-наукового інституту
підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник*

ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА В УКРАЇНІ

Основним орієнтиром законодавчого забезпечення та реформування правоохоронних органів України має бути Конституція України, де визначені напрями та вимоги щодо подальшого вдосконалення правоохоронної системи в державі. Однак на сьогоднішній день у правовому полі існує певна хаотичність у питаннях щодо законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності. Перш за все це стосується діяльності органів досудового слідства.

Незадовільний стан соціально-економічного захисту працівників органів досудового слідства та факти втручання в їх діяльність свідчать про необхідність реального забезпечення незалежності слідчих шляхом провадження ряду процесуальних і організаційних заходів. У зв'язку з цим передбачається серйозна перебудова системи досудового слідства, спрямування її на загальновизнані світові цінності.

Разом із тим недостатньо дослідженими залишаються питання визначення місця слідчого апарату в системі правоохоронних органів, шляхи вдосконалення правового статусу слідчого та його правовідносин із суб'єктами, які беруть участь у кримінальному процесі, та багато інших питань, що потребують подальшого вивчення та розвитку.

На сьогодні необхідна докорінна зміна ролі слідчого апарату, його структури та статусу. Часткові заходи або об'єднання досудового слідства з дізнанням лише погіршать ситуацію.

Конституція України, як і Конституція колишнього СРСР, послідовно визначає функції суду та прокуратури - здійснення правосуддя та нагляд за дотриманням законів. Проте про досудове слідство як функції відповідних державних правоохоронних органів не йдеться. Але ж вона є, вона специфічна за своїм змістом і формою, а тому має бути виділена та затверджена як самостійна, передусім, в Основному Законі держави, у відповідних нормативно-правових актах, які б визначали роль і місце слідчого апарату в системі правоохоронних органів, його структуру, принципи діяльності. Адже саме досудове слідство безпосередню вирішує питання або вносить подання стосовно суттєвих обмежень прав і свобод людини. На жаль, в Основному Законі України досудове слідство залишається невизначеним і незакріпленим як одна із функцій виконавчої гілки державної влади.

З огляду на викладене, перебудова досудового слідства своїм початковим етапом має передбачати прийняття основного нормативно-правового акта, який би визначав його самостійність за прикладом суду

та прокуратури.

Ідея реорганізації досудового слідства, забезпечення належного правового регулювання організації та діяльності слідчого апарату має багато прихильників, які стверджують, що для підвищення авторитету органів розслідування, поліпшення їх відповідальності й ефективності роботи, зміцнення самостійності та незалежності слідчих в їх процесуальній діяльності з розслідування злочинів вкрай необхідною є серйозна правова база. Одного Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України для регламентації діяльності органів досудового слідства замало. Адже правоохоронні органи (суд, прокуратура), що будують свою роботу на матеріалах досудового провадження, приймають рішення, посилаючись на матеріали досудового слідства; мають свій правовий статус, «свої» закони, а слідчі – ні. Закон про органи досудового слідства має визначити загальні положення, систему, організаційну структуру, принципи діяльності, завдання органів розслідування, їх взаємодію з іншими правоохоронними органами, повноваження, відповідальність тощо.

Сучасне структурне знаходження слідчого апарату в межах системи МВС породжує негативні тенденції з боку керівників підрозділів міліції. Це, передусім, вимоги до слідчих стосовно прийняття рішення про порушення кримінальних справ за відсутності достатніх підстав, вимоги зупинення розслідування у справах по лінії кримінального розшуку за підставою нестворення особи, винної у вчиненні злочину, непоодинокі випадки відволікання слідчих від їх основної роботи. Таке становище триватиме доки начальники слідчих підрозділів будуть заступниками начальників органів дізнання, доки не буде скасована побудова звітності органу дізнання (підрозділу міліції) за показниками слідства. Прихильники збереження такого положення нерідко посилаються на позитивну мету – ніби-то кращу взаємодію підрозділів одного органу, але практичний досвід доводить помилковість такої позиції.

Сьогодні слідчий позбавлений широких повноважень, він скутий формальними обмеженнями із зібрання доказів, зобов'язаний дотримуватися багатьох «мертвих» норм КПК, крім того, будь-яке його процесуальне рішення може бути оскаржене до суду. Не викликає сумніву позитивний вплив підсилення контролю судової влади за діяльністю органів досудового розслідування, але є й негативний бік – обмеження свободи слідчого в його процесуальних правах із провадження у справі.

Саме тому основним заходом, що забезпечить законність і захист прав усіх учасників кримінального процесу, має стати прийняття нормативно-правового акта, спрямованого на впорядкування правового та структурного положення слідчого апарату. Структура стане ефективною лише тоді, коли статус органу буде визначено законом за результатами отримання повних і конкретних відповідей на такі питання: до якого виду за змістом діяльності відноситься орган; хто є суб'єктом утворення й формування органу; підпорядкованість і підлеглисть орга-

ну; фінансування органу; наявність у органу прав юридичної особи та символіки державного рівня.

Таким чином, органи досудового слідства на початковому етапі повинні отримати хоча б часткову автономію в межах системи МВС. А досягнення кінцевої мети - створення єдиного самостійного органу - Слідчого комітету України закладе підвалини для розбудови в державі реальної тріади судочинства у кримінальних справах: досудове слідство, прокуратура, суд.

ОМЕЛЬЧЕНКО Тарас Володимирович

*Начальник кафедри кримінального процесу Кримського юридичного інституту ОДУВС,
кандидат юридичних наук, доцент*

МОРАЛЬНА ШКОДА У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1. Сучасне законодавство України закріплює право особи на відшкодування моральної шкоди за різноманітні правопорушення. Так, ст. 32 Конституції України гарантує кожному судовий захист права на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням недостовірної інформації. Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56 Конституції України). У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням (ст. 62 Конституції України). Все це дозволяє говорити про загально-правовий, комплексний характер інституту моральної шкоди у сучасному праві України.

2. Чинне законодавство України передбачає можливість відшкодування моральної шкоди в різних сферах правового регулювання. Одним з перших законодавчих актів сучасної України, в якому згадується про моральну шкоду є Закон України "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні" в преамбулі якого відзначається: "Верховна Рада України ... прагне забезпечити посилену на цей час компенсацію матеріальної і моральної шкоди, заподіяної незаконними репресіями, реабілітованим та їх сім'ям". Про відшкодування моральної шкоди зазначається у Законах України "Про зовнішньоекономічну діяльність", "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей", "Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів" та ін.

Але найбільш докладного регулювання інститут моральної шкоди набув у цивільному праві. Так, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 11 Цивільного

кодексу України завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі є підставою виникнення цивільних прав та обов'язків. Ст. 23 Цивільного кодексу України розкриває зміст моральної шкоди, яка полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Окремі питання відшкодування моральної шкоди були предметом розгляду Пленуму Верховного Суду України.

3. Інститут моральної шкоди знаходить свій прояв й у кримінально-процесуальному праві. Відповідно до ст. 49 Кримінально-процесуального кодексу України моральна шкода є підставою для визнання особи потерпілим. На жаль, кримінально-процесуальне законодавство не повно регламентує процесуальний порядок відшкодування моральної шкоди внаслідок вчинення злочину. Це відноситься й до визначення поняття "моральна шкода". Ще дореволюційні дослідники до моральної шкоди включали "...эстетическій ущерб (обезображение), или этический (растление), или физические страдания" (Словарь юридических и государственных наук, С.-Петербург, 1894, с. 2368-2369).

Особливістю кримінально-процесуального визначення моральної шкоди є той факт, що будь-який злочин завдає моральних страждань, а з врахуванням необхідності участі особи у слідчих діях, судовому розгляді кримінальної справи є підстави говорити про порушення життєвих зв'язків і т.і. У теорії кримінального процесу моральну шкоду розглядають як об'єктивну категорію, яка визначає душевні страждання завдані людині внаслідок вчинення злочину (С. Беляцкін, Б. Утевський, В. Дубрівний та ін.) Висловлювалися думки про те, що моральна шкода задається будь яким злочином (О.Михеев). Кожний злочин безумовно завдає моральної шкоди потерпілому. Але вирішення потребує питання про коло осіб, яким така шкода може завдаватися і повинна відшкодовуватися, чи повинна така шкода мати мінімальні чи максимальні обсяги, чи можливе встановити єдині методичні правила її обчислювання.

4. Моральна шкода від вчинення злочину завдаватися може не тільки постраждалому, але й очевидцю, членам родини, близьким родичам, піклувальникам и т.і. При визначенні суб'єктів, які мають право на відшкодування моральної шкоди у кримінальному судочинстві необхідно враховувати вид шкоди: 1) моральна шкода завдана злочином; 2) моральна шкоди за незаконні дії органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду. У першому випадку йдеться про право постраждалих від злочину на відшкодування шкоди. У другому випадку маютьися на увазі реабілітаційні правовідносини. Як роз'яснює Пленум Верховного Суду України у п. 17-1 Постанови "Про судову практику в справах про

відшкодування моральної (немайнової) шкоди" від 31 березня 1995 року № 4: "У кримінальній справі вимоги про відшкодування моральної шкоди розглядаються і вирішуються судом за умови, що особу, якій її заподіяно, визнано в установленому законом порядку потерпілим та цивільним позивачем і що у справі є письмова заява, яка за змістом відповідає ст. 137 ЦПК).

5. Відповідно до ст. 23 Цивільного кодексу України розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості. Тобто, встановлення розміру моральної шкоди у кримінальному процесі України віддано на розсуд суду.

У закордонних країнах існують різні методики обчислення суми моральної шкоди, пропонуються певні схеми моральної шкоди, встановлюється максимальний обсяг відшкодування моральної шкоди. У теорії кримінально-процесуального права залишається суперечливим питання про можливість встановлення об'єктивних критеріїв обчислення моральної шкоди. Йдеться про встановлення певних сум, які б враховувалися як моральна шкода у випадках загибелі особи, втрати працездатності і т.д. Думається, це питання потребує розв'язання, щоб уникнути випадків несправедливого призначення відшкодування моральної шкоди.

Таким чином ефективність відшкодування моральної шкоди у кримінальному судочинстві у значній мірі залежить від досконалості правового регламентування у цивільному праві. При розгляді цивільного позову в кримінальній справі суддя повинен керуватися відповідними нормами цивільного права, зокрема щодо правил встановлення розміру завданої шкоди та порядку її відшкодування. Розробка єдиної методики обчислення моральної шкоди для кримінального судочинства, напевно, не має сенсу. Інша річ розробка принципіальних положень відшкодування моральної шкоди у кримінальному судочинстві.

ПАЗИНИЧ Тетяна Анатоліївна

*Начальник науково-дослідної лабораторії з проблем профілактики та розслідування злочинів навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС,
кандидат юридичних наук*

ПРО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ВИДІВ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ

Після того як Україна стала повноправним членом Міжнародної ор-

ганізації кримінальної поліції (Інтерполу) та ратифікувала велику кількість міжнародних актів направлених на боротьбу із злочинністю у науковий обіг було введено такий термін як «транснаціональні злочини». Цей термін стали активно використовувати в своїх роботах вітчизняні науковці різних галузей знань (міжнародне право, кримінологія, кримінальне право, криміналістика). Однак аналіз праць, присвячених даній проблематиці, показує, що у вчених немає єдиного підходу тлумачення сутності даного поняття. Які злочини відносяться до категорії транснаціональних, якими вони характеризуються ознаками? Цьому питанню були присвячені праці багатьох вчених. Але єдності точок зору в них не було.

Вищевикладене свідчить про те, що відсутність належного законодавчого закріплення визначення транснаціональної злочинності і наявність у вчених різних поглядів на її характеристику створює проблему у розумінні цієї ключової категорії. На наш погляд, для подолання вказаної проблеми необхідно виробити єдиний підхід у визначенні сутності транснаціональних злочинів та їх видів.

Ми пропонуємо аналізувати сутність транснаціональної злочинності, виходячи із положень Статуту Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерпол). Так, в ст. 2 Статуту вказана головна мета цієї організації, яка полягає у забезпеченні взаємного співробітництва всіх органів кримінальної поліції країн, і успішному сприянню попередженню і боротьбі із *загальною кримінальною злочинністю*. Отже, мова не йде про якусь окрему категорію злочинів, яка б відрізнялась особливою небезпекою для світового співтовариства, міжнародного порядку чи інше. Маються на увазі всі загальні злочини.

Термін «транс» має іншомовне походження (лат. trans – крізь, через кого, що) - це частина слова, яка вказує на зв'язок певних елементів. Транснаціональний – значить міжнародний, тобто той, що виходить за рамки однієї держави або однієї нації. На наш погляд, на транснаціональний характер злочину вказує той факт, що при його розслідуванні за рамки юрисдикції правоохоронних органів України виходить виконання завдань щодо:

- встановлення всіх обставин, які підлягають доказуванню у кримінальній справі згідно ст. 64 КПК України;
- встановлення ознак, які вказують на вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією, згідно ст. 28 КК України;
- встановлення причин й умов, які сприяли вчиненню злочину згідно ст. 23 КПК України;
- покарання винних у вчиненні злочину згідно ст. 4 КПК України.

Беручи до уваги вищевикладене, ми пропонуємо вважати транснаціональними злочини, при виявленні, розслідуванні і попередженні яких виникає необхідність у взаємодії правоохоронних органів України з

міжнародними організаціями, або з правоохоронними органами інших країн.

У Кримінальному кодексі України є окремі злочини, в складі яких закладено «іноземний елемент» (інтереси іншої держави, територія, суб'єкти), що безпосередньо вказує на їх транснаціональний характер. Є злочини, які в силу своєї природи поширюються на території декількох держав (наркобізнес, торгівля людьми, зброєю, кіберзлочини, легалізація коштів), та/або можуть бути вчинені організованими формуваннями, до складу яких входять представники декількох держав.

На наш погляд, весь масив злочинів, які є транснаціональними або можуть бути ними, можна поділити на чотири великі групи залежно від того, якими розділами вони передбачені у кримінальному кодексі. Уявляється, що така класифікація може мати наступний вигляд.

1. Злочини, які передбачені розділом 1 КК України «Злочини проти основ національної безпеки України», якщо вчинюються вони громадянами України по завданню іноземних організацій, або на території іншої держави, або вчинюються іноземними громадянами чи апатридами.

2. Злочини, які передбачені розділом 19 КК України «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)», якщо вони вчинюються на території іншої держави, або посягають на інтереси іншої держави.

3. Злочини, що передбачені розділом 20 КК України «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Цей розділ передбачено вперше в українському кримінальному законодавстві. Дані злочини мають транснаціональний характер в зв'язку з тим, що процес по ним може порушити і провести міжнародна організація, навіть у випадку, якщо сама держава, у якій злочин вчинено не визнає його таким.

4. Злочини, які передбачені іншими розділами Кримінального кодексу України і мають міжнародний характер в силу трьох факторів:

- злочини зачіпають крім території України ще й території іншої/інших держав (здійснюється готування злочину на одній території, а вчинюється на іншій, або приховується злочин в іншій державі);

- злочини вчинюються на території однієї держави, але зачіпають інтереси інших/іншої держав (від злочину, який вчинений в Україні, постраждали окремі іноземні громадяни);

- у вчиненні злочинів беруть участь громадяни декількох держав (у склад організованої злочинної групи, яка займається наркобізнесом, входять представники декількох держав, що діють спільно).

Уявляється, що викладена позиція щодо розуміння транснаціональних злочинів більш точно відображає їх сутність і є більш коректною для використання при провадженні у кримінальних справах названої категорії та наукових дослідженнях з розробки методичних рекомендацій.

ЗАЯЦ Дмитро Дмитрович

*Заступник начальника навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання працівників ОВС ХНУВС,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ В УМОВАХ КОНФЛІКТНОЇ СИТУАЦІЇ

Під час проведення слідчих дій можуть виникати різні ситуації, які у практиці розслідування злочинів набувають характеру типовості. В умовах таких ситуацій слідчі діють згідно досвіду й криміналістичних рекомендацій, які розроблені для тактики проведення слідчих дій. Проте у ході проведення окремих слідчих дій можуть виникати конкретні ситуації, які вимагають від слідчого певного підходу як до підготовки та організації цих слідчих дій, так і їх проведення. До кола таких слідчих дій відноситься слідчий експеримент. У ході його проведення може виникати конфліктна ситуація, в умовах якої підозрюваний чи обвинувачений, показання яких перевіряються, відмовляються від проведення за їх участю експериментальних дій. Слід зауважити, що участь у слідчому експерименті не може бути для зазначених осіб обов'язковою. Слідчий не вправі примушувати підозрюваного чи обвинуваченого здійснювати ті чи інші дії під час проведення слідчого експерименту всупереч їх бажанню. Тим більше не можна примушувати цих осіб здійснювати у ході слідчого експерименту дії, коли вони заперечують їх вчинення. Але, водночас, наявність такої ситуації не повинна перешкоджати проведенню слідчого експерименту та досягненню намічених слідчим цілей.

Тактика цієї слідчої дії в умовах конфліктної ситуації зазнає певних змін, що, у свою чергу, вимагатиме від слідчого здійснення певних організаційних і підготовчих дій та використання комплексу відповідних тактичних прийомів. Зокрема, слідчий повинен з'ясувати відношення особи до участі у слідчому експерименті. За загальним правилом питання щодо участі підозрюваного чи обвинуваченого у слідчому експерименті вирішується у слідчій практиці під час допиту цих осіб або на стадії підготовки до слідчого експерименту – під час проведення додаткового допиту. У ході проведення зазначених дій особа може відмовитись від здійснення нею дослідних дій. Проте, може виникнути й інша ситуація, коли підозрюваний чи обвинувачений відмовляється від участі в здійсненні дослідних дій на самому місці слідчого експерименту або безпосередньо вже під час його проведення. Причини або мотиви відмови цих осіб можуть бути різними: відверта чи прихована антипатія до слідчого; побоювання за свою безпеку та безпеку своїх близьких; безнадійність та своєрідна безвихідність, обумовлена втратою віри у

справедливість; скептичне становлення до можливостей слідчих органів у розкритті злочину; бажання уникнути відповідальності за вчинений злочин чи зменшити свою вину або понести покарання не за вчинений злочин, а за менш тяжкий злочин тощо. У кожному випадку слідчий повинен з'ясувати мотиви такої відмови і зафіксувати у протоколі слідчої дії як сам факт відмови, так й її мотиви.

Непоодинокими є ситуації, коли особа, яка з початку відмовляється від участі у експерименті, у ході його проведення не витримує і просить доручити їй здійснення дослідних дій. Так, під час огляду місця події на складі було встановлено, що в стелі зроблений пролам. На підлозі, на відстані 2-3 м навколо проламу, рівним шаром лежав пил та залишки перекриття стелі. Сліди ніг на пилові не було. Завідувач складом стверджував, що злочинці, які скоїли крадіжку, ймовірно, гоїдались на мотузці, щоб не залишити слідів. Залучені до участі в слідчому експерименті спортсмени змогли виконати й спуск, й підйом з гоїданням мотузки, але ступити за межі ділянки з пилом їм не вдалося. Завідувач складом зголосився сам показати як це могло бути, але у нього нічого не вийшло. Після цього він визнав, що погано продумав інсценування крадіжки, і в цьому його переконали результати експерименту.

Як було вже зазначено, відмова підозрюваного чи обвинуваченого від участі у слідчому експерименті не перешкоджає проведенню даної слідчої дії тому, що вказані особи, іноді, прагнуть спотворити її результати. Така ситуація виникає при проведенні експерименту зі встановлення можливості вчинення будь-якої дії, за певний час, який необхідно витратити на виконання тих чи інших дій. У даному випадку підозрюваний чи обвинувачений бере безпосередню участь у ході здійснення дослідів. Наприклад, підозрюваний у справі про фальшивомонетництво мусив дати правдиві показання про те, що він сам виготовляв фальшиві гроші. Слідчим було прийнято рішення щодо проведення слідчого експерименту зі встановлення можливості виготовлення ним підробленого кліше. З метою протидії розслідуванню та уникнення відповідальності за скоєний злочин, підозрюваний вирішив приховати свої злочинні навички і в ході експерименту продемонстрував невміння виготовити кліше. Саме у таких ситуаціях результати слідчого експерименту не дозволяють зробити правильний висновок про існування явища в дійсності. Такі ситуації характеризуються як ситуації тактичного ризику, коли слідчий приймає абсолютно надійне рішення (на підставі аналізу матеріалів справи та правдивих показань підозрюваного), результатом якого буде досягнення мети слідчого експерименту. Проте у випадку прийняття найоптимальнішого рішення завжди залишається ймовірність настання негативного, невідомого результату обраних слідчим способу дії чи тактичного прийому. Ситуації тактичного ризику виникають, як правило, лише тоді, коли слідчому неможливо відмовитися від вирішення певного завдання без реальної небез-

пеки заподіяння своїм цілям ще більшої шкоди, у той час як для їх досягнення відсутні гарантовані способи дій. Рішення слідчого, прийняте в умовах ризику, може виявитися не лише недостатньо надійним, але навіть й помилковим і не тільки не приведе до наміченої мети, але й заподіє певної шкоди.

Також слід відзначити, що у разі відмови підозрюваного, обвинуваченого від виконання за їх участю дослідних дій, ці особи можуть бути присутніми при проведенні експерименту. Така участь почасти робить на цих осіб сильний психологічний вплив. Вони наочно переконуються у можливості чи неможливості вчинення дій, про які давали показання. Така переконливість і безспірність одержаних результатів сприяє даванню правдивих показань на допиті, після проведення слідчого експерименту.

У слідчій практиці існують випадки, коли проводяться експерименти, в яких немає значення, хто буде проводити дослідні дії (наприклад, перетягнути телевізор з великим екраном через пролам, перелізти через високий паркан за допомогою колеса вантажного автомобіля та ін.), і, навпаки, у деяких експериментах досліді повинна здійснювати особа з певними фізичними даними, спритністю, знаннями, навичками, тренуваністю та ін. У таких випадках до участі у досліді залучаються допоміжні учасники, які повинні бути незацікавленими у даній справі та відповідати вимогам, що до них ставляться (наприклад, під час перевірки можливості проникнення через певний отвір – підбирається особа такого ж зросту і комплекції; при перевірці можливості бачити або чути у певних умовах – відповідно особа з таким же зором чи слухом та ін.).

Аналіз слідчої практики дозволяє виділити ситуації, які виникають під час проведення слідчого експерименту за участю допоміжних осіб, а саме:

- ситуація, коли перевіряється припущення про можливість вчинення особою певних дій;
- ситуація, коли перевіряється припущення про неможливість вчинення особою певних дій.

В умовах першої ситуації, коли перевіряється припущення про можливість вчинення особою певних дій, то вони можуть бути виконані особою, яка володіє такими самими чи завідомо гіршими у порівнянні з особою, показання якої перевіряються, даними для виконання дослідних дій.

В умовах другої ситуації зазначені дії можуть бути виконані особою, яка володіє такими самими чи завідомо кращими у порівнянні з особою, показання якої перевіряються, даними для виконання дослідних дій. Так, у ході розслідування справи про крадіжку з магазину товарів на значну суму, слідчий при огляді місця події встановив, що віконниці одного вікна магазину відкриті. Металева накладка на віконниці висить на одному прогоничі, а шпилька другого прогонича виявилась спіяною. Проте на накладці не залишилось ніяких слідів від знаряддя зла-

му, за висновком експерта яким був терпуг. Були виявлені також негативні обставини – відсутність металевих ошурок як на землі під віконницями, так і на стіні магазину. У слідчого виникли сумніви стосовно того, чи можливо вночі спіяти головку прогонича, щоб не пошкодити накладку й не залишити ошурок. З метою вирішення цього питання слідчий провів слідчий експеримент. Були здійснені досліді з розпилювання головок п'яти аналогічно виготовлених прогоничів, якими послідовно закріплювали металеву накладку. Зазначені розпилювання виконували троє осіб: двоє слюсарів та домашній умілець. У кожному з трьох випадків розпилювання головок прогоничів залишало подряпини на накладці та ошурки на землі. Потім провели аналогічні дослідні дії при гарному освітленні, за участю зазначених осіб, проте двоє з них щільно притискували накладку до віконниці, а третя особа, відтягнувши від неї прогонич, пиляла його. У даному варіанті дослідів терпуг також залишав подряпини на накладці. Аналіз результатів експерименту дозволив слідчому зробити висновок, що навіть особи, які мають професійні уміння роботи з інструментом, не змогли спіяти головку прогонича за обставин, про які розповідав завідувач магазину, і тому крадіжка зі зломом була інсценована.

Слід зауважити, що особливості тактики слідчого експерименту в умовах зазначених ситуацій можуть враховуватись слідчим під час проведення експерименту в ситуаціях, коли підозрюваний чи обвинувачений, потерпілий чи свідок, які вчинили дії, що підлягають експериментальному дослідженню, за станом здоров'я не можуть брати участь у цій слідчій дії, або, коли ці особи не встановлені чи відсутні.

БОНДАРЕНКО Олексій Олексійович

Доцент кафедри кримінального процесу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ДО ПИТАННЯ ЩОДО НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ СВІДКУ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Згідно зі ст. 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ в судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

Слід зазначити, що до цього часу в КПК регламентовано лише інститут захисту прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого та надання їм необхідної юридичної допомоги під час провадження у кримінальній справі (статті 44-

48 та ін.). Процесуальний механізм надання правової допомоги іншим учасникам судочинства, крім свідка (статті 44, 48, 61, 69-1 та ін.), в КПК не визначається, що є прогалиною у чинному законодавстві.

Згідно з рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 положення частини першої статті 59 Конституції України «кожен має право на правову допомогу» треба розуміти як гарантовану державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує. Положення частини другої статті 59 Конституції України «для ... надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» в аспекті конституційного звернення треба розуміти так, що особа під час допиту її як свідка в органах дізнання, досудового слідства чи дачі пояснень у правовідносинах з цими та іншими державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи в статусі адвоката, що не виключає можливості отримання такої допомоги від іншої особи, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень.

Думається, що вказаним правом слід наділити також і інших учасників кримінального судочинства (потерпілого, цивільного відповідача). У КПК має регламентуватися статус особи, яка надаватиме правову допомогу таким учасникам процесу, процесуальний механізм її отримання.

01 липня 2010 року статті 44, 48, 61, 69-1, 167 та 303 КПК було доповнено низкою нових положень, основними з яких є наступні:

свідок має право на обраного за власним бажанням захисника під час допиту чи проведення інших слідчих дій за своєю участю відповідно до КПК та на іншу правову допомогу в порядку, встановленому законом, а також відмовитися від запрошеного ним захисника. Захисник може запрошуватися свідком, його законним представником, а також іншими особами на його прохання чи за згодою;

як захисники свідка, запрошені ним для надання правової допомоги під час допиту чи проведення інших слідчих дій за його участю, допускаються особи, які відповідають вимогам частин другої і третьої статті 44 КПК. Допуск захисника свідка до участі у справі здійснюється у порядку, передбаченому частиною п'ятою даної статті;

у разі участі захисника, запрошеного свідком для надання йому правової допомоги під час допиту чи проведення інших слідчих дій за його участю, він має право бути присутнім під час їх проведення; надавати у присутності слідчого консультації свідку, якщо фактичні обставини у

справі можуть бути використані для кримінального переслідування особисто самого свідка або членів його сім'ї чи близьких родичів; ставити з дозволу слідчого запитання, що підлягають занесенню до протоколу, для уточнення і доповнення його відповідей; заперечувати проти незаконних дій слідчого щодо порядку проведення ним допиту чи інших слідчих дій з посиланням на норму закону, яка порушується, що підлягає занесенню до відповідного протоколу; оскаржувати дії слідчого в порядку, встановленому КПК, у разі якщо з характеру і змісту питань випливає, що свідок має допитуватися як підозрюваний.

Вважається, що доповнення КПК даними положенням спрямоване, головним чином, на захист прав і законних інтересів свідка, який в подальшому отримає статус підозрюваного чи обвинуваченого, оскільки на сьогоднішній день процесуальний статус особи, щодо якої порушено кримінальну справу, в КПК залишається невизначеним. Думається, що така особа повинна набувати статусу підозрюваного з усіма гарантіями захисту його прав та законних інтересів. Чинний механізм надання правової допомоги свідку у кримінальному судочинстві взагалі унеможливлуватиме в більшості випадків отримання дізнавачем, слідчим, прокурором і суддею доказової інформації від «звичайних» свідків. Не можна фактично ототожнювати процесуальні можливості інститутів надання правової допомоги свідку та захисту прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого. Крім того, єдиним суб'єктом надання ефективної правової допомоги свідку під час його участі у проведенні слідчих дій повинна визнаватися лише особа, яка має свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю.

Таким чином, регламентація процесуального механізму надання правової допомоги свідку у кримінальному процесі заслуговує на подальшу увагу як науковців, так і практиків.

КНИЖЕНКО Світлана Олександрівна

Доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС, кандидат юридичних наук

ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН

В останні роки набули поширення злочинні порушення у сфері охорони надр. Мають місце факти незаконної видачі ліцензій на користування надрами, безліцензійного видобування корисних копалин. Незаконний видобуток корисних копалин має місце по всій території України. Так, у Луганській, Донецькій області предметом злочинного посягання є вугілля; Одеській – пісок, камінь-ракушняк, глинозем; Черкась-

кій - торф, бентоніт, граніт, гранодіорит; Харківська - пісок формувальний, підземні води; Хмельницька - доломіти, вапняки.

При розслідуванні досліджуваних злочинів слідчому завжди доцільно призначати судові експертизи. В першу чергу треба зазначити про такий вид експертиз, як судово-екологічні експертизи. В Україні клас судово-екологічної експертизи тільки розвивається. В Російській Федерації судово-екологічна експертиза визначена самостійним родом судових експертиз і має такі види: дослідження екологічного стану об'єктів ґрунтово-геологічного походження; дослідження екологічного стану природних та штучних біоценозів та дослідження радіаційної обстановки.

Експертами в галузі судово-екологічної експертизи можуть бути екологи; біологи; географи; спеціалісти, що мають ґрунтово-агрохімічну, технічну освіту; працівники спеціально уповноважених органів в галузі природокористування та охорони навколишнього природного середовища.

При розслідуванні незаконного заволодіння природними ресурсами, крім корисних копалин, в Україні розроблені такси, за якими визначається розмір спричиненої шкоди. Водночас методики чи такс, які б визначали розмір спричиненої шкоди в результаті незаконного видобування корисних копалин не має. Вважаємо за необхідне Міністерству екології та природних ресурсів розробити методику нарахування та відшкодування збитків від незаконного видобутку корисних копалин. На нашу думку, дана методика повинна визначати загальну суму шкоди в результаті незаконного видобутку корисних копалин, а саме:

- шкоду, спричинену надрам в результаті втрати запасів корисних копалин;

- шкоду, спричинену в результаті несплати податків за користування надрами. Варто зазначити, що за легальне добування корисних копалин особа сплачує податок до відповідного бюджету;

- шкоду, спричинену земельним та рослинним ресурсам в результаті знищення (деградації) ґрунту;

- затрати на проведення робіт з оцінки розмірів шкоди надрам та шкідливого впливу на навколишнє природне середовище.

На сьогодні, враховуючи відсутність вказаної методики визначити розмір шкоди, спричиненої навколишньому природному середовищу в результаті незаконного видобутку корисних копалин можливо при призначенні судових експертиз, а саме:

- геологічної експертизи – з метою визначення шкоди, спричиненої надрам в результаті втрати запасів корисних копалин. Слід вказати, що обсяг (кількість) втрат корисних копалин на кожній стадії їх видобування визначається на підставі техніко-технологічної документації (проектів) гірничодобувних підприємств. Як правило, такої документації не має, оскільки видобуток корисних копалин проводиться незаконно. Тому об'єктами дослідження такої експертизи є: вилучені кори-

сні копалини; чорнова документація з зазначенням об'ємів незаконно добутих природних ресурсів; протоколи огляду місця події, протоколи допитів свідків та підозрюваних (обвинувачених) з зазначеними обсягами незаконно видобутих корисних копалин; інші документи;

- судово-екологічної експертизи – з метою визначення виду джерела негативної антропогенної дії; характеристику негативної антропогенної дії на навколишнє природне середовище в часі та в просторі; встановлення механізму негативної антропогенної дії; визначення масштабів негативної антропогенної дії. Об'єктами такої експертизи є: протоколи слідчих дій; акти перевірок природоохоронних органів; документи, в яких є інформація про механізм, масштаби негативної антропогенної дії тощо.

Варто зазначити, що для визначення спричиненої шкоди навколишньому природному середовищу в результаті незаконного видобутку корисних копалин в повному розмірі слідчому доцільно призначати по справі одночасно судово-геологічну й судово-екологічну експертизи. Призначення тільки однієї з вказаних експертиз призведе до визначення неповного розміру шкоди, спричиненої злочином.

Окрім вказаних експертиз при розслідуванні таких злочинів призначаються й традиційні криміналістичні експертизи. Насамперед це:

- дактилоскопічна (за слідами рук, ніг людини);
- трасологічна (за слідами взуття, використання знарядь вилучення природних ресурсів (інструментів, технологічних установок обробки, переробки), транспортних засобів на місці події злочину);
- почеркознавча експертиза;
- техніко-криміналістичне дослідження документів (за слідами інтелектуального чи матеріального підлогу в документах); інші.

Враховуючи викладене підсумуємо: при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин судові експертизи надають можливість слідчому встановити: особу злочинця; механізм злочинної дії; заподіяну шкоду навколишньому природному середовищу; причини та умови, що сприяли вчиненню злочину; інші обставини, що мають значення по справі.

ЛІТВІНОВА Оксана Володимирівна

Старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем профілактики та розслідування злочинів навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС, кандидат юридичних наук

ЦИВІЛЬНИЙ ВІДПОВІДАЧ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Аналіз судової практики та практики розслідування кримінальних справ свідчить про те, що склад злочину досить часто містить у собі й

ознаки цивільного правопорушення. Цивільно-правові відносини, що виникають в таких випадках, реалізуються та забезпечуються через кримінально-процесуальні правовідносини. Так, згідно зі ст.28 КПК України особа, що зазнала шкоди від злочину, має право при провадженні у кримінальній справі пред'явити до обвинуваченого або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за його дії, цивільний позов, який розглядається разом із кримінальною справою. Одним із проблемних питань, що в такому випадку виникають, є визначення особи, яка повинна відшкодувати матеріальну шкоду, заподіяну злочином.

За загальним правилом, особа, злочинними діями якої заподіяно матеріальну шкоду цивільному позивачу, несе як кримінальну так і цивільну відповідальність за свої дії. В цьому випадку, обвинувачений виступає одночасно і цивільним відповідачем. Але, враховуючи передбачені цивільним законодавством випадки відповідальності за дії інших осіб, досить розповсюдженими в кримінальному процесі є випадки визнання цивільним відповідачем особи, іншої ніж обвинувачений.

У відповідності до ч. 1. ст. 51 УПК у якості цивільних відповідачів можуть бути притягнені батьки, опікуни, піклувальники чи інші особи, а також підприємства, установи та організації, які в силу закону несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну злочинними діями обвинуваченого.

У випадку притягнення у якості цивільного відповідача особи, яка не є обвинуваченою, орган, що здійснює досудове слідство, виносить постанову.

Цивільний відповідач у кримінальному процесі є особою, яка має власний інтерес і відстоює його, із індивідуальним правовим статусом. У зв'язку з цим деякі науковці критично ставляться до практики, яка устоялась щодо допиту цивільного відповідача в якості свідка, адже цим самим порушується право цивільного відповідача захищатися від заявленого позову. Відповідно до ст.51 КПК України цивільний відповідач має право давати пояснення по суті пред'явленого позову. Закріпивши у чинному КПК України зазначене право цивільного відповідача, законодавець не врегулював, яким чином цивільний відповідач може реалізувати це право. З огляду на це актуальним вбачається питання закріплення у КПК у окремій нормі порядку та умов допиту цивільного відповідача, який не є обвинуваченим.

Передбачена КПК України можливість притягнення у якості цивільного відповідача особи, що не є обвинуваченою, побудована на нормах цивільного права. Так, при заподіянні шкоди працівником юридичної особи цивільними відповідачами в кримінальному процесі повинні бути залучені підприємства, установи, організації, якщо шкоду було заподіяно обвинуваченим (їх працівником) при виконанні своїх трудових (службових) обов'язків, що впливають із трудових, адміністративних відносин тощо. Стаття 1172 ЦК України встановлює, що юридична або фізична особа (підприємець) відшкодовує шкоду, заподіяну їхнім

працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. Однак якщо матеріальну шкоду було заподіяно обвинуваченим хоч і під час виконання своїх трудових (службових) обов'язків, але не в зв'язку з ними, то матеріальні наслідки таких дій повинен усунувати сам обвинувачений.

При заподіянні шкоди неповнолітньою особою у віці від 14-ти до 18-ти років, суб'єктом майнової відповідальності є сам неповнолітній. Але у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується у частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Такий саме обов'язок покладається і на заклад, під наглядом якого перебувала неповнолітня особа, і який здійснює за законом щодо неї функції піклувальника.

Якщо шкоду було заподіяно особою, яка набула повної дієздатності до досягнення 18 років за загальним правилом вона відповідає за шкоду самостійно. Хоча з метою захисту прав потерпілих осіб ЦК України у ст. 1180 передбачає, що у разі відсутності у неповнолітньої особи, яка набула повної цивільної дієздатності, майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони надали згоди на набуття нею повної цивільної дієздатності і не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Обов'язок цих осіб відшкодувати шкоду припиняється з досягненням особою, яка завдала шкоди, повноліття.

Серед неповнолітніх злочинців досить часто зустрічаються діти, батьки яких були позбавлені батьківських прав. Встановлюючи можливість і порядок позбавлення батьків батьківських прав, законодавець при цьому не знімає з таких батьків обов'язку нести відповідальність за своїх дітей. Так, ст. 1183 ЦК України визначає, що на протязі трьох років з моменту позбавлення батьківських прав, такі батьки повинні відшкодовувати шкоду, завдану дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав.

Питання про те, хто саме і в якому розмірі повинен нести відповідальність за шкоду, заподіяну недієздатною фізичною особою, вирішується майже так само, як і у випадку заподіяння шкоди малолітньою особою. Згідно ст. 1184 ЦК України шкода, завдана недієздатною фізичною особою, відшкодовується опікуном або закладом, який зобов'язаний здійснювати нагляд за нею. У випадку коли опікун такої особи помер або у нього відсутнє майно, достатнє для відшкодування заподіяної шкоди, а саме недієздатна особа має таке майно, суд може постановити рішення про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого, частково або повністю за рахунок майна цієї недієздатної особи. Таке рішення приймається саме судом з урахуванням всіх обставин справи. Завдання

ж слідчого чи дізнавача з'ясувати питання про наявність у недієздатної особи власного майна, про майновий стан опікуна тощо.

Совчасне та правильне визначення особи, яка повинна нести майнову відповідальність за шкоду, заподіяну злочином, відіграє не останню роль у своєчасному та повному забезпеченні захисту майнових прав особи, що потерпіла від злочину.

ПЧЕЛІНА Оксана Василівна

*Старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства
та дізнання ХНУВС,
кандидат юридичних наук*

**ПРИЧИНИ ТА УМОВИ, ЩО СПРИЯЛИ ВЧИНЕННЮ
ЕКОНОМІЧНОГО ЗЛОЧИНУ, ЯК ЕЛЕМЕНТИ ПРЕДМЕТА
ДОКАЗУВАННЯ ТА ЇХ МІСЦЕ У МЕТОДИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ**

Будь-який злочин завжди породжують певні явища та процеси, які прийнято називати причинами та умовами, що сприяли вчиненню злочину (криміногенні фактори). Тому під час досудового розслідування його суб'єкти згідно вимог ст. ст. 23 та 23¹ КПК України зобов'язані виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню злочину, та вживати заходів для їх усунення з метою попередження вчинення аналогічних та інших злочинів.

Поняття причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, їх значення та місце в методиці розслідування, характеристика причин та умов економічних злочинів були предметом дослідження у працях А. Р. Белкіна, С. В. Веліканова, А. Ф. Волобуєва, В. А. Журавля, В. Н. Кудрявцева, М. С. Строговича, Н. М. Ярмиш та інших авторів. Але незважаючи на низку сформульованих принципово важливих положень у працях названих вчених, залишається ряд невирішених або дискусійних питань. Зокрема, відсутня однозначна позиція стосовно доцільності відмежування понять причина та умова злочину, а також стосовно необхідності їх включення до складу предмета доказування. Визначення причин та умов, що сприяють вчиненню економічних злочинів, на основі аналізу наукових праць вчених та матеріалів кримінальних справ і є метою даного дослідження.

Необхідно розрізнати поняття «причин» та «умов» конкретного злочину. Причини – це ті внутрішні (суб'єктивні) фактори стосовно особи злочинця, що породжують у неї злочинну мотивацію, тобто це її негативні риси. Умови ж – це зовнішні по відношенню до особистості злочинця обставини, що сприяють вчиненню злочину, створюючи сприятливу для цього обстановку.

Типовий перелік причин конкретних економічних злочинів сформу-

льовано у працях багатьох вчених, а саме – у працях В. В. Бута, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Городяненко, А. В. Журавля та інших. Існує нерозривний зв'язок між причинами злочинів та психологічними й соціальними властивостями осіб, які займаються господарською (підприємницькою) діяльністю. Такі властивості формують психологічну атмосферу в господарському середовищі (конкуренція, прагнення збагачення, влади тощо). Психологічні та соціальні властивості осіб, які вчиняють економічні злочини, перебувають у нерозривному зв'язку із менталітетом, тобто сукупністю психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних та інших особливостей мислення як народу України в цілому, так і тієї соціальної групи, яка займається підприємницькою (господарською) діяльністю. Вважається, що в основі причини економічного злочину знаходиться ментальність особи, яка під впливом певних зовнішніх факторів, породжує інші психологічні та соціальні властивості, які виступають безпосередніми причинами конкретного злочину.

Встановлення причин конкретного злочину полягає у вивченні особи обвинуваченого і визначенні її негативних рис, які в конкретній життєвій ситуації призвели до вчинення нею злочину. Згідно матеріалів 111 кримінальних справ про економічні злочини, розглянутих судами АР Крим, Закарпатської та Сумської областей, джерелами отримання інформації про особистість обвинуваченого, яка містить у собі відомості про ті внутрішні чинники, які спричинили вчинення злочинів зазначеної категорії, виступають допит свідків-підлеглих обвинуваченого – у 42 випадках (37,8%), допит свідків-керівників обвинуваченого – 32 (28,8%), допит свідків-родичів обвинуваченого – 36 (32,4%), допит свідків-працівників банку, іншого підприємства чи органу державної влади – 6 (5,4%), допит потерпілого – 2 (1,8%), характеристика з місця роботи, проживання – 99 (89,2%), обшук – 13 (11,7%) тощо. Зібрані відомості про особу обвинуваченого повинні бути відображеними у матеріалах кримінальної справи, оскільки вони враховуються судом під час визначення виду і міри покарання. На досудовому ж слідстві з метою нейтралізації негативних рис обвинуваченого здійснюється виховний вплив на нього, спрямований на засудження ним самим свого вчинку і розкаяння в цьому.

Умови, які сприяють вчиненню злочину (пасивні фактори), складають його навколишню обстановку. У кримінології умови прийнято розділяти на суб'єктивні та об'єктивні. Суб'єктивні умови – це негативні психологічні та моральні якості людей, що оточують злочинця, і своєю поведінкою сприяють вчиненню ним протиправних дій, а об'єктивні – це соціальні протиріччя, які безпосередньо не залежать від свідомості та волі населення, тобто це умови, що підтримують стан соціальної напруженості в суспільстві та сприяють злочинності.

Умови, що сприяли вчиненню злочину, як правило, можуть бути встановлені під час аналізу об'єктивної сторони злочину. Часто вони перебувають у безпосередньому зв'язку із обстановкою вчинення зло-

чину, обумовлюючи спосіб злочинного посягання. Економічні злочини являють собою злочинну технологію збагачення, тобто комплекс (сукупність) злочинів, серед яких виділяють основні та підпорядковані. У такому ланцюзі часто підпорядкований злочин слугує умовою, способом вчинення основного злочину. Тому спосіб вчинення злочину нерідко слугує ключем для виявлення тих обставин, які в даному випадку полегшили реалізацію злочинного наміру. Згідно матеріалів кримінальних справ про економічні злочини специфічними умовами, які сприяли вчиненню злочину, виступають наступні: відсутність належного контролю з боку державних органів – у 61 випадку (55%), віктимна (необачлива) поведінка потерпілих – 12 (10,8%), недоліки в організації служби економічної безпеки підприємств і банків – 42 (37,8%), недостатньо ретельна перевірка кандидатур при найманні на роботу – 46 (41,4%), недоліки нормативного регулювання підприємницької діяльності даного виду – 7 (6,3%), неналежне виконання службовими особами своїх обов'язків – 1 (0,9%), недостовірне відображення відомостей в документації фінансової звітності, неналежне оформлення договірних відносин – 1 (0,9%) тощо.

Усунення умов вчинення економічних злочинів є надзвичайно складною проблемою і вимагає проведення цілого комплексу правових, економічних, соціальних, технологічних, організаційних, кадрових та виховних заходів у масштабах певного регіону чи країни в цілому. Роль слідчого у вирішенні цієї проблеми полягає у чіткому визначенні таких умов у кожному конкретному випадку та відображенні їх у матеріалах кримінальної справи, на підставі яких вноситься подання з пропозиціями щодо вжиття заходів для їх усунення у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що без встановлення криміногенних факторів неможливо встановити об'єктивну істину у конкретній кримінальній справі у тому обсязі, який визначено законом. Тому детермінуючі фактори потрібно включити до переліку обставин, що підлягають доказуванню: 1) негативні риси, антигромадські установки особи (причини конкретного злочину); 2) фактори, що сприяли злочинній поведінці особи (умови). Діяльність же з встановлення криміногенних факторів та вжиття заходів для їх усунення чи ослаблення є профілактичною діяльністю, яка повинна знаходити відображення у змісті методик розслідування злочинів окремих видів (криміналістична профілактика).

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КОНСЕНСУАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

В теорії кримінального процесу склалося не традиційне тлумачення консенсуального провадження. З однієї точки зору це засоби врегулювання суперечки. З іншою це способи врегулювання. З третьою це форми не судового врегулювання та вирішення правових конфліктів.

Поняття консенсуального провадження визначається як консенсус, угода, договір між сторонами який припускає не залежних суб'єктів при вирішенні суперечки що виникають в результаті не правомірної дії однієї із сторін і як результат протидії інша сторона не заперечує проти врегулювання даної суперечки не процесуальним шляхом за участю нейтральних осіб.

Термін консенсуальне визначається від латинської мови як угода, одностайність, ухвалення, постанова рішень або договорів на підставі загальної угоди учасників.

Використання терміну консенсуальне провадження як у вітчизняній, так і у зарубіжному законодавстві є достатньо суперечливим і не дає можливості зробити остаточний, чіткий висновок про його змістове функціональне навантаження. Найбільш загальний висновок може бути зроблений лише с приводу того, що цей термін вживається стосовно ситуації, коли суперечка між суб'єктами процесу набуває відкритого характеру. В окремих випадках формою вирішення суперечки може стати включення додаткових комплексних механізмів.

Консенсуальне провадження у кримінальному процесі здійснюється на підставі згоди між потерпілим та обвинуваченим. Треба визначити наступні процедури консенсуального провадження: процедура консенсуального провадження не повинна входити в протиріччя законодавства; розгляд консенсуального провадження проводиться тільки по не тяжких злочинах; примирення проводиться тільки на підставі взаємної угоди між сторонами обвинувачення та захисту; реалізується консенсуальне провадження тільки по примиренню обвинуваченого та потерпілого; найчастіше цей термін може використовуватися щодо суперечок, їх матеріальних збитків, погашення матеріального боргу у кримінальному процесі відповідно до позивної заяви цивільного позивача; правова позиція судді, колегіального суду стосовно врегулювання спірних відносин, конфлікту, встановлення консенсусу полягає в тому, що спір може бути вичерпаним по за судовим розглядом, коли одна із сторін, яка звернулась до правоохоронних органів та суду з приводу його ви-

рішення, прийняла позицію протилежної сторони.

Консенсуальне провадження можна визначити взаємозв'язаними чинниками: визнання правосуддя як вищої форми захисту прав і свобод громадян залучених до кримінального процесу; докладна структурна побудова судової системи, яка заснована на принципах змагальності; правова зацікавленість судді у розгляді матеріалів кримінальної справи в найкоротші терміни; специфіка отримання доказів у кримінальному процесі на досудових та судових стадіях кримінального процесу.

Автор встановлює модель консенсуального провадження, яка будуватиметься на змагальних засадах кримінального процесу та матеріально-правових відносинах, які є основою консенсуального провадження.

Консенсуальне провадження проводиться до порушення кримінальної справи, коли між сторонами виникає кримінально-правові відношення, але сторона звинувачення не наполягає на порушенні кримінальної справи, тому що між сторонами встановлено консенсус та угоду на вирішення матеріальної суперечки. Консенсуальне провадження може бути тільки по не тяжких злочинах.

Консенсуальне провадження проводиться по не тяжких злочинах, коли порушена кримінальна справа може бути закрита на підставах примирення між потерпілим та обвинуваченим.

Консенсуальне провадження може бути встановлено на попередньому розгляді кримінальної справи, коли суддя має підстави для закриття кримінальної справи на підставі примирення сторін в процесі.

Консенсуальне провадження в судовому засіданні можливо при визнанні вини та скороченого розгляду кримінальної справи, якщо сторони не мають підстав для проведення судового слідства в повному обсязі.

Форма консенсуального провадження є практичною розробкою кримінального процесу, яка ґрунтується на теоретичному фундаменті. У цьому полягає складність функціонування даного інституту.

Перша форма визначається як публічна. Вона включає класичний публічно-правовий варіант реалізації норм права в кримінальному судочинстві. Друга форма - приватна, за участю в процесі приватних осіб. Третя - приватно-публічна. Четверта форма - договір. П'ята - оперативна форма консенсуального провадження.

Автор вважає за необхідним ввести у кримінально-процесуальний кодекс України статті, в якій передбачено встановлення консенсусу - угоди за якою особа яка співпрацює з органом дізнання, слідчим, прокурором, судом по викриттю керівників злочинного угруповання, відносно неї може бути прийнята постанова про відмову в порушенні кримінальної справи.

Консенсуальне провадження визначається виходячи з системи ознак. Перш за все це ознаки, які пов'язані з основними положеннями кримінального процесу і проведення судочинства.

Автор встановлює модель консенсуального провадження, яка будуватиметься на змагальних засадах кримінального процесу та матеріально-

правових відносинах, які є основою консенсуального провадження.

Консенсуальне провадження проводиться до порушення кримінальної справи, коли між сторонами виникає кримінально-правові відношення, але сторона звинувачення не наполягає на порушенні кримінальної справи, тому що між сторонами встановлено консенсус та угоду на вирішення матеріальної суперечки.

Консенсуальне провадження проводиться по не тяжких злочинах, коли порушена кримінальна справа може бути закрита на підставах примирення між потерпілим та обвинуваченим.

Консенсуальне провадження проводиться при визнанні вини обвинуваченим, який надав згоду визнання вини, склав угоду визнання вини, отримувати засоби безпеки від правоохоронних органів.

Консенсуальне провадження може бути встановлено на попередньому розгляді кримінальної справи, коли суддя має підстави для закриття кримінальної справи на підставі примирення сторін в процесі.

Консенсуальне провадження в судовому засіданні можливо при визнанні вини та скороченого розгляду кримінальної справи, якщо сторони не мають підстав для проведення судового слідства в повному обсягу.

Розглядаючи класифікацію консенсуального провадження слід звернути увагу на різні підходи.

Перші обставини засновані на врегулюванні суперечки і виниклих розбіжностей на основі повноважень суб'єктів процесу. Обвинувачений його законний представник при виникненні суперечки ведуть переговори по врегулюванню конфліктних ситуацій між потерпілим, його законним представником.

Другий момент заснований на врегулюванні суперечки за допомогою незалежного, нейтрального посередника, як правило, в кримінальному процесі виступає захисник (адвокат) обвинуваченого.

Третій дії засновані на проведенні незалежної експертизи по встановленню фактичних обставин справи. Дана процедура досягнення сторонами угоди заснована на висновку кваліфікованого фахівця, яким в процесі може виступати тільки суддя.

Четверте – це врегулювання спірних конфліктів, встановлений кримінально-процесуальним законом (ст. 301-1 КПК України).

Суддя постановляє вирок по матеріалах кримінальної справи після допиту підсудного, який визнав свою вину, відшкодував матеріальні збитки потерпілому, а потерпілий не має наміру продовжувати розгляд кримінальної справи тому що він примірівся з обвинуваченим. Закон встановлює, що суддя може постановити вирок без провадження судового слідства в повному обсягу. Після допиту підсудного, який визнає свою вину, суддя переходить до судових дебатів. Заслухавши останнє слово підсудного суддя йде у нарадчу кімнату для постанови вироку, який він оголошує.

Останні обставини включають надання згоди визнання вини, складання угоди визнання вини, викриття винних та отримання засобів безпеки від правоохоронних органів.

КОЛЕСНИКОВ Владислав Володимирович

*Доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС,
кандидат юридичних наук*

КЛАСИФІКАЦІЯ ТИПОВИХ СЛІДІВ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЖЕЖАМИ

Своєрідність кожного виду злочинів полягає, насамперед, у появі специфічних, типових слідів, які створюють реальну передумову для пізнання істини в процесі розслідування. Злочинам, пов'язаним з пожежами, як і більшості інших властиві дві основні групи слідів – матеріальні й ідеальні. Разом з тим, специфіка злочинів, пов'язаних з пожежами, полягає в тому, що цій категорії злочинів властиві дві групи слідів матеріального характеру.

Першу групу матеріальних слідів, складають сліди – які характеризують безпосередньо пожежу, як природне явище, причину та механізм її виникнення, напрямок розвитку, інтенсивність і шляхи поширення горіння на різних ділянках. До другої групи потрібно віднести сліди, які характеризують поведінку людей, що мають відношення до виникнення пожежі, тобто різного роду матеріально-фіксовані відображення (рук, взуття, транспортних засобів, знарядь зламу й тому подібні інші сліди).

Дослідження слідів, віднесених до першої групи, на підставі положень, розроблених природничими науками (фізикою, хімією, теорією горіння й іншими), дозволяє одержати значний обсяг об'єктивної криміналістичної інформації про механізм злочину, засоби, умови і обстановку його вчинення. На підставі інформації, яка міститься в матеріальних слідах цієї групи робляться припущення щодо вогнища пожежі, тому що такі ознаки, як обвуглювання, вигорання, оплавлення, деформація, сліди кіптяви, мають безпосереднє відношення до утворення осередкового конусу.

Поява таких слідів пояснюється природою процесу горіння. Можна виділити дві основні стадії горіння: – підготовча на цій стадії відбувається нагрівання і розкладання твердої горючої речовини (випарування – рідкого), тобто відбувається свого роду перетворення в газоподібні і пароподібні продукти. В другій стадії відбувається саме горіння, тобто пароподібні і газоподібні продукти розкладання і випарування поєднуються з киснем повітря – вступають в екзотермічну реакцію окислювання, що супроводжується виділенням тепла, диму і світіння. За наявності таких слідів можна судити про палаючі речовини, температурний режим в зоні горіння, напрямки та шляхи поширення вогню.

У зв'язку з цим до слідів цієї групи необхідно віднести сліди, які

утворюються в результаті впливу високої температури полум'я і продуктів горіння, тобто сліди впливу небезпечних факторів пожежі на різні конструкції будинків і споруд, інші предмети навколишнього середовища: сліди обуглювання і вигорання різного ступеня характерні для палих речовин і матеріалів; сліди оплавлення і деформації характерні для деяких синтетичних і металевих предметів; зміна кольору сталевих конструкцій, так звані „кольори мінливості сталі” утворюються в результаті впливу високих температур на металеві конструкції; сліди кіптяви, конденсація продуктів горіння на різних конструкціях і предметах навколишнього середовища; сліди впливу небезпечних факторів пожежі на живі організми (людей, тварин і т.п.), різного ступеня опіки, поза, в якій перебуває труп, його місце розміщення щодо осередку пожежі і предметів навколишнього середовища, наявність у крові і легенях двоокису вуглецю, травми, заподіяні обваленням конструкцій і тощо.

Матеріальні сліди другої групи характеризують поведінку людей, які мають відношення до виникнення пожежі. До таких слідів, поряд зі слідами рук, ніг, транспортних засобів, знарядь злому і т.п., що властиві будь-якому виду злочинів, можна віднести знаряддя і засоби, що знаходяться на місці злочину та мають безпосереднє відношення до причини виникнення пожежі у випадку порушення вимог пожежної безпеки чи підпалу. При підпалі це можуть бути різні спеціально виготовлені чи пристосовані технічні пристрої, сліди розлитих легкозаймистих і горючих рідин, при порушенні вимог пожежної безпеки – предмети, речовини і матеріали виробничо-побутового призначення. Сліди, відбиті в різного роду документації: накази, посадові інструкції, журнали інструктажів з пожежної безпеки, записи, які характеризують температурний режим технологічного устаткування, дані бухгалтерського обліку про наявність матеріальних цінностей на об'єкті й інших документах, які характеризують обстановку, що передувала пожежі. Інформація про виявлення, повідомлення і хід гасіння пожежі, яка закріплена в документації підрозділів пожежної охорони.

Ідеальні сліди – відбита в пам'яті людей інформація про місце виникнення й обставини, що характеризують розвиток пожежі, шляхи поширення вогню. Це інформація про колір, запах полум'я і диму, напрямок і силу вітру при пожежах на відкритій місцевості, дані, що характеризують поведінку тих чи інших осіб, які мають відношення до виникнення пожежі.

Доцільно виділити типові сліди злочинів, які вчиняються шляхом підпалу та типові сліди (ознаки) злочинів, які вчиняються шляхом порушення правил безпечного поводження з джерелами підвищеної пожежної небезпеки

Типові сліди підпалу: виявлення на місці події засобів підпалу (замаслені ганчірки, папір, солома, ємності з під легкозаймистої речовини); виявлення вогню відразу в декількох місцях (декілька осередків поже-

жі); виявлення на місці пожежі слідів підготовчих дій, направлених на створення умов, які сприяли утворенню пожежі (заздалегідь відкриті вікна, висунуті шухляди столів, шаф, розміщення поблизу джерела запалення легкозаймистих предметів); виявлення на місці пожежі слідів підготовчих дій, направлених на ускладнення ліквідації пожежі (пошкодження пожежного інвентарю, системи водопостачання, закриття приміщень із засобами гасіння); одночасне виникнення пожежі в різних районах або повторні пожежі в одному районі; наявність відомостей про нелегальне проникнення на об'єкт сторонніх або матеріально відповідальних осіб; виникнення пожежі безпосередньо перед або під час ревізії; встановлення недостачі (або надлишку) на об'єкті; наявність даних про заздалегідь проведений вивіз, винос з приміщень цінних речей; факти погроз на адресу потерпілого.

Типові сліди (ознаки) порушення правил пожежної безпеки: несправність або неправильна експлуатація електричного обладнання та електроприладів; проведення зварювальних та інших пожежонебезпечних робіт із порушенням встановлених правил пожежної безпеки; неправильна технічна експлуатація виробничого обладнання, що потягло за собою утворення іскріння (в результаті тертя рухомих частин); недбале поводження з відкритим вогнем; необережне паління; самозаймання легкозаймистих речовин чи матеріалів.

Наведений перелік передбачає отримання відомостей про факти, які є підставами для висунення версії про підпал чи злочинне порушення вимог пожежної безпеки.

ЛОЗОВА Світлана Миколаївна

Доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС,

кандидат юридичних наук

АНТОНЮК Анатолій Павлович

Викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

КРИВОДІД Олександр Іванович

Викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

**МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ КУРСАНТІВ
(СЛУХАЧІВ) ПРИ ВИВЧЕННІ КРИМІНАЛІСТИКИ**

Останнім часом, в зв'язку з процесами модернізації української вищої освіти, спираючись на закон України «Про вищу освіту», Наказ Мініс-

терства освіти і науки України «Про запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу», Концепцію державної програми розвитку освіти України на 2006-2010 роки, постає питання щодо реформування вищої освіти в напрямку пошуку шляхів розвитку і вдосконалення особистостей курсанта (слухача) і викладача, перетворення курсанта з об'єкта на суб'єкт навчальної роботи. Відповідно до цього в навчальних планах було перерозподілено аудиторні і позааудиторні години в бік значного збільшення самостійної роботи курсантів. Подальший розвиток відомчої освіти ставить на порядок денний питання щодо вдосконалення методів активізації самостійної роботи курсантів.

Важливу роль в організації навчання у ХНУВС з курсу криміналістики займає самостійна робота курсантів (слухачів). Від того наскільки правильно вона організована та результативна, залежить загальний успіх підготовки курсантів – майбутніх співробітників ОВС.

На думку І.О. Возгріна та А.А. Степанова організація самостійної роботи з курсу криміналістики складається з трьох елементів:

- розробка методики її проведення на кафедральному рівні;
- організація самостійної роботи слухачів викладачем криміналістики;
- безпосередня самостійна робота студента.

Кафедра криміналістики, судової медицини та психіатрії ННІ ПФПСД ХНУВС надає переважне значення самостійній роботі курсантів (слухачів) у процесі вивчення ними курсу криміналістики.

На кафедральному рівні визначені:

1. Резерв часу курсанта, який він використовує для самостійної роботи по всьому курсу криміналістики та основним темам.

2. Зміст та форми роботи викладачів по забезпеченню ефективної самостійної роботи курсантів.

3. Зміст та форми звітних робіт курсантів, які вони повинні виконати в процесі самостійної роботи.

Ефективність самостійної роботи курсантів (слухачів) залежить, на нашу думку, від чіткості її планування, систематичності, контролю та забезпечення необхідним навчальним матеріалом. При плануванні необхідно враховувати специфіку, об'єм та складність навчального матеріалу. Плануванню передують: збір, обробка і уточнення відомостей про час, який витрачають курсанти на самостійні заняття по кожній темі з курсу криміналістики; визначення впливу витрат часу на оцінку знань курсантів по конкретним темам; розподіл бюджету часу самостійних занять між темами, що вивчаються.

Ми вважаємо, що під час лекцій необхідно визначити коло проблем, які потребують подальшої самостійної роботи курсантів. Назвати перелік необхідних нормативних та літературних джерел для вивчення визначених питань. Рекомендувати порядок їх вивчення та вирішення.

Вагомий внесок в самостійну роботу курсантів (слухачів) повинні вносити викладачі, які проводять заняття. Практичні та семінарські

заняття з кожної теми та розділу курсу криміналістики проводяться під керівництвом викладача і носять оглядовий та установчий характер. Це, на нашу думку, сприяє розвитку у курсантів прагнення до самостійного пошуку відповіді на складні запитання. Викладач визначає задання, рекомендує курсантам питання, що потребують більш глибокого вивчення, звертає увагу на ті питання, які недостатньо висвітлювалися в лекціях, не розглядалися в інших темах курсу. Для отримання найбільшого ефекту від самостійної роботи курсантів, викладач повинен так організувати заняття, щоб усі без винятку курсанти були зайняті розв'язуванням посиленої для них пізнавальної задачі. Викладач має добре знати аудиторію (індивідуальні властивості курсантів), вміти діагностувати їх характер, здібності. Під час організації самостійних занять слід забезпечити не тільки отримання знань і вмінь на середньому рівні (менш підготовленими курсантами), а й забезпечити пізнавальні задачі для найбільш підготовлених курсантів, які забезпечать їх максимальний інтелектуальний розвиток. Слід зазначити, що самостійні заняття повинні проводитися не тільки з метою підвищення рівня підготовки курсантів, а й розвитку їх індивідуальних творчих здібностей.

В процесі самостійного вивчення навчальних матеріалів, літератури, при підготовці до практичних та семінарських занять у курсантів може виникнути потреба порадитися з викладачем, з'ясувати складні запитання, отримати рекомендацію. Цю потребу можливо задовольнити шляхом відвідування курсантами (слухачами) консультацій. Під час консультацій та під час проведення занять, викладачу слід пояснити, де і як курсанти повинні проводити свою самостійну роботу для підготовки до практичних та семінарських занять. Звернути увагу на найбільш складні запитання, що потребують додаткового вивчення, порядок та методику їх самостійного вивчення.

Консультації можуть бути індивідуальними та груповими. Це залежить від кількості курсантів (слухачів), яким незрозумілі ти чи інші питання. Найбільше поширення має метод проведення консультацій – запитання – відповідь. Можливе проведення консультацій у вигляді бесіди викладача з курсантами.

Під час самостійної роботи курсанти більше всього працюють з літературними джерелами. Тому, на наш погляд, методика роботи над книгою заслуговує особливої уваги. На початку ми рекомендуємо курсантам читання у відносно швидкому темпі для ознайомлення та отримання загального уявлення про зміст матеріалу, виділення розділів, що потребують уважного вивчення. Повторне порівняльне читання дозволяє виділити з тексту основні смислові положення, вивчити схеми, таблиці, ілюстрації. Потім необхідне конспектування тексту, що вивчається, в робочому зошиті курсанта, під час якого основні положення більш глибоко та надійно закріплюються в пам'яті.

Корисно привити курсантам звичку самостійно розмірковувати, до-

казувати окремі положення по-своєму, а не тільки так, як вказано у книзі.

Важливо підкреслити, що викладачам необхідно наполягати на тому, щоб курсанти (слухачі) не тільки вдумливо і наполегливо шукали відповідь на незрозумілі питання, але і вміли самостійно користуватися різними довідковим матеріалом, знали що і як шукати та де вести пошук.

Засвоєння спеціальних знань – процес індивідуальний, і ті методичні прийоми, які приносять користь одним, іноді виявляються недостатньо ефективними по відношенню до інших курсантів. Організація самостійної роботи, як і увесь навчальний процес повинні бути спрямовані на індивідуалізацію впливу викладача на курсантів (слухачів). Особливо важливо індивідуалізувати роботу викладача з курсантами, які мало або зовсім не займаються самостійною роботою під час вивчення курсу криміналістики.

Шляхів і форм самоосвіти чимало, а джерела її – у вузі. Кожен студент, і навіть першокурсник, повинен мати свою програму самоосвіти і володіти її методикою. Цьому студентів зобов'язані навчити викладачі,правлячи самі за зразок, зазначає Б.І. Степанишин.

Вирішальним елементом організації самостійної роботи є цілеспрямоване її здійснення курсантами (слухачами). Активна участь в навчальному процесі – добрий показник рівня самостійної роботи курсантів. Найглибші знання демонструють ті курсанти, які багато та ефективно працюють самостійно. Крім того, про хід та результати самостійної роботи курсантів свідчать письмові контрольні роботи, які вони представляють по підсумкам вивчення окремих тем курсу криміналістики.

Таким чином, в ході самостійної роботи курсанти (слухачі) не тільки розвивають пізнавальні здібності, сприйняття, запам'ятовування, мислення, відтворення, а й отримують уміння і навички самоосвіти, які в подальшому будуть їм допомагати в підвищенні свого як професійного, так і загальноосвітнього рівня.

МАНІВЛЕЦЬ Еліна Євгенівна

*Доцент кафедри кримінального процесу Донецького юридичного інституту
Луганського державного університету,
кандидат юридичних наук*

ДЕЯКІ ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ПРОЕКТУ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Реформа кримінального судочинства посідає одне із найважливіх місць у комплексі юстиційних реформ.

Ця сфера законодавства є надзвичайно чутливою, оскільки пов'язана із обмеженнями прав та свобод громадянина, а отже потребує забезпечення чітких та дієвих кримінально-процесуальних гарантій захисту

цих прав.

Як відомо, чинний КПК, введений в дію практично п'ятдесят років тому, передбачав правила і стандарти, що діяли в колишньому СРСР з притаманною йому авторитарною ідеологією та правовими цінностями, які не відповідають сучасним потребам суспільства та держави.

Саме тому, однією з умов приєднання України до Ради Європи було зобов'язання щодо прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу.

І хоча українське суспільство чекає прийняття нового Кримінального процесуального Кодексу більше, ніж будь-яка із міжнародних інституцій, він так і залишається досі неприйнятим.

Цей проект пройшов експертизу у Раді Європи, яка є найбільш авторитетною міжнародною інституцією у сфері захисту прав людини, і дістав схвальні відгуки.

При цьому, у висновках експертів Ради Європи було, зокрема, відзначено, що проект нового Кримінального процесуального кодексу:

- побудований на тих же демократичних засадах що й більшість КПК континентальної Європи;
- ефективний щодо захисту прав людини, представляє собою надійну базу для основних реформ в кримінальному процесі України;
- відрізняється від попередніх тим, що закладає відповідну основу для добре виписаного континентального європейського кодексу.

Таким чином, можна констатувати, що робоча група з розробки Кримінального процесуального кодексу досягла відповідності проекту рекомендаціям Ради Європи.

Крім того, протягом 2007-2008 років за підтримки Департаменту юстиції США та Ради Європи проведено низку круглих столів та отримано позитивну оцінку проекту від представників юридичних ВУЗів та наукових установ, а також правоохоронних органів України. Враховуючи зауваження експертів Ради Європи, пропозиції і коментарі українських правників, робоча група переглянула проект КПК. Таким чином, з'явилася остаточна редакція проекту Кодексу.

Серед ключових новел проекту слід виділити такі:

1. Забезпечення процесуальної рівності та змагальності сторін у кримінальному провадженні.
2. Підвищення гарантій захисту прав підозрюваних і обвинувачуваних
3. Розширення прав потерпілого
4. Формування оновленого доказового права
5. Оновлення процедури досудового розслідування
6. Удосконалення процедури судового контролю
7. Запровадження нової, позбавленої обвинувального ухилу процедури судового розгляду пропонується досягти шляхом скасування інституту повернення справи прокурору або на додаткове розслідування.
8. Удосконалення процедури оскарження судових рішень

9. Окремо слід відзначити, що проектом запроваджуються нові види кримінального провадження, які забезпечуватимуть процесуальну економію та дозволять значно розвантажити суди та органи розслідування.

10. Статтею 29 проекту КПК запроваджено інститут присяжних засідателів.

11. У статті 37 проекту йдеться про те, що органами досудового розслідування є: національна поліція, фінансова поліція, військова поліція, СБУ, національне бюро розслідувань.

12. Обвинувачений – це особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду.

13. У статті 192 закріплено положення про те, що особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд з уповноваженою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою особою (72 години).

14. Досудове розслідування кримінальних злочинів здійснюється у формі досудового слідства, а кримінальних проступків у формі дізнання.

15. Запроваджується дистанційне кримінальне провадження, тобто допит, впізнання можуть бути проведені у режимі відео- або телефонної конференції, або іншим засобом трансляції з іншого приміщення, що фіксується за допомогою технічних засобів.

Деякі пропозиції щодо удосконалення проекту:

1) Слід відмітити, що проектом КПК передбачено проведення обшуку житла чи іншого володіння особи і в тому випадку, коли немає осіб, які займають дане приміщення, при цьому обшук повинен проводитись у присутності інших незацікавлених осіб. Ми припускаємо, що даними незацікавленими особами, як і теперішніми понятими будуть особи, які мають дружні стосунки зі слідчим, або стажери чи практиканти правоохоронного органу. Таким чином, вважаємо за необхідне передбачити в проекті КПК положення про те, що під час здійснення обшуку житла чи іншого володіння особи і в тому випадку, коли немає осіб, які займають дане приміщення, залучати адвоката саме на проведення окремої процесуальної дії у порядку, який викладено у ст.50 проекту КПК.

2) Статтею 42 проекту КПК передбачено, що захисником може бути інший фахівець у галузі права, який має науковий ступінь кандидата або доктора юридичних наук. З цим можна погодитись, коли науковий ступінь було здобуто зі спеціалізації кримінального права та процесу, в іншому випадку, коли науковий ступінь здобуто в інший галузі права, це є недоцільним і може привести до неякісного надання правової допомоги, оскільки особа, яка має науковий ступінь кандидата або доктора юридичних наук зі спеціалізації, наприклад, господарське право, декілька років займалася саме господарським правом і мало вірогідно, що ця особа приділяла багато часу саме кримінальному праву та процесу, вивченням судової практики з цього питання. Тому згадану нор-

му доцільно уточнити.

3) Кримінальне провадження здійснюється шляхом проведення відповідних процесуальних дій з метою встановлення тих чи інших обставин або встановлення відсутності цих обставин, які мають значення для правильного вирішення справи.

При цьому відповідні процесуальні дії можуть здійснюватись відносно необмеженого кола осіб, тобто й відносно осіб, що не є сторонами або учасниками кримінального провадження.

Проект КПК дійсно має положення про права свідка, підозрюваного, обвинуваченого на отримання правової допомоги, але під час проведення опитування, тимчасового вилучення речей та документів, обшуку та інших процесуальних дій не передбачено право осіб, відносно яких здійснюються ці дії, на отримання правової допомоги.

Таким чином, вважаємо за необхідне передбачити в проекті КПК можливість осіб, які не є сторонами або учасниками кримінального провадження, користуватись правовою допомогою під час проведення будь-яких процесуальних дій з їх участю або проведення процесуальних дій відносно їх майна.

САМОЙЛЕНКО Олена Анатоліївна

*Доцент кафедри кримінального права та процесу Донецького національного університету,
кандидат юридичних наук*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

У криміналістичній літературі відзначається визначальна роль кримінально-правових і кримінально-процесуальних положень для формування криміналістичних знань. Це відображається в роботах багатьох криміналістів (В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, А.Ф. Волобуєва, В.А. Журавля, О.Н. Колесніченка, В.О. Коновалової, В.Г. Лукашевича, М.В. Салтєвського, В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова та інш.) в контексті зв'язків окремих криміналістичних методик розслідування злочинів з наукою кримінального права і кримінально-процесуальною. Однак зміни кримінально-процесуального законодавства, реалії судово-слідчої практики розслідування окремих видів злочинів та розвиток безпосередньо криміналістики як науки відповідно визначають й наступні напрямки (перспективи) вдосконалення криміналістичної тактики.

1. Впровадження в криміналістичну тактику новітніх техніко-криміналістичних засобів та методів виявлення, фіксації, вилучення і дослідження речових доказів. Так, результативність усіх слідчих дій підвищується за дотримання техніко-криміналістичних рекомендацій щодо використання під час проведення слідчих дій новітніх технічних

засобів: від планування розслідування (за допомогою спеціальних комп'ютерних програм) до реалізації окремих тактичних прийомів (наприклад слідчий огляд документів в ІК- та УФ-променях) та організації технічних каналів оперативного отримання слідчим облікової криміналістично значущої інформації під час підготовки слідчої дії.

2. «Психологізація криміналістичної тактики», що виявляється у все більш активному використанні в теоріях криміналістичної тактики наукових положень та розробок судової психології, зокрема щодо вивчення криміналістичних закономірностей формування свідчень особи, встановлення психологічного контакту, викриття неправдивих свідчень, подолання конфліктної ситуації тощо. На думку Є.П. Іщенка, саме з цієї причини виникає необхідність у пошуці нових підходів до професійної підготовки і перепідготовки слідчих та оперативних працівників, формуванні в них необхідних психологічних властивостей та вмінь.

3. «Технологізація криміналістичної тактики», пов'язана з тим, що останніми роками формується поняття технології проведення певних слідчих дій (В.П. Бахін, Р.С. Белкін, Є.П. Іщенко, О.Р. Россинська, А.О. Топорков та інші науковці). Тактика необхідна тоді, коли виникає протидія слідчому у встановленні істини у справі, сукупність же тактичних прийомів покликана подолати протидію, при цьому їх певна послідовність та пов'язаність на етапах слідчої дії має технологічний характер. Такі наукові дослідження дозволять розробити криміналістичні алгоритми дій слідчого (судді), що матиме результатом удосконалення окремих методик розслідування злочинів. На думку В.Ю. Шепітька, алгоритмом є пропозиція тих чи інших сукупностей способів дій (тактичних прийомів) стосовно різних ситуацій, що сприяє досягненню визначених цілей і має вигляд послідовних формальних приписів.

До того ж, у криміналістичній літературі також акцентовано на необхідності формування типових тактичних операцій як найбільш ефективних комплексів слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів стосовно проміжних завдань та слідчих ситуацій. Такі програми дій слідчого дозволяють суттєво оптимізувати розслідування, обрати правильний напрямок дій для якісного розслідування злочинів.

4. Розроблення нових і вдосконалення традиційних тактичних прийомів. Надзвичайно актуальним є розроблення нових та вдосконалення наявних тактичних прийомів, що враховують вікові та психологічні особливості неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, потерпілих і свідків.

5. Розроблення тактики нових слідчих дій. В умовах оновлення чинного кримінально-процесуального законодавства, перспективи прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України актуальним видається розроблення тактики тих слідчих дій, на які традиційно науковці не звертали уваги. Зокрема, йдеться про слідчий експеримент, відбирання експериментальних зразків, пред'явлення для впізнання

позавізуальним сприйняттям. У цьому сенсі вагомого значення набувають особливості тактики тих слідчих дій, що пов'язані з реалізацією слідчим інформації, здобутої оперативним шляхом, наприклад зняття інформації з каналів зв'язків тощо.

6. Розроблення тактики судового слідства. Певний масив положень та рекомендацій слідчої тактики може застосовувати безпосередньо й суд, однак, урахувавши процесуальні та організаційні особливості проведення судових дій, вважають необхідним розроблення окремої тактики судового слідства.

Таким чином, розвиток цих названих напрямків вдосконалення криміналістичної тактики суттєво підвищить ефективність досудової та судової діяльності в Україні. При цьому вони не є на сьогодні вичерпними, тому питання потребує подальшого розгляду в контексті сучасних змін законодавства України та потреб судово-слідчої практики.

ГОЛУБОВ Артем Євгенович

*Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з розроблення законодавчих та інших нормативно-правових актів ХНУВС,
кандидат юридичних наук*

ЩОДО РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЧАСУ ТА УМОВ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПІД ЧАС ПРОВАДЖЕННЯ ДІЗНАННЯ ТА ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Необхідність виконання завдань, передбачених в ст. 2 КПК України, передбачає здійснення дізнавачем та слідчим цілого комплексу пізнавальних, посвідчувальних та інших процесуальних дій, завдяки яким вони отримують можливість швидко та повно розкрити злочин, а також забезпечити досягнення інших завдань кримінального судочинства. І до числа таких засобів слід віднести проведення дізнавачем та слідчим відповідних слідчих дій, де однією із найпоширеніших дій (за даними окремих вчених допити займають понад 60-80 % загального часу провадження слідчих дій), провадження якої має місце фактично по кожній кримінальній справі є допит.

Як відомо, за своєю сутністю допит полягає у отриманні дізнавачем або слідчим від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого та підсудного інформації про обставини, які підлягають встановленню по даній справі. Слід відмітити, що в контексті забезпечення виконання завдань кримінального судочинства допит забезпечує отримання криміналістично-значимої для справи інформації, але це повинно мати місце при одночасному та безумовному дотриманні прав та свобод допитуваної особи. І значну роль в забезпеченні реалізації цих двох взаємопов'язаних аспектів відіграють порядок та умови проведення допиту – його процедура.

Отже, слід відмітити, що належна правова регламентація процедури допиту, її дотримання з боку дізнавача та слідчого є умовою як досягнення мети цієї слідчої дії, так і забезпечення прав допитуваних осіб. Причому, ми можемо вести мову про певні риси, які характеризують допит як явище, що об'єктивується в реальній дійсності. Зокрема, як будь-яка дія допит має такі ознаки: простору та часу, черговості окремих актів-дій, що складають структуру цієї слідчої дії, а також коло осіб, які залучено до його проведення.

Так, стосовно кола осіб питання, як правило, вирішено на достатньому рівні, зокрема, загадаємо останні зміни до КПК України щодо права свідка на захисника та іншу правову допомогу. Також належним чином опрацьована сама процедура допиту, що виображує порядок вчинення окремих посвідчувальних та пізнавальних дій під час допиту. Однак, якщо проаналізувати фахову літературу, а також відповідну правозастосовну практику, то можна дійти висновку, що в чинному кримінально-процесуальному законодавстві, проекті КПК України, а також в діяльності дізнавача та слідчого ряд вказаних моментів (ознак), що стосуються порядку та умов проведення допиту, врегульовані та реалізуються не достатньо повно.

Взагалі, можна відмітити відсутність системного та комплексного законодавчого підходу до вирішення цих питань, що на практиці вирішується фактично за «за розсудом» дізнавача чи слідчого, що не завжди забезпечує дотримання прав допитуваних осіб та можливість отримання якісної інформації від них. На цій підставі можна констатувати потребу у вдосконаленні відповідного законодавства та заснованій на ній правозастосовній практиці щодо належного визначення цих моментів прояву кримінально-процесуальної форми допиту.

Враховуючи наведені зауваження, визначимо конкретні аспекти порядку та процедури допиту, які, на наш погляд, потребують свого вдосконалення. При цьому врахуємо як існуючі положення чинного КПК України, його проектів, так і пропозиції вчених, які досліджували вказане питання.

1. Час проведення допиту. Так, принаймні виходячи із того, що допит здійснюється як частина реалізації службових обов'язків дізнавача та слідчого, то час його проведення співпадає із режимом роботи відповідних органів дізнання та досудового слідства, наприклад, з 9 години до 18 години, а всі інші випадки є виключенням та потребують відповідних підстав та мотивів для свого існування. Наприклад, за клопотанням особи, у зв'язку із необхідністю, але всі ці моменти слід відобразити в КПК України.

2. Тривалості проведення допиту. Остання, враховуючи пріоритет забезпечення саме прав людини в кримінальному процесі, повинна залежати від осіб, які допитуються, їх вікових, психологічних та фізіологічних особливостей, а не, наприклад, від інтересів справи або того, що допитується обвинувачений. Так, можна запропонувати таку класифікацію часу допиту, загальної його тривалості та обов'язковій перерві

0,5-1 години: діти до 11 років (як виключення) – до 30 хвилин, але не більше 1 год. протягом доби; діти віком 11-14 років – до 45 хвилин, але не більше 2 год. протягом доби; неповнолітні віком 14-18 років – до 1,5 год., але не більше 3 год. протягом доби; повнолітні особи – до 2 годин, але не більше 6 год. протягом доби; інші особи – за показаннями лікаря або із врахуванням стану самої особи (наприклад, стан сильного емоційного потрясіння потерпілого тощо).

3. Місце (проживання, лікування, знаходження, нейтральне місце) та умови (відсутність сторонніх осіб, допит особами однієї статі тощо) проведення допиту залежать як від особи (наприклад, малолітня, хвора, психологічний стан особи), так і від особливостей справи (наприклад, вжиття заходів безпеки, забезпечення конфіденційності тощо). Цим аспектам в КПК України не приділена достатня увага, вони реалізуються лише як прояв методичних рекомендацій криміналістів та психологів. Але, вони також мають своє значення, а тому існує необхідність відображення цих аспектів в КПК України, наприклад, за клопотанням особи, у зв'язку із станом особи тощо.

Як узагальнюючий висновок відмітимо, що оскільки слідчі дії є інститутом кримінально-процесуального права, то цілком можливо виділення загальних умов їх проведення. І вказані вище ознаки місця, умов, часу, тривалості, що наведено стосовно допиту, можна викласти в загальній нормі, яка б не тільки врахувала значні напрацювання процесуалістів, криміналістів, психологів, а й містила б відповідні гарантії прав, свобод та законних інтересів осіб, які залучаються до проведення слідчої дії. Саме такий підхід сприятиме як отримання криміналістично-значимої для справи інформації, так і забезпечить дотримання прав та свобод допитуваної особи.

ГЛОБЕНКО Геннадій Іванович

Заступник начальника кафедри кримінального процесу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС, кандидат юридичних наук

ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ЗАСТАВИ

Запобіжні заходи є різновидом заходів кримінально-процесуального примусу. Отже, правильне застосування законодавства, котре регулює процесуальний порядок та підстави обрання цих заходів, має важливе значення для досягнення завдань кримінального судочинства. Серед запобіжних заходів, передбачених главою 13 КПК України, особливе місце займає застава. Слід зазначити, що застава, як запобіжний захід у кримінально-процесуальному законодавстві ЄСРП передбачалася лише ст. 89 КПК РРФСР та ст. 82 КПК Таджикиської РСР. Лише 20 листопада

1996 року на підставі Закону України „Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України” № 530/96-ВР вітчизняне кримінально-процесуальне законодавство доповнено ст. 154¹ – застава. З огляду на це у судових та правоохоронних органах України відсутня належна практика застосування даного запобіжного заходу. Тому небезпідставно у постанові Пленуму Верховного Суду України № 6 від 26 березня 1999 року „Про практику застосування судами застави як запобіжного заходу” (далі – Постанова) звертається увага на те, що органи розслідування та суди використовують зазначену норму неефективно і при цьому допускають чимало помилок. На жаль, зазначена Постанова не відповідає на всі існуючі проблеми, які виникають під час застосування даного запобіжного заходу.

У чинному Кримінально-процесуальному кодексі України та його проектах питання щодо дотримання прав громадян при застосуванні застави врегульовані не досить чітко. Як відомо, застава полягає у внесенні на депозит органу досудового розслідування або суду підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, іншими фізичними чи юридичними особами грошей чи передачі їм інших матеріальних цінностей з метою забезпечення належної поведінки, виконання зобов’язання не відлучатися із зареєстрованого місця проживання чи перебування або з місця тимчасового знаходження без дозволу слідчого чи суду, явки за викликом до органу розслідування і суду особи, щодо якої застосовано запобіжний захід (ч. 1 ст. 154¹ КПК України). Таким чином закон вводить заставу як запобіжний захід лише стосовно неналежної поведінки обвинуваченого та виконання зобов’язання не відлучатися з місця постійного проживання або з місця тимчасового знаходження без відповідного дозволу. Отже, відповідно до буквального тлумачення закону застава не буде звертатися в доход держави, якщо обвинувачений перешкоджає встановленню істини (фальсифікує докази, залякує свідків, потерпілих та ін.) або вчиняє інший злочин. Тому застава повинна попереджувати всі види неналежної поведінки підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, які передбачені ч. 1 ст. 148 КПК України. У зв’язку з цим доречно звернутись до положень ч. 1 ст. 106 КПК РФ, яка окрім зазначених у ч. 1 ст. 154¹ КПК України застережень, передбачає також попередження вчинення підозрюваним (обвинуваченим) нових злочинів.

Порядок ініціювання застосування застави та процесуального закріплення у матеріалах справи кримінально-процесуальним законодавством на відміну від інших запобіжних заходів врегульовано не належним чином. Так, детально ознайомившись зі змістом ст. 154¹ КПК України приходимо до висновку, що застосування застави повністю залежить від розсуду посадової особи чи органу, в провадженні яких перебуває кримінальна справа. Це питання повинно обов’язково вирішуватися з урахуванням характеру та ступеня тяжкості вчиненого злочину, даних про особу яка притягується до відповідальності і інших обставин справи. Процедура застосування даного запобіжного заходу включає в себе наступні етапи: а) винесення постанови про обрання запобіжного заходу

у вигляді застави; б) прийняття застави та складення протоколу з приводу цього. До протоколу повинні долучатися квитанція чи інший документ про внесення на депозит відповідного органу предмета застави.

У світовій практиці застава, як правило, застосовується у порядку змінні запобіжного заходу у вигляді утримання під вартою (розповсюджений термін – звільнення під заставу). Звернемось до положень вітчизняного законодавства, що стосуються даного питання. Так, у ст. 154¹ КПК України в редакції Закону України N 1276-VI від 16 квітня 2009 року дане питання вирішується таким чином: а) нажалі, до цього часу з дозволу прокурора, який давав санкцію на арешт; б) після надходження справи до суду – судом. Не вносить конкретики до окресленого питання і вищезазначена Постанова. Змінюючи запобіжний захід на заставу, судом лише повинні бути наведені аргументи на користь того, що остання, незважаючи на характер і тяжкість злочину та особу підсудного, буде в даному випадку достатнім стримуючим фактором.

Певні труднощі викликає процедура встановлення розміру застави, який залежить від тяжкості вчиненого злочину. Перш за все, це пов'язано з тим, що ч. 2. ст. 154¹ КПК України на відміну від ст. 12 КК України (Класифікація злочинів) передбачає дещо інший розподіл злочинів: а) тяжкі, або особливо тяжкі; б) інші тяжкі, або особливо тяжкі. Визначаючи розмір застави слід мати на увазі, що розмір цивільного позову про відшкодування моральної шкоди, матеріальних вимог потерпілого, не пов'язаних із вчиненням щодо нього злочином, судових витрат тощо на розмір застави не повинен впливати. Разом з тим, розмір застави не повинен бути надмірно великим для даного підозрюваного, обвинуваченого, підсудного. Він повинен бути достатнім, щоб забезпечити належну процесуальну поведінку цієї особи та стримати її від порушення взятих на себе зобов'язань.

На завершення слід зазначити, що процесуальний порядок обрання запобіжного заходу у вигляді застави, як і інститут запобіжних заходів в цілому, потребують подальшого теоретичного дослідження та удосконалення. Ця робота є лише одним з кроків у напрямку дослідження окресленого питання і визначає подальші напрямки з удосконалення процедури застосування запобіжних заходів у кримінальному судочинстві.

МАТЮШКОВА Тетяна Петрівна

Доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС, кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ НА ЗАМОВЛЕННЯ

При розслідуванні вбивств, вчинених на замовлення, виникає необ-

хідність ідентифікувати особу, яка стала жертвою чи виконавцем злочину. З цієї метою слідчі пред'являють для впізнання труп, живих осіб та предмети. Вказані слідчі дії проводяться на початковому етапі розслідування зазначених видів злочинів за процесуальними правилами, визначеними ст. 174-176 КПК України. Водночас, вони мають і певні тактичні та психологічні особливості, обумовлені особливостями розслідування конкретних замовлених вбивств.

Пред'явлення для впізнання трупу по справах про замовлені вбивства є невідкладною слідчою дією, яка проводиться з метою ідентифікації особи вбитого. Труп пред'являється для впізнання родичу, члену родини чи іншій близькій потерпілому особі.

Особливості підготовки, проведення й фіксації пред'явлення трупу для впізнання полягають у наступному:

1. При огляді місця події слід сфотографувати (за правилами упізнавальної зйомки) та дактилоскопіювати труп, ретельно описати у відповідному протоколі його ознаки, одяг та супутні речі;

2. Слідчому слід попередньо допитати в якості свідка чи потерпілого особу, яка буде впізнавати труп, докладно зафіксувавши у протоколі допиту ознаки зовнішності потерпілого, у тому числі, особливі прикмети (їх наявність, характер, розмір, колір, розташування тощо), а також ознаки можливих супутніх речей, предметів та одягу, яка була на потерпілому в останній день, коли його бачили живим. Також у протоколі зазначається про можливість допитаної особи упізнати потерпілого чи його речі за з'ясованими ознаками;

3. За наявності суттєвих змін зовнішнього вигляду трупа, викликаних смертю чи обставинами злочину, слідчому доцільно до пред'явлення трупа для впізнання запросити судово-медичного експерта для туалету чи реставрації голови трупу, а також експерта-криміналіста для проведення повторного післяреставраційного фотографування трупа за правилами сигналітичної (упізнавальної) зйомки;

4. Для участі у впізнанні трупа запросити понятих та спеціалістів (судово-медичного експерта, експерта-криміналіста);

5. Труп пред'являється для впізнання у одиничній кількості із забезпеченням можливості упізнаючій особі спочатку оглянути обличчя, а за необхідності (з метою виявлення особливих прикмет: родинок, шрамів, татуювань тощо) – все тіло потерпілого. При чому слідчому слід запропонувати особі, яка впізнає, назвати особливі прикмети, сховані під одягом або в складках тіла, із вказівкою їхнього місцезнаходження та описом, і лише потім їх безпосередньо перевірити;

6. Труп пред'являється для впізнання близьким потерпілому особам (у тому числі, його родичами або членами родини). Упізнання трупа зазначеними особами завжди пов'язане з подоланням певної психологічної напруги навіть у тих випадках, коли вид трупа близький до прижиттєвого. У зв'язку з чим слідчому доцільно забезпечити можливість невідкладного надання медичної чи(і) психологічної допомоги особам,

яким труп пред'являється для впізнання.

7. Питання про пред'явлення трупа в одязі або без нього слід вирішувати з урахуванням конкретної ситуації. У випадку пред'явлення трупу без одягу – одягу слід пред'явити для впізнання окремо у рамках цієї ж слідчої дії. Окремо також пред'являються для впізнання предмети, виявлені в одязі загиблого. Зазначені одяга і речі повинні бути задалегідь оглянуті слідчим із складанням відповідного протоколу;

8. Усі дії, виконані при пред'явленні трупу для впізнання, фіксуються у відповідному протоколі, який підписується усіма учасниками. При використанні засобів фото- чи відеозапису до протоколу додаються, відповідно, фототаблиця із носієм (плівкою або диском) чи відеокасета, про перегляд якої складається окремий протокол. При чому вказані плівка, диск чи касета повинні бути запаковані за правилами пакування речових доказів.

Частина 5 ст. 174 КПК України передбачає можливість при необхідності проводити впізнання по фотознімках. При розслідуванні вбивств, вчинених на замовлення, з метою процесуального закріплення причетності до вбивства підозрюваного-виконавця, який дає правдиві свідчення, йому можуть бути пред'явлені для впізнання фотознімки потерпілого (вбитого) з метою ідентифікації людини, на вбивство якої він отримав замовлення.

При розслідуванні вбивств на замовлення може бути також проведення пред'явлення для впізнання живої особи, як правило, підозрюваного (обвинуваченого). Це відбувається після встановлення особи та затримання підозрюваного в ситуації, коли слідство має зафіксовані показання свідків-очевидців, які бачили злочинця в момент підготовки, вчинення чи приховування вбивства, запам'ятали ознаки його зовнішності та впевнені у своїй можливості впізнати. Для гарантування безпеки зазначених свідків впізнання може проводитися поза візуальним спостереженням, відповідно до ч. 4 ст. 174 КПК України та п. «б» ст. 15 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». У практичній діяльності пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням впізнаваного проводиться як окремий захід забезпечення безпеки після прийняття органом дізнання чи досудового слідства рішення відповідно до ст. 52³ КПК України про обмеження відомостей про особу, взяту під захист.

У зв'язку з тим, що певна частина замовлених вбивств вчинюється у складі злочинної групи в деяких ситуаціях суб'єктом даного виду впізнання може виступити і підозрюваний. Зокрема, виконавець, який дає правдиві показання та сприяє розслідуванню шляхом виявлення інших членів злочинної групи (співвиконавця, посередника, замовника тощо).

Тактично грамотне проведення пред'явлення для впізнання при розслідуванні вбивств, вчинених на замовлення, значною мірою обумовлюють успішність їх розкриття та розслідування.

ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ЗА НЕДОВЕДЕНІСТЮ УЧАСТІ ОБВИНУВАЧЕНОГО У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ: ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Однією з підстав для закриття кримінальної справи на досудовому слідстві, згідно з пунктом 2 статті 213 КПК України, є недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину.

Закриття справи за цією підставою можливе тільки щодо обвинуваченого. У зв'язку з цим, виникає питання: як бути з іншим суб'єктом кримінального процесу – підозрюваним. Адже відносно таких осіб у справі були докази причетності їх до злочину, до них могли застосовуватися примусові заходи, але обвинувачення їм не пред'являлося. Тому деякі автори вважають, що закриття кримінальної справи за недоведеністю участі у вчиненні злочину можливе й щодо підозрюваних. Але така точка зору, на наш погляд, не ґрунтується на законі. Буквальне ж тлумачення розглянутої норми призводить до штучного, а, отже, необґрунтованого та незаконного пред'явлення обвинувачення особі, участь якої у вчиненні злочину не доведено й з якої необхідно зняти підозру і тим самим реабілітувати.

Чинним КПК не передбачено порядок закінчення розслідування та зняття підозри з особи, поставленої у становище підозрюваного, якщо їй не було пред'явлене обвинувачення. Ця ситуація має бути виправлена. Тож у КПК слід передбачити необхідність винесення постанови про закриття провадження в кримінальній справі (припинення кримінального переслідування) щодо підозрюваного, якщо його причетність до злочину не підтвердилася. До речі, проект КПК № 1233 передбачає можливість закриття провадження в справі за наявності недоведеності участі особи у вчиненні злочину не лише щодо обвинуваченого, але й щодо підозрюваного.

Також зазначимо, що закриття справи з цієї підстави щодо обвинуваченого фактично дає слідчому право практично будь-яку людину притягнути як обвинуваченого, а потім, у разі недостатності доказів, закрити щодо неї кримінальну справу.

До того ж, в ході розслідування можуть мати місце незаконні дії органа дізнання, слідчого, прокурора (необґрунтоване затримання, обрання запобіжного заходу й, зокрема, взяття під варту, накладення арешту на майно, кореспонденцію тощо), внаслідок чого порушуються конституційні права людини – право на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла, таємницю листування, телефонних

розмов, телеграфної та іншої кореспонденції й інші, і особа, чії права були порушені, можливо буде вимагати відшкодування матеріальної та (або) моральної шкоди.

У зв'язку з цим можливі наступні ситуації:

По-перше, коли є добровільна згода особи на закриття кримінальної справи з цієї підстави і особа не порушує питання про відшкодування їй матеріальної або моральної шкоди, заподіяної незаконними діями органа дізнання, слідчого, прокурора.

По-друге, коли є добровільна згода особи на закриття кримінальної справи з цієї підстави, однак особа висуває вимоги про відшкодування шкоди.

По-третє, коли особа заперечує проти закриття кримінальної справи щодо неї з цієї підстави та вимагає розгляду цього питання в суді, де також буде вирішено питання про відшкодування матеріальної та (або) моральної шкоди.

Та, якщо в першому та другому випадку можливо було б надати слідчому і прокуророві право закриття кримінальної справи щодо обвинуваченого за недоведеністю його участі у вчиненні злочину, то при цьому, у другому випадку варто було б передбачити процедуру відшкодування шкоди в порядку цивільного судочинства, то в третьому випадку це виключено, внаслідок позиції, обраної особою, яка притягалася як обвинувачений.

При цьому надання права закриття провадження в справі з цієї підстави органам досудового слідства, а, отже, покладання на одну й ту ж особу несумісних з точки зору принципу змагальності функцій обвинувачення та вирішення справи, виключає змагальні засади провадження, породжує різного роду зловживання з боку посадових осіб, порушення ними конституційних прав та інтересів громадян.

Тому вважаємо більш доцільним об'єднати всі три випадки єдиною процедурою закриття провадження в кримінальній справі у суді та передбачити процедуру звернення слідчого, прокурора до суду з постановою про закриття провадження в кримінальній справі з цієї підстави.

У зв'язку з цим слід ввести до КПК статтю 213¹, яку викласти в такій редакції:

«Закриття провадження в кримінальній справі у зв'язку з недоведеністю участі особи у вчиненні злочину.

При закритті провадження в кримінальній справі у зв'язку з недоведеністю участі обвинуваченого (підозрюваного) у вчиненні злочину, прокурор або слідчий за згодою прокурора виносить мотивовану постанову про направлення кримінальної справи до суду для вирішення питання про закриття провадження в кримінальній справі у зв'язку з відсутністю в діянні особи складу злочину.

Суд у судовому засіданні в кримінальній справі за недоведеністю участі особи у вчиненні злочину, якщо вичерпані всі можливості доказування, виносить постанову про закриття провадження в справі на

підставі пункту 1 статті 213 цього Кодексу».

Запропонована стаття узгоджується й зі сформованою практикою закриття кримінальних справ за цією підставою. Оскільки правозастосовувач у разі недоведеності участі особи у вчиненні злочину посилається саме на пункт 2 частини першої статті 6 КПК.

ЮРТАЄВА Ксенія Володимирівна

Викладач кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС, кандидат юридичних наук

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ З ВИКОРИСТАННЯМ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Використання сучасних комп'ютерних технологій та передових засобів комунікацій назавжди змінили світ. Однак разом з численними перевагами, вони також створили широкі можливості порушення правопорядку окремих країн з території інших держав та територій спільного користування. Такі випадки часто ставлять у безвихідь правоохоронні органи, що свідчить про необхідність вироблення нових підходів до боротьби зі злочинами, що вчиняються з використанням комп'ютерних технологій, та визначення місця їх вчинення.

Злочини з використанням комп'ютерних технологій (кіберзлочини) мають низку особливостей, завдяки яким вони посягають на міжнародний обмін інформацією та які значно підвищують їх суспільну небезпечність. Кіберзлочини не вимагають фізичної зближеності між потерпілим та суб'єктом злочину в момент їх вчинення; вчиняються моментально і можуть бути легко «автоматизовані», тобто суб'єкт злочину за допомогою комп'ютерних технологій протягом короткого періоду часу може збільшити кількість злочинів, що вчиняються, до декількох тисяч; практично відсутні наукові моделі розповсюдження різних видів кіберзлочинів географічно та демографічно.

Інша проблема визначення місця вчинення кіберзлочинів, пов'язана з характеристикою самих комп'ютерних мереж, які використовують злочинці для їх скоєння. Інтернет як глобальна інформаційна комп'ютерна мережа сформувалася як позатериторіальний засіб комунікації, що фактично стирає межу між внутрішньодержавною і міжнародною передачею інформації. Тому визначення місця вчинення злочинів, вчинених з використанням комп'ютерних мереж, і в першу чергу мережі Інтернет, є фактично неможливим із застосуванням традиційних територіальних підходів.

Аналіз сучасної правозастосовної практики дозволяє поділити кіберзлочини на два види за колом об'єктів, на які вони посягають: а) кіберзлочини, які націлені та спричиняють шкоду конкретним

об'єктам; б) кіберзлочини, які націлені та посягають на невизначне коло об'єктів. Відповідно до цього поділу відрізняється й застосування країнами своєї кримінальної юрисдикції до злочинів з використанням комп'ютерних технологій, які вчиняються на території декількох держав.

Питання про застосування закону про кримінальну відповідальність певної держави до кіберзлочинів, які посягають на конкретні об'єкти, найчастіше вирішується за правилами об'єктивної територіальності. Правопорушник притягається до кримінальної відповідальності на території країни перебування або ж видається країні потерпілого за умови наявності відповідних міжнародних договорів та задоволення інших правових умов, що супроводжують процедуру екстрадиції. Однак процедура видачі злочинів є досить складною і є скоріше винятком, ніж правилом розв'язання подібних питань.

Дещо по іншому йде практика застосування кримінальної юрисдикції країни до кіберзлочинів, які посягають на невизначне коло об'єктів та відповідно можуть порушувати правопорядок у невизначеній кількості країн. У побідних випадках притягнення особи до кримінальної відповідальності у певній країні залежить від наявності в ній кримінальної заборони злочину з використанням комп'ютерних технологій, а також від правової практики правоохоронних та судових органів країни щодо застосовування кримінальної юрисдикції екстериторіально або визнання, що кіберзлочин був вчинений на її території. Такий підхід здебільшого стосується злочинів, пов'язаних з розповсюдженням забороненої інформації або послуг через Інтернет чи надання до них доступу або з розповсюдженням шкідливих комп'ютерних програм (вірусів).

Таким чином, на теперішній час країни застосовують до злочинів з використанням комп'ютерних технологій традиційні принципи кримінальної юрисдикції, які часто виявляються неефективними та породжують низку юридичних колізій. Виходом з цієї ситуації може стати переосмислення поняття місця вчинення злочину з використанням комп'ютерних технологій та визначення нових підходів до застосування закону про кримінальну відповідальність щодо них. Оскільки не існує локального кіберзлочину, який би можна було локалізувати на певній географічній території, необхідно спиратися на інші критерії у застосуванні до них законів про кримінальну відповідальність.

На сьогодні критичним є прийняття всесвітньої конвенції про боротьбу з кіберзлочинами, що має містити ефективний механізм застосування кримінальної юрисдикції країн щодо цих діянь та врегулювання їх співробітництва у боротьбі з цими злочинами. До прийняття зазначених міжнародно-правових норм у боротьбі з кіберзлочинами правоохоронним органам та судам України слід враховувати наступні фактори доцільності застосування кримінальної юрисдикції щодо злочинів з використанням комп'ютерних технологій: 1) настання або можливість

настання тяжких суспільно небезпечних наслідків для інтересів держави або громадян України; 2) зв'язок з суб'єктом злочину (національність, місце постійного проживання); 3) зв'язок з територією країни (перебування особи, що вчинила кіберзлочин, на території України під час вчинення суспільно-небезпечного діяння, настання або можливість настання суспільно небезпечного наслідку на території України); 4) відповідність сучасним міжнародним правилам здійснення кримінальної юрисдикції та міжнародним зобов'язанням України; 5) правові підстави застосування кримінальної юрисдикції іншою державою та вірогідність колізії кримінальних юрисдикцій.

ПІЙ Тимофій Олександрович

Старший викладач кафедри кримінального процесу Запорізький юридичний інститут Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОГО У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ

Однією з найбільш актуальних проблем процесуального забезпечення діяльності ОВС щодо розкриття злочинів є реалізація на практиці норм кримінально-процесуального права, що регламентують затримання підозрюваного у вчиненні злочину. Аналіз вказаних норм, а також практики їх застосування в діяльності ОВС, дає підстави стверджувати, що у чинному КПК України закладені суттєві протиріччя, які, з одного боку, надзвичайно ускладнюють правозастосовну діяльність органів дізнання та досудового слідства, а з іншого – створюють передумови для порушень прав та законних інтересів затриманих.

Якщо виходити виключно з вимог чинного кримінально-процесуального законодавства, то затримання – це тимчасовий запобіжний захід, який полягає у ізоляції підозрюваного та поміщення його до спеціального місця тримання. Застосування затримання можливе лише за наявності однієї з підстав, передбачених ч. 1 та 2 ст. 106 КПК України. Факт затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, фіксується у процесуальному акті – протоколі затримання, який складає слідчий або працівник органу дізнання. Звідси слідує, що складання вказаного протоколу і визначає процесуальний момент затримання. Відтак, в практичній діяльності за загальноновизнаним правилом затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, пов'язується із складанням протоколу затримання, що допускається тільки після порушення кримінальної справи та проведення комплексу процесуальних дій для отримання доказової інформації, яка буде давати підстави для затримання. З одного боку, таких підхід формально повністю відповідає чинному кримінально-процесуальному законодавству України. З

іншого боку, саме така усталена процедура затримання, яка впливає із буквального тлумачення норм КПК України, породжує небезпеку суттєвих обмежень прав та законних інтересів учасників кримінального судочинства.

З точки зору практичної діяльності щодо розкриття злочину, затриманню (в процесуальному значенні цього терміну) практично завжди передують діяльність ОВС щодо переслідування, фізичного захоплення особи, подолання її протидії з можливим застосуванням заходів фізичного примусу, спеціальних засобів або навіть вогнепальної зброї, доставляння затриманого до приміщення відповідного підрозділу органу дізнання або досудового слідства. Така ситуація дала підстави розглядати поряд з процесуальним так зване фактичне або фізичне затримання (захоплення). В літературі вказується на те, що фізичне захоплення особи за підозрою в скоєні злочину, її доставка до відповідного органу є складовою частиною кримінально-процесуального затримання. Не піддаючи сумніву правильності такого підходу, зазначимо, що чинне кримінально-процесуальне законодавство не містить чітко сформульованих норм, які б давали підстави включати вказану діяльність в структуру кримінально-процесуального затримання.

Окремі автори розглядають фізичне захоплення та доставляння особи за підозрою у вчиненні злочину у якості структурного елементу адміністративної діяльності правоохоронних органів, в першу чергу міліції. Однак, така позиція не може бути підтримана з наступних міркувань. Дійсно, реалізуючи адміністративну функцію, працівники міліції стикаються із протиправними проявами, що вимагає від них відповідного реагування в межах чинного законодавства. При цьому підстави та порядок дій працівників міліції на пряму будуть залежати від характеру протиправних дій, з якими вони стикнулися. Якщо мова йде про злочин, то затримання підозрюваного необхідно здійснювати на підставах і в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством, якщо виявлено адміністративне правопорушення – то здійснювати адміністративне затримання з підстав і порядку, визначеному Кодексом України про адміністративні правопорушення. Аналіз правових актів, які утворюють нормативну базу адміністративної діяльності ОВС, підтверджує такі висновки. Закон України “Про міліцію” (п.5 ч.1), Статут патрульно-постової служби міліції України (Розділ 6 п.п. 231-238) чітко розмежовують діяльність працівників ОВС щодо затримання за підозрою у вчиненні злочину або адміністративного правопорушення. А тому не може бути якогось третього, “фізичного захоплення”, яке, в залежності від правової оцінки діянь правопорушника, трансформується у кримінально-процесуальне або адміністративне затримання.

Важливим та надзвичайно актуальним питанням, яке щоразу постає під час затримання працівниками ОВС особи на місці злочину або з поличним, є питання про правовий статус затриманого. Особа набуває процесуального статусу підозрюваного тільки після процедури проце-

суального затримання, тобто складання протоколу затримання підозрюваного і саме з цього моменту підозрюваному роз'яснюються його права. З позицій ст. 43-1 КПК України такий підхід видається вірним. Однак, для процесуального затримання необхідно встановити достатні дані, які вказуватимуть на ознаки злочину, прийняти рішення про порушення такої справи, склавши відповідну постанову, зібрати та процесуально закріпити фактичні дані, які будуть давати підстави, передбачені ч.ч. 1, 2 ст. 106 КПК України, лише після чого скласти протокол затримання. Для реалізації вказаних дій та рішень потрібний час і, як показує практика, такий час може обчислюється годинами або навіть днями. Однак, тоді постає питання про те, який процесуальний статус буде у особи з моменту її "фізичного захоплення" і до моменту складання слідчим або працівником органу дізнання протоколу затримання? Весь цей час затриманий знаходиться в приміщенні органу дізнання або досудового слідства, фактично обмежений у своєму конституційному праві на свободу та особисту недоторканність і при цьому перебуває у невизначеному процесуальному статусі, а іншими словами є безправним, оскільки підозрюваним в кримінально-процесуальному значенні він стане тільки після складанням слідчим протоколу затримання.

Звідси випливає і питання про правомірність перебування затриманого в приміщенні органу дізнання або досудового слідства у зазначений період до того, як протокол затримання буде складено. Відповідно до Інструкції з організації діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, затвердженої Наказом МВС України № 181 від 28.04.2009 року реєстрація затриманих за підозрою у вчиненні злочину у Книзі обліку осіб, які доставлені до чергової частини, поміщення та утримання таких осіб в КЗД та ІТТ допускається лише на підставі протоколу затримання. Таким чином, до моменту складання такого протоколу перебування особи в приміщенні ОВС знаходиться за межами не тільки кримінально-процесуального, але й будь-якого іншого законодавства України.

Отже, діяльність органу дізнання щодо фізичного захоплення та доставляння особи за підозрою у вчиненні злочину повинна здійснюватись у сфері кримінального судочинства. Однак, на сьогоднішній день, в цій сфері між словами "повинна" і "здійснюється" утворилася прірва, подолати яку можливо лише після ґрунтовної та системної реформи інституту кримінально-процесуального затримання. Детальної кримінально-процесуальної регламентації потребують питання, що виникають під час затримання особи на місці злочину або з поличним, визначення правового статусу затриманого, процесуального закріплення дій правоохоронців щодо безпосереднього затримання а також фіксації доказової інформації, яка може слугувати підставою для затримання або може бути отримана під час самого затримання.

О НЕКОТОРЫХ ВОЗМОЖНОСТЯХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СЕТИ «ИНТЕРНЕТ» ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Сегодня сеть «Интернет» прочно вошло во все сферы жизни общества, за исключением, пожалуй, правоохранительных органов, которые настороженно пока относятся к использованию новых возможностей при расследовании преступлений. Однако перспективы развития телекоммуникационных технологий не оставляют альтернативы в использовании сетей «Интернет» для следственных подразделений и надо только научиться умело обращаться с этим мощным хранилищем ценной, но часто достаточно неупорядоченной информации. В специальной литературе эти вопросы освещены недостаточно, но разработка темы уже началась. Попытаемся обозначить некоторые направления, реализация которых может не только повысить уровень информационного обеспечения расследования дел, но и определить общую методологию внедрения современных технических средств в практику правоохранительных органов. Вопрос удобно рассматривать по видам следственных действий.

При осмотре места происшествия, используя технические средства мобильного Интернета можно в полевых условиях получить доступ к базам данных, позволяющих повысить эффективность раскрытия преступления по горячим следам. При обнаружении на месте происшествия следов транспортных средств выход на сайты содержащие данные по моделям автомобилей может позволить определить марку, модель транспортного средства. Подключение к каталогам вооружения может помочь установить вид примененного преступниками огнестрельного оружия. Аналогично могут использоваться сайты посвященные инструментам, используемым для взлома, образцам холодного оружия и др. В сети Интернет имеются сайты посвященные способам взлома запоров, дверей, замков, изучение которых может помочь выдвинуть версии о способе проникновения в помещение.

При проведении допроса целесообразно следовательно работать с компьютером, подключенным к сети Интернет. Это позволит подготовиться к допросу по тем специальным знаниям, которые необходимы для расследования преступлений в самых разнообразных отраслях знаний. При установлении психологического контакта с допрашиваемым может потребоваться информация в различных сферах, являющихся предметом особого интереса допрашиваемого лица. Если в ходе допроса потребуется выяснить данные о внешнем виде предметов преступного посягательства, на которые отсутствуют документы, выход на соо-

ответствующие сайты позволит выбрать необходимые фотоснимки, например, ювелирных изделий, мобильных телефонов, бытовой аппаратуры и др. Если свидетель, потерпевший описывают вид используемого преступниками оружия, уточнить их вид позволит обращение к соответствующим базам данных. Свидетелям по делам о ДТП демонстрируются электронные каталоги автомобилей, если они затрудняются назвать точную модель транспортного средства. При допросе потерпевших и свидетелей - очевидцев преступления для описания внешности преступника могут использоваться электронные каталоги Интернет для описания различных объектов, которые находились на преступнике: очки, сумки, зонтики, одежда и т.д.

Представляется, что в силу сложившихся обстоятельств, связанных с выездом в отдаленные регионы лиц подлежащих допросу, возможно проведение дистанционного допроса с использованием соответствующих программ сети Интернета, например, Skype. Протокол допроса может быть направлен по электронной почте для прочтения и затем возвращен с подписью через факсимильную связь или другими каналами почтовой связи.

При подготовке к обыску большое значение имеет сбор информации об объекте поиска. В этом случае также полезно обращаться к различным электронным каталогам для получения данных о внешнем виде похищенных предметов, о следообразующих объектах, орудиях преступления и др. В сети Интернет имеются также сайты, посвященные оборудованию тайников, местам сокрытия ценностей, способам их обнаружения. Изучение этой информации может облегчить поисковую работу и быстрее достичь целей обыска.

Проведение некоторых видов предъявления для опознания предполагает подготовку проверяемых объектов схожих с опознаваемым предметом. Если таковые не могут быть подобраны в натуральном виде опознание может быть проведено по копиям с использованием фотоснимков, полученных с сайтов глобальной компьютерной сети. Особенно это необходимо при опознании редких произведений искусства, ювелирных изделий и др.

Кроме использования возможностей сети Интернет при подготовке и проведении следственных действий следователь может обращаться к различным веб-страницам для получения самой разнообразной, в том числе справочной информации. Например, можно узнать адрес, телефоны и другие сведения, как фирме, так и о руководителях и сотрудниках, информацию о характере деятельности предприятия, его партнерах и выпускаемой продукции. Размещается также личная информация (биографии, визитные карточки, фотоснимки), электронные копии газет и журналов, могут содержать информацию об интересующем следователя лице, предприятии или учреждении. Следователь нередко нуждается в информации о географическом положении того или иного места, расписании движения транспорта, почтовой индекса-

ции, телефонах и адресах. С помощью электронных карт можно получить фотоснимок со спутника интересующего участка местности с большой степенью детализации, получить данные из архива погоды и другое. Перечень возможностей сети для расследования преступлений постоянно расширяется, но даже использование рассмотренных направлений позволяют повысить эффективность работы следственных подразделений.

СТЕЦЕНКО Андрій Юрійович

Старший викладач кафедри кримінального процесу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

ДАНИМ ДОСУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ НАДІЙНИЙ ЗАХИСТ ВІД РОЗГОЛОШЕННЯ

Гласність, як одна із провідних засад вітчизняного кримінального судочинства наголошена Конституцією України і врегульована положеннями ст. 20 Кримінально-процесуального кодексу України. Згідно з ними розгляд справ у всіх судах є відкритим, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної або іншої захищеної законом таємниці. Закритий судовий розгляд можливий за мотивованою ухвалою суду у справах про злочини осіб, що не досягли шістнадцятилітнього віку, у справах про статеві злочини, а також у інших справах з метою нерозголошення відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть у них участь і у разі, якщо цього вимагають інтереси захисту осіб, стосовно яких здійснюються заходи безпеки. Власне процесуальний порядок нерозголошення даних про особу, стосовно якої здійснюються заходи безпеки шляхом обмеження таких відомостей у будь-якій стадії кримінального процесу, міститься у ст.ст.52-3 і ч.3 ст.97 КПК України і є достатньо ефективно чинним в практичній діяльності вже понад десять років.

Недопустимість розголошення даних досудового слідства врегульована ст.121 КПК України. Відповідно її першої частини вони підлягають розголошенню тільки з дозволу слідчого або прокурора і у такому обсягу, який вони визнають можливим. Частина друга цієї норми процесуального закону уповноважує слідчого на зобов'язання учасників досудового слідства не розголошувати даних досудового слідства, що стали їм відомі, з попередженням про кримінальну відповідальність згідно ст.387 Кримінального кодексу України.

Наведені норми закону в цілому придатні для забезпечення практичних потреб судочинства, але слід зауважити, що і вони не позбавлені певних вад, наявність яких загалом негативно впливає на забезпечення не декларативної, а реальної «таємниці розслідування», а також на безпосередньо пов'язану з нею ефективність розкриття і розслідування

злочину.

Одна з таких суттєвих, на нашу думку, вад полягає у нормативній неузгодженості змісту статей КК України і КПК України, якими передбачені кримінальна відповідальність за розголошення даних досудового слідства або дізнання і процедура попередження учасників досудового слідства про обов'язок нерозголошення його даних без дозволу слідчого. Так, у частині першій ст.387 Кримінального кодексу «Розголошення даних досудового слідства або дізнання» йдеться про діяння, що полягає у розголошенні даних отриманих протягом як дізнання, так і досудового слідства. Статтею 121 Кримінально-процесуального кодексу «Недопустимість розголошення даних досудового слідства» передбачений порядок унеможливлення розголошення даних виключно досудового слідства, зрозуміло, здійснюваного слідчим, або ж начальником слідчого відділу чи прокурором у межах наданих законом повноважень. Що ж до забезпечення нерозголошення даних отриманих протягом саме дізнання, то чинний КПК України взагалі не містить в собі спеціальної норми, що надавала б відповідні повноваження органу дізнання або особі, яка провадить дізнання. За браком такого нормативного припису, при виникненні нагальної потреби унеможливити розголошення даних, отриманих протягом дізнання тим чи іншим учасником слідчих дій, шляхом попередження останнього про кримінальну відповідальність, передбачену ст.387 КК України, особа, яка провадить дізнання або начальник органу дізнання змушені це зробити лише за аналогією із слідчою процедурою, передбаченою ст.121 КПК України.

Наступний, не менш значущий недолік безпосередньо пов'язаний із проблемою забезпечення «таємниці розслідування», властивий чинному кримінально-процесуальному закону, на нашу думку, без перебільшення можна порівняти із «білою плямою» у останньому. Дізнанню чи досудовому слідству передуює дослідча перевірка заяв, повідомлень чи іншої інформації про злочин вчинений або той, що готується, порядок і строки, якої визначені ст.97 КПК України. Згідно з її положеннями зміст письмової або усної інформації про суспільно-небезпечне діяння підтверджується або спростовується поясненнями отриманими від окремих громадян або посадових осіб, чи витребуваними документами. Протягом неї, тобто до порушення кримінальної справи можливе і провадження невідкладних слідчих дій: огляду місця події, а також накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку. Одночасно з цією процесуальною діяльністю, спрямованою на отримання первинної інформації, яка невдовзі у порушеній кримінальній справі набуває значення доказів, органом дізнання, вповноваженим на оперативно-розшукову діяльність, остання здійснюється з суворим дотриманням вимог режиму таємності, завдяки чому унеможлиплюється небажане розголошення отриманих нею відомостей. Фактичні ж дані, отримані шляхом зазначених процесуальних (перевірочних і невідкладних слідчих) дій, що згодом у кримінальній

справі набудуть сили доказів та, на яких, у сукупності з іншими доказами, отриманими власне досудовим розслідуванням, базуватиметься обвинувачення особи у вчиненні злочину, будь-яким чином не захищені від розголошення. Тому що дослідча перевірка, хоч і здійснювана органом дізнання або слідчим чи прокурором за правилами, зазначеними у кримінально-процесуальному кодексі, все ж не є досудовим розслідуванням, на відміну від дізнання або досудового слідства. Негативним наслідком зазначеної неврегульованості і процедурних питань, і питань юридичної відповідальності, є те, що протягом саме дослідчої перевірки, на відміну від подальшого досудового розслідування (дізнання і досудового слідства), перекручується з точністю до навпаки або ж взагалі зникає важлива інформація, що призводить до втрати доказів і не вирішення завдань кримінального судочинства щодо захисту прав і законних інтересів особи, розкриття злочину і викриття винного у його скоєнні.

Вважаючи такий стан нормативного забезпечення діяльності, в першу чергу, органів дізнання, на долю саме яких дістається переважна більшість перевірок первинної інформації про злочини а також досудове протокольне провадження, невідповідним вимогам сьогодення і, опікуючись необхідністю його термінового виправлення, пропонуємо наступне:

- зміст ст.387 КК України доповнити положеннями про кримінальну відповідальність за розголошення даних перевірки заяв, повідомлень, іншої інформації про злочин, а також протокольної форми досудової підготовки матеріалів;

- глави 8, 10 і 35 чинного КПК України доповнити відповідними нормами про недопустимість розголошення даних отриманих перевіркою заяв, повідомлень, іншої інформації про злочин, дізнанням та протокольною формою досудової підготовки матеріалів;

- зазначені доповнення до чинного КПК України викласти у такій редакції, яка б передбачала можливість оголошення даних перевірки заяв, повідомлень, іншої інформації про злочин, дізнання та протокольної форми досудової підготовки матеріалів лише з дозволу начальника органу дізнання або прокурора і у тому обсягу, в якому вони визнають можливим;

- цими ж доповненнями передбачити, що у необхідних випадках особа, яка провадить дізнання, при здійсненні нею дослідчої перевірки інформації про злочин, дізнання або протокольної форми досудової підготовки матеріалів, зобов'язує заявника, очевидців злочину, правопорушника, потерпілого, свідка, цивільного позивача, цивільного відповідача, підозрюваного, його захисника, перекладача, спеціаліста, експерта, понятих, а також інших осіб, які присутні при провадженні перевірок і слідчих дій або є учасниками досудового протокольного провадження не розголошувати даних відповідної досудової процедури з письмовим попередженням про кримінальну відповідальність згідно із ст. 387 КК України.

ОРГАНІЗАЦІЯ І ПЛАНУВАННЯ РОБОТИ СЛІДЧОГО ПО ВИВЧЕННЮ ОСОБИСТОСТІ ОБВИНУВАЧЕНОГО

Як відомо, основна мета розслідування і розгляду кримінальної справи полягає у встановленні істини. Однією з умов забезпечення вказаних вимог закону є ретельне вивчення особи обвинуваченого. Тому, визнаючи вид і міру покарання щодо обвинуваченого у вчиненні злочину суд повинен враховувати не тільки характер і ступінь суспільної небезпеки злочину, але і його особу.

Разом з тим, окремі питання проблеми криміналістичного дослідження злочинця привертали увагу вчених-криміналістів В.П. Бахіна, Т.В. Варфоломєєвої, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченка, В.Г. Лукашевича, В.П. Лисицина, М.В. Салтєвського, В.К. Стринжи, М.О. Сенчика, інших .

Однак, вони розглядалися при дослідженні більш глобальних питань, і не в такому обсязі. У числі проблем удосконалення діяльності органів розслідування заслуговує на увагу вивчення особи правопорушника, зокрема, наукова розробка питань криміналістичного дослідження злочинця, техніки, тактики і методики вилучення і використання інформації про його особу.

Збір відомостей, що характеризують особистість обвинувачуваного, істотна і об'ємна частина всього розслідування в цілому. Доброякісно виконати цю роботу слідчий може лише в тому випадку, якщо належним чином її організує.

Складання плану для вивчення особистості обвинувачуваного забезпечує повноту, об'єктивність вивчення, найбільш короткі і правильні шляхи для досягнення поставленої мети, одержання повної характеристики про його особу. Робота із планування вивчення особистості обвинувачуваного ґрунтується на загальних принципах планування, починається з моменту порушення кримінальної справи і триває до закінчення всього розслідування.

Планування роботи слідчого по збиранню відомостей характеризуючих особистість обвинувачуваного, містить у собі:

- визначення відомостей, що характеризують особистість обвинувачуваного, які необхідно збирати (конкретизація завдань);
- вибір способів і джерел збирання зазначених доказів;
- проведення конкретних слідчих дій і інших заходів (дача доручень органам дізнання, напрямок запитів з метою одержання окремих документів і т.д.);

- планування тактики проведення окремих слідчих дій;
- встановлення строків і визначення послідовності слідчих дій і інших заходів, проведення їх з метою збирання доказів, що характеризують особистість обвинувачуваного.

Важливо підкреслити, що планування роботи слідчого по збиранню відомостей, що характеризують особистість обвинувачуваного, забезпечує органічну єдність розслідування злочинів в цілому. Така єдність пропонує наступне. По-перше, одержання відомостей, що характеризують особистість обвинувачуваного, при проведенні якщо не всіх слідчих дій, то більшості їх. Якщо в ході проведення слідчої дії немає можливості одержати нові невідомі слідству дані, які характеризують особистість обвинувачуваного, але можна перевірити вже наявні, слідчий повинен скористатися цією можливістю. По-друге, при проведенні слідчих дій слідчий повинен користуватися всіма відомостями про обвинуваченого, якими він володіє на даний момент. Тільки в такому випадку можна розраховувати на правильне і ефективне використання зазначених даних для розробки тактики розслідування. Із зазначеною метою слідчий повинен час від часу аналізувати результати зібраних відомостей, що характеризують особистість обвинувачуваного.

Так, по об'ємним і складних справах у процесі розслідування йде постійне нагромадження інформації про особистість обвинувачуваного, а часто й про особистість багатьох обвинувачуваних. Ця інформація різна по змісту і джерелам. Одні відомості носять можливий, а інші достовірний характер, одні мають потребу в простій елементарній перевірці, інші вимагають для цього складної роботи (висування версій, проведення слідчих дій, а іноді і виконання цілого комплексу процесуальних і інших заходів).

На нашу думку необхідно класифікувати ряд прийомів, що допоможуть впорядкувати діяльність слідчого по збиранню, зберігання і класифікації одержуваних відомостей про особистість обвинувачуваного. Один з таких прийомів складається в заповненні спеціальних карток на кожного обвинувачуваного. У ці картки вносяться поряд із встановленими даними також і всілякі відомості, що відносяться до особистості обвинувачуваного і цікавлять слідство. У картках доцільно передбачити кілька розділів. Наприклад: а) встановлені відомості; б) відомості, які мають потребу в перевірці, у тому числі оперативними можливостями органів дізнання; в) особисті спостереження слідчого; г) перелік відомостей, які необхідно встановити. По груповим і багатоепізодним справам подібні картки допомагають слідчому, по-перше, визначити, які відомості вже встановлені, а які ще необхідно встановити у відношенні кожного обвинувачуваного; по-друге, використовувати всі відомі на даний момент відомості при розробці тактики розслідування і тактики проведення окремої слідчої дії; по-третє позбутися від складної і трудомісткої роботи по аналізу відомостей про особистість обвинувачуваного, які часом перебувають у різних матеріалах багатотомних справ.

Це істотно при складанні обвинувального висновку або постанови про закриття кримінальної справи. У ряді випадків ведення карток по обвинувачуваним рятує слідчого від потреби складання, планів по окремих епізодах.

Ведення карток ефективно при розслідуванні злочинів групою слідчих. При цьому немає необхідності постійно розповідати своєму колезі про нові відомості, отримані у результаті проведення тієї або іншої слідчої дії. Нові відомості про обвинувачуваного, заносяться в картку і, таким чином, стають надбанням всіх слідчих, що працюють у групі.

Треба зазначити, що при збиранні інформації про особу обвинувачуваного слідчий неминуче виходить за межі процесуальних рамок і тому пізнання хоча і відбувається з дотриманням принципу законності, але прийомами і засобами, які не завжди регламентовані законом.

Подібну думку висловили М.Г. Коршик та С.С. Степичев, які вважають, що вивчення особи обвинувачуваного в криміналістичному плані може виходити за процесуальні рамки як за обсягом відомостей, що збираються, так і за засобами, при допомозі яких вони встановлюються.

Таким чином, збирання інформації про особу обвинувачуваного повністю не вписується в процесуальну форму, хоча обов'язково погоджується із законом і не суперечить йому. Тому застосування деяких науково-технічних засобів і методів у розслідуванні часто викликає протилежні погляди вчених.

У першу чергу, це стосується проблеми безпосереднього одержання інформації від обвинувачуваного, наприклад, фіксація технічними засобами зовнішніх ознак, провадження вимірювань фізіологічних і психічних реакцій, емоційного стану, функціональної діяльності та, зрештою, отримання різноманітних зразків для порівняльного дослідження за новими методиками.

Правову проблему безпосереднього отримання інформації від обвинувачуваного треба розглядати комплексно, досліджуючи при цьому: а) процесуальні права органу розслідування; б) процесуальне становище обвинувачуваного; в) морально-етичні норми.

Так, основним тактичним мотивом діяльності слідчого мусить виступати прагнення поєднати суспільні інтереси з інтересами окремих осіб, при визначальному значенні перших. Реалізація цього мотиву потребує дотримання таких етичних критеріїв і принципів поведінки:

а) при виборі засобів слідчий повинен вживати всі залежні від нього заходи для того, щоб засоби приводили до досягнення цілей розслідування;

б) знати наперед і застосовувати всі необхідні заходи, щоб засоби, які він використовує, не приводили до побічних наслідків.

Отже, моральні вимоги, які регулюють діяльність слідчого під час розслідування, полегшують йому вибір оптимальної лінії поведінки, застерігають від помилок і неправильних дій.

Методи, засоби, технічні прийоми і рекомендації мають за мету за-

безпечити в ході розслідування отримання певної і вірогідної інформації про особу обвинувачуваного. Ціль використання засобів є одним з основних критеріїв їх допустимості, складовою частиною слідчої, експертної і судової діяльності і повинне бути виділене в самостійну галузь криміналістичної науки.

КОНДРАТОВ Дмитро Юрійович

Викладач кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ТАЄМНИЦЮ ЛИСТУВАННЯ, ТЕЛЕФОННИХ РОЗМОВ, ТЕЛЕГРАФНОЇ ЧИ ІНШОЇ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Конституційні норми визначають вичерпний перелік підстав для втручання в право на приватність і умови для такого втручання. Проте залишається багато невідповідностей галузевих норм права з вимогами Конституції України. Чинне законодавство України в значній мірі не відповідає міжнародним стандартам, є суперечливим та не відповідає поняттю «відповідно до закону» в розумінні практики Європейського суду з прав людини.

Стаття 31 Конституції України кожному гарантує право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Підстави і порядок здійснення таких виняткових заходів визначені зокрема Кримінально-процесуальним кодексом України (далі – КПК), Законами України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII «Про оперативно-розшукову діяльність» (далі – Закон про ОРД), від 20 грудня 1990 р. № 565-XII «Про міліцію», від 26 грудня 2002 р. № 374-IV «Про контррозвідувальну діяльність», від 30 червня 1993 р. № 3341-XII «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Окремо слід зазначити, що відповідно до ч. 3 ст. 113 Кримінально-виконавчого кодексу України «кореспонденція, яку одержують і надсилають засуджені до відбuvання покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки, підлягає перегляду».

Очевидно, що заходи, які згадуються у наведених Законах, порушують право на приватність, гарантоване зокрема статтею 31 Конституції України, і тому повинні застосовуватися як виняткові засоби у випадках, передбачених законом.

Далі зазначимо, що 26 вересня 2007 року Кабінет Міністрів ухвалив

постанову № 1169 «Про затвердження Порядку отримання дозволу суду на здійснення заходів, які тимчасово обмежують права людини, та використання добутої інформації». У цьому Порядку визначається процедура отримання дозволу суду на здійснення заходів, які тимчасово обмежують права людини, зокрема, на зняття інформації з каналів зв'язку, встановлення контролю за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією особи. Однак, ані зазначена постанова Кабінету Міністрів, ані Закон про ОРД не містять переліку таких заходів, які тимчасово обмежують права людини. Прийняття такої постанови фактично легалізує слабко контрольоване таємне спостереження, надаючи правоохоронним органам необмежений доступ до особистої інформації. Слід зазначити, що за європейськими стандартами обмеження прав людини можливе лише на підставі Закону. Однак, власне, саме підзаконним актом фактично розширюються можливості для правоохоронних органів обмежувати права людини. Крім того, подання на доступ до приватної інформації повинно бути достатньо обґрунтованим. У ньому вказуються обставини справи та пояснюється чому лише таким способом можна отримати потрібні відомості. У той же час, після закриття кримінальної справи або передачі її до суду, людину повідомляють про те, що за нею велося спостереження. Це дозволяє оскаржувати дії правоохоронних органів у суді. Крім того, повинен існувати незалежний контроль за цією діяльністю (зазвичай, з боку омбудсмена). Проте нічого з переліченого в Україні немає, а відсутність у особи права знати, що в минулому щодо неї проводилися оперативно-розшукові заходи, та можливості оскаржити законність їх проведення є порушенням її прав, гарантованих Конституцією України.

Іншим важливим аспектом законності проведення оперативно-розшукових заходів є визначеність, чіткість і прозорість процедури надання відповідного дозволу. Аналізуючи норми КПК та Закону про ОРД, які встановлюють таку процедуру, зазначимо, що в чинному законодавстві недостатньо врегульовано саме процедурні питання.

Крім того, в Україні існують й закони, які не передбачають отримання дозволу суду на дії певних службових осіб, які також фактично порушують право на таємницю кореспонденції. Так, не передбачає обов'язковості надання судового дозволу на перлюстрацію кореспонденції затриманих і заарештованих Закон України «Про попереднє ув'язнення». Відповідно до ч. 3 ст. 7 цього закону передачі і посилки, що надходять на ім'я осіб, щодо яких як запобіжний захід обрано взяття під варту, підлягають огляду, а листування – перегляду.

Як ми бачимо обмеження права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції передбачається в багатьох нормативно-правових актах України, однак законодавство не встановлює чітких підстав для зняття інформації з каналів зв'язку (прослуховування телефонів, мобільних телефонів, відстеження електронних повідомлень, контроль за переглядом інформації в мережі Інтер-

нет), чіткий строк, протягом якого здійснюється зняття такої інформації, а також обставини, за яких така інформація повинна знищуватися, і як вона може бути використана. Гарантії законності при здійсненні зняття інформації з каналів зв'язку явно недостатні. Внаслідок цього ніхто не може контролювати кількість дозволів та необхідність здійснення прослуховування, а особи, щодо яких здійснювалися такі заходи, не знають про це і, відповідно, не можуть оскаржити такі дії в суді чи іншим чином захистити своє право на таємницю кореспонденції.

Водночас аналіз відповідного законодавства дає підстави для висновку про те, що на сьогодні відповідні правові норми ще недостатньо регулюють як межі втручання держави в реалізацію людиною своїх конституційних прав, так і процедурні питання, пов'язані з таким втручанням, що потребує подальшого наукового дослідження.

САФОНОВ Денис Андрійович

*Викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства
та дізнання ХНУВС*

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ У ЗЛОЧИНАХ ПРО НАРУДУ НАД МОГИЛОЮ В СКЛАДНИХ УМОВАХ

Слідчий огляд місця події при розслідуванні неочевидних та складних злочинів, без перебільшення визнається головним джерелом отримання криміналістично значимої доказової інформації. Основна його цінність, полягає в дослідженні слідів утворених внаслідок реалізації протиправної діяльності особи, по засобам яких є можливим встановити механізм вчинення злочину. Якість вирішення поставлених завдань залежить від багатьох чинників, у тому числі і факторів природного та антропогенного характеру в яких доведеться діяти службовим особам. Адже досі не існує чітко визначених практичних рекомендацій алгоритму дій кожного з числа учасників слідчого огляду в обставинах, які ускладнюють процедуру його проведення.

Слід підкреслити, що на практиці саме по категорії злочинів, передбачених ст.297 КК України, учасникам слідчо-оперативної групи доводиться працювати на відкритих ділянках місцевості, під впливом зовнішніх, не завжди в сприятливих, природно-кліматичних умов. До них можна віднести: а) несприятливі погодні (атмосферні) умови; б) складні кліматичні умови; в) недостатня чи обмежена видимість в нічний час. Тому на наш погляд слідчому вкрай важливо одержати найбільш повну інформацію про подію злочину і умови, в яких необхідно буде працювати слідчо-оперативній групі.

Обставини погодно-кліматичних умов під час огляду місця події, умовно поділяються на сприятливі (денна доба часу, достатнє природне освітлення, помірні кліматичні умови) та несприятливі (нічний час

добу, складні погодні умови).

Огляд в темну добу часу є складним та трудомістким процесом, оскільки потребує значних зусиль спрямованих на виявлення матеріальних слідів в умовах обмеженої видимості. Складність огляду в таких випадках характеризується відсутністю достатнього рівномірного розсіяного освітлення, яке не дозволяє утворенням слідів зливатися з навколишньою обстановкою. Це позначається на точності встановлення меж ділянки огляду, виявлення всіх матеріально-фіксованих слідів, якості фотозйомки об'єктів та обстановки події та ін.

Несприятливі погодно-кліматичні, це об'єктивно-незалежні зовнішні процеси, що ускладнюють хід проведення слідчої дії та вимагають проведення додаткових невідкладних заходів з їх усунення для виконання визначеного кола слідчо-оперативних завдань. До них відносяться атмосферні опади у вигляді дощу, снігу, граду, особливо низькі температури, поривчастий та ураганний вітер тощо. В науковій літературі основною рекомендацією на випадок проведення огляду у несприятливих погодних умовах є прийняття учасниками огляду невідкладних заходів по збереженню матеріальних слідів, шляхом накриття їх підручними матеріалами та організація повторного огляду в більш сприятливих умовах. Такі рекомендації на наш погляд потребують суттєвого уточнення та систематизації, адже кожна окрема несприятлива ситуація вимагає індивідуального вирішення. Найбільшу складність викликає пошук слідів на протяжній ділянці у несприятливих умовах, адже з одного боку слідчо-оперативна група обмежена в часі пошуку матеріальних слідів, а з іншого- безсистемна поспішність дій призводить до зміни або знищення слідів. Тому, вважаємо, що спочатку необхідно визначити основні (центральні) ділянки або утворенні сліди, які можуть бути видозміненими під впливом зовнішніх факторів (дощ, сніг, град) та потребують збереження. По-друге треба невідкладно виявити ділянки та предмети зі слідоносцями, що також можуть бути розташовані на значній відстані між собою. При цьому слід намагатися не пошкодити або не внести зміну в слідові картини злочину. Та відповідно по-третє, обрати оптимальний спосіб їх захисту та максимально обережно застосувати його. А слід наголосити, що навіть виконання вказаних дій, не є гарантією збереження слідів, і залежить від: 1) інтенсивності та часу впливу природних умов на слідоутворення, 2) властивостями слідоприймаючої поверхні об'єкта, 3) моменту локалізації та захисту ділянки огляду.

Саме тому вважаємо за потрібне, перед виїздом для проведення огляду у несприятливих умовах вирішити чергу питань, пов'язаних не тільки з науково-технічними засобами огляду (освітлення, засоби для виявлення, фіксації та вилучення слідів), але й засобами забезпечення захисту матеріально-фіксованих слідів. Пропонуємо включати до основних засобів огляду 2-3 комплекти щільної поліетиленової плівки близько 12-15 квадратних метрів. Це дозволить на певний час захистити безпосе-

реднє місце вчинення наруги з прилягаючої до нею території від негативного впливу опадів.

Таким чином, окремі проблеми огляду місця події в складних погодних умовах, на сьогоднішній час залишаються недостатнім чином дослідженими, та потребують всебічного науково-аналітичного підходу в криміналістиці.

СИЧОВ Сергій Олександрович

Викладач кафедри кримінального процесу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПЕРЕВІРКИ ТА ВИРІШЕННЯ ЗАЯВ І ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Статтею 27 Конституція України декларується право кожної людини на життя та надання можливості захищати своє життя і здоров'я, а також життя і здоров'я інших осіб від протиправних посягань. На цьому конституційному твердженні також базуються завдання кримінального судочинства, першим з яких стаття 2 Кримінально-процесуального кодексу України визнає захист і охорона прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які беруть в ньому участь.

Однією із нагальних проблем кримінально-процесуальної діяльності в Україні є порушення прав та свобод особи при розгляді і вирішенні заяв та повідомлень про злочини проти життя та здоров'я особи.

Так, при здійсненні дослідчої перевірки інформації про такі злочини виникають певні проблеми з встановленням достатніх підстав до порушення кримінальної справи, оскільки процесуальними можливостями і у строки, передбаченими ст. 97 КПК України не завжди можна прийняти одне з таких рішень: порушити кримінальну справу, відмовити у порушенні кримінальної справи та направити заяву або повідомлення за належністю.

Найбільш нагальною проблемою є питання процесуального строку, тривалість якого практично унеможливує своєчасно – протягом 10 днів – отримати документальні відомості про наявність або відсутність у особи тілесних ушкоджень та про ступінь їх тяжкості.

Наприклад, при розгляді та вирішенні заяви або повідомлення про злочини, які кваліфікуються за ст. 122 Кримінального кодексу України (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження) необхідно встановити тривалість розладу здоров'я постраждалої особи. Згідно п. 2.2.2 Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених Наказом МОЗ України від 17 січня 1995 року, ознаками ушкодження середньої тяжкості вважається також розлад здоров'я строком понад 3 тижні (більш як 21 день). Очевидно, що у такому випадку проведення дослідчої перевірки у строки для неї передбачені чин-

ним КПК, а також прийняття законного та обґрунтованого рішення неможливо. У зв'язку з цим на практиці, на виконання вимог закону правоохоронці вимушені приймати незаконні рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, завідомо створюючи ризик його вірогідного оскарження зацікавленими особами та скасування прокурором або суддею. Згодом, після проходження певного часу, коли органу дізнання, слідчому або прокурору надходить акт судово-медичного обстеження, у якому визначено ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, прокурор обов'язково, у порядку нагляду за законністю, скасовує ці постанови як незаконні та необґрунтовані. До осіб, які приймали такі процесуальні рішення, застосовуються заходи, найчастіше дисциплінарного впливу, не виключаючи і притягнення їх до більш суворої відповідальності.

Ця проблема доволі тривалий час наявна у вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві і практиці його застосування та потребує свого негайного вирішення.

Цікавим і корисним, на нашу думку, є шлях вирішення проблеми аналогічного змісту в окремих державах на пострадянському просторі. Звернемося до Кримінально-процесуального кодексу Республіки Білорусь, де у ч. 1 ст. 173 встановлені строки розгляду заяв і повідомлень про злочини, аналогічні КПК України. Але у частині 3 вказано, що у випадку неможливості прийняття рішення в строки, передбачені ч. 1 цієї статті, цей строк може бути продовжений прокурором по мотивованій постанові органа дізнання або слідчого до одного місяця. А ч. 4 передбачено, що в необхідних випадках вищестоящим прокурором строк перевірки по заяві чи повідомленню про злочин може бути продовжений до трьох місяців.

На відміну від розглянутого порядку за законодавством Республіки Білорусь Кримінально-процесуальний кодекс Російської Федерації передбачає десятиденний строк проведення перевірки заяв та повідомлень про злочини, за єдиним виключенням – при необхідності проведення документальних перевірок чи ревізій прокурор вправі за клопотанням слідчого або дізнавача продовжити його до 30 діб.

Безперечно, ці положення КПК Республіки Білорусь і Російської Федерації створюють умови для більш суворого дотримання прав та законних інтересів постраждалої від злочину особи, а також виконання задач кримінального судочинства.

Деякі вітчизняні провідні науковці пропонують вирішити вказану проблему у новому Кримінально-процесуальному кодексі. Так, дослідчий кримінальний процес на думку окремих процесуалістів повинен бути закінчений протягом 15 днів. При неможливості прийняття в цей строк рішення за результатами перевірки він може бути продовжений районним, міським прокурором, військовим прокурором армії, флотилії, з'єднання, гарнізону і прирівняним до них прокурором до 30 діб. Подальше продовження строку дослідчого кримінального процесу не допускається.

Запропоновані положення нового КПК України, на нашу думку, є більш прогресивними у порівнянні з чинним КПК і сприяють ефективній боротьбі зі злочинністю, охороні прав та законних інтересів громадян, захисту суспільства і державі.

У прагненні нашої держави до міжнародних правових стандартів розглянута проблема потребує свого поглибленого вивчення та вирішення.

СОЛОВІЙОВА Людмила Михайлівна

Викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії ХНУВС

ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВСЕБІЧНОГО, ПОВНОГО І ОБ'ЄКТИВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

Проблема забезпечення всебічного, повного і об'єктивного дослідження справи наскрізь пронизує напрямки адаптації кримінально-процесуального законодавства України до законодавства Європейського Союзу та забезпечення неухильного дотримання вимог Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), зокрема, закріпленого у ст.6 права на справедливий суд, а також положень інших міжнародно-правових актів в галузі правосуддя та захисту прав людини в сфері кримінальної юстиції.

Актуалізація проблематики реалізації принципу всебічного, повного і об'єктивного дослідження справи зумовлена також і необхідністю привнесення порядку доказування та системи кримінально-процесуальних доказів до вимог змагальності з метою неухильного виконання конституційної вимоги щодо забезпечення сторонам свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

Шлях до всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи у кримінальному суді – це шлях від ймовірних знань до достовірних висновків, він пов'язаний зі складними психологічними механізмами формування внутрішнього переконання судді, що потребують невідкладного осмислення з огляду на нові політико-правові та соціально-економічні умови соціального розвитку, на розбудову нової системи цінностей в суспільстві.

Питання дослідження правових проблем всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи розглядалися у наукових роботах Л.Є.Владімірова, Й.В.Михайловського, Д.Г.Тальберга, В.К.Случевського, І.Я.Фойницького, В.Д.Бринцева, Ю.М.Грошевого, М.М.Михеєнка, І.Л.Петрухіна, М.М.Полянського, М.С.Строговича, Г.І.Чангулі, В.П.Шибіки, та інших.

Принцип всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи відноситься до спеціальних (міжгалузевих) принципів, що закріплені в КПК України, тобто має на меті регулювати процесуальну діяльність при розкритті, розслідуванні та вирішенні кримінальних

справ. На думку деяких вчених, зокрема Коваленко Є.Г. цей принцип є найважливіший серед спеціальних принципів. Адже, всебічність, повнота й об'єктивність дослідження обставин справи є основним напрямом, вихідним моментом першочергових гарантій встановлення істини при проведенні досудового слідства, необхідним фактом, що забезпечує досягнення мети розслідування, Навіть незначне відхилення від цього принципу тягне за собою неможливість встановлення об'єктивної істини, як наслідок — унеможливорюється здійснення передбачених законом завдань кримінального судочинства, Тому очевидно, що при розслідуванні кримінальної справи слідчий повинен будувати всю свою діяльність зі збирання та дослідження доказів виходячи з цієї вимоги закону.

Як метод дослідження всебічність вимагає від слідчого і суду перевірити всі можливі версії з кожної обставини, що підлягає доказуванню, у тому числі версії про самообмову, обмову, вимагає перевірки, можливих незаконних методів слідства. Повнота вимагає вирішити, які та скільки доказів необхідно зібрати по кожному факту, обставині. Зокрема: допитати всіх осіб, показання яких мають суттєве значення для справи, провести експертизи, які за законом є обов'язковими, витребувати документи і речові докази, що мають суттєве значення для прийняття рішення у кримінальній справі. Об'єктивність вимагає зібрати всі докази „за” і „проти” конкретного обвинуваченого, перевірити всі можливі версії захисту, встановити всі пом'якшуючі й обтяжуючі відповідальність обвинуваченого обставини, виключити психологічні, емоційні моменти в оцінці слідчим і судом даних, що характеризують особу обвинуваченого і підсудного”.

Вимога всебічності, об'єктивності та повноти, проведення дізнання, досудового та судового слідства правильно ставиться перед органами дізнання, досудового слідства і судом. І хоча ці поняття тісно пов'язані між собою не варто їх ототожнювати.

Вимога всебічності полягає в тому, щоб орган дізнання, досудового слідства й суд досліджували справу з позиції принципу змагальності. Дослідженню, процесуальному закріпленню й розгляду повинні піддаватися не тільки докази обвинувального характеру, але й ті, що виправдовують обвинуваченого (підсудного), або вказують на його меншу вину в інкримінованому злочині. Крім цього, кримінальна справа вважається всебічно розслідуваною тоді, коли проведено як загальне дослідження, так і дослідження за окремими версіями.

Як слідчий, так і суд повинні досліджувати всі об'єктивно можливі слідчі версії, що виникають у процесі досудового і судового слідства, а не тільки ті, що підтверджують одержані достовірні дані. Якщо всі об'єктивно можливі версії, висунеш слідчим або судом по кримінальній справі, не досліджені (не перевірені), розслідування не може вважатися закінченим.

Дуже важливо, щоб у процесі перевірки версії слідчий і суд критично

ставились до отриманої ними інформації, що підтверджує або заперечує ту чи іншу версію. Недопустимо «притягувати» ті чи інші дані до версії, яка, на думку слідчого чи суду, є найбільш правдоподібною. Така однобічність досудового чи судового слідства є причиною серйозних слідчих та судових помилок, а інколи може призвести до притягнення до відповідальності невинної особи і навпаки — безкарності щодо винного у вчиненні злочину.

Вимога об'єктивності пред'являється до органів дізнання, досудового слідства і суду з метою усунення з розслідування і розгляду кримінальної справи суб'єктивізму дізнавача, слідчого, судді. Ці особи повинні керуватись не своєю суб'єктивною думкою, почуттями чи особистим ставленням до справи, а процесуальною функцією, якою їх наділила держава.

Вимога повноти дізнання, досудового і судового слідства полягає в тому, щоб органи дізнання, досудового слідства й суд з'ясували усі обставини, що підлягають встановленню по кримінальній справі, всі факти злочинної діяльності обвинуваченого, а також залучили до справи таку кількість доказів, яка дозволить виконати це завдання. Повнота дослідження характеризує обсяг та межі доказування, вимагає дослідження і використання такої кількості доказів, що необхідна для прийняття законного й обґрунтованого рішення.

Щодо вимоги всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи М.С.Строгович зазначає, що ця вимога „зовсім не рівнозначна принципу об'єктивної істини, а є лише однією з умов, необхідних для досягнення істини”. М.Л.Шифман, І.В.Тирічев, М.О.Чельцов, Н.І.Ніколайчик, Є.О.Матвієнко та деякі інші автори вважали, що встановлення об'єктивної істини є лише метою доказування у кримінальній справі, а не принципом кримінального процесу, оскільки, на їх думку, принцип і мету не можна ототожнювати.

В залежності від поглядів на істину (матеріальну чи об'єктивну) науковці давали відповідне визначення її принципу.

Принцип матеріальної істини є принцип безсумнівної доведеності обвинувачення: обвинувачення може вважатися доведеним лише тоді, коли воно повністю ґрунтується на обставинах справи і ними підтверджується, коли винність обвинуваченого є безсумнівною. Обвинувальний вирок може бути винесено тільки відносно особи, що дійсно вчинила злочин, а кримінальному покаранню може бути піддано ту особу, вина якої встановлена з повною достовірністю, тобто дійсний злочинець.

Ми вражаємо, що відмінність між всебічністю і повнотою полягає в якісно-кількісній характеристиці дослідження, оскільки поняття всебічності охоплює тільки з'ясування обставин, які підлягають доказуванню, а поняття повноти — дослідження доказів, необхідних і достатніх для встановлення цих обставин. Тому всебічно повинні досліджуватися як обставини, так і докази.

Таким чином, принцип всебічності, повноти й об'єктивності дослідження обставин справи є надійним засобом досягнення об'єктивної істини по кримінальній справі, який діє на всіх стадіях кримінального процесу і є необхідним засобом прийняття законних і обґрунтованих рішень при провадженні дізнання, досудового і судового слідства.

ЗАГОРУЛЬКО Віталій Віталійович

*Викладач кафедри криміналістики, судової медицини і психіатрії
навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства
та дізнання ХНУВС*

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ЗА СПОСОБОМ ВИГОТОВЛЕННЯ

Останнім часом простежується тенденція збільшення випадків використання вогнепальної зброї при вчиненні насильницьких і корисно-насильницьких злочинів проти особи.

Вогнепальна зброя це – пристрій, в якому для вильоту кулі із каналу ствола використовується енергія хімічного розпаду вибухових речовин.

Для описання вилученої зброї у протоколах слідчих дій важливе значення має її класифікація за різними підставами. Проблема класифікації вогнепальної зброї П.Д. Біленчук, І.А.Возгрін, І.Ф.Пантелєєва, М.В.Салтевський, В.Ю. Шепітько, А.П. Шеремет та інші вчені. Однак, і на теперішній час відсутній єдиний підхід до класифікації зброї, зокрема, за способом її виготовлення. Так, в одних підручниках з криміналістики вказується, що за способом виготовлення вогнепальна зброя поділяється на заводську, кустарну та саморобну. У інших – на заводську і кустарну, або на заводську і саморобну. При цьому терміни «кустарна» та «саморобна» іноді використовуються, як синоніми, а іноді – як різні визначення. Тому вважаємо за необхідне встановити співвідношення вказаних термінів.

При вивченні криміналістичної літератури було встановлено наступне.

Вогнепальна зброя заводського виготовлення – виготовлюється в умовах технічно обладнаного промислового виробництва по відповідним державним стандартам та відповідним технічним умовам.

Саморобна вогнепальна зброя – це зброя довільної конструкції, деталі і механізми якої виготовлені без дотримання відповідних технічних умов із різноманітних підручних матеріалів вручну або з використанням металоріжучого верстатного обладнання загального (не збройового) призначення. Саморобна зброя може виготовлятися як з використанням деталей заводської зброї або пристроїв, так і без них.

Що стосується кустарної зброї, то у літературі стосовно її визначення не має єдиної думки. Як уже вказувалося вище, терміни кустарна та саморобна зброя часто використовуються, як синоніми. І це знаходить

своє обґрунтування у різних тлумачних словниках, де вказується, що „кустарний” означає – вироблений вручну, індивідуально; той, що відноситься до виробництва домашнім, ручним, не фабричним способом. Водночас, „саморобний” – зроблений власноручно, виготовлений кустарним способом; зроблений не на виробництві, а вдома своїми руками. Тобто за своїм значенням, згідно з тлумачними словниками визначення „саморобний” і „кустарний” є синонімічними і по суті, означають те ж саме.

Але стосовно вогнепальної зброї існують і інші думки вчених. Так, А.П. Шеремет зазначає, що кустарна зброя відрізняється від саморобної ознакою виготовлення в майстернях, як правило кустарями. Часом кустарну зброю важко відрізнити від заводської. Кустарна зброя може виготовлятися майстром-зброярем або спеціалістом у кустарних умовах, без дотримання встановлених стандартів, і як правило, невеликими партіями. Як видно, дане визначення відрізняється від визначення „саморобний”: а) за особою виготівника зброї (повинен володіти спеціальними знаннями і навичками виготовлення або ремонту вогнепальної зброї” і б) за місцем виготовлення (майстерня). При чому не уточнюється, яке обладнання повинно бути у цій майстерні, чи повинно воно бути спеціально пристосованим саме під виготовлення вогнепальної зброї, тощо. Також виникає питання, чи буде називатися зброя, виготовлена у одній і тій же майстерні, з тих же матеріалів особою, яка не володіє знаннями і навичками щодо виготовлення вогнепальної зброї саморобною, а виготовлена спеціалістом у даній галузі – кустарною?

Стаття 263 КК України передбачає відповідальність лише за незаконне виготовлення зброї, незалежно від способу її виготовлення, чи то саморобного, чи то кустарного. Таким чином, враховуючи викладене вище, вважаємо, що визначення „саморобний” і „кустарний” слід вважати синонімами. Що стосується обмеження кола осіб, які могли б виготовити вилучену зброю і, згодом, встановлення конкретного виробника, на балістичну експертизу слід ставити запитання „Чи володіє особа, яка виготовила представлений пістолет спеціальними знаннями і навичками у виготовленні вогнепальної зброї?”.

ЗОЗУЛЯ Євген Вікторович

*Викладач кафедри криміналістики судової медицини та психіатрії
навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства
та дізнання ХНУВС*

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБУ ПОТЕРПІЛОГО, ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИМУШУВАННЯ ДО ВИКОНАННЯ ЧИ НЕВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ’ЯЗАНЬ

Кримінально-процесуальне законодавство (ст. 49 УПК України) ви-

значає потерпілого як особу, якій злочином заподіяна моральна, фізична або майнова шкода.

Потерпілий виступає об'єктом дослідження різних наук: кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, судової медицини, кримінології та ін. Кожна з наук розглядає цю проблему в специфічному для неї напрямі. Існує думка, що дослідження, об'єктом яких є жертва злочину, відносяться до проблем чисто кримінології. Кримінологічне дослідження даного питання, звичайно ж, має важливе значення. Проте вивчення особи потерпілого дозволяє також оптимізувати процес розкриття і розслідування злочинів. Представляється, що розробка якнайповніших, і таких, що відповідають вимогам практики, криміналістичних характеристик злочинів окремих видів (найчастіше злочинів проти особи і власності) повинна містити криміналістично значущі ознаки, що характеризують особу потерпілого. Відповідно, особа потерпілого повинна бути включена в криміналістичну характеристику примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, як необхідний структурний елемент.

Потерпілий від злочинного посягання, особливо на первинному етапі розслідування, є основним джерелом інформації про скоєний злочин і про осіб, що його скоїли. Специфіка здійснення примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань полягає у тому, що потерпілий безпосередньо стикається з особами, що скоїли злочин. Вказаний контакт продовжується тривалий час. Відповідно, уміння одержати інформацію про обставини злочину, сприятиме швидшому і якісному розслідуванню.

При розслідуванні даного злочину встановленню і аналізу підлягають не тільки особисті якості потерпілого, але й інші дані. У число відомостей, що характеризують особу потерпілого можуть бути включені ознаки віктимності (аморальне, протиправне, що провокує потерпілого), що для розслідування даної категорії злочинів має важливе значення. Окрім вказаного вище, вивченню і аналізу підлягає:

- роль потерпілого в скоєнні злочину;
- поведінка потерпілого до, під час та після вчинення примушування;
- зв'язки, взаємостосунки між злочинцем та потерпілим;
- дані про дії потерпілого по вчиненню опору щодо дій злочинців;
- вплив особливостей поведінки потерпілого на кваліфікацію злочину та індивідуалізацію кримінальної відповідальності злочинця;
- можливість перестановки в положенні потерпілого і злочинця в процесі скоєння злочину (наявність ситуацій, коли потерпілий стає злочинцем).

Представляється, що для повнішої характеристики особи потерпілого і підвищення ефективності досудового слідства, окрім вказаного вище, встановленню і аналізу підлягає психічний стан особи, потерпілої від злочинного посягання. Психічний стан потерпілого розділяється на

наступні три види:

- безпосередньо при вчиненні примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань;
- при прийнятті рішення про звернення до правоохоронних органів із заявою про факт примушування (в деяких випадках це викликає досить сильний вплив на поведінку потерпілого оскільки злочинці, як правило, обумовлюють ті несприятливі наслідки, які можуть наступити в результаті невиконання вимог або ж звернення до правоохоронних органів. Перед ним виникає питання, чи варто звертатися до правоохоронних органів, якщо можливе настання певних негативних для нього наслідків);
- при провадженні досудового слідства .

Третій етап виникнення психічного стану характеризується тим, що сам процес досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи надає стресову дію на потерпілого. Це викликано, наприклад, зустріччю при провадженні слідчих дій з особами, що примушували його виконати чи не виконувати зобов'язання . Сильний вплив також надає боязнь розправи з боку злочинців, а також те, чи досить буде доказів для притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Як бачимо вивчення особи потерпілого - це достатньо багатогранний процес, який має достатньо вагоме значення для ефективного розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань.

ЗАХАРЧЕНКО Сергій Олексійович

*Викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства
та дізнання ХНУВС*

НЕДОЛІКИ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ СУДОВО-АВТОТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ

Практика розслідування дорожньо-транспортних пригод (ДТП), які відноситься до технічних видів правопорушень, свідчить, що у зв'язку зі специфікою даної категорії кримінальних справ, одним із основних джерел доказів по них є висновок автотехнічної експертизи.

Ця обставина, а також підвищені вимоги до якості слідства по названим справам обумовили ріст потреби в проведенні судово-автотехнічних експертиз (САТЕ) на самому високому рівні. Як показує вивчення кримінальних справ, однією з основних причин необґрунтованого притягнення громадян до кримінальної відповідальності є пред'явлення обвинувачення до проведення САТЕ. Аналіз і узагальнення практики призначення і проведення САТЕ показали, що слідчі все частіше використовували висновки автотехнічних досліджень в роз-

слідванні автотранспортних пригод.

Поряд з викладеним, в роботі слідчих при призначенні САТЕ є істотні, систематичні недоліки. Вони, перш за все, пов'язані з недостатньою обізнаністю про можливості автотехнічних досліджень. Це викликає у слідчих ускладнення у формулюванні питань, що виносяться на експертизу, складність у визначенні об'єктів дослідження і вихідних даних, які забезпечують повноту і всебічність дослідження механізму ДТП, встановлення причинного зв'язку з діями (бездіяльністю) учасників ДТП.

Найбільш серйозними упущеннями, які негативно впливають на поповнення вихідних даних для САТЕ і в підсумку на хід та результати розслідування, є проведення некваліфікованих оглядів місць ДТП. Рідко залучаються до проведення оглядів спеціалісти-автотехніки, не використовується при цьому криміналістична та інша техніка. Слідчі не завжди описують сліди і речові докази, ушкодження на дорожньому покритті, а при їх фіксації не роблять належної прив'язки до елементів дороги і транспортних засобів, не виявляють характер утворення знайдених слідів. Огляд транспортних засобів, який є складовою частиною обстановки місця пригоди, проводиться, як правило, працівниками ДАІ. Вони не в повній мірі відображають сліди ушкодження, напрямки, форми і розташування деформацій на транспортному засобі, оскільки не володіють спеціальними знаннями в дорожньо-транспортній трасології. При перевірці технічного стану автомобіля-транспортного засобу у ДТП, не проводиться контрольне гальмування, не встановлюються умови видимості з робочого місця водія. Отже, не в повній мірі використовується САТЕ для визначення технічного стану транспортних засобів на момент пригоди. При пригодах з тяжкими наслідками, коли неможливо встановити стан і справність вузлів і агрегатів, транспорт для його дослідження не затримується, передається на зберігання його власнику, що призводить до непоправної втрати доказів.

На результатах і термінах розслідування негативно позначається не своєчасне призначення САТЕ. При цьому, на практиці, слідчі не завжди з належним розумінням відносяться до забезпечення експерта необхідними вихідними даними. Багато слідчих не знають, що експерт-автотехнік не вправі самостійно вибирати їх з матеріалів справи і оцінювати параметри для розрахунків. Деякі слідчі в постанові про призначення САТЕ викладають

суперечливі свідчення учасників або свідків пригоди, які не можуть бути використані експертом для дачі висновку. Неповні дані про механізм ДТП, викладені слідчим в постанові, змушують експерта (з бажання допомоги) давати альтернативні висновки, оцінка яких потребує додаткових слідчих дій.

Неповнота і поганий збір вихідних даних породжує проведення додаткових або повторних експертиз, що приводить до порушення процесуальних строків і обґрунтованим скаргам потерпілих осіб. Значення

SATE полягає в тому, що тільки з її допомогою в ході розслідування автодорожніх злочинів встановлюються істотні докази, які необхідні для прийняття законних і обґрунтованих рішень. Наприклад, визначення швидкості транспортних засобів по слідах гальмування, встановлення можливості попередження наїздів (зіткнень), визначення технічної оцінки діям водіїв в конкретних ситуаціях є основним предметом доказування.

Для того, щоб вихідні дані, а згодом і результати експертних досліджень були повними і об'єктивними, слідчому необхідно знати терміни і поняття, які застосовуються у слідчій та експертній практиці.

Дорожні умови – фактори, які характеризують поверхність проїзної частини дороги на місці ДТП і визначають взаємозв'язок з цією поверхністю коліс ТЗ і особливості його руху в залежності від дій водія. До дорожнього покриття відноситься: тип проїзної частини (бетон, щебінь, асфальт); технічний стан покриття (рівне, пряме, вибоїни); стан покриття в залежності від погоди (сухе, мокре, обледеніле, катаний сніг); наявність нашарувань (бруд, масло, опале листя); ширина проїзної частини і узбіччя; продольний профіль (горизонтальний, підйом або спуск в градусах); поперечний профіль (уклон, підйом в сторону узбіччя); стан освітлення; придорожня обстановка; рельєф місцевості.

Дорожня обстановка – це сукупність обставин, які потрібно враховувати водієві при виборі режиму і смуги руху транспортного засобу і прийомів управління ним. Дорожня обстановка визначається дорожніми умовами, а також видимістю, обзорністю, інтенсивністю і характером руху транспортних засобів і пішоходів, наявністю нерухомих перешкод, особливостями і технічним станом даного транспортного засобу і його швидкістю. Поняття дорожньої обстановки включає в себе також фактори, які відносяться до організації руху на конкретній ділянці дороги (лінії розмітки, дорожні знаки і сигнали світлофора, наявність перехресть тощо). Дані про дорожню обстановку необхідні для вирішення питань про механізм пригоди і оцінки дій його учасників з точки зору їх відповідності технічним вимогам Правил дорожнього руху.

Стан видимості – для водія – це відстань в межах якої водій має об'єктивну можливість виявити перешкоду, що знаходиться в полі зору і створює небезпеку для руху. Необхідно знати, що видимість може обмежуватися: недостатнім освітленням перешкоди (недостатнє світло фар, неправильна їх установка і регулювання, знаходження перешкоди в стороні від напрямку пучка світла фар); розмірами перешкоди, її фарбування, яке зливається, наприклад, з навколишнім фоном; прозорістю повітря (під час туману, снігу, дощу); незадовільним станом скла (забруднення, бризки дощу і снігу при непрацюючому склоочисникуві). На місці пригоди стан видимості встановлюється, як правило, слідчим експериментом, причому в обстановці, максимально наближеної до дорожньої обстановки в момент пригоди.

Обзорність для водія – це можливість бачити дорожню обстановку з місця водія в даному напрямку. Обзорність може бути обмежена як зовнішніми предметами (зовнішнє обмеження обзорності), так і частинами самого транспортного засобу, а також предметами, які рухаються разом з ним (внутрішнє обмеження обзорності).

Зовнішнє обмеження обзорності утворюється: транспортними засобами, що стоять або рухаються на близькій відстані; стінами будинків, зеленими насадженнями та іншими предметами, які знаходяться поблизу від смуги руху транспортного засобу.

Внутрішнє обмеження обзорності утворюється: межами оглядових просвітів (лобового і бокового скла, дзеркала заднього виду); дефектами і забрудненням скла при непрацюючому або погано відрегульованому склоочисникові; частинами транспортного засобу (капотом, крилами, кабіною, кузовом, вантажем). Необхідно враховувати, що внутрішнє обмеження обзорності може змінюватися в залежності від положення водія на сидінні транспортного засобу.

Перешкода рухові. Це перешкода, що змушує водіїв транспортних засобів, які користуються перевагою (правом першочергового руху), змінювати напрямок руху або швидкість. Відповідно до Правил дорожнього руху до цього поняття відносяться нерухомі перешкоди, що знаходяться на проїзній частині і ускладнюють рух.

Небезпека для руху згідно Правил дорожнього руху представляє собою ситуацію, коли для попередження пригоди водій повинен вжити можливі заходи до зниження швидкості аж до зупинки транспортного засобу. Практика показує, що небезпека для руху виникає при появі перешкод, роз'їзд з якими неможливий, раптовій появі несправностей транспортного засобу, які виключають можливість подальшого безпечного руху, зсуві вантажу за габарити транспортного засобу, небезпечній поведінці пішоходів, пасажирів, неправомірних діях інших учасників руху. Небезпека для руху встановлюється слідчим шляхом і її визначення в компетенцію САТЕ не входить.

Небезпечна зона - це той простір біля транспорту, що рухається і знаходження перешкоди у ньому може спричинити виникнення пригоди.

Попереду транспортного засобу небезпечна зона визначається безпечною дистанцією або повним зупиночним шляхом. Межі небезпечної зони визначаються також динамічним коридором, який займає транспортний засіб і безпечним інтервалом. Якщо водій виявляє, що перешкода може потрапити в небезпечну зону, йому слід дотримуватися особливої обережності і вживати негайні заходи щодо забезпечення безпеки у випадку, коли ця перешкода не встигає вийти за її межі до моменту зближення з нею транспортного засобу.

Небезпечна обстановка для водія виникає тоді, коли відстань між транспортним засобом і перешкодою мала, а характер руху або розташування перешкоди в цей момент свідчать про її попадання в небезпе-

чну зону чи імовірність попадання в цю зону значно зростає. Момент виникнення небезпечної обстановки виникає тоді, коли слід вжити необхідних заходів щодо попередження пригоди і визначається водієм в залежності від дорожньої обстановки, вимог правил дорожнього руху, його досвіду, який дозволяє передбачити подальший розвиток дорожньої обстановки. Виходячи з цього очевидно, що в одній і тій же ситуації один водій прийме заходи раніше, інший пізніше, якщо при цьому забезпечується безпека руху, не створюватимуться перешкоди для інших учасників руху тощо.

Аварійна обстановка – дорожня ситуація, в якій водій ТЗ вже не в змозі забезпечити безпеку руху і не має технічної можливості попередити пригоду. Аварійна обстановка виникає в тому випадку, коли водій міг побачити перешкоду на відстані, яка перевищує зупиночний шлях, але не прийняв своєчасних заходів для попередження пригоди. Аварійна обстановка також створюється тими учасниками руху, які своїми неадекватними діями позбавляють себе та інших учасників дорожнього руху технічної можливості попередити пригоду.

Підсумовуючи викладене слід підкреслити, що всі вихідні дані про автотранспортну подію повинні бути повідомлені слідчим у постанові про призначення автотехнічної експертизи. Ці відомості і застосовує експерт-автотехнік для аналізу механізму події та дослідження технічної можливості його запобігання. Тому однією з умов попередження експертних помилок є надання на експертизу повноцінних, перевірених, достатніх з точки зору інформативності вихідних матеріалів, які в свою чергу дозволять ширше впроваджувати різноманітні форми використання спеціальних знань в практику розслідування ДТП, сприятимуть швидкому розкриттю і якісному розслідуванню злочину, обґрунтованому притягненню винних до кримінальної відповідальності і попередженню ДТП.

КОЧУРА Олександра Олександрівна,

Викладач кафедри кримінального процесу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

ПИТАННЯ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА, КОЛИ ПОТЕРПІЛИМ Є НЕПОВНОЛІТНІЙ

На теперішній час захист дитинства як особового та важливішого періоду життя людини набула особу актуальності. Дитинство розглядається як результат соціогенезу взаємовідносин дітей та дорослих. Тому, коли суспільство дорожить дітьми як своїм найбільш цінним набуттям, воно повинно забезпечити турботу про дитинство.

Все більш фактів становиться відомим про існуючи по всьому світі дискримінації дітей. Їх положення в суспільстві характеризується соціальною депривацією, позбавленням, обмеженням, недостатністю тих чи

інших умов, необхідних для розвитку та виживання.

Конвенція ООН про права дитини, яка була прийнята у 1989 році та ратифікована Україною у 1996 році, підкреслює, що діти мають право на життя, здоров'я, захист. В цьому акті закладені два основних принципу. Перший – дитина є самостійним суб'єктом права. Другий – погляди дітей є пріоритетними за потребами сім'ї, суспільства, релігії.

Проте право дитини на захист законом її життя, здоров'я, морального, фізичного, духовного розвитку існує в більшості випадків формально і реалізується тоді, коли неповнолітній виступає в ролі злочинця (в чинному КПК України глава 36 «Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх»). Коли ж вчинено злочин проти самої дитини, то вона не завжди отримує належний захист з боку держави і суспільства.

Незважаючи на те, що зміни чинного кримінально-процесуального закону в ході так званої «малої судової реформи» дещо покращали правове становище потерпілого, розширився обсяг його процесуальних прав, але правове становище неповнолітнього, який зазнав шкоди від злочину потребує суттєвих доопрацювань.

Відсутність у кримінально-процесуальному законодавстві окремої регламентації статусу неповнолітнього потерпілого, вказує на заперечення з боку держави відмінностей у правовому становищі дорослого потерпілого і особи, що не досягла повноліття, та підкреслює очевидність нерівноправності становища між неповнолітнім злочинцем і неповнолітньою жертвою злочину.

Перш за все, в чинному процесуальному законодавстві по-різному тлумачиться саме поняття «неповнолітній». Щодо віку, з якого настає кримінально-процесуальна дієздатність, то в літературі не склалося єдиної думки. Одні автори вважають, що неповнолітня особа може особисто здійснювати свої права потерпілого та цивільного позивача незалежно від віку; інші пропонують встановити кримінально-процесуальну дієздатність потерпілого з 16 років; треті вважають, що до 16 років далеко не кожний неповнолітній може набути необхідний життєвий досвід та досягти розумового розвитку, набути можливості стати процесуально дієздатним, та доходять висновку, що становлення єдиного віку, коли настає процесуальна дієздатність не створює колізії між нормами кримінально-процесуального та цивільно-процесуального права; четверті вважають вік потерпілого фактором, що діє при вирішенні питання про дієздатність автоматично та категорично заперечують процесуальну дієздатність до 14 років, припускаючи її наявність в обмеженому обсязі в осіб від 14 до 18 років. Не зважаючи на всі перелічені погляди науковців, для встановлення рівності неповнолітньої особи залежно від процесуальної ролі у кримінальній справі, вік для визначення неповнолітнього потерпілого необхідно встановити, як і неповнолітнього злочинця – до 18 років.

При подальшому розгляді цієї проблеми виникає низка запитань, щодо участі представника у неповнолітнього потерпілого. Так, згідно

вимог ч.1 п.1 ст. 45 КПК України, передбачено вичерпний перелік випадків, коли участь захисника у справі визнається обов'язковою у справах осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочину у віці до 18 років, з моменту визнання особи підозрюваною чи пред'явлення обвинувачення. Чому тоді законодавцю не можна передбачити і обов'язковість участі адвоката у неповнолітнього потерпілого? На мою думку, це дасть змогу не лише забезпечити йому належну юридичну допомогу, а й надати необхідну у таких випадках підтримку. Як представник інтересів неповнолітнього потерпілого адвокат належним чином регулюватиме відносини останнього з органами слідства і суду, надаючи йому відчуття впевненості та захищеності. Діяльність представника протягом усього кримінального процесу, безперечно, сприятиме формуванню у неповнолітнього відчуття зацікавленості з боку держави, а отже, і соціальної адаптації.

Також, необхідно звернути увагу на те, що при регламентації порядку допиту законодавцями ігноруються права неповнолітнього потерпілого, а саме: глава 14 КПК України регулює порядок виклику свідка, потерпілого для допиту, процедуру допиту та його результати на стадії досудового слідства. У ст. 168 КПК України підкреслено особливість проведення допиту неповнолітнього свідка: «допит неповнолітнього свідка віком до 14 років, а за розсудом слідчого – віком до шістнадцяти років проводиться за правилами ст. 167 цього Кодексу в присутності педагога, а при необхідності – лікаря, батьків чи інших законних представників неповнолітнього». Як помітно з вказаного тексту статті будь-які прямі вказівки на, хоча б аналогічні умови допиту неповнолітнього потерпілого на досудовому слідстві, у законі відсутні.

Незважаючи на те, що участь педагога при допиті неповнолітнього потерпілого, безумовно є позитивним моментом процедурного аспекту вищевказаної слідчої дії, вважаю, що у випадку з неповнолітньою жертвою насильницького злочину, швидше необхідний досвід не вчителя, а спеціаліста в галузі дитячої психології, який здатен оцінити стан дитини після пережитого стресу, викликаного злочинним посяганням, дійти висновку про її спроможність давати адекватні свідчення.

ЗАХАРЧЕНКО Оксана Валентинівна

Викладач кафедри кримінального процесу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЗУПИНЕННЯ ПРОВАННЯ В СПРАВІ КОЛИ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ ОБВИНУВАЧЕНОГО НЕВІДОМЕ

Постійне зростання чисельності зупинених кримінальних справ на підставі п.1 ч.1 ст.206 Кримінально-процесуального кодексу, а саме коли місцезнаходження обвинуваченого невідоме, на наш погляд

пов'язане з наявністю багатьох факторів:

- недоліки, які допущені при порушенні кримінальної справи та при провадженні досудового розслідування;
- зростання кількості зареєстрованих злочинів;
- недоліки, які допускаються при оголошенні обвинуваченого, який ухиляється від слідства, в розшук;
- неучасть слідчих в провадженні розшуку (у визначені напрямків роботи по встановленню місця знаходження обвинуваченого, в розробці планів розшуку та ін..).

Перша група характеризує якість проведеного досудового розслідування та проведення заходів, направлених на протидію ухилення обвинуваченого від слідства. Тут необхідно виділити ряд найбільш суттєвих порушень. Більш за все причиною, яка дає можливість обвинуваченому ухилитися від слідства, є помилки, допущені при обранні запобіжного заходу.

Згідно з ч.1 ст.148 Кримінально-процесуального кодексу основна мета застосування запобіжних заходів полягає в попередженні можливості перешкодити обвинуваченим встановленню істини у кримінальній справі. Тобто, правильно обраний запобіжний захід повинен в найбільшій мірі забезпечувати інтереси досудового слідства, правосуддя та учасників процесу.

Найбільш типовою помилкою при обранні запобіжного заходу для попередження ухилення обвинуваченого є відсутність звернень до суду для обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту при наявності достатніх підстав. Слідчі не враховують при обранні запобіжного заходу тяжкість скоєного злочину, рід занять, відомості про особу. В результаті винні особи ухиляються від слідства і їх оголошують в розшук.

Другим фактором, який негативно впливає на попередження ухилення обвинуваченого від слідства, є слабка доказова база по виявленню осіб, які скоїли злочин, в результаті чого слідчому відмовляють в обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

Для слідчого підставою провадження розшукових дій по встановленню місця знаходження обвинуваченого є встановлених факт невідомості його місця знаходження.

Якщо проаналізувати діюче кримінально-процесуальне законодавство, то можна прийти висновку, що до зупинення провадження по кримінальній справі слідчий зобов'язаний вжити всіх необхідних заходів для встановлення місця перебування обвинуваченого. Однак на практиці в ході досудового слідства з боку слідчих не проводяться процесуальні дії по встановленню місця знаходження особи, яка скоїла злочин.

Таким чином, під час провадження досудового слідства слідчий повинен провести всі заходи, направлені на попередження можливого ухилення обвинуваченого від слідства. До таких заходів можна віднести:

- 1) направлення відповідних повідомлень за місцем роботи обвинуваченого, до военкоматів, за місцем проживання тощо;
- 2) своєчасне обрання відповідного запобіжного заходу з врахуван-

ням особи обвинуваченого та інших обставин;

3) дача окремих доручень органу дізнання щодо здійснення заходів по попередженню ухилення від слідства та ін..

Друга група недоліків пов'язана з оголошенням обвинуваченого, який ухиляється від слідства, в розшук. Тут найбільш суттєвим є не своєчасне оголошення розшуку. Ю.В. Даровських зазначає, „... розшук, розпочатий ще під час розслідування, являється найбільш ефективним, так як в цей час слідчий не обмежений в провадженні процесуальних дій та має в наявності достатньо засобів для організації заходів по встановленню місцезнаходження обвинуваченого”.

Як правило, на практиці обвинувачених оголошують в розшук в день коли спливають всі строки слідства та коли виноситься постанова про зупинення провадження по кримінальній справі. Безумовно, момент оголошення розшуку повинен визначатись слідчим з урахуванням особливостей розслідуемого злочину. Але чим раніше його оголосять, тим вища ймовірність, що місцезнаходження особи, яка скоїла злочин, буде встановлено.

Суттєвою умовою для встановлення місця знаходження обвинуваченого після зупинення досудового слідства є активна участь слідчого в процесі провадження розшуку. На нашу думку, заборона провадження слідчих дій не повинна виключати можливість участі слідчого в розшуку після зупинення провадження по кримінальній справі.

Слідчі повинні направляти запити до ІЦ МВС України, органи РАГСУ, военкомати, медичні заклади, в яких обвинувачений може знаходитись на лікуванні. Крім цього слідчі вправі проводити опитування сусідів, родичів, друзів та інших осіб, які можуть володіти якою-небудь інформацією про місце знаходження розшукуваного обвинуваченого.

Підводячи підсумок необхідно зазначити, що провадження по розшуку обвинуваченого, який ухиляється від слідства, має свої специфічні особливості. Вони полягають у сукупності процесуальних дій слідчого з попередження можливого ухилення особи, що скоїла злочин, від участі в провадженні по кримінальній справі, а також поєднанням процесуальних та непроцесуальних способів встановлення місця знаходження особи, яка ухиляється від слідства.

РОМАНЮК Віталій Володимирович

Викладач кафедри кримінального процесу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТІВ ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАННЯ ПРО ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ПО ЗЛОЧИНАМ, ЯКІ ВЧИНЕНО НЕПОВНОЛІТНІМИ

Провадження в справах про злочини та суспільно-небезпечні діяння неповнолітніх є одним із особливих проваджень в системі кримінально-

го судочинства України. Його відмінність від загального порядку фактично обумовлена двома основними факторами, які тісно взаємопов'язані один з одним. По-перше, і це найголовніше, істотною специфікою основних учасників кримінально-процесуальної діяльності по таких справах, їх фізіологічними, психологічними, інтелектуальними та соціальними особливостями – неповнолітніми. По-друге, це спрямованість кримінально-процесуальної діяльності на максимальне забезпечення прав неповнолітнього, його перевиховання та вилучення із соціально несприятливої ситуації, в якій він опинився. Ці фактори обумовлюють введення відповідних відмінностей в процесуальну форму провадження по таких справах. Останні хоча і полягають в різних за своїм характером, формою, значенням та спрямованістю положеннях, але всіх їх об'єднує одне, що в ст. 3 Конвенції ООН «Про права дитини» характеризується як «найкраще забезпечення інтересів дитини».

Хоча, на мій погляд, належне виконання особою, яка провадить дізнання, слідчим вимог процесуальної форми розслідування справ про злочини та суспільно-небезпечні діяння неповнолітніх не тільки забезпечує належний захист та охорону прав та законних інтересів цих осіб, це також сприяє виконанню й інших завдань кримінального судочинства (ст. 2 КПК України, ст. 23 КПК України). І цей висновок повністю підтверджується результатом аналізу фахової літератури та узагальненням практики розслідування справ про злочини та суспільно-небезпечні діяння неповнолітніх. Отже, є всі підстави вести мову, що положення гл.36 КПК України мають подвійне значення, а їх дотримання спрямовано на досягнення завдань кримінального судочинства.

Така констатація дає підставу для можливості пропонувати використовувати кримінально-процесуальні механізми гл.36 КПК України (методи та способи провадження справи та поведження із неповнолітніми) не тільки безпосередньо при розслідуванні кримінальної справи про злочин, вчинені цими особами, як це має місце зараз. На мій погляд, слід вважати можливим використовувати ці положення на більш ранніх етапах, коли виникає потреба у з'ясуванні окремих питань щодо характеру дій неповнолітнього, їх кваліфікації, форми реагування та характеру рішення, яке слід прийняти у зв'язку із виявленням певних правопорушень, вчинених неповнолітніми.

Тобто, є всі підстави вважати можливим та доцільним розповсюдити дію окремих положень гл.36 КПК України на вирішення питання про порушення кримінальної справи по злочинам, які вчинено неповнолітніми. Звісно, їх реалізація можлива лише в обсязі та із врахуванням характеру тих дій, які допускаються чинним КПК України на стадії порушення кримінальної справи. До того ж ці дії не можуть бути пов'язані із тими обмеженнями, які можливі при провадженні дізнання чи досудового слідства.

Насамперед, це стосується визнання можливості участі певного кола осіб, які з одного боку забезпечують представництво інтересів неповно-

літнього, а з іншого боку сприяють отриманню від нього, за його допомогою або стосовного нього чи інших осіб інформації, предметів або документів необхідної для прийняття законного та обґрунтованого рішення про порушення кримінальної справи. Зокрема мова йде про лікаря, психолога, педагога, законних представників, участь яких доцільна з моменту: адміністративного затримання неповнолітнього; відібрання пояснення від нього отримання заяви (повідомлення) про злочин, який можливо вчинено неповнолітнім.

Також вважаю доцільним залучення до участі у вирішенні питання про порушення кримінальної справи посадових осіб відповідних уповноважених державних органів, які опікуються питаннями дітей та дитинства (служби у справах дітей, представників органів соціального забезпечення, шкіл тощо), що має на меті не тільки можливість отримання додаткової інформації про неповнолітнього, його оточення, умов його навчання, побуту та виховання, а й сприятиме якомусь скорішому вжиттю заходів, спрямованих на «якнайкраще забезпечення інтересів дитини», яка опинилася в складній життєвій ситуації.

З метою нормативного врегулювання вказаних положень зокрема пропоную викласти:

- ч. 1 ст. 432 КПК України в наступній редакції: «Порядок порушення та провадження в справах про злочини неповнолітніх визначається загальними правилами цього Кодексу і, крім того, статтями цієї глави»;

- доповнити КПК України статтею наступного змісту: «Перевірка заяви або повідомлення про злочин або суспільно небезпечне діяння, які вчинено неповнолітніми (дитиною)

У разі наявності достатніх підстав вважати, що злочин або суспільно небезпечне діяння вчинено особою, яка не досягла повноліття, під час перевірки заяви або повідомлення про злочин (діяння) до порушення справи, така перевірка, окрім дій, передбачених ч. 4 ст. 97 цього кодексу, здійснюється прокурором, слідчим або органом дізнання шляхом обов'язкового відібрання пояснень, витребування необхідних документів від посадових осіб державних установ, органів і служб у справах дітей.

В разі, коли неповнолітній не досяг шістнадцяти років або якщо є данні, які вказують на розумову відсталість неповнолітнього, при відібранні від нього пояснень можуть бути присутні педагог або лікар, батьки чи інші законні представники неповнолітнього. Цим особам роз'яснюється їх право задавати неповнолітньому запитання і викладати свої зауваження.

Про заяви або повідомлення про злочин або суспільно небезпечне діяння, які вчинено неповнолітніми (дитиною), прокурор, слідчий або орган дізнання повідомляє службу у справах дітей та міліцію у справах дітей. У разі необхідності вони можуть бути залучені до перевірки заяви або повідомлення.

Про рішення, яке прийнято по заяві або повідомленню про злочин

або суспільно небезпечне діяння, які вчинено неповнолітніми (дитиною), батьки чи інші законні представники неповнолітнього повідомляються негайно, а при неможливості негайного вручення копія рішення вручається не пізніше трьох діб з моменту її винесення».

На мій погляд, впровадження цих пропозицій, сутність яких полягає в розширенні кола осіб, що приймають участь у вирішенні низки питань стосовно неповнолітнього, не тільки сприятиме прийняттю у встановлені строки законного та обґрунтованого рішення про порушення або відмову в порушенні кримінальної справи. Ці пропозиції, насамперед, спрямовані на якнайкраще забезпечення інтересів дитини, яка опинилася в складній життєвій ситуації. Останнє положення не тільки є частиною завдання кримінального судочинства по охороні прав та законних інтересів осіб, які приймають участь в ньому, воно також є частиною міжнародних зобов'язань, що взяла на себе Україна в сфері охорони дитинства. А, як відомо, виконання і першого і другого завдання виступає безумовною вимогою для організації та здійснення діяльності державних органів та їх посадових осіб.

БАЛАЦ Раїса Михайлівна

Викладач кафедри кримінального процесу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ПРИЧИН ТА УМОВ, ЯКІ СПРИЯЛИ ВЧИНЕННЮ ЗЛОЧИНУ

Діяльність органу дізнання, слідчого по виявленню причин та умов, що сприяли вчиненню злочину та вжиття заходів по їх усуненню являє собою процесуальну діяльність, яка повинна відображатися в матеріалах кримінальної справи. Вона має офіційний характер, ґрунтується на фактичних даних і складається з дій та відносин, вказаних в законі. Висновки органу дізнання, слідчого про безпосередність причин та умов, що сприяли вчиненню злочину повинні формулюватися не на догадках, а на достовірних доказах, що є в кримінальній справі. Предметом доказування у кримінальних справах є така сукупність обставин, що передбачені кримінально-процесуальним законодавством, встановлення яких необхідне для правильного вирішення кримінальної справи. Стаття 64 КПК України до обставин, що підлягають доказуванню по кримінальній справі, не включає причини та умови в предмет доказування. Кримінально-процесуальне законодавство, а саме ст. 23 КПК України, водночас зобов'язує орган дізнання, слідчого, прокурора і суд виявити причини та умови, що сприяли вчиненню злочину. Таке подвійне рішення навряд можна вважати вдалим, оскільки обґрунтованість, всебічність і об'єктивність встановлення вказаних причин і умов та вжиття заходів реагування щодо них, зокрема залежить від залучення їх до кола обставин, що підпадають під доказування у справі.

Так, згідно КПК Російської Федерації та Республіки Казахстан причини та умови, які сприяли вчиненню злочину закріплені в єдиній статті, що встановлює предмет доказування по кримінальним справам. На сьогодні законодавець КПК України та Республіки Білорусь ці фактичні обставини виділив в окремі статті, оскільки не по всіх кримінальних справах вони підлягають виявленню і тісно взаємопов'язані з предметом доказування.

Отже, по кожній кримінальній справі склад злочину, винність обвинуваченого та інші обставини, вказані в ст. 64 КПК України підлягають доказуванню, а причини та умови, що сприяли вчиненню злочину підлягають виявленню. Варто зазначити, що поняття "виявити" та "доказувати" відрізняються. Наприклад, поняття "виявити" - означає викривати, знаходити, показувати, проявляти, робити очевидним, а "доказувати" - підтверджувати істинність, правильність яких-небудь фактів, що є незаперечними доводами.

Робота слідчого по виконанню вимог закону щодо виявлення та усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, складається з двох складових:

- 1) Виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину;
- 2) Вжиття заходів щодо їх усунення.

Діяльність слідчого по виявленню причин і умов, що сприяли вчиненню злочину являє собою творчий процес, що вимагає від слідчого теоретичних знань та практичних навиків. Так, у ст. 23 КПК України застосовується термін „виявлення”, а у ст. 23-1 КПК України „встановлення”. На перший погляд ці поняття тотожні. Однак науковці втілюють різний зміст в поняття „виявлення” та „встановлення”. Виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, можливо не тільки шляхом збирання доказів по кримінальній справі, а й в ході проведення оперативно-розшукових заходів органом дізнання. Тоді як встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, можливо тільки в ході проведення слідчих дій по кримінальній справі. Таким чином, „виявлення” причин та умов, що сприяли вчиненню злочину відбувається не процесуальним шляхом, а „встановлення” – тільки процесуальним. Під час розслідування кримінальної справи слідчий вправі провести будь-яку слідчу дію, направлену на встановлення обставин, пов'язаних з причинами та умовами, що сприяли вчиненню злочину. Зокрема таких, як: допити свідків, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, огляд, призначення експертизи, відтворення обстановки та обставин події. Слідчі дії, направлені на встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину повинні проводитися одночасно та безперервно пов'язані з розслідуванням самого факту злочину. Зібрані під час розслідування фактичні дані про причини й умови, котрі сприяли вчиненню злочинів, підпадають подальшому дослідженню та оцінці одночасно з іншими доказами. Саме це дає позитивний результат встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню

злочину, що в цілому відображається на виконанні задач кримінального судочинства України.

ТУЧАК Роман Миколайович

*Викладач кафедри кримінального процесу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС,
кандидат юридичних наук*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО СУДОУСТРІЙ І СТАТУС СУДДІВ»

В умовах розвитку України як суверенної, незалежної та демократичної держави невідомою частиною є реформування законодавства. Деякі чинні нормативні акти були прийняті на початку переходу України від радянської системи влади і мали тимчасовий характер, а деякі взагалі залишились чинними з часів СРСР. На момент їх прийняття вони були актуальними і відображали сутність правової системи тих часів, їх положення регулювали суспільні відносини в сферах, що відповідали перехідному періоду від радянської системи влади до теперішньої системи, з ознаками демократичності. Україна продовжує замінювати старі та змінювати відносно нові стандарти державного управління, що відбувається шляхом часткового реформування або повної зміни законодавства. Із прийняттям Конституції України було закріплено основні положення нових суспільних відносин та системи державної влади, проте суспільні відносини не стоять на місці та продовжують еволюціонувати. Перші кроки на шляху створення ринкової економіки та демократичної влади вже зроблено і настав час продовжувати реформи, та зміцнювати отримані здобутки.

Одним із прикладів продовження реформ стало прийняття Закону України «Про судوустрій і статус суддів», який надалі змінює судову систему в Україні після перших кроків, зроблених на початку 2000-х років. Однак, отримані успіхи щодо зміни системи судоустрою та створення уніфікованих законів, які замінюють положення декількох старих в певній сфері суспільних відносин, зводяться на нівель допущеними помилками. З одного боку, зміні у законодавстві сприяють покращенню якості роботи державних органів, з іншого боку, такі зміни створюють нові проблеми у застосуванні правових норм суб'єктами правовідносин. Хотілося б також зауважити, що на допущені помилки вже неодноразово зверталась увага науковцями, в тому числі і спеціалістами в галузі кримінального-процесу.

Однією з проблем, що виникли з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» є популізм в формулюваннях правових норм. Чи можна використовувати поняття «справедливий» суд? Що складає зміст справедливості судів? Чи то неупередженість суддів, чи то всебічність, повнота та об'єктивність?

На нашу думку, поняття справедливості та поняття всебічності, повноти і об'єктивності не є тотожними. Як необхідно розуміти справедливість та як його уніфікувати для однакового розуміння всіма особами, які будуть використовувати зазначені норми? Чи дійсно необхідно використовувати поняття «справедливості» судів, за наявності більш прозорих та конкретних термінів для визначення якісного правосуддя? В Законі України «Про судоустрій», який втратив чинність із вступом в дію нового закону, використовувалась єдина термінологія разом із іншим процесуальним законодавством України, в тому числі і з Кримінально-процесуальним кодексом України, в якому також йде мова про всебічність, повноту та об'єктивність кримінального судочинства. Єдність законодавства в теоретичному аспекті забезпечує не тільки єдине розуміння науковцями, а й однакове застосування на практиці. Крім того, легше виявити неналежне дотримання, або взагалі грубе і умисне порушення таких норм, адже поняття всебічності, повноти та об'єктивності, на відміну від поняття справедливості, дозволяють навести чіткі формулювання, які були б однакові для розуміння всіма особами, що будуть приймати участь в судочинстві. Отже, можна цілком обґрунтовано сказати, що чинний Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не сприяє однаковому застосуванню норм права різними суб'єктами правовідносин.

ХРИСТЕНКО Тетяна Геннадіївна

Викладач кафедри кримінального процесу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОМИЛОК У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Кожна діяльність здійснюється у відповідності до певних правил, але ніхто не застрахований від помилок. Тому при здійсненні кримінально-процесуальної діяльності непоодинокими є випадки допущення помилок у застосуванні кримінально-процесуального закону, так званих «процесуальних помилок».

Вважаю доцільним, що перш ніж приступити до визначення поняття процесуальна помилка, слід звернути увагу на значення помилки як такої взагалі.

Сучасним українським тлумачним словником пропонується визначення помилки як неправильної думки, хибного уявлення про когось, щось, некоректності результатів яких-небудь дій. Також використовуються інші поняття близькі за смисловим значенням, а саме : недолік , як недогляд, упущення, помилка; хибна думка як неправильна, помилкова думка та недогляд, тобто помилка допущена через неуважність, недосвідченість.

Порівняльний аналіз вищевказаних понять демонструє, що вони є

аналогічними за семантикою, але це не дає нам право говорити про їх тотожність. Так, поодинокий випадок недогляду можна визначити як «недолік», в свою чергу сукупність декількох «недоліків» складаються у «прогалину», що є незаповненим проміжком у знаннях, та тягне за собою неправильне уявлення про об'єкт що досліджується. Це в кінцевому результаті і приводить до помилки. Іншими словами, «помилка» більш широке поняття, яке включає в себе також «прогалину», а та в свою чергу охоплює визначення «недолік».

Для визначення помилок на стадії досудового розслідування в науковій літературі застосовуються терміни: «процесуальні помилки», «недоліки досудового розслідування», «слідчі помилки», «порушення норм процесуального права», «суттєві порушення кримінально-процесуального закону», а також «неправильне застосування кримінально-процесуального закону», «кримінально-процесуальні правопорушення» та інші. Без сумнівів ці поняття не однозначні, хоча мають одну природу та призводять до негативних результатів.

Цікаво зауважити, що поряд із термін «процесуальні помилки» в літературі часто замінюється на словосполучення «слідчі помилки». Дані поняття не можна визнавати тотожними, тому що вони відносяться одне до одного як частина до цілого. Самі «слідчі помилки» мають не тільки процесуально-правовий характер. Вони можуть допускатися при плануванні та організації розслідування, при висуненні слідчих версій, та інше. Але разом з тим, поняття «слідчої помилки» вужче за поняття «процесуальної помилки», бо пов'язуються лише з діяльністю слідчого. Зрозуміло, що на стадії досудового розслідування помилки, які істотно впливають на законність та якість розслідування, можуть припускатися не лише слідчим а й особою, яка проводить дізнання, начальником слідчого відділу, прокурором, судом (суддею).

У науковій літературі нерідко розглядаються тактичні помилки досудового слідства. Помилки такого виду, як зазначає С.І. Цветков, можуть бути у вигляді дії або бездіяльності, можуть за формою відповідати кримінально-процесуальному закону, а також можуть суперечити йому, можуть допускатися до порушення кримінальної справи, в процесі розслідування і у позапроцесуальній діяльності.

В свою чергу В.Н. Махов пропонує виділяти помилки, які є наслідком прямого порушення кримінально-процесуального закону і помилки, які витікають з неправильного трактування призначення кримінального судочинства. Слід зазначити, що будь-якої процесуальної помилки об'єктивно є порушенням закону, але на відміну від інших процесуальних порушень помилки виділяються в окрему категорію за ознаками суб'єктивного відношення до неї особи, яка припустилася цього порушення. Коли ж таке порушення вчинилося навмисно то його слід відносити до злочинного зловживання і його не можна вважати помилкою.

З точки зору В.І. Власова, слідчими помилками є не навмисні пору-

шення закону, недоліки та упущення при порушенні та розслідуванні кримінальних справ, неправильність у процесуальній діяльності, у тому числі і в процесі мислення компетентної особи, носія відповідних прав та обов'язків. Це твердження заслуговує на особливу увагу, через те, що в ньому відображена важлива, та, на мою думку, основна ознака помилки «ненавмисність».

Таким чином, все вищенаведене дозволяє зробити висновок, що процесуальна помилка на стадії досудового розслідування є ненавмисним порушенням кримінально-процесуального закону яке виражається у невиконанні або неналежному виконанні його вимог слідчим, або іншим суб'єктом кримінального процесу.

ЄДИН Руслан Вікторович

Старший викладач кафедри кримінального процесу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОТОКОЛЬНОЇ ФОРМИ ДОСУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАТЕРІАЛІВ

Згідно ч.2 ст. 19 Основного закону України органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Призначенням Кримінально-процесуального кодексу України є визначення порядку провадження у кримінальних справах (ст. 1 КПК), тобто саме в ньому закріплені підстави, межі повноважень та способи кримінально-процесуальної діяльності.

Однак КПК не є "інструкцією по застосуванню". Він не містить, не може і не повинен містити однозначні відповіді на всі питання, що виникають у правозастосуванні. При вирішенні тієї чи іншої практичної ситуації потрібно аналізувати норми права у їх сукупності. Крім того, на відміну від кримінального, у кримінально-процесуальному праві можливо використовувати аналогію закону.

Ст. 4 КПК України зобов'язує суд, прокурора, слідчого і орган дізнання в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину.

Компетенцію у сфері кримінального судочинства можна визначити як покладений кримінально-процесуальним законом на суд, прокурора, органи дізнання і досудового слідства обсяг владних повноважень для виконання певних функцій у сфері прийняття, перевірки, вирішення заяв та повідомлень про злочини, порушення, розслідування, розгляду і вирішення кримінальних справ.

На прокуратуру згідно ст. 121 Конституції України, зокрема у сфері кримінального судочинства, покладаються наступні функції:

- 1) підтримання державного обвинувачення в суді;
- 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у ви-

падках, визначених законом;

3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;

4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Крім того, згідно п. 9 Перехідних положень Конституції України прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів та функцію попереднього слідства – до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, та до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування.

Взагалі, на наш погляд, законодавець, наділяючи прокурорів дуже широкими повноваженнями у сфері кримінального судочинства, займає подекуди не досить чітку позицію. Наприклад, незрозумілими залишаються підстави повернення прокурорами кримінальних справ на додаткове розслідування; можливість складання прокурором нового обвинувального висновку і вилучення із справи раніше складеного слідчим при незгоді з останнім (ст. 230 КПК України); провадження розслідування в повному обсязі по будь-якій справі (п. 5 ч.1 ст.227 КПК України) або доручення їх розслідування слідчим прокуратури (ч.1 ст.112 КПК України) тощо.

У ситуації, яка склалася, ми вбачаємо принаймні два недоліки. По-перше, такий широкий обсяг повноважень, на нашу думку, не відповідає сучасній уяві про роль і місце прокуратури у правовій демократичній державі, про що неодноразово наголошували міжнародні європейські інституції. По-друге, нечіткість позиції законодавця знаходить своє відображення у тому, що часто він навіть не вказує жодних підстав для прийняття прокурорами тих чи інших рішень, які суттєво впливають на долю кримінальної справи та обмежують конституційні права громадян (ст. 98-1 КПК України), фактично надаючи прокурорам можливість приймати рішення на свій власний розсуд, не дивлячись на те, що їх діяльність повинна ґрунтуватися на принципі публічності. Це призводить до непоодиноких фактів зловживань з боку прокурорів своїми процесуальними повноваженнями.

Органи дізнання здійснюють свої повноваження, передбачені, зокрема, ст. ст.4, 97, 103 – 109, 426 КПК України у межах компетенції, визначеної ст. 101 КПК України, згідно якої для таких органів як міліція і капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні, не є визначений перелік справ, у яких вони проводять дізнання.

Більшість процесуалістів слушно вважають компетенцію зазначених органів універсальною. Надання їм можливості порушувати кримінальні справи про будь-які злочини (у т.ч. і про ті, по яких можлива про-

токольна форма досудової підготовки матеріалів) і здійснювати у них провадження є інструментом ефективного реагування держави на кримінально карані правопорушення і створення умов для їх подальшого кращого скорішого розкриття.

Ст. 102 КПК України називає органами досудового слідства слідчих прокуратури, слідчих органів внутрішніх справ, слідчих податкової міліції і слідчих органів безпеки, а ст. 114 цього Кодексу визначає єдині для усіх них повноваження без врахування їх відомчої належності.

Простіше кажучи, законодавець визначив основне призначення у кримінальному судочинстві обох вищеназваних органів у їх назвах: органи дізнання і органи досудового слідства.

Розподіл компетенції по провадженню досудового слідства між слідчими різними відомствами відбувається згідно ст. 112 КПК України, яка визначає підслідність кримінальних справ.

Одним із основних положень досудового слідства є обов'язковість його провадження. Згідно ст. 114 КПК України воно провадиться у всіх справах, за винятком справ про злочини, зазначені у ч. 1 ст. 27 і ст. 425 цього Кодексу, по яких досудове слідство провадиться у випадках, коли злочин вчинено неповнолітнім чи особою, яка через свої фізичні або психічні вади не може сама здійснювати своє право на захист, а також коли це визнає за необхідне прокурор чи суд.

Більше того, вивчаючи практику, що склалася у різних областях держави ми доходимо висновку, що у певних регіонах протокольна форма досудової підготовки матеріалів взагалі не провадиться. На це існують як об'єктивні, так і суб'єктивні причини.

Отже, згідно закону досудове слідство провадиться у певних випадках у всіх без виключення кримінальних справах незалежно від складу злочину. Органами, які уповноважені здійснювати таку діяльність, крім слідчих, є прокурор та начальник слідчого відділу. Останній при провадженні досудового слідства користується правами слідчого того відомства, до якого він належить.

Разом з тим, розподіляючи компетенцію щодо розслідування різних категорій кримінальних справ, законодавець "забув" включити до підслідності жодного з органів досудового слідства певні склади злочинів. Це саме ті діяння, для яких закон передбачає можливість здійснення протокольної форми досудової підготовки матеріалів.

Така недосконала законодавча техніка викликане ряд гострих суперечок, правових непорозумінь і питань, на які наразі не існує однозначної відповіді як серед науковців, так і серед практиків. Наведемо декілька таких запитань.

1) Хто, окрім прокурора, вправі порушувати кримінальні справи про ті злочини, по яких можлива досудова підготовка матеріалів за протокольною формою?

2) Яке рішення повинен прийняти слідчий органів внутрішніх справ, якщо при розгляді ним заяви і матеріалів її перевірки або під час розс-

лідування кримінальної справи, він установить наявність ознак злочину, передбаченого ст. 425 КПК України?

3) Чи повинно його рішення бути іншим у тому випадку, якщо на час прийняття ним рішення, особа, яка вчинила злочин невідома?

4) Чи має право прокурор, який порушив кримінальну справу, про злочин, який міститься у ст. 425 КПК України направити її для проведення розслідування слідчому, наприклад, органів внутрішніх справ?

5) Чи уповноважений суд розглядати кримінальну справу, яка надійшла до нього з обвинувальним висновком, у тому випадку, якщо вона була повно, об'єктивно і всебічно розслідувана тим органом досудового слідства, до підслідності якого вона не належить?

Цілком очевидно, що відповісти на ці питання однозначно і переконливо, ґрунтуючись на окремих конкретних кримінально-процесуальних нормах, які закріплені у чинному законодавстві, неможливо. Зазначені колізії слід вирішувати, аналізуючи норми у їх сукупності, керуючись загальноправовим принципом верховенства права, що аж ніяк не усуває нагальної необхідності удосконалення положень закону, які визначають підслідність кримінальних справ. Ми вважаємо, що це повинно бути зроблено шляхом доповнення ст. 112 КПК України конкретними складами злочинів, по яких можливе спрощене протокольне провадження і віднесення їх до підслідності слідчих органів внутрішніх справ.

ЧИЧА Руслан Павлович

Викладач кафедри кримінального процесу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

ВИКОРИСТАННЯ ДАНИХ ПРО ОСОБУ ОБВИНУВАЧЕНОГО ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО- ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

Кримінально-процесуальне право, як один з регуляторів суспільних відносин, повинно, в повній мірі, відповідати положенням Конституції України, що визначають пріоритет прав та свобод людини і громадянина, вказують на недопустимість їх порушення. Наведене твердження, може застосовуватися і до визначення процесуального положення обвинуваченого в кримінальному процесі та порядку застосування до нього заходів кримінально-процесуального примусу.

Передбачаючи можливість застосування до осіб, які приймають участь у кримінальному судочинстві та не виконують вимог закону, певних процесуальних важелів, направлених на боротьбу з їх неправомірною поведінкою, закон особливу увагу приділяє застосуванню цих заходів щодо таких суб'єктів, як підозрюваний та обвинувачений.

Враховуючи різний характер заходів кримінально-процесуального примусу, які можуть бути як забезпечувальними так і запобіжними,

можна говорити про різну «глибину» дослідження даних про особу, стосовно якої ці заходи застосовуються.

Примусовий, обмежувальний, характер таких дій, при прийнятті рішення та його обґрунтуванні, щодо застосування заходів кримінально-процесуального примусу, вимагає уважного ставлення, зокрема, актуальним є вивчення даних про особу обвинуваченого при обранні запобіжних заходів, в тому числі і такого запобіжного заходу як взяття під варту.

Якщо ставити за мету визначення наявного стану з місцем даних про обставини, що характеризують обвинуваченого, при визначенні запобіжних заходів, необхідно, в першу чергу, звернутися до діючого законодавства. Згідно зі ст. 148 КПК України запобіжні заходи застосовуються до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого з метою запобігти спробам ухилитися від дізнання, слідства або суду, перешкодити встановленню істини у кримінальній справі або продовжити злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень. Запобіжні заходи застосовуються за наявності достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений буде намагатися ухилитися від слідства і суду або від виконання процесуальних рішень, перешкоджати встановленню істини у справі або продовжувати злочинну діяльність. Законодавець говорить про наявність „достатніх підстав“, як умови обрання запобіжного заходу, при цьому треба розуміти що в залежності від характеру та змісту цих підстав буде обраний і вид запобіжного заходу, навіть до найсуворішого, яким є взяття під варту. Якщо знов звернутися до діючого КПК України, то ми побачимо, що стаття 150 вказує на необхідність урахування при застосуванні запобіжного заходу поряд з обставинами, зазначеними в ст. 148 КПК, також тяжкості вчиненого злочину, у вчиненні якого підозрюється, або обвинувачується особа, її віку, стану здоров'я, сімейного і матеріального стану, виду діяльності, місця проживання та інших обставин, що її характеризують. Тобто необхідно вивчити дані про особу, вичерпний перелік яких не надається. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що в різних категоріях справ необхідно враховувати певні дані про особу, загальний перелік яких надати неможливо.

Якість дослідження цих обставин, багато в чому залежить від кваліфікації, досвіду та сумлінності посадової особи, в провадженні якої знаходиться кримінальна справа, а відповідно від неї залежить і обґрунтованість процесуального рішення про застосування заходів кримінально-процесуального примусу.

Тому, підвищення уваги до вивчення особи при застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу, а зокрема при обранні запобіжних заходів, сприятиме більш чіткому дотриманню прав та свобод людини, забезпечить виконання завдань кримінального судочинства та мінімізує можливість помилки в роботі слідчого, прокурора, судді.

КОРНІЄНКО Василь Володимирович

Науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем розкриття злочинів навчально-наукового інституту підготовки фахівців кримінальної міліції ХНУВС

ТЕХНОЛОГІЯ ЗЛОЧИННОГО ЗБАГАЧЕННЯ ШЛЯХОМ НЕЗАКОННОГО ОТРИМАННЯ ТА РОЗКРАДАННЯ КРЕДИТНИХ РЕСУРСІВ БАНКУ

Кредитування є однією з розповсюджених і, одночасно, уразливих у кримінологічному відношенні банківських операцій. Останнім часом на фінансовому ринку спостерігався зростаючий інтерес до кредитів як зі сторони підприємців, так і громадян. Банки надто ризиковано розширювали свої кредитні портфелі, охоче приваблювали нових клієнтів, при цьому неуважно ставлячись до їх платоспроможності. Це призвело до масових невиконань заборгованостей, зловживань та шахрайств у цій сфері. Станом на січень 2010 р. консолідована сума збитків по кредитним зобов'язанням становила близько 20 мільярдів гривень. За даними МВС України впродовж 2009 – 2010 років у сфері банківської діяльності викрито 3 тис. 492 злочини, у тому числі в сфері банківського кредитування – 1 тис. 425 економічних злочинів.

За виявленими злочинами до відповідальності вже притягнуто 574 осіб, з яких 74 керівники філій та відділень банківських установ, 128 інших службових осіб банків та 239 осіб, що вчинили злочини у складі груп.

Злочинна діяльність у сфері банківського кредитування нами розглядається як сукупність, комплекс взаємопов'язаних дій, які утворюють цілісну систему, мета якої – злочинне збагачення за рахунок фінансових, трудових та технологічних ресурсів банківської установи. Характеризується така діяльність наявністю основних і допоміжних злочинів. Вони відображають логіку поведінки злочинців і є певними етапами в досягненні злочинної мети – одні злочини можуть виступати необхідною передумовою скоєння інших, або виступають формою, способом здійснення основного злочину. Мета основного злочину полягає в отриманні певної матеріальної вигоди і знаходиться в основі мотивації злочинної поведінки суб'єкта. Таким чином вся злочинна діяльність набуває вигляду складних взаємопов'язаних дій, суттєвість якої адекватно відображує термін «технологія» злочинної діяльності.

Для технології злочинного збагачення шляхом незаконного отримання та розкрадання кредитних ресурсів банку типовим є існування складних за своєю внутрішньою структурою та кримінально-правовими ознаками схем злочинної діяльності. Основними злочинами при здійсненні позикових операцій банку виступають: привласнення кредитних ресурсів банку (ч.2 ст. 191 КК України), шахрайське одер-

жання кредиту (ст. 190 КК України), шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України). Допоміжними на шляху вчинення основного злочину, як правило, виступають наступні дії: створення фіктивного підприємства (ст. 205 КК України), службове підроблення (ст. 366 КК України) та інші злочини у сфері службової діяльності (ст.ст. 364, 365-368 КК України). Як спосіб приховання (маскування) наслідків злочинної діяльності можуть виступати: фіктивне банкрутство, доведення до банкрутства (ст. 218, 219 КК України), приховання стійкої фінансової неспроможності (ст. 220 КК України) та ін.

Основною ціллю у даній технології злочинного збагачення є заволодіння кредитними коштами банку. Банківський кредит – це позика в грошовій чи іншій формі, що надається кредитором (банком) на умовах строковості, платності, зворотності та цільового характеру. Суб'єкти підприємництва можуть отримувати такі форми банківського кредиту: комерційний, лізинговий, іпотечний, бланковий, консорціумний тощо. Фізичні особи можуть, як правило, отримувати споживчий або ж іпотечний кредити.

Як відомо, термін «кредит» походить від латинського «credere» – «вірити». Довіра є невід'ємною властивістю кредитних відносин. Але, на жаль, зловмисники доволі часто зловживають цією довірою. Аналіз слідчо-судової практики показує, що найчастіше (у 76 % вивчених кримінальних справ) спостерігається обманне, тобто шахрайське одержання кредиту. Ці злочини ґрунтуються на поданні до банку завідомо неправдивої інформації при укладанні кредитного договору. Якщо позичальник уже при оформленні кредиту має на меті не повертати його, тут має місце намір на заволодіння майном або придбання права на нього вже в момент вчинення цих дій (ст. 190 КК України). Якщо ж такого наміру немає – має місце шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України).

Введення в оману потенційними позичальниками банківських службовців здійснюється різними способами, які можуть бути об'єднані у дві групи: 1) шляхом використання спеціально створених для розкрадання кредитних ресурсів фіктивних підприємств; 2) шляхом фальсифікації документів і застосування інших прийомів обману, внаслідок чого службовці банку вводяться в оману щодо можливостей і перспектив повернення кредиту і якості його забезпечення. Так, наприклад, службові особи одного з ТзОВ «К-мія» з метою отримання та привласнення кредитних коштів надали для шести банківських установ одне й теж заставне майно, завдавши збитків на загальну суму близько 19 млн грн. У даному випадку фінансовим шахраям вдалось обійти навіть єдиний реєстр заборон на відчуження нерухомого майна та іпотек, зокрема, шляхом підробки листів банківських установ про виключення майна з реєстрів обтяжень, отримуючи кожного разу у нотаріуса витяги з такого реєстру, які засвідчували, що майно, начебто не перебуває у жодній заставі.

На підставі узагальнення матеріалів кримінальних справ та опитування працівників оперативних і слідчих підрозділів технологію зло-

чинного збагачення шляхом незаконного отримання та розкрадання кредитних ресурсів банку у найбільш загальних рисах можна поділити на кілька етапів.

На першому етапі створюються або використовуються не менше двох фіктивних фірм – суб'єктів господарювання, на ім'я яких планується одержання кредитів. На другому етапі розроблюють «пакети» підроблених документів, які вимагають банківські установи для надання кредитів. При цьому одна з фірм виступає одержувачем кредиту, інші – партнерами по угодах (купівлі-продажу, поставок тощо), якими «обгрунтовується» необхідність та господарська доцільність одержання (надання) кредиту. На третьому етапі названий «пакет» документів особисто або через посередників подають в банк. Для полегшення вчинення злочину члени злочинної групи можуть вступати у зговір з відповідальною посадовою особою банку, яка відає питаннями видачі кредитів, про дачу хабара (як правило, у доларах США) у розмірі від 10 до 50 % від суми кредиту. Після цього підписуються кредитні договори та інші документи (наприклад, договір застави, страхування кредиту та заставного майна, тощо) і кредитні ресурси перераховуються на позиковий, а згодом – на розрахунковий рахунок фірми.

На завершальному етапі одержані гроші протягом одного-трьох днів перераховуються на рахунки наперед підібраних суб'єктів господарювання, де проводиться їхня конвертація (за окремо розробленою схемою), після чого частина валюти передається керівництву банківської установи, а решта привласнюється злочинною групою.

Однак, найбільшу шкоду банківській системі заподіюють все ж таки зловживання саме банківських працівників. Злочинні дії персоналу фінансових установ відрізняються неабиякою латентністю. Уявити масштаби злочинної діяльності банкірів вдається лише після гучних банкрутств банків («Україна», «Слов'янський», «Родовід банк» тощо). Лише по акціонерно-комерційному банку «Україна» в 2001 року викрито 173 факта зловживань. У змові з представниками злочинних груп, під прикриттям високопосадових осіб органів влади та управління, представники банку займалися розкраданням кредитних ресурсів, використовуючи фіктивні фірми для незаконного «відмивання» коштів, переміщення їх закордон та здійснення інших злочинів. Так, наприклад, за даними Управління СБУ в Дніпропетровській області одним із найбільших злочинних угруповань Дніпропетровщини тільки за шість місяців 2001 року за безпосередньою участю посадових осіб банку «Україна» легалізовано 500 млн. грн., а під час затримання додатково вилучено ще 2,5 млн. грн. За інформацією НБУ, на фіктивні рахунки тільки латвійських комерційних банків із України через систему фінансових підприємств і інших комерційних банків було перераховано 1,6 млрд. доларів США.

Основною причиною банкрутства банку «Україна» визнається масштабна безпідставна видача не забезпечених кредитів на великі суми під державні гарантії (Міністерства фінансів України, Уряду та Національ-

ного банку). АКПБ «Україна» був «механічно» керований посадовими особами державного рівня, маючі жорсткі зв'язки з НБУ. Загальна консолідована сума завданих збитків державі, банку та його клієнтам складає – понад 600 млрд. гривень.

Не менш цікавою, на погляд дисертанта, є ще одна група зловживань у цій технології. В умовах впливу фінансової кризи, у банківській сфері України дуже криміногенними виявилися операції щодо рефінансування (фінансової підтримки) комерційних банків з боку НБУ. Вивити такі зловживання у банківській сфері для правоохоронних органів раніше було не можливо з огляду на суцільну банківську таємницю у відносинах «комерційний банк – НБУ». Тільки завдяки фінансовій кризі, яка оголила проблеми банківського сектору, стали відомі схеми та масштаби злочинних махінацій. За повідомленнями Генеральної прокуратури України упродовж 2009 року було порушено 115 кримінальних справ (за ст.ст. 364, 366, 222 КК України) по відношенню до посадових осіб банків «Гарант», «Олббанк», «Київський універсальний банк», «Наш банк». ГПУ встановила, що ці фінансові установи подавали в НБУ недостовірну інформацію про свою діяльність. Потерпілими визнано 3 тис. осіб. Загальна сума рефінансування, яку НБУ надав банкам станом на лютий місяць 2010 року складає 83 млрд. гривень.

Хотілося б зазначити, що особливістю доказування по кримінальним справам, пов'язаним з розслідуванням технології злочинного збагачення шляхом незаконного отримання та розкрадання кредитних ресурсів банку – є їх відмінність від інших категорій справ у процесі збору і оцінки доказів. Злочинні схеми у сфері банківського кредитування можуть тісно переплітатися із злочинами по іншим банківським операціям.

ГАЛКІНА Олена Миколаївна

Науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем розкриття злочинів навчально-наукового інституту підготовки фахівців кримінальної міліції ХНУВС

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ У СПРАВАХ ПРО КРАДІЖКИ ВАНТАЖІВ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ

Однією з найпоширеніших слідчих дій у справах про крадіжки вантажів на залізничному транспорті є огляд місця події, що проводиться відповідно до правил, встановлених нормами кримінально-процесуального законодавства (ст.ст. 190-191 КПК України), і загальними положеннями тактики, розробленими в криміналістичній теорії та апробованими у практиці розслідування злочинів.

Як свідчить практика, огляд місця події у справах про крадіжки вантажів на залізничному транспорті у більшості випадків проводиться недостатньо якісно. Так, у процесі огляду сліди пальців рук вилучають-

ся усього лише в 28% випадків; сліди ніг, взуття і транспортних засобів – у 18%; мікрооб'єкти – у 7% випадків. Насправді ж з матеріалів справ вбачається, що злочинці залишають на місцях вчинення таємного викрадення значно більше слідів та інших об'єктів, які мають значення для справи. Однак слідчі не вживають достатніх заходів до їх виявлення і вилучення, помилково вважаючи, що затримання підозрюваних і виявлення викраденого вантажу повною мірою забезпечують розкриття, успішне розслідування і судовий розгляд цього виду злочинів.

Тим часом кваліфіковане, вміле проведення огляду місця події надає можливість одержання цінної орієнтуючої і доказової інформації, необхідної для повного відтворення механізму злочину і виявлення всіх епізодів їх злочинної діяльності, що, врешті-решт, відповідає основним цілям розслідування.

За даними опитування слідчих та оперативних працівників органів внутрішніх справ на транспорті, які брали участь у розслідуванні аналізованої категорії кримінальних справ, у 74% випадків у них сформувалось не повне уявлення про механізм вчиненого злочину після проведення огляду місця події, у 20% випадків – уявлення взагалі не сформувалось, і лише в 6% випадків працівники отримали повне уявлення про шукану категорію.

Розглянемо особливості проведення огляду місця події.

По-перше, слід звернути увагу на необхідність своєчасного проведення огляду місця події по даній категорії справ, адже зволікання з цим може привести до зміни обстановки, непоправній втраті слідів та інших речових доказів, що значно ускладнить розслідування. Аналіз слідчої практики свідчить про те, що помилки, допущені при організації і проведенні огляду місця події, як правило, у подальшій роботі заповнити чи виправити дуже важко або навіть неможливо.

По-друге, вивчення практики проведення оглядів місць події за даною категорією справ показало, що найбільша результативність досягається, якщо на місці події працює спеціалізована слідчо-оперативна група. В умовах дефіциту часу, характерного для початкового етапу розслідування, такі групи скоріше включаються в огляд, не втрачаючи часу на вирішення суто організаційних і технічних питань. Члени групи, як правило, володіють не тільки необхідними знаннями, але і навичками роботи з речовими доказами, а попередньо встановлений психологічний контакт учасників групи полегшує взаєморозуміння і сприяє погодженості дій.

По-третє, у справах про крадіжки вантажів на залізничному транспорті, як правило, огляд місця події проводиться двічі. Спершу початковий огляд – у місці безпосереднього виявлення крадіжки. При цьому слідчий:

- вивчає супровідні документи на вантаж та наявні комерційні акти, зокрема, ті, що складені на шляху руху;
- визначає територію та об'єкти, які підлягають огляду;

–намічає послідовність проведення та порядок дій інших учасників огляду місця події;

–вивчає стан об'єкта рухомого складу і виявлені ознаки вчинення злочину без ретельного огляду вантажу;

–встановлює, чи не порушено правила завантаження, в чому саме ці порушення проявились;

–оглядає прилеглу територію з метою виявлення слідів переміщення вантажу, його залишків, пошкоджених пломб та закруток, маркувальних позначок, відбитків ніг та транспортних засобів, слідів нашарування ґрунту (для порівняння беруть зразки ґрунту навколо вагона);

–пломбує вагон або контейнер тимчасовою пломбою, про що робить відповідний запис у протоколі слідчої дії.

Межі огляду місця події можуть бути розширені, а огляд проведений по вузлах. Вузловий метод дослідження полягає у послідовному вивченні обстановки місця події відповідно до обраного напрямку руху за окремими вузлами (ділянками), кожен з яких виділяється визначеною сукупністю просторово або інформаційно пов'язаних об'єктів і слідів.

У цей самий час співробітникам органу дізнання, які прибули разом зі слідчим, доцільно доручити з'ясувати, по-перше, коли, за яких обставин виявлено крадіжку і які зміни сталися на місці події з моменту виявлення крадіжки до прибуття працівників міліції, а по-друге, простежити за складанням комерційного акту представниками адміністрації залізниці. Спеціалісту, якого також доцільно залучити до огляду, варто доручити зафіксувати обстановку та об'єкт огляду методами орієнтуючої та оглядової фотозйомки або із застосуванням відеозапису.

Згодом у більш зручних умовах проводять повторний детальний огляд зовнішньої та внутрішньої обстановки місця події. Наприклад, під час зовнішнього огляду вагону (контейнеру), як найбільш поширеного місця вчинення крадіжок вантажів слідчий:

–визначає тип, вантажопідйомність та матеріал обшивки вагона;

–аналізує трафаретні знаки, написи, розмітки та наклейки на вагоні;

–встановлює наявність пошкоджень у стінах, дверях, на даху, підлозі, люках вагона, а також наявність латок із зовнішнього боку;

–встановлює, яким чином закрито двері, кришки бокових та верхніх люків, заслонку відсипного люка;

–визначає правильність накладення пломб, стан зовнішніх замикаючих пристроїв;

–встановлює, чи не пошкоджено видиму частину пломбувального дроту, чи не підв'язано пломбу відірваними кінцями дроту, чи зв'язані вони між собою;

–визначає форму та матеріал пломб, напис, який є на відтиску;

–порівнює відтиски пломбувальних лещат на пломбах з відповідними даними в супровідних та комерційних документах;

–виявляє різні пошкодження: пломб, вхідних отворів тощо;

–встановлює наявність і стан закруток на дверях, плашок, діаметр

дроту, кількість витків, сліди іржі, забруднення та пошкодження від ударів, розрізу, розрубу, перепилення або розкручення закруток, впливу інших факторів.

Під час проведення внутрішнього огляду вагону він виконує такі дії:

- за наявними слідами встановлює, який вантаж знаходиться у вагоні;
- доручає сфотографувати розташування цих слідів або залишків вантажу усередині;
- визначає стан та вид (тари, упаковки) вантажу, спосіб закріплення вантажу, перев'язки (шнуром, дротом тощо), цілісність пломбування, наявність і стан контрольних (пакувальних) стрічок;
- описує виявлені пошкодження вантажу чи його упаковки у протоколі та доручає зафіксувати сліди цього методом детальної фотозйомки;
- визначає, чи відповідає тара (упаковка) встановленому стандарту, специфіці, вазі вантажу, який в ній перевозять, чи нанесено на ній певне маркування;
- аналізує трафаретні знаки та написи, які є на тарі, порівнює їх з даними накладної (повинно бути два види маркування – відправника та залізниці);
- виявляє, описує і фіксує пошкодження в дверях, на стінах, даху та підлозі;
- перевіряє справність замикаючих пристроїв та іншого устаткування вагону;
- аналізує наявність сторонніх предметів, знарядь або засобів вчинення злочину;
- встановлює наявність слідів, залишених злочинцями на місці події, описує, фіксує та аналізує їх через призму певної моделі механізму вчинення крадіжки;
- запаковує виявлені сліди належним чином, а також робить необхідні схеми, плани місця події, замальовки та фототаблиці, які додаються до протоколу слідчої дії.

По-четверте, велике значення у досягненні цілей та виконанні завдань огляду місця події належить оптимально організованій взаємодії між слідчим та іншими учасниками слідчої дії. Так, наприклад, ще до прибуття слідчо-оперативної групи для проведення огляду місця події силами співробітників воєнізованої охорони варто забезпечити охорону місця події. Опитування виявлених свідків також варто проводити в присутності всіх членів групи, які беруть участь в огляді. Це дозволить кожному з них усвідомити вихідні дані вчиненого злочину. При цьому особливо ретельно слід: 1) встановлювати прикмети злочинців (зріст, колір волосся, особливості зовнішнього вигляду, одягу тощо); 2) виявляти об'єкти, з якими взаємодіяли або контактували підозрювані. Що стосується понять, то слід пам'ятати, що не рекомендується залучати до огляду потенційно зацікавлених суб'єктів, наприклад, посадових осіб станції або працівників, які пов'язані з обробкою даного вантажу.

По-п'яте, роботу зі збирання речових доказів під час огляду місця по-

дії необхідно організувати таким чином, щоб пошук і вилучення одних слідів не призвели до знищення чи псування інших. На практиці слідчі і експерти-криміналісти нерідко в пошуках традиційних речових доказів (наприклад, слідів рук) поспіхом, часом невинновато, обробляють різні поверхні спеціальними порошками, знищуючи при цьому масу всіляких мікрочастинок, мікрозалишків речовин та інших матеріалів, які також є важливими речовими доказами, адже будучи невидимими (маловидимими), ці сліди не можуть бути цілком знищені злочинцями. Їхнє виявлення і своєчасне дослідження нерідко дає ключ до розкриття злочину. На це слідчий повинен звернути увагу експерта під час інструктажу, запропонувавши йому застосовувати інші, менш руйнівні способи виявлення слідів (візуальний за допомогою розпорошеного освітлення або спрямованого під різними кутами до поверхні слідсприймаючого об'єкта).

По-шосте, аналіз протокольних матеріалів огляду місця події у справах про крадіжки вантажів на залізничному транспорті дозволив встановити такий істотний недолік – слідчі та експерти-криміналісти не завжди забезпечують індивідуалізацію об'єктів, що вилучаються в ході цієї слідчої дії. З цієї причини значно знижується, а в деяких випадках зводиться нанівець їх доказове значення.

Процесуальна індивідуалізація предметів, що мають виражені індивідуально-визначені ознаки, здійснюється шляхом фіксації індивідуальних властивостей цих предметів у протоколі огляду місця події, а також за допомогою додаткових засобів фіксації: фотографування, планів, схем, креслень, малюнків тощо. Відносно предметів, що не мають таких ознак, виникає необхідність додаткової штучної індивідуалізації.

По-сьоме, вже в ході огляду місця події в результаті проведеного аналізу обстановки, визначення предметів злочинного посягання, способу вчинення злочину, залишеним на місці події слідам та іншим фактичним даним про обставини події, що відбулась, а також за результатами пошукових заходів, має бути висунута версія про груповий організований характер скоєного злочину. Висунута версія дозволить змодельовати подію вчиненого злочину та відтворити її надалі з метою отримання нових фактів доказового або орієнтуючого значення або виявлення певних невідповідностей. Через призму висунутої версії слідчий повинен проводити як подальший огляд місця події, так й інші слідчі дії.

ЛУГАНСЬКА Тетяна Олександрівна

Науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем профілактики та розслідування злочинів навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ

Конвенція про права дитини 1989 року вважає завданням кожної

держави надати дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, захистити дитину від усіх форм дискримінації або покарання, фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, недбалого і брутального поводження та експлуатації, забезпечити їй здоровий розвиток тощо.

За законодавством України правовий статус дитини має особа, яка не досягла повноліття; при цьому до досягнення чотирнадцятирічного віку дитину вважають малолітньою, а у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років – неповнолітньою.

Права дитини як суб'єкта трудової діяльності охороняються Конституцією України, Кодексом законів про працю, законами України “Про охорону дитинства”, “Про зайнятість населення”, “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей”, “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді України” та підзаконними нормативними актами.

Згідно із статтею 188 Кодексу законів про працю України не допускається прийняття на роботу осіб молодше 16-ти років, крім випадків, коли за згодою одного з батьків або особи, що їх замінює, можуть, приймаючись на роботу особи, які досягли 15-ти років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, яка не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненню ним 14 річного віку за згодою одного з батьків або особи, що їх замінює.

Кодекс законів про працю України містить низку статей, направлених на охорону прав дитини як суб'єкта трудових відносин, порушення вказаних вимог тягне дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність.

Стаття 260 Кодексу законів про працю України та стаття 38 Закону України «Про охорону праці» встановлюють, що нагляд за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці, здійснюють:

- Державний комітет України з нагляду за охороною праці;
- Державний комітет України з ядерної і радіаційної безпеки;
- органи державного пожежного нагляду управління пожежної охорони Міністерства надзвичайних ситуацій України;
- органи і заклади санітарно-епідеміологічної служби Міністерства охорони здоров'я України.

Стаття 231 КУпАП встановлює, що Державний комітет України з нагляду за охороною праці розглядає факти порушення законодавчих і інших нормативних актів про охорону праці, а також про невиконання його законних вимог. Відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці встановлена статтею 41 КУпАП.

Органи санітарно-епідеміологічної служби, згідно із статтею 236 КУ-

пАП, можуть розглядати справи і накладати штрафи за правопорушення, передбачені статтею 41 КУпАП, тільки за умови, що недотримання законодавства про охорону праці є порушенням санітарно-гігієнічних і санітарно-епідеміологічних норм і правил.

Згідно із Кримінальним кодексом України відповідальність за незаконне використання дитячої праці настає лише у випадку прийняття на роботу особи, яка не досягла віку, з якого згідно із законом вона може вступити у трудові правовідносини.

Що ж стосується інших випадків експлуатації зазначеної категорії осіб (порушення умов праці тощо), законодавець не виділяє статус дитини, а розглядає коло осіб – учасників трудових правовідносин. Водночас, якщо працедавець використовує працю дитини, яка не досягла віку, з якого згідно із законом вона може вступити у трудові правовідносини, він буде нести відповідальність лише за порушення вимог щодо віку особи, незалежно від форми використання дитячої праці (окрім злочинної діяльності).

Окрему категорію справ складають злочини щодо втягнення дитини в злочинну діяльність. Питання чи можна вважати злочинну діяльність (жебракство, гра в азартні ігри та ін.) видом трудової діяльності в Україні залишається відкритим, а отже, не вирішеними є питання щодо того, чи можна віднести зазначені злочини до таких, що пов'язані з незаконним використанням дитячої праці.

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що законодавством встановлено дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення законодавства щодо праці дітей, водночас багато питань залишаються не вирішеними і потребують подальшого більш глибокого дослідження.

СТРЕЛЯНИЙ Володимир Іванович

Науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем профілактики та розслідування злочинів навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

ПРО ПРОБЛЕМИ ПРОДОВЖЕННЯ ТЕРМІНІВ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ЗА ЗАЯВАМИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯМИ ПРО ЗЛОЧИНИ

На мою думку, сучасний стан вітчизняного процесуального законодавства вимагає внесення певних змін в деякі нормативно-правові акти. Так, окремі положення чинного кримінально-процесуального законодавства викликають жваві дискусії серед вчених-процесуалістів. Останнім часом все частіше на практиці виникають проблеми застосування положень статті 97 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України), щодо дотримання строків дослідчої перевірки слідчими та дізнавачами при призначенні попередніх досліджень. А саме, наданні доказової сили результатам досліджень, що проводяться до

порушення кримінальних справ.

В результаті аналізу встановлено, що відповідно до вимог ст. 97 КПК України, орган, що провадить дізнання, слідчий, прокурор, суд або суддя зобов'язані приймати заяви і повідомлення про вчинені злочини або про такі, що готуються, і не пізніше триденного строку винести відповідне рішення. Коли необхідно перевірити заяву або повідомлення про злочин до порушення справи, така перевірка здійснюється прокурором, слідчим або органом дізнання в строк не більше десяти днів шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб або витребування необхідних документів.

На перший погляд, три та десять днів достатні для вирішення питань, пов'язаних з порушенням кримінальної справи. Але на практиці зустрічаються випадки, коли у процесі прийняття рішення про порушення кримінальної справи вирішальне значення має одержання відомостей, які можна виявити з матеріальних джерел лише в результаті проведення попередніх досліджень, які по суті представляють собою експертні дослідження.

Так, існує багато категорій злочинів, в ході дослідчої перевірки заяв і повідомлень про які, необхідно встановити належність об'єктів до отруйних, психотропних речовин, наркотичних засобів, вогнепальної або холодної зброї, вибухових речовин, визначити наявність матеріальної підробки документів, грошей, ступінь тяжкості нанесення тілесних ушкоджень, відповідність якості товарів і продукції нормативам тощо.

При цьому дослідження, які можуть вирішити ці питання, вимагають затрат часу експерта або спеціаліста, які, зазвичай, виходять за межі строків, встановлених статтею 97 КПК України. Відповідно у слідчого виникає обов'язок призначити попереднє дослідження і чекати його результатів, або прийняти недостатньо обґрунтоване рішення про порушення кримінальної справи чи відмову в порушенні кримінальної справи.

Попередні дослідження провадяться за письмовими дорученнями відповідних посадових осіб. За їх результатами експерти видають довідки без права залучення їх до кримінальної справи замість висновків експертизи. На підставі даних таких довідок порушується кримінальна справа, після чого слідчий призначає експертизи по тих самих об'єктах та за тими ж питаннями, що і в рамках попередніх досліджень. Отже, виникає проблема дублювання тих самих досліджень на різних етапах досудового слідства.

Для вирішення даної проблеми, на нашу думку, необхідно внести зміни до КПК України, якими передбачити розширений перелік першочергових слідчих дій, які можна проводити до порушення кримінальної справи. А саме, надати можливість проводити експертні дослідження на стадії порушення кримінальної справи, результати яких можуть бути підставою для правильного прийняття рішення про порушення кримінальної справи, адже мета, яку переслідує призначення

та проведення експертизи до порушення кримінальної справи, полягає в отриманні інформації, що дозволить стверджувати про наявність чи відсутність ознак злочину.

Таким чином, питання відносно призначення та проведення судової експертизи до порушення кримінальної справи в законодавстві може бути вирішене наступним чином – її проведення повинно бути допущене тільки у випадках, коли без експертизи неможливо визначити наявність підстав для порушення кримінальної справи. У зв'язку з чим пропонуємо внести відповідне доповнення до ст. 97 КПК України та викласти його у такій редакції: „У випадках, коли під час перевірки заяви чи повідомлення про злочини необхідне використання спеціальних знань, шляхом призначення криміналістичних, судово-медичних та інших експертиз, така перевірка здійснюється у строк – до 30 діб”.

ФИЛИПЕНКО Євгеній Павлович

Науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем профілактики та розслідування злочинів навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Виявлення та розслідування злочинів – важливий вид правоохоронної діяльності. У процесі її здійснення розв'язують специфічні завдання, спрямовані на повне, всебічне, швидке розкриття кожного злочину, розшук злочинців і осіб, які зникли, своєчасне притягнення до кримінальної відповідальності. Виявленню та розслідуванню злочинів як правоохоронній діяльності притаманні декілька ознак. По-перше, охорона прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб шляхом правильного застосування адміністративного, кримінального й кримінально-процесуального законодавства з тим, щоб жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності. По-друге, державний вплив на злочинність, захист інтересів держави й суспільства з тим, щоб застосовувати кримінальну відповідальність до винних осіб. Таку діалектичну єдність вказаних ознак зумовлено певною єдністю інтересів держави й публічних інтересів особи.

Охорона прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб трансформується в принцип правоохорони, за яким притягнення до кримінальної відповідальності невинної особи є неприпустимим.

Захист інтересів держави й суспільства також втілено в принцип правоохорони, за яким відповідальності підлягають лише винні особи. Кримінальна відповідальність має індивідуальний характер. Ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61 Конституції України); доводити свою невинуватість у вчиненні злочину не є обов'язком особи,

притягнутої до відповідальності. За Конституцією обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачать на її користь (ст. 62 Конституції України). Для додержання цього принципу встановлено кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий донос (ст. 383 КК України), завідомо неправдиві показання (ст. 384 КК України). Разом з тим, якщо самим фактом розголошення посадовою особою даних попереднього слідства завдано суттєвої шкоди державним чи громадським інтересам, це є підставою для притягнення цієї посадової особи до кримінальної відповідальності.

Професійна діяльність із виявлення та розслідування злочинів має інтегративне значення незалежно від відомчої належності осіб, які є суб'єктами цієї діяльності. Всі вони керуються нормами КПК України. Інші процесуальні процедури з цього приводу можуть лише доповнювати його. Встановлення злочину або особи злочинця (підозрюваного, обвинуваченого) здійснюють за умов різних типів складностей фактичних обставин, з урахуванням очевидного або неочевидного типів вчинення злочину. Джерелами інформації про подію злочину можуть бути: фізичні особи (наприклад, потерпілі, очевидці тощо), інформація про фізичні або інші наслідки дій винних осіб, документи, нотатки тощо. Виявленням злочину вважають встановлення події (часу, обставин, особи, що його вчинила тощо), зокрема моменту заволодіння майном, проникнення в житлове приміщення, нападу на особу й заволодіння її майном, заподіяння розладу здоров'я тощо. Деякі особливості встановлення моменту закінчення події притаманні злочинам, які за складом є формальні (моментом закінчення злочину вважають саму дію, наприклад, при хуліганстві чи розбійному нападі) або матеріальні (моментом закінчення є виникнення шкоди, іншого матеріального наслідку, наприклад, під час заподіяння тілесних ушкоджень, крадіжок тощо).

Таким чином, роль досудового слідства є надзвичайно важливою в системі правоохоронної діяльності. Від якості виявлення й розслідування злочину, надійності доказів у кримінальній справі, достовірності отриманої інформації залежить ґрунтовність і справедливість судового рішення, а отже рівень захисту прав людини, інтересів держави, охорони правового порядку.

ШОРОХОВА Ганна Михайлівна

Науковий-співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем профілактики та розслідування злочинів навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ОСОБИСТОСТІ «КОМП'ЮТЕРНОГО» ЗЛОЧИНЦЯ

Вивчення проблем розслідування злочинів у сфері комп'ютерних технологій виступає однією з найгостріших завдань сучасної криміналіс-

тичної науки. Незважаючи на те, що в останні роки в криміналістичній літературі приділяється підвищена увага методиці розслідування комп'ютерних злочинів, у цій області ще залишається ряд невирішених і дискусійних питань. Зокрема, має потребу в уточненні криміналістична характеристика осіб, що скоюють злочини в сфері комп'ютерної інформації.

Комп'ютерна злочинність характеризується високою латентністю. Тому офіційна статистика, на жаль, поки ще не дає можливості одержати достовірних даних щодо криміналістичної характеристики осіб, які скоюють злочини в сфері використання комп'ютерних технологій. У зв'язку із цим дослідження й розробка криміналістичної характеристики осіб, що скоюють злочини в сфері використання комп'ютерних технологій, актуально й має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Виявлення криміналістично вагомих даних про особу злочинця є одним з головних факторів не тільки в розслідуванні злочину, але й в організації заходів протидії й профілактики комп'ютерних злочинів.

Розглянемо узагальнену характеристику особистості «комп'ютерного» злочинця. Згідно статистичних даних вік правопорушників коливається в широких (15-45 років) границях: на момент скоєння злочину вік 33% злочинців не перевищував 20 років, 13% - були старше 40 років і 54% - мали вік 20-40 років. Більшість осіб даної категорії становлять чоловіки (83%), але частка жінок швидко збільшується через професійну орієнтацію деяких спеціальностей і професій (секретар, діловод, бухгалтер, контролер, касир і т.д.). При цьому розмір збитку від злочинів, скоєних чоловіками, у чотири рази більше, ніж від злочинів, скоєних жінками. За рівнем фахової освіти діапазон також досить широкий - від висококваліфікованих фахівців до осіб, що володіють мінімально необхідними пізнаннями для роботи як користувач ПК. 52% злочинців мали спеціальну підготовку в області автоматизованої обробки інформації, а 97% - були службовцями державних установ і організацій, що використовують комп'ютерну технологію у своїх виробничих процесах, а 30% з них мали безпосереднє відношення до експлуатації засобів комп'ютерної техніки. Зареєстровано також кілька випадків, коли злочинець взагалі не мав ніякого технічного досвіду й спеціальних пізнань у цій області (в основному при розкраданні засобів комп'ютерної техніки, або при фальсифікації даних традиційними методами й способами). Більшість злочинців (77%) при здійсненні злочину мали середній рівень інтелектуального розвитку, 21% - вище за середнє й тільки 2% - нижче середнього, при цьому, 40% злочинців мали середню спеціальну освіту, 40% - вищу й 20% - середня. З дослідницької точки зору цікавий і той факт, що з кожної тисячі комп'ютерних злочинів тільки сім здійснюється професійними програмістами

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що знання характерних рис особистості «комп'ютерного» злочинця дозволяє оптимізувати процес виявлення кола осіб, серед яких доцільно вести по-

шук злочинця, і точніше викрити конкретного правопорушника.

Знання особистісних властивостей суб'єктів злочинної діяльності в сфері використання комп'ютерних технологій дозволить оперативним працівникам, слідчим вчасно виявляти, розкривати й розслідувати такі злочини, визначати тактику проведення допиту.

ГАЛКІН Дмитро Вікторович

Науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС навчально-наукового інституту менеджменту, соціальних та інформаційних технологій ХНУВС

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА НЕДОТОРКАНІСТЬ ОСОБИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СЛІДЧИХ ДІЙ

Одним із основних завдань кримінального судочинства є забезпечення належної реалізації конституційних прав і свобод людини при провадженні у кримінальній справі. Кожна стадія кримінального процесу і кожна процесуальна дія має ґрунтуватись на системі чітко сформульованих прав і обов'язків учасників процесу. Законом передбачено права потерпілого, свідка, підозрюваного, обвинуваченого і при цьому встановлено відповідні обов'язки органів розслідування, прокурора, суду. Надання особі всіх можливих засобів здійснення її прав складає одну із основних цілей правосуддя. Належним чином збалансований механізм розподілу процесуальних прав, обов'язків учасників судочинства є однією із найважливіших гарантій забезпечення конституційних прав особи.

Важливе місце в системі конституційних прав і свобод особи займає право на свободу й особисту недоторканність. При відсутності цього права взагалі не мало би сенсу говорити про свободу особи. Усю систему громадянських прав у вузькому значенні можна розглядати як недоторканність особи. У юридичній літературі існує багато позицій, щодо поняття «недоторканності особи». Одні автори вважають, що недоторканність особи виражається в праві кожного громадянина на державну охорону і захист від злочинних посягань. Інші вважають, що недоторканність особи виражається у системі юридичних гарантій, що охороняють особу від неправомірних арештів і затримань.

В центрі уваги кримінально-процесуального розуміння принципу недоторканності особи знаходиться юридична формула про те, що ніхто не може бути підданий арешту та триматись під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах і в порядку, передбаченому законом. Дійсно, арешт є найбільш серйозним обмеженням сфери недоторканності особи, який значно звужує її свободу, ускладнює, а в деяких випадках робить неможливим реалізацію не тільки громадянських, але і соціальних, культурних, політичних прав особи.

Разом з тим, недоторканість особи не слід розуміти як повну відсут-

ність обмежуючих впливів на її поведінку. Даний інститут припускає забезпечення всіх проявів свободи особи за умови її правомірної поведінки.

Порушення особою правових заборон обумовлює притягнення її до відповідальності і як наслідок виступає підставою для обмеження її недоторканності. Ступінь обмеження недоторканності особи в сфері кримінальної юстиції залежить від багатьох факторів: особи злочинця, характеру і тяжкості скоєного діяння, обставин, що впливають на ступінь вини і ін., що регламентовано чинним кримінальним та кримінально-процесуальним законом. Недоторканність – це властивість невід’ємного характеру. В механізмі правозастосування дана конституційна норма повинна не просто існувати, а реально захищати свободу й особисту недоторканність особи.

Також прямо закріпленим у Конституції України, є право особи на повагу до її гідності. Відповідно ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність поводженню чи покаранню.

Україна є учасником Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року, яка у статті 3 передбачає свободу особи від катувань і жорстокого чи такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання. Україна також ратифікувала 26 січня 1987 року Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання, яка на рівні Організації Об’єднаних Націй передбачає дієвий міжнародний механізм реалізації даних вимог. В практичному вимірі в Україні катування розглядаються тільки лише як перевищення службових повноважень із заподіянням тілесних ушкоджень. Вивчення стану дотримання конституційних прав та свобод працівниками міліції свідчить, що України мають місце факти незаконних дій, що супроводжуються фізичним насильством і приниженням честі громадян працівниками міліції. Так, за даними Уповноваженого з прав людини, мають місце порушення кримінальних справ по перевищенню службових повноважень із застосуванням насильства і приниженням честі людини. Це право порушується нерідко і при проведенні слідчих дій на досудових стадіях.

Перші справи, що надійшли Урядові України з Європейського суду з прав людини, стосувалися саме статті 3 Конвенції – заборони катування. Тому вимоги Європейського суду щодо заборони катування, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання стали першими, що їх було ретельно вивчено в Україні. На сьогодні також необхідне проведення навчальних занять з працівниками правоохоронних органів по вивченню міжнародних і конституційних стандартів захисту від катувань і юридичної недійсності доказів, отриманих шляхом катувань.

ДО ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ПОМИЛОК ПРИ ОГЛЯДІ МІСЦЯ ПОДІЇ

Слідчий огляд є однією з невідкладних слідчих дій, яка регламентується статтями 190–193, 195 Кримінально-процесуального кодексу України. За його допомогою може бути отримана важлива інформація, яка здатна вплинути на ефективність розкриття злочину.

Під місцем події розуміється приміщення або місцевість, де вчинено злочин або де є матеріальні сліди, пов'язані з подією злочину.

Метою огляду місця події відповідно до ст. 190 Кримінально-процесуального кодексу України є виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обстановки події, а також інших обставин, що мають значення для справи. Таке формулювання закону по суті орієнтує на встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню у кримінальній справі.

Огляд місця події є первинною і невідкладною слідчою дією. Це пояснюється необхідністю отримання інформації про обставини події у первісному, незміненому стані, тому що будь-яке зволікання тягне за собою втрату речових доказів, зміну слідової картини. Невідкладність огляду місця події пояснюється необхідністю оперативного отримання інформації з метою організації розшуку злочинця, а також інших слідчих дій, спрямованих на розкриття злочину.

Однак, необхідно зазначити, що незважаючи на виключну важливість огляду місця події для встановлення механізму події, якість його проведення часто виявляється не на досить високому рівні. Так, нерідко слідчі допускають невинуватене затримання початку огляду, звужують межі місця події, недостатньо використовують науково-технічні засоби.

Помилки, яких припускаються при огляді місця події і які тягнуть за собою ускладнення, а іноді і неможливість в майбутньому розкрити злочин, викликані різними причинами. Нерідко вони є результатом порушення тактичних положень проведення огляду місця події, не дивлячись на те, що це питання достатньо повно викладено в підручниках, посібниках та спеціальних довідниках з криміналістики. Актуальним питанням залишається охорона місця події. Охороняти його перед усім необхідно від своїх працівників (міліції, прокуратури та інших учасників). Часто слідчі приїжджають на місце події, де вже побувала велика кількість людей, які торкалися до предметів і залишили свої сліди. При цьому значно зростає об'єм виконуваної слідчим роботи.

Крім того, допускаються помилки у визначенні меж огляду, у зв'язку з чим слідчий не в змозі виявити необхідні йому сліди та речові докази.

Також, необхідно зазначити, що слідчі при розкритті злочинів недостатньо використовують науково-технічні засоби, а також спеціально розроблені засоби, апарати, обладнання, прилади, не володіють методами та прийомами їх застосування з метою більш ефективного проведення огляду. Спостерігається велика кількість недоліків фіксації обстановки та слідів на місці події, викликаних відсутністю у слідчого справної техніки, якісних матеріалів та необхідних навиків їх застосування.

Виявлення, фіксація та вилучення речових доказів здійснюється загальним слідчим. Між тим обов'язковою умовою належного криміналістичного забезпечення цього процесу є не стільки застосування науково-технічних засобів самим слідчим, скільки використання досвіду та знаній спеціалістів. Та коли запрошено спеціаліста, слідчі нерідко проявляють пасивність, розраховуючи на його навички та знання і практично передоручають йому проведення слідчих дій або його частини, замість того, щоб активно керувати ходом огляду.

Інколи на практиці трапляються випадки, коли огляд місця події слідчі та криміналісти здійснюють розрізнено. Слідчий оглядає матеріальну обстановку міста події та складає протокол, а криміналіст виконує технічну роботу з виявлення та закріплення слідів. Це також є помилкою, яка зазвичай трапляється при здійсненні такої слідчої дії, як огляд міста події. Для того, щоб отримати з проведеного огляду найбільшу користь, а також для швидкого розслідування та розкриття злочину необхідно, щоб слідчий та спеціаліст-криміналіст працювали спільно, виконуючи при цьому кожний свою функцію. Їх загальним завданням при огляді місця події є отримання з матеріальної обстановки місця події найбільше інформації, яка в подальшому дозволить здійснити повне всебічне розслідування даного злочину та швидко його розкриття. Функція слідчого полягає в проведенні огляду місця події та оформленні протоколу. Але в тих випадках, коли необхідним є уточнення будь-якої інформації стосовно деяких слідів, залишених на місці пригоди, наприклад, коли слідчий хоче знати думку експерта стосовно можливого механізму чи способу вчинення даного злочину, також про засоби чи знаряддя, якими були залишені сліди, або для уточнення деяких інших обставин, слідчий повинен з'ясувати думку спеціаліста стосовно цих питань. Все це необхідно тому, що в процесі огляду важливо не тільки установити сліди злочину, а й більш детально їх описати, з тим, щоб закріпити доказову інформацію, яка міститься в них.

Фіксація отриманих відомостей за допомогою записування їх до протоколу також має низку суттєвих недоліків. Один з них - фіксування лише відомостей, що стали предметом сприйняття слідчого та інших осіб, які беруть участь в огляді, і що, на їх думку, стосуються справи. Але під час огляду в силу деяких об'єктивних і суб'єктивних причин слідчий не завжди може отримати, осмислити та зафіксувати вичерпну інформацію про подію, що розслідується. Тому важливим засобом фік-

сації окремих слідів, речових доказів, як і усіх обставин події, є фото або відеозйомка. Застосована згідно з передбаченими правилами, вона сприяє об'єктивному відображенню картини, яка спостерігалася під час огляду місця події.

Як показує аналіз кримінальних справ, у багатьох протоколах огляду місця події відсутні схеми та фототаблиці, тобто не всі описані в протоколі огляду місця події сліди, інші речові докази фотографуються та вилучаються. Це ускладнює процес закріплення слідів і речових доказів, а також уявлення про їх місце розташування відносно до певних предметів або об'єктів.

Наприкінці зазначимо, що неможливо проаналізувати всі недоліки та помилки при проведенні огляду місця події злочину, але виокремлювати типові недоліки просто необхідно. Це сприятиме розробці ефективних рекомендацій щодо недопущення помилок при проведенні вище зазначених слідчих дій.

ПРОКОПЕНКО Олексій Юрійович

Науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем профілактики та розслідування злочинів навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ПОШУКОВО-АНАЛІТИЧНИХ ПРИЛАДІВ У БОРОТБІ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Кримінальна ситуація протягом останніх років продовжує неухильно загострюватись, що супроводжується значним зростанням кількості вчинених злочинів та підвищення їх суспільної небезпеки. На сьогоднішній день рівень злочинності у світі вимагає від правоохоронних органів не тільки високого професіоналізму, а й сучасного технічного оснащення. Важливу роль у боротьбі зі злочинністю відіграють пошуково-аналітичні прилади, якими оснащені об'єкти підвищеної небезпеки та особливого контролю, а саме, такі як термінали аеропортів, пограничні пункти перепуску громадян, митні дільниці тощо.

Аналітичні прилади також використовуються на збірних пунктах призовників на військову службу у Збройних силах України. Відповідно встановленого порядку, призовники повинні пройти наркологічне обстеження, і одним із етапів такого обстеження є перевірка організму за допомогою спеціального аналітичного приладу на предмет вживання особою наркотичних чи інших токсичних речовин. Принцип роботи приладу не складний, за його допомогою визначається різниця електричних потенціалів у біологічно-активних крапках на тілі людини, і обчислює, які наркотичні чи інші токсичні речовини вводилися в організм протягом року. Точність виміру таким приладом становить 95%.

Російським вченим досить успішно вдається розробляти нові зразки антинаркотичного фронту. Наприклад, показав свою ефективність

встановлений в міжнародних аеропортах новий електронний прилад - «Сибскан», винайдений орловськими вченими в співробітництві з фахівцями інституту ядерної фізики сибірського відділення РАН. Цей прилад заснований на принципі рентгенівського опромінення об'єкту, завдяки чому характеризується особливою надчутливістю.

Ізраїльські вчені розробили прилад, що розпізнає хімічний склад речовини за допомогою лазерного променя. Опромінюючи об'єкт на відстані до кількох десятків метрів, фахівці одержують інформацію про його склад завдяки особливим електромагнітним хвилям, характерним для кожної окремої речовини. Ефективність розпізнавання досягає 100 %.

Унікальний електронний пошуково-аналітичний прилад «Альфа-6» був винайдений та випробуваний російськими вченими. Прилад працює на основі принципу резонансу, фіксуючи частоту наркотичної або вибухової речовини і вказуючи точне її місцезнаходження. Дія приладу простирається на 150-200 метрів.

Отже, виходячи з усього вищевикладеного, слід зазначити, що використання сучасних світових наукових розробок криміналістичної техніки забезпечить високоефективну боротьбу зі злочинністю у всьому світі.

ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович

Начальник кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС, доктор юридичних наук, доцент

ОЛІШЕВСЬКИЙ Олександр Володимирович

Ад'юнкт докторантури та ад'юнктури ХНУВС

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ У СИСТЕМІ ВЗАЄМОДІЇ ЧЛЕНІВ СЛІДЧО-ОПЕРАТИВНИХ ГРУП

У практиці розкриття та розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів широкого поширення набула практика групової (або колективної) організації розслідування, однією з форм реалізації якого є формування слідчо-оперативних груп (далі – СОГ). У зв'язку з тим, що в процесі співпраці у складі слідчо-оперативної групи її членам доводиться постійно спілкуватися, взаємодіяти один з одним та іншими особами, вирішуючи поставлені перед ними завдання часто в екстремальних умовах, актуальною є розробка психологічних проблем підвищення ефективності спільної діяльності та формулювання рекомендацій прикладного характеру.

На наш погляд, серед вказаних проблем визначальну роль відіграють психологічна адаптація членів групи при розробці спільних рішень, негативні сторони ротації членів СОГ та проблеми формального та фактичного лідерства. Ці проблеми проявляються в тому, що внаслідок роботи слідчо-оперативної групи в окремих її членів формується поведінкове відношення до розслідування, вивчення специфіки роботи, слід-

чої ситуації тощо, адже робота у складі слідчо-оперативної групи розглядається ними як тимчасова, додаткова до основних обов'язків. Часом окремі члени групи, втрачають зацікавленість в результатах її роботи, бо розуміють, що вони можуть виконати переважний обсяг роботи, а результати отримуватимуть інші. В таких умовах можуть зростати також і утриманські настрої серед окремих членів слідчо-оперативних груп, що працюють над розслідуванням конкретної справи.

Створюючи слідчо-оперативну групу, залежно від видів злочинів та кількості епізодів злочинної діяльності, слід визначити оптимальний за кількістю склад групи. Залучення більшої ніж необхідно кількості слідчих та працівників оперативно-розшукових підрозділів не є запорукою успіху в цій справі. Головне при цьому таким чином організувати роботу групи в цілому, щоб кожен з її членів працював з максимальною самовіддачею в інтересах спільної справи.

У практичній діяльності щодо розкриття та розслідування тяжких і особливо тяжких злочинів аналітичні, критичні та фахові здібності кожного з членів групи, а також їх здібності до висування нових ідей, версій, припущень тощо можуть набувати вирішального значення. Урахування психологічних особливостей особи дозволяє прогнозувати її поведінку в конкретних ситуаціях, що є важливим моментом при розподілі завдань. Так, екстраверт буде більш ефективно виконувати роботу, пов'язану з великою кількістю соціальних контактів, у той час коли ефективність виконання цієї ж роботи інтровертом буде значно нижчою. І навпаки, якусь одноманітну, шаблонну роботу краще поручити інтроверту, який упорається з нею значно краще і ефективніше за екстраверта.

Психологічна адаптація членів слідчо-оперативної групи відбувається в першу чергу під час спільної праці, а також протягом спільних нарад, зборів, при плануванні розслідування або прогнозуванні криміналістичних проблем під час розробки колективної думки групи з приводу якогось проблемного питання розслідування.

Для керівника СОГ характерною є організаційна діяльність, яка має кілька напрямків: по-перше, організація власної роботи; по-друге, організація роботи СОГ; організація взаємодії СОГ з іншими службами, посадовими особами тощо. Неабияку складність для керівника представляє те, що йому часто приходится діяти за наявності вкрай обмеженої, ненадійної інформації. При цьому необхідно організувати членів групи таким чином, щоб забезпечити швидко і ефективно розслідування кримінальної справи. У зв'язку з цим вирішального значення набувають такі організаційні здібності і навички керівника групи як лідерство, пунктуальність, наполегливість, енергійність, організованість, вимогливість, самокритичність, відповідальність, витримка, дисциплінованість, зібраність, уміння точно розподіляти час, знання психології колективу, здатність протистояти негативним емоціям самому і вміння знімати психологічну напругу у колективі.

Доволі значною проблемою є те, що слідчий, який володіє вказаними рисами у самостійній роботі, може не проявляти їх під час керування групою. Причиною цього є перш за все плинність кадрів, адже багато досвідчених слідчих останнім часом залишили ОВС, тому керівниками СОГ часто призначаються молоді перспективні слідчі, яким однак бракує досвіду в організації та керуванні спільною діяльністю інших за-для досягнення загальної мети.

В процесі роботи СОГ її керівнику слід забезпечити відкритий характер контактів між її членами та формування зворотного зв'язку. У групі не повинно бути суперечок про особистий престиж або лідерство. Усі підпорядковуються тільки керівникові, не залежно від спеціальних звань, досвіду тощо. Часто трапляється, що група, яка цілком складається з розумних, досвідчених і талановитих людей може не виконати свого завдання через боротьбу за лідерство серед двох або кількох її учасників. Цього можна уникнути шляхом ретельного підбору складу групи, недопущення включення до неї кількох потенційних лідерів, схильних до відкритого прояву свого лідерства. Ідеальним варіантом є коли керівник і визнаний лідер групи співпадають.

Визначальними при цьому рисами характеру керівника повинні бути: здатність до генерації ідей, вміння творчо мислити, схильність до самовдосконалення. Тому, бажано, щоб керівники СОГ обирались, а не призначались керівництвом, адже саме в цьому випадку вони будуть справжніми лідерами. Вважаємо, що саме такий підхід унеможливить боротьбу за лідерство та сприятиме налагодженню психологічного клімату в групі.

Головною умовою плідної роботи групи є колективна генерація ідей, а також дозвіл на критику будь-якої думки, оцінки, рекомендації, що були висловлені протягом обговорення. Такий спосіб організації передбачає колективне обговорення проблем та обґрунтування критики з метою максимальної реалізації творчої активності і забезпечення толерантного відношення до чужих ідей, навіть якщо вони не знаходять одностайної підтримки.

При цьому механізм зворотного зв'язку, який забезпечує спілкування членів СОГ, проявляється у вирішенні поставленого завдання завдяки і шляхом конкуренції ідей. Іншими словами – це процес поступового наближення до істини, коли, наприклад, усі члени слідчо-оперативної групи виступають як генератори ідей, а завдання керівника полягає у координації цього процесу, узагальненні різних поглядів та думок, прийнятті зважених організаційно-тактичних рішень.

Обговорення певної проблеми, яка виникла, виникне або може виникнути на якомусь етапі розслідування справи, в слідчо-оперативній групі має, на наш погляд, відбуватись наступним чином: перш за все свої думки висловлюють члени групи, які доповідають суть та зміст проблеми, називають виявлені об'єктивні тенденції, які про це свідчать. При цьому вони висловлюють свою думку з приводу проблеми і власне

бачення варіантів її вирішення. Потім до обговорення залучаються ті члени СОГ, котрі можуть висловити нестандартні, оригінальні рішення по проблемі. До них приєднуються фахівці, досвідчені працівники, завдання яких полягає у відкиданні випадкових, поверхових, непродуманих ідей або таких, що не стосуються даної проблематики. Врешті-решт до обговорення залучається керівник СОГ, який оцінює висловлені судження, ідеї та рекомендації, узагальнює їх, приймає тактичне або процесуальне рішення підводить підсумок дискусії.

Підбиваючи підсумок, слід ще раз звернути увагу на значну роль, що відіграє психологічна адаптація в діяльності слідчо-оперативних груп. По-перше, від кількісного та якісного складу учасників, який має бути оптимальним та збалансованим, залежить тактична маневровість, ефективність контролю і керівництва групою, її плідна творча праця. По-друге, від наявності у діях керівника СОГ помилок та прорахунків у справі психологічного забезпечення діяльності групи значною мірою залежать якість та результати розслідування кримінальної справи. По-третє, оптимальний склад, фаховий потенціал та сприятливий психологічний клімат у групі є запорукою виховання кадрів правоохоронно-го відомства, а також засобом нейтралізації міжособових конфліктів.

ДЕГТЯРЬОВА Ірина Василівна

Ад'юнкт докторантури та ад'юнктури ХНУВС

ОСОБЛИВОСТІ РОЗКРИТТЯ, ВСТАНОВЛЕННЯ ПРИЧИН І УМОВ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 150-1 КК УКРАЇНИ

Використання малолітніх дітей у особливому виді експлуатації з метою отримання прибутку - жебрацтві, яке часто поєднане з насильством чи погрозою його застосування посягає на основи суспільної моралі у сфері розвитку і виховання молодого покоління, глибоко впливає на них, створює для дітей спотворені орієнтири, прищеплює асоціальні ідеї, аморальні погляди й навички, істотно впливає на рівень росту злочинності.

Потерпілим від злочину, передбаченого ст.150-1 Кримінального кодексу України є малолітня дитина. При розслідуванні даного злочину працівниками органів внутрішніх справ не завжди проводиться така процесуальна дія як допит малолітньої дитини, яка є потерпілою від вчиненого злочину. Можливо, це пов'язано з тим, що отримати достовірну, до певної міри повну інформацію від дитини складно, оскільки цінність одержанного матеріалу залежить не лише від ступеню розвитку, індивідуальних особливостей чи сімейного середовища дитини, але й умов та способу проведення такої процесуальної дії як опитування малолітнього потерпілого. Встановлення контакту з дітьми вимагає певних навичок та відповідних умов. Не всі працівники органів дізнан-

ня та досудового слідства, яким для встановлення певних доказів у справі треба допитати малолітню особу, потерпілу від злочину, мають достатні знання та підготовку, що є негативним фактором, який впливає на розкриття злочинів та нормальний психологічний стан малолітньої дитини.

У зв'язку з наведеним, можна сказати, що чітка організація роботи та взаємодії підрозділів органів внутрішніх справ по застосуванню законодавства про відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, достатні знання при виконанні певних процесуальних дій, своєчасний та якісний судовий розгляд справ цієї категорії є важливим засобом запобігання злочинності. Тенденція зростання злочинності по відношенню до дітей все більше привертає увагу громадськості до цієї актуальної проблеми та активізує діяльність неурядових організацій у галузі попередження жорстокого поводження з дітьми та захисту прав малолітніх осіб, які стали свідками чи жертвами злочинних подій. Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України, особа має правовий статус дитини до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. У ст.168 Кримінально-процесуального кодексу України «Допит неповнолітнього свідка» вказується: «Допит неповнолітнього свідка віком до 14 років, за розсудом слідчого-віком до 16 років, проводиться за правилами ст.167 цього Кодексу...». Аналогічне положення дублюється в ст.307 КПК України. Це означає, що кримінально-процесуальне законодавство України вживає поняття «неповнолітній свідок» для позначення дітей будь-якого віку, які залучені до кримінального процесу.

Враховуючи вищевикладене, аналізуючи літературу з кримінології та психології, можна сформулювати практичні поради особам, що уповноважені збирати докази по кримінальній справі, зокрема при проведенні такої процесуальної дії, як допит малолітньої дитини, що є потерпілою від злочину, передбачено ст.150-1 КК України. Отже, при допиті треба враховувати індивідуальні особливості кожної дитини, її інтелектуальні можливості (спостережливість, здатність до логічного мислення), їх взаємини з близькими людьми та присутність їх при допиті. Очевидним є те, що діти залежать від їх батьків та опікунів, які впливають на мотивацію щодо давання показань, а також зміст і форму їх розповіді. Тому, вважаю за доцільне підкреслити, що під час допиту малолітньої дитини, потерпілої від злочину, передбаченого, зокрема, ч.1 ст. 150-1 КК України, присутність батьків чи опікунів не припустима. Слідчому, плануючи опитування дитини, слід правильно здійснити вибір місця опитування дитини (світла технічно-обладнана кімната, зручні меблі, звукоізоляція вхідних дверей з метою відчуття безпеки, кілька м'яких іграшок для дружньої атмосфери, кольорові олівці, анатомічні ляльки), час опитування (час її оптимальної активності, час, який не збігається з іншими важливими для неї заняттями), вибір осіб, що бу-

дуть залучатися до цієї процесуальної дії (бажана мінімальна кількість осіб з чітким розмежуванням ролей кожного), техніку опитування та порядок його проведення (розподіл опитування на етапи, де обов'язково присутні вступна фаза, вільна розповідь та фаза запитань). Перед опитуванням необхідно зібрати повну інформацію про дитину, середовище її існування. На даному етапі підкреслюється важливість взаємодії між органами дізнання та досудового слідства і спеціаліста-психолога. Їх організована та тактично спланована діяльність може сприяти тому, що дитина буде опитуватися лише один раз, з мінімальною тривалістю опитування, і буде отримано важливі дані, що стануть доказами у справі. Встановлення особи, що вчинила злочин, є ключовим питанням і часто неможливим без отримання від дитини опису її зовнішності. Для дітей відповіді на запитання щодо встановлення винного є особливо важкими з ряду причин. По-перше, дитина не завжди здатна помітити те, що нам дорослим очевидно. По-друге, доросла людина для дитини є високою і часто сприймається як загрозлива, небезпечна, домінуюча особа, яка має над нею перевагу. Дитина зазвичай запам'ятовує одну або декілька рис, які привертають її увагу (наприклад, щось смішить, дивує, викликає страх). Діти розповідають про деякі риси злочинця, порівнюючи їх з рисами, притаманними мультимедійним героям («вуха як у Чебурашки» і т.п.). Отже, при з'ясуванні зовнішнього вигляду злочинця або інших учасників події можна використовувати наступні запитання: - як виглядає З.?, - як (за чим) можна впізнати З.?, - чи було у вигляді З. щось дивне? - чи було у вигляді З. щось смішне (страшне)? - чи був З. такий великий як твій тато (хтось із родичів)? - чи був З. такий дорослий, щоб міг бути твоїм дідусем? - чи З. було стільки років, щоб він міг ходити до твоєї школи? - чи З. було стільки років, щоб він міг працювати? - чи З. був такий сильний як твій тато? - чи бачив ти З. раніше?

Отже, з вищенаведеного, можна зробити висновок, що організація роботи підрозділів дізнання та досудового слідства органів внутрішніх справ у сучасних умовах повинна базуватися на чіткій взаємодії між собою, на високих знаннях не тільки в області юриспруденції, але і психології, на постійному їх вдосконаленні та здобутті практичних знань, отриманих під час використання сучасних тактичних прийомів та методик розслідування злочинів.

ЩЕРБАКОВСЬКА Ксенія Олександрівна
Ад'юнкт докторантури та ад'юнктури ХНУВС

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ

У криміналістичній методиці початковим етапом розслідування злочинів розглядаєть часовий проміжок між моментом порушення кримі-

нальної справи до винесення постанови про залучення особи як обвинуваченого. Виділення початкового етапу розслідування має істотне методичне значення, оскільки він володіє певною специфікою в обсязі і методах слідчої діяльності.

Успіх розслідування багато в чому залежить від правильної оцінки слідчих ситуацій, що склалися, з урахуванням ступеня їх типовості. Під слідчою ситуацією слід розуміти положення, що складається в певний момент розслідування злочину, який характеризується тактичною, стратегічною або тактико-стратегічною інформаційною своєрідністю. По ступеню узагальнення слідчі ситуації прийнято ділити на загальні і конкретні. Конкретні, у свою чергу, залежно від переважання в них типових або не типових ознак можуть бути типовими або атиповими. Визначення ступеня типовості або атиповості слідчих ситуацій при розслідуванні конкретних злочинів дозволяє правильніше і швидше орієнтуватися в обстановці, що склалася, висувати загальні і окремі слідчі версії, визначати основні напрями і завдання розслідування, намічати і проводити комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових заходів і криміналістичних операцій.

Типові слідчі ситуації, що складаються на момент початку розслідування торгівлі дітьми, характеризуються високим рівнем інформаційної невизначеності, тобто належать до складних слідчих ситуацій. По характеру інформаційної повноти всі складні типові слідчі ситуації, що складаються на початковому етапі розслідування торгівлі дітьми, можна підрозділити на наступні види в залежності від приводів до порушення кримінальної справи.

1. Приводом для порушення кримінальної справи з'явилися результати проведення тактичної комбінації по затриманню продавця дітей на місці події у момент скоєння злочину. Вказана операція схожа з оперативною закупівлею і проводиться на підставі інформації про продаж дитини, що готується. Як «покупець» виступає заздалегідь підготовлена особа. У цій ситуації відомі особа продавця, місце і час угоди, є інформація (як правило, неповна) про покупця або посередника покупця. Першочерговим завданням правоохоронних органів в цій ситуації являються дії із затримання злочинця на місці злочину на гарячому.

2. Приводом для порушення кримінальної справи є заява родичів або інших осіб, які зтурбовані зникненням дитини, про можливо здійснений її продаж. Для цієї ситуації характерна неповнота відомостей про злочинну подію, осіб, скоєний злочин, про місцезнаходження потерпілого. Ця ситуація вимагає перевірки наявності підстав до порушення кримінальної справи. Порушення кримінальної справи і початок розслідування ускладнюється тим, що продавець і покупець не зацікавлені у встановленні істини у справі і надають активну протидію слідчому.

3. Приводом для порушення кримінальної справи є явка з повинного продавця, якій хоче повернути свою дитину. У цій ситуації слідство має в своєму розпорядженні дані про продавця, який активно сприяє розс-

лідуюванню, про спосіб, місце і час здійснення угоди. Може скластися ситуація, яка характеризується відсутністю або неповнотою відомостей про покупця дитини, про місцезнаходження покупця і проданої дитини. Основні завдання початкового етапу – встановлення місцезнаходження покупця і проданої дитини, затримання покупця.

4. Приводом для порушення кримінальної справи є заява потерпілого або його представника про вчинений відносно дитини злочин. Для цієї ситуації характерна неповнота відомостей про покупця, місцезнаходження його і дитини. Найважливішим завданням початкової фази розслідування є встановлення злочинців і їх затримання.

Відзначимо, що на початковому етапі розслідування торгівлі дітьми слідчому доводиться вирішувати головним чином стратегічні завдання: встановлення особи покупця (продавця, посередника), розшук і затримання особи, яка скоїла злочин; встановлення місцезнаходження проданої дитини і його звільнення. Перелічені завдання не можуть бути розв'язані окремими або декількома слідчими або оперативно-розшуковими заходами. Тут потрібна сукупність чітко спланованих, скоординованих і узгоджених за всіма необхідними умовами дій слідчого і взаємодіючих ним осіб, здійснюваним під єдиним контролем. Вказана сукупність дій і заходів є тактичними операціями.

При розслідуванні торгівлі дітьми проведення слідчих дій, оперативно-розшукових заходів і тактичних операцій залежно від слідчої ситуації, що склалася, здійснюються в умовах тісної взаємодії різного рівня: взаємодія між правоохоронними органами, взаємодія правоохоронних органів з іншими державними органами, взаємодія правоохоронних органів з громадськими організаціями. Як показує слідча практика з метою підвищення ефективності виявлення і досудового розслідування торгівлі дітьми, забезпечення належного захисту і допомоги потерпілим, дотримання їх прав і законних інтересів слідчі органи повинні взаємодіяти з іноземними і міжнародними донорськими і менеджерськими організаціями, які займаються проблемами запобігання торгівлі людьми і незаконному міжнародному усиновленню.

ДЕРЕВ'ЯГІН Олексій Олександрович

Ад'юнкт докторантури та ад'юнктури ХНУВС

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ПІДРОЗДІЛАМИ КАРНОГО РОЗШУКУ В КУРОРТНІЙ МІСЦЕВОСТІ АР КРИМ

Функціонування будь-якого оперативного підрозділу органів внутрішніх справ відбувається в певному об'єктивному середовищі. Його особливості, а саме характер соціально-економічних процесів, кримінологічна ситуація посідають вагомe місце серед чинників, що впливають на структурну організованість оперативного підрозділу, а також на впорядкованість процесів їх функціонування, процеси вирішення опе-

ративно-тактичних завдань. Не виняток й підрозділи карного розшуку, що діють у місцевостях, які мають спеціальний статус курорту.

Такі місцевості характеризуються сезонним характером напруженості, зміною населення в залежності від сезону, ускладненням оперативної обстановки, значною робітничою міграцією. Означене утруднює діяльність підрозділів карного розшуку з протидії злочинності.

Пошук шляхів удосконалення ефективності протидії зі злочинністю багато в чому залежить від диференціації та конкретизації системи заходів запобігання щодо злочинів з урахуванням соціально – економічної середовища функціонування, кримінологічної обстановки та їх співвідношення з наявними силами оперативних підрозділів, організаційними, адміністративними, оперативно-розшуковими заходами спрямованими на нейтралізацію загроз громадській та національній безпеці з врахуванням регіональних особливостей курортів.

Це невід’ємно залежить від ступеню системної наукової розробленості правової бази, організації та тактики діяльності підрозділів карного розшуку взагалі та у курортній місцевості АР Крим, зокрема.

При чому важливими для підрозділів карного розшуку є не тільки наукові розробки у галузі теорії оперативно-розшукової діяльності а й у галузі кримінології пов’язані з прогнозуванням розвитку кримінологічної ситуації у курортних регіонах. Дослідивши сучасний стан наукових робіт у сфері регіональної протидії злочинності, можливо визначити напрямки наукових досліджень, що актуальні для запобігання злочинам підрозділами карного розшуку в курортній місцевості АР Крим:

1. Наукові дослідження щодо особливостей соціально-економічного розвитку України, регіонів та місце у їх системі місцевостей, які мають статус курорту.

2. Наукові дослідження у галузі кримінології, теорії управління, криміналістики, що спрямовані на створення теоретичної бази оперативно-службової діяльності підрозділів карного розшуку з протидії злочинності.

3. Фундаментальні та прикладні дослідження щодо формування теорії оперативно-розшукової діяльності та визначення заходів підвищення ефективності практичної діяльності оперативних підрозділів у протидії злочинності.

4. Дослідження прикладних проблем організації та тактики оперативно – розшукової діяльності підрозділів карного розшуку за напрямками протидії злочинності підрозділами карного розшуку за видами злочинів, суб’єктів, об’єктів, особливостями регіонів.

У другій групі досліджень слід виокремити роботи з кримінального, кримінально-процесуального права, кримінології та криміналістики.

Велике значення для ефективного оперативного обслуговування певних територій мають теоретичні наукові розробки щодо характеристики так званого «середовища функціонування» правоохоронних органів.

Що стосується досліджень з проблем попередження злочинності оперативно-розшуковими заходами то їх не можливо розглядати без досліджень з проблем використання ОРД у протидії злочинності як фундаментального так і прикладного характеру.

При цьому слід зазначити, що фундаментальні та прикладні дослідження проблем теорії оперативно-розшукової діяльності історично пов'язані з дослідженнями дожовтневого та радянського періодів.

Провідне місце у формуванні сучасних теоретико – організаційних основ запобігання злочинам підрозділами карного розшуку в курортній місцевості АР Крим займають дослідження стосовно загальних теоретико – правових проблем оперативно-розшукової політики та стратегії, організації та тактики оперативно – розшукової діяльності підрозділів карного розшуку. Фактично не здійснено системну розробку чинників ефективності та оцінки діяльності підрозділів карного розшуку у протидії злочинності взагалі та запобігання злочинам, зокрема. Особливості організації та управління ОРД в залежності від території обслуговування: держава – регіон – область – район – місто – ПМТ – селище. Не враховуються особливості курортної, сільської та промислової місцевості. Не розроблені науково обґрунтовані оптимальні моделі оперативного обслуговування, структури підрозділів карного розшуку, зовнішньої та внутрішньої взаємодії, моделі оперативно-розшукового попередження та розкриття злочинів підрозділами карного розшуку.

Аналіз думок науковців та практичних оперативних працівників оперативних підрозділів України в цілому та в АР Крим, зокрема, визначив прогалини оперативно-розшукової політики держави у сфері запобігання злочинам:

- не визначені основи стратегії у двох її складових частинах: приватна теорія ОРД та складова діяльності держави у сфері запобігання злочинам у тому числі в курортній місцевості АР Крим;
- не розроблений механізм впливу держави на чинники злочинності оперативно-розшуковими заходами;
- відсутня загальнодержавна система координації запобігання злочинам на державному, регіональному та місцевому рівні та в курортних регіонах;
- не визначені загально – державні заходи з формування системи запобігання злочинам в курортній місцевості АР Крим як підґрунтя розвитку туристичної галузі України;
- не визначені загальні та спеціальні засоби досягнення мети політики у сфері запобігання злочинам на курортах України в цілому, а в курортній місцевості АР Крим, зокрема;
- не сформована загальнодержавна модель організації запобігання злочинам оперативно-розшуковими заходами як складової загальнодержавної стратегії протидії злочинності.

Аналіз здійснених за роки незалежності досліджень свідчить, що у них розроблені тільки окремі проблеми попередження злочинності та

запобігання злочинам підрозділами карного розшуку в курортній місцевості АР Крим.

Не розробленими на сьогодні є:

- проблеми попереджувальної діяльності карного розшуку в курортній місцевості АР Крим з врахуванням особливостей курортних регіонів;

- проблеми формування та реалізації оперативно-розшукової політики та стратегії щодо запобігання злочинам у курортній місцевості АР Крим;

- не визначені шляхи удосконалення організації і тактики активної пошукової діяльності та використання отриманих матеріалів під час здійснення профілактичних заходів, створення системи запобігання вчиненню злочинів у відповідності з розбудовою «проактивної» моделі «поліцейської» діяльності;

- не розроблені проблеми системи теоретико – прикладних понять – оперативно – розшукова «профілактика – попередження – запобігання» та їх структурні елементи та складові;

- поза межами уваги науковців фактично залишилися проблеми забезпечення прав і свобод людини під час ОРД та система світових стандартів цього забезпечення в діяльності підрозділів карного розшуку під час запобігання злочинам підрозділами карного розшуку в курортній місцевості АР Крим;

- відсутні розробки, які б забезпечили б теоретичне підґрунтя системного підходу до здійснення негласної роботи підрозділами карного розшуку в курортній місцевості АР Крим під час запобігання злочинам;

- не розроблені сучасні теоретичні, організаційні та тактичні основи запобігання різним видам злочинів підрозділами карного розшуку в курортній місцевості АР Крим з врахуванням регіональних особливостей;

- не здійснено системну розробку чинників ефективності та оцінки діяльності підрозділів карного розшуку в курортній місцевості АР Крим у протидії злочинності;

- не визначено особливості організації та управління ОРД в залежності від території обслуговування: держава – регіон – область – район – місто – ПМТ – селище;

- не враховуються особливості курортної місцевості під час визначення функцій завдань окремих підрозділів карного розшуку в курортній місцевості АР Крим;

- не розроблені науково обґрунтовані оптимальні моделі оперативного обслуговування, побудови агентурного апарату, структури підрозділів карного розшуку, зовнішньої та внутрішньої взаємодії, моделі оперативно-розшукового попередження та розкриття злочинів підрозділами карного розшуку в курортній місцевості АР Крим;

- організація та тактика комплексних операцій оперативно – профілактичного та превентивного характеру за пріоритетними напрям-

ками протидії злочинності;

- оптимізація оперативно-розшукової діяльності в залежності від рівня структурного підрозділу карного розшуку та особливостей регіону, який обслуговується.

З викладеного, можна констатувати недостатню розробленість проблем діяльності підрозділів карного розшуку в курортній місцевості АР Крим щодо протидії злочинності в умовах курортної місцевості АР Крим в сучасних умовах.

Це визначає необхідність новітнього підходу, що полягає в розробці сучасних організаційно-тактичних основ запобігання злочинам підрозділами карного розшуку в курортній місцевості АР Крим та розробці на їх основі науково практичних рекомендацій.

Отже означене потребує здійснення комплексних системних досліджень спрямованих на:

1. Визначення загальних проблем оперативно-розшукової діяльності ОВС в цілому та карного розшуку, зокрема, та визначення шляхів їх подолання з метою підвищення ефективності їх діяльності.

2. Вирішення організаційних питань функціонування підрозділів карного розшуку в курортній місцевості АР Крим та проблем підвищення ефективності їх попереджувальної діяльності в умовах курортної місцевості.

3. Вдосконалення організації діяльності підрозділів карного розшуку, що обслуговують курорти АР Крим, по окремим напрямкам боротьби зі злочинністю.

ЩЕРБА Вікторія Миколаївна

Ад'юнкт кафедри кримінального процесу Національна академія внутрішніх справ

УЧАСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ ГРОМАДСЬКОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Реалії нової України, що проведені судовою реформою диктують необхідність того, щоб суспільство все більш зацікавлено відносилося до здійснення правосуддя, у тому числі і по кримінальним справам. Безперечно, це буде виражатися у розширенні демократичних основ суспільства та сприяти реалізації ст. 5 Конституції України, де зазначено, що громадяни України мають право брати участь у здійсненні правосуддя. Дане конституційне положення передбачає, що у нашій країні, де будується демократичне правове суспільство (держава), режим народновладдя повинен діяти повністю у всій правоохоронній системі, у тому числі і кримінальному судочинстві. До того ж, активність громадян у цій сфері – один із важливих показників рівня розвитку демократії в країні. Необхідно забезпечити широку участь громадян у вирішенні завдань розвитку рівня свободи особистості, зрілості демократичних інститутів і процедур життєдіяльності громадян. У всіх концепціях

соціально-економічного розвитку України йдеться про необхідність розвитку інститутів демократії, ефективних структур і механізмів громадянського суспільства, суспільного контролю за діяльністю держави, посадових осіб. Ці положення мають на увазі необхідність усунення тенденції обмеження участі громадськості у справі боротьби із злочинністю. Представники громадськості можуть бути допущені до участі в судовому розгляді кримінальних справ в якості громадських обвинувачів чи громадських захисників, які визначаються спільним зібранням громадських організацій чи трудових колективів підприємств, установ, організацій, а також колективів і підрозділів, які в письмовому вигляді підтверджують їх повноваження. У цій же нормі визначені права громадського обвинувача та громадського захисника. Вони можуть подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, судових дебатах. Правовий та соціальний статус участі представників громадськості у кримінальному судочинстві оснований головним чином у тому, що вони посилюють у кримінальному процесі його демократичний зміст, громадський початок. Судді в Україні сьогодні, безумовно, заслуговують усілякої підтримки суспільства, і посилення їх правової допомоги у жодного не викликає сумнівів. Однак, поряд з цим у судовій практиці бувають випадки, коли судді розглядаючи кримінальні справи не завжди дотримуються норм законодавства, поверхнево вивчають та оцінюють обставини справи. Відомо, що правосуддя у кримінальних справах складається із двох частин: - встановлення фактичної сторони справи; - застосування до правової ситуації конкретної норми права. Для правильного вирішення другого питання вимагається професійний підхід судді, а для вирішення першого, основного у процесі, від якого в значній мірі залежить рішення другого. Але не завжди достатньо участі тільки професійних суддів. І тому, у сьогоднішніх умовах оцінка обставин справи вимагає їх активної аналітичної діяльності, що впирається на широке знання та великий життєвий досвід. А цими якостями у визначеній мірі можуть володіти представники громадськості. У професійних суддів у силу одноманітності їх діяльності неминуче формується деяка однобічність мислення, може формуватися так названий обвинувальний ухил при розгляді матеріалів справи. У зв'язку з цим створена своєрідна протизава професійним суддям з громадських представників: народних та присяжних засідателів, передбачена можливість участі в процесі громадських обвинувачів та захисників. Присяжні засідателі своєю зацікавленістю до долі обвинуваченого, своєю совістю, розумом та життєвим досвідом, звичайною людською жалістю можуть протидіяти спробам професійного судді відійти від об'єктивного розгляду справи, винести несправедливе рішення по справі. Суддя, що розглядає справи одноособово, в силу обставин може «збитися» на обвинувальному ухиленні, але виправити його у даний момент - нікому. Присяжні засідателі є представниками громадськості і володіють визначеним авторитетом та незалежністю. Участь присяж-

них та народних засідателів у здійсненні правосуддя – громадський обов'язок. Вимоги до громадян, що беруть участь у здійсненні правосуддя також встановлюється законом. Відношення громадян до участі представників громадськості в судочинстві у кримінальних справах однозначно ухвалене. Підтримує це і основна частина суддів та народних засідателів. Основними причинами незадоволення участю представників громадськості у розгляді кримінальних справ вважають відсутність у громадських учасників мінімуму знань нового кримінального та кримінально-процесуального законодавства, недостатня інформованість про зміст справ. Однак, усунення недоліків в участі представників громадськості у кримінальному судочинстві піднесе ефективність діяльності у цій важливій спеціальній сфері.

ФОМІНА Тетяна Григорівна

Ад'юнкт докторантури та ад'юнктури ХНУВС

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПІДОЗРЮВАНОГО В КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ПРОЕКТАХ КПК УКРАЇНИ

Проблема визначення поняття підозрюваного як суб'єкта кримінального процесу існує протягом досить тривалого часу. Удосконаленню його статусу присвячено багато наукових праць, проте у діючому кримінально-процесуальному законодавстві України до сьогодні залишаються не вирішеними питання: поняття підозрюваного; статусу особи, щодо якої порушено кримінальну справу; процесуального оформлення закриття кримінальної справи або провадження у ній у разі недоведеності участі підозрюваного у вчиненні злочину тощо.

За чинним кримінально-процесуальним законодавством України особа набуває статусу підозрюваного внаслідок складання в кримінальній справі двох процесуальних актів: 1) протоколу затримання особи; 2) постанови про застосування щодо особи запобіжного заходу до притягнення її як обвинуваченого. Слід врахувати, що підозрюваний належить до групи осіб, які відстоюють власні інтереси у кримінальному судочинстві. Усі суб'єкти цієї групи (потерпілий, обвинувачений, цивільний позивач та цивільний відповідач тощо) відповідно до КПК України набувають процесуального положення шляхом винесення окремої постанови про визнання (притягнення) як учасника кримінального процесу. Винятком із цього правила є лише підозрюваний, який залучається до кримінального судочинства внаслідок застосування стосовно нього заходів процесуального примусу. Схиляємося до думки, що таке положення не можна визнати правильним.

Вирішити дане питання більшість науковців пропонує шляхом встановлення єдиного порядку залучення усіх учасників процесу до кримінального судочинства. Це можливо за допомогою спеціального

юридичного акту, призначенням якого є надання особі належного процесуального положення. Слід погодитися із М.А. Білим, С.О. Колосовичем, А. Давлетовим, Ю.П. Яновичем, які вважають, що цим вимогам відповідає один процесуальний документ – постанова про визнання особи підозрюваним. Ряд науковців постанову про визнання особи підозрюваним пропонують закріпити в якості додаткової, а не єдиної підстави наділення учасника кримінального судочинства процесуальним статусом. Таку точку зору висловлюють І.В. Овсянніков, Ю.Б. Чупілкін та ін. Вважаємо, що винесення слідчим або органом дізнання вказаної постанови повинно мати місце перед застосуванням щодо особи затримання або запобіжного заходу. Зміст цього рішення повинен розкривати аспекти підозри (злочин, у вчиненні якого підозрюється дана особа, час, місце й інші обставини вчинення злочину) та перелік прав і обов'язків підозрюваного.

На сьогодні існують два проекти Кримінально-процесуального кодексу України, які передбачають нові моделі кримінального судочинства й по-різному визначають статус підозрюваного.

Згідно ст. 44 проекту КПК України № 1233 від 13.12.2007 р., внесенного народними депутатами України В.Р. Мойсиком, І.В. Вернидубовим, С.В. Ківаловим, Ю.А. Кармазіним, однією з підстав для визнання особи підозрюваним, крім передбачених чинним КПК, є порушення провадження у кримінальній справі щодо конкретної особи. Дана підстава є новою для кримінально-процесуального законодавства України, хоча існує у діючому КПК Російської Федерації (п. 1 ч. 1 ст. 46). Пропозиція щодо законодавчого закріплення порушення кримінальної справи стосовно особи як підстави визнання її підозрюваним викликає наукову дискусію. Так, ще М.С. Строгович стверджував, що постанова про порушення кримінальної справи не може ставити особу у положення підозрюваного, оскільки вона виноситься до початку слідства. Після проведених початкових слідчих дій може виявитися, що ця особа взагалі не причетна до злочину, а розслідування повинно вестися щодо іншої особи.

При розробці проекту КПК України слід врахувати застереження І.В. Овсяннікова, який бачить недолік діючого КПК РФ у закріпленні норми про порушення кримінальної справи щодо особи. У даній постанові фактично міститься два різних рішення: 1) про порушення кримінальної справи за ознаками одного чи декількох злочинів; 2) про порушення кримінальної справи щодо особи. Тому вченим виноситься пропозиція щодо закріплення іншого порядку, коли у слідчого (дізнавача) є можливість спочатку винести постанovu про порушення кримінальної справи за ознаками злочину, а після цього винести при необхідності окрему постанову, в якій буде зафіксовано рішення про наділення певної особи процесуальним статусом підозрюваного.

Проект КПК України, розроблений Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права за станом на

11.09.2008 р., передбачає інший погляд на статус підозрюваного. Зокрема, згідно ст. 39 даного проекту, підозрюваним є особа, якій у порядку, встановленим законом, органом досудового розслідування повідомлено про підозру. Згідно ч.1 ст.256 проекту повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у випадках:

- 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення;
- 2) обрання щодо особи одного з передбачених запобіжних заходів;
- 3) наявності достатніх даних підозрювати особу у причетності до кримінального правопорушення.

Зрозуміло, що зміст норм п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 256 даного проекту є проекцією ч. 1 ст. 43 діючого КПК, якою закріплені підстави визнання особи підозрюваним. Зміст норми, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 256 проекту, не достатньо зрозумілий, оскільки законодавець не роз'яснює, які саме «достатні дані» дають підставу підозрювати особу.

Слід погодитися із А. Давлетовим та І. Ретюньських, які, розглядаючи повідомлення про підозру як одну із підстав визнання особи підозрюваним за російським кримінально-процесуальним законодавством (п. 4 ч. 1 ст. 46 КПК РФ), зазначають, що повідомлення про підозру і протокол про його вручення підозрюваному виконують таку ж функцію, що і постанова про визнання особи підозрюваним. Проте, дане повідомлення не відповідає вимогам, які ставляться до правового акта наділення особи статусом повноцінного учасника кримінально-процесуальної діяльності. Таке рішення, відповідно до ч. 3 ст. 105 проекту КПК, розробленого Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права за станом на 11.09.2008 р., іменується постановою. Крім цього, ч.1 ст. 106 даного проекту визначає повідомлення як процесуальну дію, за допомогою якої орган досудового розслідування, державний обвинувач чи суд забезпечують явку певного учасника кримінального провадження для проведення відповідної процесуальної дії. Тому вважаємо, що слід детально вивчити питання, чи може повідомлення про підозру наділити особу процесуальним статусом, чи це властиво лише постанові.

Таким чином, обидва проекти КПК України пропонують інший, ніж у діючому КПК, погляд на визначення поняття підозрюваного. Проте, такі підстави, як затримання підозрюваного та застосування до нього запобіжного заходу, законодавець залишає у проектах КПК без змін.

Проблема визначення процесуального статусу підозрюваного, залишаючись однією з найбільш дискусійних у науці кримінального процесу, вимагає подальшого теоретичного осмислення та вирішення у новому Кримінально-процесуальному кодексі України.

ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИДІ ВЗЯТТЯ ПІД ВАРТУ НА СТАДІЯХ ДІЗНАННЯ ТА ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Вивчення практики застосування судами запобіжного заходу у виді взяття під варту на стадіях дізнання та досудового слідства є обов'язковою складовою щорічного узагальнення, яке проводиться з метою виявлення спірних питань, що виникають під час застосування судами кримінально-процесуального законодавства при обранні обвинуваченому запобіжного заходу та винайдення шляхів їх вирішення.

Пріоритетною проблемою політико-правової думки, що має багатовікову історію, є захист свободи та особистої недоторканості людини і громадянина. У системі природних та невідчужуваних прав людини права і свободи мають особливе місце, ступінь їх захищеності – безумовний показник рівня зрілості та розвинутості правової держави. Тому аналіз цієї проблеми виявляється важливим як у практичному плані, так і в політико-правовому, оскільки дозволяє визначити реальні орієнтири в політиці держави стосовно людини, її прав та свобод.

Стаття 29 Конституції України регламентує право кожної людини на свободу та особисту недоторканість. Заарештовувати або тримати під вартою особу можна лише за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його припинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом 72 годин повинен перевірити суд. Затриману особу негайно звільняють, якщо протягом 72 годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Відповідно до ст. 148 КПК України (далі - КПК) запобіжні заходи застосовуються до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого з метою запобігти спробам ухилитися від дізнання, слідства або суду, перешкодити встановленню істини у кримінальній справі або продовжити злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень. Такі заходи застосовуються за наявності достатніх підстав вважати, що зазначені особи будуть намагатися ухилитися від слідства й суду або від виконання процесуальних рішень, перешкоджатимуть встановленню істини у справі або продовжуватимуть злочинну діяльність.

Судді місцевих судів м. Харкова та Харківської області загалом у своїй роботі дотримуються вимог Конституції України, КПК, вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, застосовують прийняту 25 квітня 2003 року Пленумом Верховного Суду України По-

станову № 4 «Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства».

На рівні міжнародно-правових стандартів приділяється вельми значна увага захисту таких цінностей як свобода та недоторканість особи. Цілий комплекс вагових гарантій їх дотримання прямо закріплено у загальних актах, міжнародних пактах, конвенціях та договорах.

Про актуальність та життєвість розгляду подань про обрання запобіжного заходу у виді взяття під варту свідчить кількість надходження апеляцій по справах даної категорії. Так, за грудень 2008 року до апеляційного суду Харківської області надійшло 10 справ, за перші 9 місяців 2009 року - 454, а за аналогічний період 2010 року - 421 справа.

У практиці розгляду цих справ є певні проблеми, про що неодноразово висвітлювалося в юридичній літературі. Аналіз судової практики суддів місцевих судів м. Харкова та Харківської області свідчить про те, що потребує уваги якість подань органів дізнання, досудового слідства, прокурорів про обрання запобіжного заходу.

Відповідно до ч. 1 ст. 155 КПК та роз'яснень, що містяться у п. 3 постанови Пленуму від 25 квітня 2003 року № 4, взяття під варту на стадіях дізнання і досудового слідства застосовується лише у справах про злочини, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад три роки та коли є достатні підстави вважати, що особа може ухилитися від слідства й суду або виконання процесуальних рішень, перешкоджати встановленню істини у справі чи продовжувати злочинну діяльність.

У виняткових випадках цей запобіжний захід може бути застосовано у справах про злочини, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше трьох років, при цьому, винятковість має бути обґрунтована у поданні про обрання запобіжного заходу і в постанові суду.

Якість та обґрунтованість вивчених подань органів досудового слідства і дізнання про обрання запобіжного заходу у виді взяття під варту не у всіх випадках відповідає вимогам статей 148, 150 КПК. Основними їх недоліками є неповні дані про підозрювану чи обвинувачену особу, про судимість, не повно вказуються відомості про злочин, інколи відсутній протокол затримання особи, не вказані дата та час затримання, недостатня мотивація та обґрунтованість подання. Окрім того, трапляються випадки, коли у поданні наводяться дані та підстави, що не відповідають дійсності. Також, поширеною є ситуація, коли в поданнях зовсім не наводяться мотиви на обґрунтування того, що особа, перебуваючи на волі, може перешкоджати встановленню істини у справі, ухилитися від слідства і суду.

У разі отримання на розгляд необґрунтованих подань, судді, відповідно до вимог ст. 165-2 КПК, вимушені продовжувати строк затримання осіб до 10 (15) діб для отримання необхідних матеріалів, що призво-

дить до порушення конституційних прав осіб, підозрюваних, обвинувачених у вчиненні злочинів.

Відповідно до ч. 3 ст. 165-2 КПК подання про обрання запобіжного заходу має бути розглянуто протягом 72 годин з моменту затримання підозрюваного чи обвинуваченого. Проте, поширеними є випадки, коли в поданні відсутні дані про те, о котрій годині було проведено затримання.

Також, нерідко подання направляються до суду безпосередньо перед закінченням 72-годинного строку, що позбавляє суд можливості вивчити матеріали справи, перевірити наявність підстав для обрання підозрюваному (обвинуваченому) запобіжного заходу.

Трапляються ситуації, коли слідчі звертаються до суду з поданням про обрання запобіжного заходу у виді взяття під варту, але, в порушення вищезазначених норм закону, не надають на вимогу суду матеріалів кримінальних справ або надають тільки копії окремих процесуальних документів.

Згідно ст. 434 КПК взяття під варту як запобіжний захід може застосовуватися до неповнолітнього лише у виняткових випадках, коли це обумовлено тяжкістю злочину, у вчиненні якого обвинувачено неповнолітнього, за наявності підстав та в порядку, передбачених статтями 106, 148, 150, 155 КПК, а також, якщо є підстави вважати, що менш суворі запобіжні заходи можуть не забезпечити виконання обвинуваченим тощо, процесуальних обов'язків, які випливають із ч. 2 ст. 148 КПК, і його належної поведінки.

У таких випадках подання мають бути обґрунтованими і містити достатні підстави вважати ймовірними можливість ухилення від слідства й суду, виконання процесуальних рішень, перешкоджання встановленню істини у справі чи продовження злочинної діяльності. У зв'язку з наведеним до обрання неповнолітньому запобіжного заходу у виді взяття під варту треба підходити особливо виважено.

Аналіз якості та обґрунтування подань органів дізнання, слідчих, прокурорів про обрання запобіжного заходу у виді взяття під варту щодо неповнолітніх свідчить про те, що зазначені подання у своїй більшості достатньо обґрунтовані. Проте, мають місце й випадки, коли на розгляд суддів такі подання вносяться формально, належним чином не обґрунтовані, де здебільшого звертається увага на тяжкість вчиненого злочину, однак, не наводяться докази того, що підозрюваний (обвинувачений) має намір ухилитися від слідства чи перешкоджати встановленню істини.

Згода прокурора на внесення подання органів дізнання та досудового слідства – одна з форм прокурорського нагляду, передбаченого п. 3 ст. 121 Конституції України. Відповідно до вимог ст. 165-2 КПК питання про обрання запобіжного заходу у виді взяття під варту своїм поданням порушує орган дізнання чи досудового слідства за згодою прокурора або ж сам прокурор. В обох випадках прокурор зобов'язаний ознайо-

митися з усіма матеріалами, що дають підстави для взяття особи під варту, перевірити законність та обґрунтованість подання, зокрема, законність одержання доказів, їх достатність для обвинувачення. Однак, ці вимоги закону виконуються не завжди.

Таким чином, суди не можуть брати до провадження подання, внесені відповідно до ст. 165-2 КПК, якщо, на порушення ч. 2 цієї ж статті, вони не були погоджені з прокурором, або той із ними не погодився, або з подання не зрозуміло, який саме прокурор (його посада і прізвище) дав згоду.

Крім того, вказані органи у деяких поданнях не зазначають процесуальний статус особи, щодо якої ставиться питання про обрання запобіжного заходу, і лише з матеріалів кримінальної справи можливо встановити, що питання вирішується щодо підозрюваного або обвинуваченого. Однак ці дані є дуже важливими, оскільки визначають предмет дослідження і ті обставини, з якими Закон пов'язує можливість обрання такого виду запобіжного заходу, як взяття під варту.

В окремих випадках органи досудового слідства представляють на розгляд суду подання про обрання запобіжного заходу у виді взяття під варту підозрюваним або обвинуваченим, в яких не містяться відомостей (довідок) про попередні судимості вказаних осіб.

Вказані проблеми є актуальними, потребують особливого контролю з метою недопущення на практиці помилок при розгляді справ зазначеної категорії, що буде відповідати загальноновизнаним правовим стандартам, а також удосконалив судову практику.

КАНДАУРОВА Альона Вадимівна

Ад'юнкт докторантури та ад'юнктури ХНУВС

ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННОМУ ЗАВОЛОДІННЮ ТРАНСПОРТНИМ ЗАСОБОМ

Для ефективної протидії злочинності, а також боротьби з її проявами недостатньо лише дії кримінального законодавства, репресивних заходів та ізоляції засуджених від суспільства.

Підхід до профілактики і попередження злочинності має бути програмним, плановим і повинен дотримуватись усіма уповноваженими суб'єктами, як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні.

Незаконне заволодіння транспортного засобу є найбільш небезпечним злочином проти власності, який потребує загальносоціального та спеціально-кримінологічного попередження.

Правове забезпечення запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним заволодінням транспортними засобами, може бути диференційовано наступним чином:

- 1) безпосередня заборона суспільно небезпечних дій під загрозою кримінальної відповідальності;

2) стимулювання дій, котрі б перешкоджали вчиненню злочинів наприклад, встановлення сигналізацій, інших приладів для недопущення протиправного заволодіння транспортним засобом;

3) стимулювання дій, пов'язаних з усуненням обставин, які могли спричинити вчинення злочину;

4) забезпечення правових заходів із запобігання, виявлення й усунення причин і умов вчинення незаконних заволодінь транспортними засобами;

5) правове регулювання конкретних запобіжних заходів.

Такі засоби на мій погляд є недостатніми. В процесі дослідження виявлені деякі недоліки в діяльності співробітників органів внутрішніх справ щодо боротьби з незаконними заволодіннями транспортними засобами, зокрема :

- Незадовільна організація та цілеспрямованість діяльності співробітників міліції у цій галузі.

- Обмежений обсяг та доступ до аналітичної інформації про незаконні заволодіння.

- Неналежний кримінологічний аналіз названих злочинних дій, а також осіб, які їх вчиняють, що спричинено відсутністю методики проведення аналізу.

- Суттєві прогалини є й у плануванні заходів профілактики щодо незаконних заволодінь транспортними засобами, що спричинено як недоліками в обліках і плануванні, так і в формальному підході деяких співробітників до цієї роботи.

- Незадовільний стан організації виїзду слідчо-оперативних груп на місця вчинення злочину.

- Незадовільне розкриття злочинів часто є наслідком неналежного реагування співробітників органів внутрішніх справ на повідомлення про злочинні прояви, наслідком незадовільної організації виїздів на місця подій слідчо-оперативних груп, несвоєчасної постановки на централізований облік транспортних засобів, які стали предметом злочину.

На наш погляд також суттєвим недоліком є недостатня взаємодія МВС зі ЗМІ, а саме з телебаченням та радіо. Не всі події вчасно висвітлюються на місцевих телеканалах. Тому, що своєчасне інформування населення о скоєних злочинах в місті (районі) надзвичайно важливо, бо попереджений означає озброєний.

Також, вважаємо необхідним зазначити, що матеріальна база, а саме стан комп'ютерів, а також невдало вибране системне програмне забезпечення в райвідділах залишає бажати кращого, через це пошук необхідної інформації вимагає досить багато часу, а також може спричинити частковий втраті інформації.

Відомо, що правова профілактика є однією з форм участі органів внутрішніх справ у правовому вихованні. Правова пропаганда, як один із загальнопрофілактичних заходів органів внутрішніх справ, передба-

чає роз'яснення законодавства, підвищення рівня правової свідомості. В процесі дослідження виявлено, що купуючи автомобіль майбутній водії недостатнім чином проінформовані про елементарні правила обережності, залишають транспортний засіб без нагляду, спокушають злочинів залишають цінні речі в полі зору. Вважаю доречним ввести в курс підготовки до складання теоретичного іспита з ПДР "протиоугонний" підкурс, в ході якого відповідними фахівцями, будуть проведені до автовласників основні заходи особистої безпеки та безпеки автотранспорту від протиугінних посягань.

СУХОВІЛІНА Анна Олександрівна

Ад'юнкт докторантури та ад'юнктури ХНУВС

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

В Україні потребують подальшого наукового дослідження та чіткого законодавчого визначення основоположні принципи громадянського суспільства і правової держави щодо забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина в сфері кримінального судочинства. У зв'язку з цим, у кримінальному судочинстві доцільно на законодавчому рівні визначити фундаментальні принципи на яких базуються відносини між правовою державою і особою, а саме: верховенство закону, законність і підконтрольність державної влади, непорушність і недоторканість прав і свобод людини та громадянина, взаємна правова відповідальність держави і громадянина. Правова відповідальність держави перед особою, відносно якої мало місце незаконне кримінальне переслідування і засудження, полягає в поновленні прав і свобод реабілітованого та відшкодуванні майнової і моральної шкоди. У чинному Кримінально-процесуальному кодексі України не визначені поняття реабілітації, умови, підстави та суб'єкти реабілітації, правовий механізм відшкодування матеріальної і моральної шкоди.

В юридичній літературі проблеми реабілітації в кримінальному процесі були предметом дослідження. Зокрема, зазначені проблеми досліджувалися в роботах: В.П. Бахіна, Б.Т. Безлепкіна, Л.В. Бойцової, Т.В. Верфоломєєвої, Ю.М.Громового, В.Г. Гончаренко, О.В. Капліної, Т.Т. Таджикиєва, Н.Я. Шило, М.Є. Шумило та інших.

Слід зазначити, що в Україні комплексного наукового дослідження інституту реабілітації в кримінальному процесі не проводилося, на законодавчому рівні питання правового забезпечення реабілітації в кримінальному судочинстві не вирішено.

В процесуальній літературі викладена точка зору В.Рохліна і М. Миронова про те, що реабілітація особи необґрунтовано притягнутої до кримінальної відповідальності, повинна рівнозначно відповідати призначенню та завданням кримінального судочинства, як і кримінальне

переслідування особи винуватої у вчиненні злочину та призначення їй справедливого покарання, а тому інститут реабілітації слід відносити до основних принципів кримінального судочинства.

У зв'язку з цим завдання кримінального процесу полягає в тому, щоб зменшити до мінімуму кількість слідчих і судових помилок, а якщо в конкретному випадку була допущена помилка, то необхідно розглядати її як надзвичайну подію, публічно визнати помилку і негайно здійснити низку заходів, спрямованих на реабілітацію невинуватого.

Вважаю, що автори проекту КПК України у ст.2 проекту правильно визначають: «захист особи від безпідставного і незаконного притягнення до кримінальної відповідальності та необґрунтованого і незаконного засудження, звільнення від відповідальності у випадках, передбачених КПК», як основне завдання кримінального судочинства.

Вченими процесуалістами викладено різні точки зору щодо реабілітації як кримінально-процесуального поняття. Кожний автор, який займався проблемою реабілітації намагався у визначенні підкреслити якусь характерну рису, яка, за його баченням, найбільш точно виражає сутність цього поняття. Так, Б.Т. Безлепкін визначив, що реабілітація – виправдовування судом підсудного або припинення кримінальної справи відносно засудженого, обвинуваченого, а також підозрюваного при відсутності події або складу злочину, у зв'язку з недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину, а також за іншими підставами, які представляють собою різні варіанти перерахованих умов і обставин.

Слід погодитися з точкою зору М.Є.Шумило, який дає більш чітке визначення реабілітації і вважає, що реабілітація у кримінальному процесі – це діяльність суду по встановленню факту незаконності кримінально-процесуального провадження щодо конкретної особи та визначення розміру завданої їй майнової і моральної шкоди, а також її відшкодування за участю інших посадових осіб, організацій, підприємств і установ та поновлення в раніше обмежених правах у встановленому процесуальному порядку з метою повернення її до соціального і правового статусу, який вона мала до вчинення щодо неї незаконних дій чи рішень.

На наш погляд, реабілітація – це процедура поновлення прав і свобод осіб, які зазнали незаконного і необґрунтованого кримінального переслідування і засудження та забезпечення реального відшкодування матеріальної і моральної шкоди.

Авторами проекту КПК вперше на законодавчому рівні пропонується визначення поняття реабілітації у ст. 618 проекту. В цій статті визначається, що реабілітація полягає в усуненні моральної та компенсаційної майнової шкоди, а також у поновленні інших прав особи у зв'язку з незаконним притягненням її до кримінальної відповідальності. Вважаю, що зазначене в проекті КПК України поняття реабілітації потребує удосконалення. По-перше, даний процес включає окрему процедуру, яка передбачає комплекс дій. По-друге, поновлення прав в ст. 618

передбачається у зв'язку з незаконним притягненням особи до кримінальної відповідальності, що не охоплює процедуру реабілітації на досудовому слідстві. У слідчій практиці немало випадків, коли слідчий, прокурор при наявності законних підстав і в межах своїх повноважень закривають порушену кримінальну справу відносно особи за відсутності події злочину (п.1 ст.6 КПК), або за відсутністю у діянні складу злочину (п.2 ст.6 КПК)

Заслугує на увагу законодавче визначення реабілітації в КПК РФ. Зокрема в п. 34 ст.5 КПК РФ визначається, що «реабілітація – это порядок восстановления прав и свобод лица, незаконно или необоснованно подвергнутого уголовному преследованию, и возмещения причиненного ему вреда». Слід зазначити, що законодавче визначення реабілітації в КПК РФ також не достатньо розкриває її сутність.

Аналіз юридичної літератури та судової, слідчої практики дозволяє запропонувати наступні етапи реабілітації:

перший - скасування незаконного і необґрунтованого процесуально-го акту або судового рішення;

другий – це відновлення прав та свобод особи відносно якої мало місце незаконне кримінальне переслідування;

третій – це відшкодування матеріальної та моральної шкоди спричиненої незаконним кримінальним переслідуванням.

Аналіз законодавства РФ та ст. 618 проекту КПК України, наукових джерел дозволяє викласти ст.618 проекту КПК у наступній редакції: «Реабілітація – це процедура офіційного визнання у відповідному юридичному акті невинуватості особи у вчиненні злочину та поновлення прав і свобод особи, яка була безпідставно і незаконно притягнута до кримінальної відповідальності, необґрунтовано чи незаконно засуджена або звільнена від відповідальності, а також визначення порядку відшкодування спричиненої шкоди за рахунок держави.»

Правове регулювання реабілітаційного процесу у кримінальному судочинстві сприятиме поновленню в правах, в майновому і соціальному стані людини і громадянина та відшкодуванню матеріальної і моральної шкоди завданої незаконними діями органів дізнання і досудового слідства. У зв'язку з цим, реабілітація у кримінальному судочинстві повинна стати повноцінним процесуальним інститутом.

ЛЕЩУК Костянтин Борисович

Ад'юнкт докторантури та ад'юнктури ХНУВС

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Розслідування злочину являє собою пошуково-пізнавальну діяльність, в якій виділяються наступні етапи: початковий, подальший і за-

ключний.

Початковий етап розслідування багато в чому визначає успішність усього подальшого розслідування (на подальшому й заключному етапах) злочину. Тому не випадково в криміналістичній літературі загальноновизнані уважається, що початковий етап розслідування найчастіше виявляється вирішальним для успішного розкриття злочину.

Суть цього етапу розслідування в основному всіма авторами, які займалися дослідженням даного питання (А.Ф. Волобуєв, П. А. Возгрін Ю.Ф. Шепітько і інші), зводиться до наступного: він являє собою систему слідчих дій, оперативно-розшукових і інших заходів, що характеризуються невідкладністю, безперервністю й порівняльною короткочасністю проведення, здійснюваних з метою розкриття злочину в найкоротший термін. Отже, основна спрямованість даного етапу - інтенсивний пошук, виявлення й закріплення доказів з метою розкриття й розслідування злочину за допомогою початкових слідчих і інших дій. «На цьому етапі проводиться основна робота з розкриття злочину... Дії слідчого й оперативних працівників на цьому етапі характеризуються максимальною оперативністю, у більшості випадків масованністю, невідкладністю. На цьому етапі головний визначальний фактор - час».

Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочину на ринку цінних паперів мають велике значення для його розслідування. У рамках кожної з таких типових слідчих ситуацій висуваються типові слідчі версії, що визначають напрямок розслідування.

На початковому етапі розслідування злочинів з використанням цінних паперів, як показує проведене дослідження, виникають наступні типові слідчі ситуації.

1. У розпорядженні слідчого є інформація про вчинення злочину під видом законної діяльності господарюючої структури (близько половини випадків). Така ситуація найчастіше виникає при вчиненні розглянутого виду злочину. Тобто продажу господарюючою структурою (з мізерним статутним капіталом або фактично банкрутом, про що контрагенті не знають) незабезпечених цінних паперів з обіцянкою великого розміру доходу або шляхом оплати такими цінними паперами різних товарів, реалізуємих даною структурою. Дана ситуація складається й при продажі філією якої-небудь комерційної структури векселів від імені цієї комерційної структури, хоча філії такого права надано не було, про що покупцям не було відомо. У даній ситуації у слідчого є дані про шахрайський характер діяльності певної юридичної особи, предмет злочинного зазіхання, орієнтовному способі й обставині вчинення злочину на ринку цінних паперів відносно громадян і юридичних осіб - контрагентів злочинної фірми. Слідчим звичайно висуваються приватні типові слідчі версії про кількість злочинців і про особу шахрая (шахраїв). Розслідування направлене на вивчення установчих документів злочинної фірми, положення, на підставі якого діє філія, характеру вчинених угод, реальної можливості виконання комерційною

структурою своїх зобов'язань, виявлення обману при укладенні угод, установлення й викриття злочинця, та його затримання.

2. Злочинець затриманий відразу ж після вчинення злочину з використанням цінних паперів, або під час його вчинення (близько 20 % випадків). Така ситуація складається при спробі злочинцем продати акції того або іншого акціонерного товариства з використанням підроблених паспортів і виписок з реєстру акціонерів даного акціонерного товариства, якій-небудь інвестиційній компанії і його затримання співробітниками цієї компанії під час або відразу ж після укладення угоди. У цьому випадку у слідчого є досить повна інформація, отримана від потерпілих, свідків і самого затриманого про предмет злочинного зазіхання, особу злочинця, спосіб, механізм і обстановку вчинення злочину. Висуваються приватні типові слідчі версії про особистість злочинця й про характер зв'язку злочинця з фірмою-покупцем. Напрямок розслідування - збір доказів вини злочинця й установлення всіх обставин вчинення злочину даної категорії.

3. Злочин з використанням цінних паперів вчинено особою (особами), особистість і місце знаходження якої (яких) не відомі (близько 25 % випадків). Зокрема така ситуація може мати місце при продажі громадянам акцій не існуючих компаній особою, з якою вони особисто не знайомі, а чули про нього від знайомих, колег по роботі або знають її під видом представника якої-небудь компанії (яка в дійсності зареєстрована на підставну особу або не існує зовсім) за ціною нижче номіналу з переконливим обґрунтуванням вигідності такої покупки - можливістю їх наступного перепродажу по більш високій ціні, одержанням більших дивідендів тощо.

Дана ситуація виникає й у випадках, коли невідома особа, представляючись нібито законним власником тих або інших цінних паперів і представляючи всі необхідні для цього документи (як потім з'ясується підроблені), звертається в реєстраційну компанію й переводить певні цінні папери на рахунок в іншій реєстраційній компанії, а надалі - на рахунки підставних фірм. У розпорядженні слідства в умовах даної ситуації є інформація про предмет злочинного зазіхання, спосіб й обстановку вчинення злочину даної категорії. Є також опис зовнішності шахрая (шахраїв), отриманий від потерпілих і свідків. Висуваються наступні приватні типові слідчі версії: про особистість шахрая, мотиви і цілі вчинення злочину, про місце можливого знаходження або появи злочинця. При цьому для з'ясування особистості злочинця у свою чергу «типовими версіями є: вчинення злочину однією особою або групою осіб; гастролером або жителем даного населеного пункту (локальним шахраєм); раніше засудженою за вчинення аналогічного по способу злочину; особою, що вчинила серію нерозкритих злочинів. Відповідно до конкретної вихідної інформації дані версії можуть бути доповнені типовими версіями про наявність у злочинця професійних навичок або вмінь, імовірних місцях вчинення ним злочинів (географія злочинної

діяльності) і т.д.». Розслідування в цих випадках насамперед доцільно направити на виявлення максимальної кількості даних, що характеризують злочинця, місць його можливого знаходження або появи, перевірку виявлених підозрюваних, встановлення й затримку злочинця.

4. Вчинено злочин з використанням цінних паперів, злочинець відомий, але зник (близько 5 % випадків). Дана ситуація може скластися, наприклад, при вчиненні злочину з використанням цінних паперів шляхом обліку в банку фіктивного (незабезпеченого) векселя особою, відомою працівникам цього банку, що після вчинення злочину переходується. Вона виникає й при видачі векселя з дефектом форми або змісту особою, відомою потерпілому, в обмін на грошову суму, після одержання якої особа, яка видала такий вексель, зникає. У слідчого в даній ситуації є інформація про предмет злочинного зазіхання, спосіб, обставинку вчинення злочину, а також дані про особистість злочинця, що переходується. При цьому з урахуванням наявної інформації найчастіше висуваються приватні типові слідчі версії про місце можливого знаходження або появи злочинця. Розслідування ж звичайно спрямоване на розшук злочинця, якому багато в чому сприяє одержання максимальної кількості даних характеризуючих його особистість, встановлення на основі цього місця його можливого знаходження й затримка злочинця.

Проведене дослідження показує, що комплекс слідчих дій, проведення яких на початковому етапі розслідування злочинів з використанням цінних паперів є методично правильним, в умовах наведених вище типових слідчих ситуацій, різний і визначається їх особливостями.

КОЧУРА Анастасія Володимирівна

Ад'юнкт докторантури та ад'юнктури ХНУВС

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В ЗАКРІПЛЕННІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО

Принципи кримінального процесу являють собою певні керівні засади, що одночасно забезпечують реалізацію прав, свобод та законних інтересів осіб, які приймають участь у кримінальному судочинстві та визначають зміст, спосіб і направленість діяльності суб'єктів, які ведуть кримінальний процес. А тому, положення принципів, що діють в сфері кримінального судочинства, знаходять своє втілення в процесуальному статусі суб'єктів кримінального провадження, а також в їх процесуальній діяльності.

На жаль чинний КПК України не надає ні визначення суб'єктам кримінального провадження, ні їх класифікації. В ньому йдеться як про осіб, які беруть участь у справі (ст.ст. 19, 20, 22, 33, 87 КПК України), так і про учасників процесу (глава 3 КПК України), а також про учасників судового розгляду (ст. 261 КПК України). Хоча, саме питання про су-

б'єктів кримінального судочинства та їх процесуальний статус має істотне теоретичне та практичне значення. І від його правильного вирішення залежить успішна реалізація завдань кримінального судочинства, а також дієвий захист прав та законних інтересів осіб, що приймають у ньому участь.

Отже, процесуальний статус суб'єктів кримінального провадження визначається чинним кримінально-процесуальним законодавством, яке, попри все, містить ряд істотних недоліків, що на практиці приводить до порушення важливих загальноправових засад кримінального судочинства.

Зокрема, не повністю врегульованим є процесуальний статус такого суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності, як неповнолітній потерпілий. Як свідчить практика, достатньо значна кількість злочинів вчиняється по відношенню саме до неповнолітніх осіб, які просто не в змозі ні усвідомити всієї протиправності скоюваних щодо них дій, ні захиститися від них (наприклад, за офіційними даними МВС України лише протягом першого півріччя 2010 року кількість неповнолітніх потерпілих від злочинів склала 5562 осіб).

Чинний КПК України передбачає особливу процедуру провадження в справах про злочини вчинені неповнолітніми, однак, коли злочин вчиняється проти самої дитини, то вона не завжди отримує належний захист з боку держави та суспільства. Все це є результатом того, що законодавцем не обумовлені ані права, якими може скористатися неповнолітній потерпілий та його представник, ані їх обов'язки.

Таким чином, відсутність у кримінально-процесуальному законодавстві окремої регламентації статусу неповнолітнього потерпілого підкреслює очевидність нерівноправності становища між неповнолітнім злочинцем та неповнолітньою жертвою злочину, що в свою чергу приводить до порушень у застосуванні положень загальноправових процесуальних принципів.

Також, дане положення в жодній мірі не узгоджується з основним принципом ратифікованої Україною Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини, згідно якого дитина з огляду на її фізичну та розумову незрілість потребує спеціального захисту. Окрім цього, відповідно до ст.4 даної Конвенції ООН, держава зобов'язана вжити всіх необхідних правових і інших заходів щодо забезпечення визнаних нею прав.

Отже, згідно ч. 1 ст. 49 КПК України потерпілою визнається особа, якій злочином завдано моральну, фізичну чи матеріальну шкоду. Однак, разом з тим виникає ряд запитань: а ким у кримінальному процесі є неповнолітній потерпілий? Та й взагалі, яку особу слід вважати неповнолітньою під час провадження по кримінальній справі?

На дані питання кримінально-процесуальне законодавство прямих відповідей не надає, адже, поняття "неповнолітній" в ньому тлумачиться по-різному, що ще раз підкреслює нерівність становища неповнолітньої особи залежно від її процесуальної ролі у кримінальному процесі.

Так, якщо особа є підозрюваним, обвинуваченим чи підсудним, то вона визнається неповнолітньою у віці до вісімнадцяти років (п. 1 ч. 1 ст. 45 КПК України), коли мова заходить про неповнолітнього свідка, то тут його вікова межа знижується до 16 років (ч. 1 ст. 161, ч. 1 ст. 307 КПК України), а от щодо неповнолітнього потерпілого, то його вік законом взагалі не визначається. І лише п.8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 року №13 "Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів" встановлює, що у разі коли потерпілим визнано неповнолітню особу, забезпечується участь у справі законного представника, який має захищати її права та охоронювані законом інтереси, функції якого припиняються після досягнення потерпілим вісімнадцяти річного віку.

Таким же невизначеним залишився правовий статус неповнолітнього потерпілого і в проекті КПК України підготовлений робочою групою Верховної Ради України та внесений на розгляд народними депутатами В.Р. Мойсиком, І.В. Вернидубовим, С.В. Ківаловим, Ю.А. Кармазіним за реєстраційним номером 1233 від 13.12.2007 р. та проекті КПК України розробленому робочою групою Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права від 11.09.2008 року.

А саме, перший з названих проектів КПК України у главі 10 "Потерпілий" у ч. 2 ст. 55 зазначає, що "якщо потерпілим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною або обмежено дієздатною, разом із ним або замість нього в справі бере участь законний представник". Також у ч. 1 ст. 64 даного проекту КПК визначено, що "участь представника потерпілого фізичної особи у справі є обов'язковою, якщо потерпілий є неповнолітнім".

В другому ж вказаних проектів КПК України взагалі правове становище неповнолітнього потерпілого не визначається. А главі 3 розділу VI "Кримінальне провадження щодо кримінальних правопорушень неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених" як видно із назви говориться лише провадження по кримінальних справах про злочини неповнолітніх.

Подібна невизначеність негативно впливає як на можливість захисту прав та свобод неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні, так і на реалізацію загальноправових процесуальних принципів, а тому потребує вирішення шляхом закріплення відповідної норми в чинному КПК України.

До того ж неповнолітня особа, потерпіла від злочину, в силу свого віку, рівня психічного розвитку, тощо, не може повноцінно відстоювати свої права та законні інтереси під час провадження по справі, тому інтереси даних суб'єктів, як правило, представляють законні представники, тобто батьки, опікуни, піклувальники чи представники тих установ чи організацій, під опікою чи піклуванням яких дана особа знаходиться (п. 10 ст. 32 КПК України). Дане положення, безсумнівно, є позитивним для забезпечення захисту неповнолітньої жертви злочину, разом з тим, воно не повною мірою сприяє здійсненню положень загальноправових процесуальних принципів кримінального судочинства. Це проявляєть-

ся в тому, що законні представники неповнолітньої особи, не мають можливості здійснювати повноцінний захист інтересів осіб, яких вони представляють, саме з юридичної точки зору. Адже, як правило, дані особи не є спеціалістами в галузі права, тим більше кримінально-процесуального. Що, в свою чергу, порушує принцип рівності учасників процесу перед законом і судом, тому що, наприклад, інтереси неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, підсудного в обов'язковому порядку під час проведення дізнання, досудового слідства в обов'язковому порядку представляє захисник. Таким чином, вважається, що правильною б була також обов'язкова участь захисника у справах, де потерпілим від злочину є неповнолітня особа. Участь адвоката у таких справах не лише забезпечить надання неповнолітній особі відповідної юридичної допомоги, а й відповідну підтримку, адже адвокат, будучи представником інтересів неповнолітнього потерпілого належним чином зможе регулювати відносини з органами досудового слідства, що має важливе практичне значення.

Крім цього, деякі заперечення викликає і порядок проведення слідчих дій за участю неповнолітнього потерпілого. Зокрема, глава 14 чинного КПК регулює порядок виклику свідка, потерпілого для допиту, саму процедуру допиту та порядок його оформлення на стадії досудового слідства. В ст. 168 КПК України навіть окремо зазначається, що допит неповнолітнього свідка віком до чотирнадцяти років, а за розсудом слідчого – віком до шістнадцяти років проводиться за правилами статті 167 цього Кодексу в присутності педагога, а при необхідності – лікаря, батьків чи інших законних представників неповнолітнього. Жодної вказівки на можливість проведення допиту неповнолітнього потерпілого у аналогічному порядку на даній стадії кримінального процесу у законі не має. Хоча, така процедура є доцільною через те, що неповнолітня жертва злочину, більш ніж неповнолітній свідок потребує як допомогу відповідних спеціалістів, наприклад, психологів, педагогів, так і підтримку з боку батьків, опікунів, піклувальників.

Таким чином, забезпечення ефективного застосування положень процесуальних принципів потребує відповідного правового урегулювання процесуального положення суб'єктів кримінального судочинства.

ПІДДУБНЯК Ганна Олександрівна,

Ад'юнкт Кримський юридичний інститут Одеського державного університету внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ ПРЕДМЕТІВ ТА ДОКУМЕНТІВ, ЯКІ ПОДАНО ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ ТА ЇХ ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ, ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАННЯ ПРО ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

Вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів дізнання, досудового слідства, враховуючи, що значну її частку складають

дії, пов'язані із доказуванням, переважно стосується вирішення питань щодо належного теоретичного обґрунтування та відповідної правової регламентації дій по збиранню (формуванню), перевірці, оцінці та використанню доказів. І одним із напрямків вирішення цих питань є дослідження можливості розширення джерел та способів, завдяки яким в сферу кримінального судочинства може потрапляти інформація, яка в подальшому буде визнана доказами по справі.

Попри все відмітимо, що кримінально-процесуальна діяльність не є явищем, яке полягає виключно у діях органів та посадових осіб, які ведуть процес. Тому доцільно вести мову про два напрямки формування доказів: внутрішній (дії уповноважених державних органів та їх посадових осіб) та зовнішній (надання інформації учасниками кримінального судочинства, відповідними органами державними, які мають відповідну інформацію).

Цей висновок підтверджується положеннями чинного законодавства (ч. 2 ст. 66 чинного КПК України «Збирання і подання доказів») та знаходить своє відображення в проекті КПК України від 13.12.2007 (ч. 3 ст. 147 «Збирання доказів»). Тобто доказова інформація може потрапити до кримінального процесу завдяки її поданню його учасниками, а також будь-якими іншими фізичними чи юридичними особами. І такими особами виступають органи адміністративної юрисдикції, які в межах своєї компетенції можуть надавати суб'єктам, які ведуть кримінальний процес, матеріали, отримані під час їх адміністративної діяльності. В подальшому ці матеріали можуть використовуватися під час доказування на стадіях порушення кримінальної справи та досудового розслідування.

Наведене дає нам підставу для розгляду усталених в науці кримінально-процесуального права складових діяльності з доказування (збирання (формування), перевірка, оцінка доказів) як таких, що стосуються суто дізнавача, слідчого та прокурора, але це фактично залишає осторонь доказування учасників кримінального судочинства, а також інші державні органи, які також виконують функцію боротьби з правопорушеннями. Вважаємо, що це не зовсім так, особливо в сучасних умовах розширення прав інших учасників кримінального судочинства, уніфікації форм та методів боротьби із правопорушеннями, посилення координації в діяльності відповідних правоохоронних органів не тільки України, а й інших країн.

Таким чином, ми доходимо до принципового висновку, що діяльність з доказування слід трактувати дещо ширше, ніж збирання (формування), перевірка й оцінка доказів та їх процесуальних джерел. Це матиме місце за рахунок включення такого елементу як подання (отримання) доказів. І за своєю сутністю цей елемент характеризує зовнішній шлях отримання доказів, де суб'єктом надання такої інформації є відповідні фізичні чи юридичні особи. Включення елементу «отримання (подання)» в доказування акцентує увагу на можливості активної

поведінки з боку інших учасників кримінально-процесуальної діяльності. Такий підхід в більшому ступені характеризує доказування як діяльність, що здійснюється на ґрунті принципу змагальності.

З'ясувавши теоретичну частину основного питання тез, то стосовно практичної реалізації наведених положень вкажемо наступне. Основною особливістю використання адміністративних матеріалів при вирішенні питання про порушення кримінальної справи є те, що при фактичному їх використанні, нормативно-правової бази їх залучення в діяльність із приймання, реєстрації, обліку та розгляду заяв і повідомлень про злочини, як самостійних джерел процесуально значимої інформації, реально не існує. Це створює на практиці певні труднощі, особливо, коли такі матеріали не були витребувані уповноваженим органом або не виступають в якості приводу до порушення кримінальної справи. В інших випадках законність їх отримання можна поставити під сумнів, що обумовлює визнання таких матеріалів як отриманих незаконно, а отже виключення із процесу доказування. Але, як ми вважаємо, такі матеріали цілком можуть, звісно за умови дотримання певних вимог при їх складанні та наданні, бути використанні при вирішенні питання про порушення кримінальної справи. Де їх більш широке застосування створює підстави для прийняття законного та обґрунтованого рішення у справі, що не може не позначитися на ступені забезпечення прав та законних інтересів осіб, відносно яких приймаються відповідні рішення в цій стадії.

Враховуючи наведене, пропонуємо:

1) викласти ч. 4 ст. 97 КПК України в такій редакції: «Коли необхідно перевірити заяву або повідомлення про злочин до порушення справи, така перевірка здійснюється прокурором, слідчим або органом дізнання в строк не більше десяти днів шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб, витребування необхідних документів або шляхом дослідження матеріалів отриманих від підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян».

2) доповнити ст. 97 КПК України частиною шостою із наступним змістом: «Заява або повідомлення про злочини до порушення кримінальної справи з метою перевірки і уточнення фактичних даних, що в них містяться, можуть бути перевірені шляхом направлення доручення про виконання певних дій відповідному державному органу або його посадовій особі. В дорученні зазначається, для з'ясування яких обставин і які саме дії необхідно провести, та встановлюється строк виконання доручення».

Вважаємо, що закріплення можливості використання предметів та документів, які подано державними органами та їх посадовими особами, при вирішенні питання про порушення кримінальної справи, сприятиме більш оперативному розгляду заяв та повідомлень про злочини та прийняттю законних і обґрунтованих рішень. І це не може не

позначитися на повноті виконання загальних завдань кримінального судочинства.

ФРОЛОВА Ірина Вікторівна

*Здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства
та дізнання ХНУВС*

ТАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ТОРГІВЛІ ЖІНКАМИ З МЕТОЮ ЇХ СЕКСУАЛЬНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ

Торгівля жінками з метою їх сексуальної експлуатації зараз у світі представляє собою злочинний бізнес, який в світі за рівнем кримінального доходу займає третє місце після наркобізнесу та торгівлі зброєю. Аналіз слідчо-оперативної практики свідчить про те, що при виявленні та доказуванні даного виду злочину правоохоронці стикаються з неабиякими труднощами. Це обумовлено особливостями елементів механізму його вчинення. Так, окремі етапи торгівлі жінками часто мають зовні вигляд некримінальних дій співучасників. Наприклад, вербування здійснюється під прикриттям працевлаштування закордоном, послуг модельних чи туристичних агентств тощо, перевезення жінок, як правило, відбувається за їх добровільною згодою. І тільки після того, як жертва потрапляє в умови сексуального рабства, виявляється, що дії співучасників були окремими взаємопов'язаними ланками работоргівельного ланцюга.

Торгівля жінками, як правило, є транснаціональним злочином і вимагає спільних зусиль правоохоронних органів кількох держав, допомоги міжнародних організацій. Крім того, значна кількість потерпілих жінок внаслідок тяжкої психічної травми завданої злочином не звертаються із заявами про вчинення злочину, бояться помсти з боку злочинців, соромляться отримати серед знайомих «клеймо» повії, в зв'язку з чим відмовляються сприяти розслідуванню або взагалі не визнають себе жертвами злочину.

Для подолання вказаних труднощів першочергового значення набувають наступні тактичні рекомендації організації розслідування торгівлі жінками з метою їх сексуальної експлуатації.

1. В ході допиту жертв торгівлі людьми максимальні зусилля слідчого і оперативних працівників повинні бути спрямовані на встановленні з ними психологічного контакту і викликання у них впевненості про необхідність дати повні, максимально деталізовані та правдиві свідчення. Такий підхід повинен базуватися на проведенні курсу психологічної реабілітації жертви від сексуальної експлуатації, допомогу психолога у плануванні і проведенні допиту, наголошенні на забезпеченні захисту потерпілого від впливу з боку підозрюваних.

2. При проведенні слідчих дій з участю потерпілих даної категорії рекомендується використовувати відеозапис у якості додаткового засобу фіксації. Це пов'язано із тим, що часто під впливом різних факторів (залякування з боку підозрюваних, їх адвокатів чи близьких, отримання від них винагороди) вони відмовляються від дачі показань або змінюють свої показання, заявляючи, що попередні свідчення були отримані слідчим шляхом психічного або фізичного впливу. Основним джерелом доказів в цьому випадку буде виступати відеоматеріал, в якому зафіксована поведінка і емоціональний стан потерпілого в ході проведення слідчої дії.

3. Пред'явлення для впізнання за ознаками зовнішності підозрюваних з метою забезпечення заходів безпеки потерпілих і свідків рекомендується проводити поза візуальним спостереженням в порядку ч. 4 ст. 174 КПК України. В цьому випадку ця слідча дія проводиться в спеціально обладнаному приміщенні, яке поділено на дві частини спеціальним склом (прозорим з одного боку). Обидві частини мають окремі входи. Адвокат підозрюваного має право перебувати лише в тій частині спеціально обладнаного приміщення, де знаходиться його підзахисний. Додатково може застосовуватися спеціальна техніка для створення акустичних перешкод впізнання голосу особи, що впізнає.

4. В ході досудового слідства по даній категорії кримінальних справ доречним є використання щодо потерпілих, а також окремих свідків заходів безпеки передбачених ст. 52-1 Кримінально-процесуального кодексу України.

За нашим переконанням, вказані тактичні рекомендації будуть сприяти швидкому і ефективному розслідуванню такого різновиду торгівлі людьми як торгівля жінками з метою сексуальної експлуатації.

ШТИХ Олександр Володимирович
Здобувач ХНУВС

ВИКОРИСТАННЯ ПОКАЗАНЬ ТЕХНІЧНИХ ПРИЛАДІВ ТА ЗАСОБІВ ПРИ ДОКАЗУВАННІ ПО КРИМІНАЛЬНИМ СПРАВАМ

Актуальність питань боротьби із правопорушеннями не викликає сумнівів, що обумовлює необхідність вжиття з боку держави системи заходів, спрямованих на розробку ефективних та дієвих форм та способів збирання відповідної доказової інформації про вчиненні правопорушення. І в сучасних умовах подальшого розвитку науково-технічного прогресу в діяльність правоохоронних органів все частіше впроваджується та використовується значна кількість вискооефективних технічних приладів та засобів, які здатні забезпечувати отримання повної та достовірної інформації про правопорушення. В цьому контексті свого вирішення потребує питання належної правової регламентації умов, підстав та порядку використання під час провадження по криміналь-

ним справам інформації, отриманої за допомогою таких приладів та засобів.

В основі його вирішення, на наш погляд, лежить питання про можливість визнання такої інформації (даних) як юридичних доказів. Так, можна відмітити, на підставі узагальнення точок зору науковців щодо поняття «доказ», а також нормативно-правового закріплення його в основних актах (кодексах), що регулюють правозастосовну діяльність, ми приходимо до висновку, що поступово в праві формується певна єдність (теоретична та практична) щодо розумінні цього явища. В цьому питанні ми підтримуємо ту позицію, згідно якої під поняттям «доказ» розуміють фактичні данні (відомості про факти). Вважаємо, що єдність правової науки та законотворчої практики у вирішенні цього питання забезпечує надання правозастосовній діяльності цілісності, створює умови для ефективного виконання правозастосувачем покладених на нього обов'язків, сприяє формуванню усталеної практики застосування доказів при вирішенні кримінальних справ.

З урахування наведеної точки зору, на наш погляд, можна вести мову, що видовий поділ фактичних даних пов'язується із формою їх існування та відображення, тобто джерелами доказової інформації. Проведене узагальнення нормативно-правових актів, які пов'язані із регламентацією процедури доказування (ст. 251 КУАП, ст. 65 КПК України, ст. 32 ГПК України, ст. 57 ЦПК України, ст. 69 КАС України та ряду інших), дає підставу для виділення таких видів джерел доказів як: пояснення (показання) особи, висновок експерта, протокол відповідних дій, речові докази, показання технічних приладів, протокол про вилучення речей і документів, звуко- і відеозаписів, документи і матеріали (в тому числі електронні), документи.

Такий підхід до виділення видів джерел доказів забезпечує можливість використання різних за своєю природою походження, характером отримання та формою збереження фактичних даних – доказів. Це дозволяє особі, уповноваженій на ведення кримінальної справи або справи про адміністративне правопорушення, збирати, перевіряти та використовувати достатню кількість доказів, що характеризують різні аспекти досліджуваної події та забезпечують всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи.

На цій підставі можна вести мову про те, що відомості про факти (фактичні данні), котрими користуються при прийнятті рішень посадові особи правоохоронних органів за видовою ознакою поділяються на відповідні групи (письмові, речові тощо), що обумовлює потребу в їх належному правовому опосередкуванні, на що було звернуто увагу вище. Саме в частині того як саме збираються, використовуються ті чи інші види доказів, як правило, мають місце колізії в правозастосовній практиці.

Отже, завдання правової науки полягає в опрацюванні відповідних теоретичних положень та практичних рекомендацій стосовно особли-

ностей збирання та використання окремих видів джерел доказової інформації, що сприятиме не тільки вдосконаленню діяльності із доказування, а також забезпечить прийняття законних та обґрунтованих рішень по справі, що є важливою гарантією прав особи.

Таким чином, ми можемо відмітити, що існує об'єктивна тенденція до диференціації джерел отримання доказової інформації. З цього приводу слід відзначити, що в умовах подальшого розвитку науково-технічного прогресу ця тенденція призводить до необхідності визнання за даними, отриманими із використанням технічних приладів та засобів, значення фактичних даних, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи – доказів. І таке значення ці дані повинні мати як при вирішенні питання про порушення кримінальної справи, так і при її розслідуванні та розгляді в суді.

Тому цілком можливим, не тільки як аспект уніфікації процесу юридичного доказування в різних правових юрисдикціях (адміністративно-процесуальній, цивільно-процесуальній, кримінально-процесуальній), а і як напрямок підвищення ефективності та якості діяльності правоохоронних органів передбачити включення у нормативно-визначеному вигляді як джерел доказів даних (показань) технічних приладів та засобів.

Нормативно-правове вирішення цього питання може мати наступний вигляд. Так: по-перше, шляхом доповнення ч. 2 ст. 65 КПК України після слів «іншими документами» словами «та даними (показаннями), отриманими за допомогою технічних приладів та засобів»; по-друге, шляхом розширення переліку даних, які можна використовувати під час вирішення питання про порушення кримінальної справи, наприклад, завдяки внесенню наступних змін до ч. 4 ст. 97 КПК України «... перевірка здійснюється ... шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб, витребування необхідних документів або шляхом дослідження даних (показань), отриманих за допомогою технічних приладів та засобів».

Вважаємо, що таке вирішення цього питання сприятиме підвищенню ефективності та дієвості форм і способів збирання відповідної доказової інформації про вчиненні правопорушення.

ВОВК Яна Сергеевна

Студент магістратури Донецького юридического інститута Луганського державного університету внутрішніх дел ім. Е.О. Дидоренко

ДОСУДЕБНОЕ СЛЕДСТВИЕ КАК ВЕДУЩАЯ ФОРМА РАССЛЕДОВАНИЯ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ

В данный момент украинское государство находится на пути поли-

тического и экономического реформирования. В результате этого возникает потребность в принятии и становлении новых правовых институтов, которые смогли бы более эффективно урегулировать правоотношения в нашем государстве.

Во время разработки законов, касающихся уголовного судопроизводства, большое внимание акцентируется на судебном производстве, а досудебное ставится на второе место. Соответственно из-за этого и возникает множество недоработок и пробелов в работе органов досудебного следствия. Но почему так происходит? Ведь досудебное производство является ведущей формой расследования уголовных дел, а суд рассматривает на заседаниях дела на основе фактов, собранных именно на стадии досудебного следствия. Сейчас система досудебного следствия не сформирована должным образом, нет тех необходимых законов, которые бы регулировали деятельность его органов в современных условиях.

Досудебное следствие являет собою основу для расследования уголовных дел, поэтому оно всегда находилось в центре внимания многих ученых. Всесторонность и полнота расследования уголовного дела зависит именно от особенностей проведения досудебного расследования. Поэтому в соответствии со ст. 111 УПК Украины досудебное следствие производится по всем делам, исключение из этого правила составляют дела частного обвинения и протокольная форма досудебной подготовки материалов. Но и в них досудебное следствие производится в случаях, если преступление совершено несовершеннолетним или если лицо, совершившее преступление не может самостоятельно осуществлять своё право на защиту в силу физических или психических недостатков. А также в тех случаях, когда прокурор или суд считает необходимым производство досудебного следствия. То есть без него возможно расследование только тех дел, которые предусмотрены уголовно-процессуальным кодексом Украины, их количество небольшое. Это еще раз подтверждает значимость досудебного расследования для большинства дел.

Что касается органов досудебного следствия, то их профессиональная деятельность еще не доскональная. Методы улучшения их работы, находятся на начальной стадии своего развития, а, следовательно, каких-либо позитивных изменений в развитии преступности тоже можно не ожидать, и поэтому настоятельно необходимы преобразования и совершенствования в этой сфере.

Досудебное производство одна из тем научных исследований, которая постоянно находится в центре внимания, она всегда оставалась наиболее актуальной и притягательной. В различные годы ей посвящали свои труды такие известные ученые как А. Дубинский и М. Михеенко, В.А. Азарова, А.М. Ларин, Л.М. Карнеева, А.Б. Соловьев, Н.Е. Павлов. Не один раз обращали на нее внимание современные научные работники и юристы практики: В. Бояров, С.П.Сереброва, Ю. Гришин, А.В. Ленский, Л. Лобойко, Ю.В. Деришев, В. Маляренко, Л. Юрченко, М.

Погорецкий, В. Вапнярчук, О. Баулин. Тем не менее, эта проблема остается чрезвычайно актуальной, она является довольно дискуссионной и сложной. Поиск путей повышения эффективности досудебного следствия в науке уголовного процесса продолжается постоянно.

Значение стадии досудебного следствия состоит в том, что на ней принимают меры по установлению обстоятельств совершения преступления, по пресечению и недопущению совершения преступлений, установление лиц, причастных к его совершению и много других необходимых мер. В связи с этим, важнейшей проблемой реформирования уголовно-процессуального законодательства является разработка концептуальной модели досудебного производства, наиболее рационально обеспечивающей выполнение всех необходимых задач при расследовании того или иного преступления. Необходимость этого выражается также теми недостатками и негативными процессами, которые в своей совокупности характеризуют современное состояние досудебного производства, не способного оптимально решать поставленные перед ним задачи. Граждане, пострадав от преступления, порой оказываются беззащитными. Государство, принявшее на себя обязательства по восстановлению прав граждан, нарушенных в результате преступления, сегодня зачастую бессильно их выполнить.

Вместе с этим мировой опыт борьбы с преступностью указывает на необходимость сохранения «ведомственной» организации по расследованию преступлений, деятельность которых основывается на общих заданиях и целях, единому процессуальному регулированию и прокурорском надзоре.

В США, где расследование проводит полиция вместе с независимыми друг от друга федеральными органами полиции, принадлежащими министерствам юстиции, финансов, труда, охраны здоровья, сельского хозяйства, торговли, внутренних дел, армии, флота, военно-воздушным силам, государственному департаменту, функционируют полицейские службы, которые подчиняются местным органам сел, городов, округов, штатов. Конечно англосаксонскому праву присущий отличающийся от нашего подход к определению сферы уголовно-процессуального регулирования, но на государственном уровне необходимо понимать, что полицентризм, наличие относительно дублирующих подсистем усиливают надежность системы.

В Украине тоже не помешало бы создание новой системы органов досудебного расследования, в которую входили бы Национальная милиция, Финансовая милиция, Военная милиция, соответствующие подразделения Службы безопасности Украины и Национальное бюро расследований.

Производство дознания в уголовном процессе ограничено сроками. В соответствии со ст. 108 УПК Украины, по делу о преступлении, не являющемся тяжким и особо тяжким, дознание производится в срок не более десяти дней с момента установления лица его совершившего. По

делу о тяжком и особо тяжком преступлении в срок не более десяти дней с момента возбуждения дела. А в случае избрания в отношении подозреваемого меры пресечения не более пяти суток. После этого уголовное дело необходимо передать следователю. Мы видим, что сроки довольно сжатые. Я согласна с Р.Ю. Савонюк, который в своей статье «Досудебное следствие: проблемные вопросы дознания» указывает, что в связи с этим вести речь о полноте и всесторонности следственных действий, а соответственно и об эффективности расследования сложно. Кроме этого нужно осознавать, что дело необходимо передать следователю, который и будет нести всю ответственность за полноту, всесторонность и качество расследования, не зависимо от того каким образом проводилось дознание и каковы его результаты. Возвращение следователем уголовного дела на доработку или устранение недостатков, законом не предусмотрено, поэтому все необходимо делать своевременно, качественно и быстро.

Так при наличии, каких же обстоятельств можно утверждать об односторонности или неполноте досудебного следствия? Наиболее точный ответ на этот вопрос нам дает ст. 368 УПК Украины. Односторонним или неполным признается досудебное следствие, если остались неисследованными такие обстоятельства, выяснение которых может иметь существенное значение для правильного разрешения дела. Досудебное следствие, во всяком случае, признается односторонним и неполным, если:

- не были допрошены определенные лица, не были истребованы и исследованы документы, вещественные и другие доказательства для подтверждения или опровержения обстоятельств, имеющих существенное значение для правильного разрешения дела;
- не были исследованы обстоятельства, указанные в определении суда, возвратившего дело для дополнительного расследования за исключением случаев, когда исследовать их было невозможно;
- необходимость исследования того или иного обстоятельства вытекает из новых данных, установленных при рассмотрении дела в апелляционном суде;
- не были выяснены с достаточной полнотой данные о личности осужденного или оправданного.

Рассматривая особенности досудебного следствия, нельзя не обратить внимание на осуществление производства в протокольной форме досудебной подготовки материалов. Этот институт в нынешнем законодательстве основывается на идее выдержавшей испытание практикой, согласно которой по преступлениям небольшой тяжести обычное производство из-за своей громоздкости и сложности является неоправданным, влекущим излишние затраты, и потому для этих случаев целесообразна упрощенная процедура. Тем не менее, несмотря на довольно успешное применения данного производства, за последние годы появилось большое количество его противников. Но если вспомнить об

эффективности применения досудебной подготовки материалов в протокольной форме на практике, то доводы о его некомпетентности можно считать непродуманными и поспешными. Также можно отметить их противоречивость требованиям международно-правовых норм, ориентирующихся на быстрый, эффективный, упрощенный уголовный процесс.

Таким образом, досудебная подготовка материалов в протокольной форме не только обеспечивает принятие законных и обоснованных решений по делу, но и содержит достаточные гарантии установления истины и обеспечения, законных прав и интересов граждан, способствует эффективности уголовного процесса в целом. Такие особенности протокольного производства, как сокращенные сроки, упрощенный порядок производства, ненужность проведения всех следственных действий, возбуждение уголовного дела после окончания производства, свидетельствуют о своеобразии данного института и потребности в нем уголовного процесса.

Сложный характер досудебного производства требует создания в правовой науке концепции его развития. Можно предложить следующие основные направления по совершенствованию досудебного производства в уголовном процессе:

- совершенствование законодательства, регламентирующего досудебное производство, с целью устранения недостатков и нарушений;
- определение места институтов досудебного производства в уголовном процессе
- повышение эффективности профессиональной деятельности органов досудебного следствия;
- определение критериев оценки деятельности органов расследования.
- определение места органов досудебного производства в системе государственного правоохранительного механизма;
- создание правовых и организационных условий для осуществления процессуальной самостоятельности и независимости следователя и других органов досудебного следствия;

Действительно непросто представить расследование уголовных дел без досудебного следствия. Даже судебное производство в данном случае напрямую зависит от досудебного следствия и неразрывно связано с ним. На протяжении многих десятилетий сложилась система специализации досудебного следствия, благодаря которой обеспечивается быстрое и квалифицированное расследование преступлений. Поэтому досудебное следствие с уверенностью можно считать ведущей формой расследования уголовных дел. В наше время, основным и первоочередным заданием стоит надежное обеспечение прав и свобод человека, его защита от преступных посягательств. Поэтому расследование уголовных дел должно быть выполнено на профессиональном уровне, отвечать требованиям всесторонности, полноты и объективности. Без каче-

ственного досудебного расследования в государстве не может быть эффективным правосудия.

ДОЛМАТОВА Валерія Олегівна

Студент магістратури Донецького національного університету

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Сьогодні засоби масової інформації стали окремим соціальним інститутом, який пов'язаний з розвитком та набуттям ваги в житті сучасного суспільства інформації. Про можливості використання засобів масової інформації під час розслідування злочинів відзначається в роботах багатьох криміналістів: В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, П.Д. Біленчука, І.О. Возгріна, І.П. Герасимова, В.Г. Гончаренка, І.В. Гори, Л.Я. Драпкіна, А.В. Крилова, В.С. Кузьмічова, В.О. Образцова, Г.І. Прокопенка, І.В. Строкова, М.Г. Шурухнова, М.П. Яблокова. Але досить часто можливість використання ЗМІ під час розслідування злочинів у роботах учених-криміналістів розглядаються лише як шлях залучення громадськості. Поряд з цим засоби масової інформації можуть мати й самостійне значення, адже при розслідуванні злочинів слідчий з тактико-криміналістичної позиції може залучати до справи допомогу представників засобів масової інформації.

На думку В.С. Кузьмічова лише правдиве інформування громадськості про вчинений злочин дозволить вирішити, як найменше, чотири завдання: а) залучити громадськість до розслідування злочину; б) попередити поширення неправдивих чуток; в) задовольнити інтереси громадськості; г) сприятиме контролю суспільства за розкриттям злочину.

Н.С. Карпов відзначає можливість вирішення під час взаємодії правоохоронних органів із засобами масової інформації таких завдань: 1) привертання уваги громадськості до проблем боротьби зі злочинністю; 2) організація допомоги населення в роботі по розкриттю і розслідуванню злочинів; 3) об'єктивне інформування про діяльність правоохоронних органів і запобігання використанню ЗМІ злочинними угрупованнями; 4) використання засобів для виявлення злочинних елементів і дезінформації злочинців.

Тож, як позитивні можливості використання засобів масової інформації в оперативно-розшуковій та слідчій практиці можна назвати мінімальність затрат часу, сил і засобів, процесуальна економія та оперативність при вирішенні тактичних завдань розслідування певної кримінальної справи.

Відповідно до Указу Президента України "Про додаткові заходи щодо безперешкодної діяльності засобів масової інформації, подальшого утвердження свободи слова в Україні" від 9 грудня 2000 р. на правоохоронні органи України покладається обов'язок опрацювати разом з все-

українськими громадськими організаціями журналістів для висвітлення подій, які викликають значний суспільний інтерес. Однак порядок доступу журналістів до відповідної інформації залишається загальним, адже залучення засобів масової інформації до сфери кримінального судочинства поряд із позитивними сторонами може містити й негативні. Мова йде про такі негативні наслідки використання засобів масової інформації як протидія органам досудового слідства, вчинення протиправних дій по відношенню до свідків, потерпілих, розголошення даних досудового слідства та дізнання або дискредитації працівників правоохоронних органів.

Таким чином, серед соціальних інститутів, що приймають участь у вирішенні питань укріплення правопорядку та зміцнення законності значна роль належить засобам масової інформації. Їх діяльність носить інформативний та комунікативний характер, здійснює опосередкований тактичний та психологічний вплив на населення, який може мати як позитивний, так й негативний вплив на процес розслідування певної кримінальної справи. Тому в криміналістичній науці є реальна необхідність в розробленні тактичних рекомендацій щодо використання засобів масової інформації для встановлення істини у справі.

ПЕТРУШЕНКО Анастасії Олександрівні

Студент магістратури Донецького національного університету

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕХАНІЗМ СЛІДОУТВЕРЕННЯ В ЕЛЕКТРОННОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Питання щодо утворення, виявлення, фіксації, дослідження та оцінки нетрадиційних слідів в електронному середовищі висвітлені вченими й практиками, які досліджували питання методики розслідування злочинів економічної спрямованості та комп'ютерних злочинів. Зокрема, ці питання висвітлені в роботах П.Д.Біленчука, Т.В.Варфоломієвої, В.К.Лисиченка, М.В.Салтєвського, О.А. Самойленко, В.І.Шиканова та багатьох інших. Але в процесі постійного сучасного розвитку обчислювальної техніки й інформаційних технологій «комп'ютерні сліди» економічної діяльності мають широке поширення і це повинні враховувати слідчі та оперативні працівники у своїй роботі щодо нових способів збирання доказів.

Наслідками тих чи інших змін в комп'ютерній інформації, що призвели до її перекручення, блокування, знищення або викрадення є нетрадиційні, так звані «електронні» сліди. Істотним моментом в утворенні таких слідів є основні характеристики, якими наділені комп'ютерні об'єкти в якості слідоутворюючих та слідсприймаючих об'єктів.

За звичай апаратні стандартні елементи комп'ютерних об'єктів стають носіями слідів у електронному середовищі. Також злочинці можуть виготовляти із системних блоків саморобні пристрої у вигляді мікро-

комп'ютера, які підключають до комп'ютерної мережі з метою несанкціонованого доступу до інформації для її знищення або модифікації. Наприклад, О.Р.Росінська та А.І.Усов наводять приклад застосування злочинцями комп'ютерного пристрою, що підключався злочинцями до контрольно-касового апарата з метою знищення інформації про здійснені фінансові операції і внесення до інформаційної бази цього апарата занижених даних щодо суми виручки, яка проведена через касовий апарат.

Також в якості слідуютьворюючих і слідосприймаючих криміналістичних об'єктів можуть бути програмні й інформаційні елементи комп'ютерних об'єктів, тобто комп'ютерна інформація. Але може бути здійснено злочинний вплив як на таку програму, так й таку програму може бути використано для здійснення злочинного впливу на комп'ютерну інформацію. Тому в якості слідуютьворюючого об'єкта виступають програмні елементи, а в якості слідосприймаючого – як програмні, так і інформаційні елементи комп'ютерних об'єктів.

Особливості електронних слідів зумовлена специфікою комп'ютерної інформації і знання цієї специфіки має важливе криміналістичне значення. Така специфіка полягає в наступному: комп'ютерну інформацію можна без зайвих зусиль, швидко й майже безслідно знищити; немає жорсткого зв'язку між комп'ютерною інформацією і особою, котрій ця інформація належить, а також від якої виходить; комп'ютерна інформація, попри її віртуальний характер, може зберігатися тільки на матеріальному носії; маніпулювання комп'ютерними даними (створення інформації, модифікація, копіювання і використання) здійснюється тільки за допомогою електронно-обчислювальних машин; доступ до тієї самої комп'ютерної інформації можуть одночасно мати декілька користувачів і кожен з них незалежно від іншого може використати цю інформацію на свій розсуд; комп'ютерна інформація з легкістю і швидко може бути надіслана на великі відстані, до того ж одночасно в різних напрямках; інформація, що надходить до комп'ютерної системи, обробляється у цифровому вигляді.

Таким чином, механізм слідоутворення в електронному середовищі дає можливість стверджувати про специфічність нетрадиційних електронних слідів, що відповідно накладає певну специфіку на діяльність слідчого щодо отримання таких слідів під час розслідування злочинів економічної спрямованості.

РУСАКОВА Маргарита Сергіївна

Студент магістратури Донецького національного університету

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЛАНУВАННЯ СУДОВОГО СЛІДСТВА В КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Сучасний стан здійснення кримінального правосуддя характеризується великим навантаженням суду. Відповідно недоліком досудового

та судового слідства стає поверховий аналіз кримінальних справ, нечітке визначення сукупності питань, які підлягають з'ясуванню в судовому засіданні. Тому не можна обійти питання про необхідність планування судового слідства. Цьому питанню приділялась також увага в роботах Ю.П. Алєніна, В.П. Бахіна, Т.В. Варфоломєєвої, А.І. Вінберга, А.Ф. Волобуєва, В.І. Галагана, В.Г. Гончаренка, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, В.Т. Малярєнка, Г.А. Матусовського, М.М. Михєєнка, І.Я. Фрідмана, В.Ю. Шепітька та інших вчених-юристів.

Зміст планування судового слідства в тактико-криміналістичному аспекті, визначають судові версії. Планування судового слідства полягає у тому, щоб у відповідності до судових версій визначити обставини, які підлягають з'ясуванню при перевірці цих версій, а також намітити судові дії, які необхідно провести в певній послідовності для встановлення цих обставин. Тому, план судового слідства по кожній версії має містити в собі вказівки на обставини, що підлягають встановленню, та на криміналістичні засоби і методи, за допомогою яких дослідження цих обставин буде більш доцільним. Тому рекомендації по плануванню судового слідства не будуть збігатися з плануванням досудового слідства.

Мету судового планування Т.Г. Морщакова бачила у створенні бази для покращення організації судової діяльності, підвищення рівня здійснення судочинства, й в кінцевому результаті – зростання його ефективності. Тому планування судового слідства буде засноване на сукупності теоретичних рекомендацій криміналістики та фактичних даних кримінальної справи, якості проведеного за справою досудового розслідування.

Л.О.Сергєєв розробив теоретичні основи планування слідства. Він перерахував десять принципів цієї криміналістичної діяльності: індивідуальність, конкретність, обґрунтованість, повнота, системність, реальність, оптимальність, своєчасність, динамічність, відповідність форм та змісту. Але специфіка судейської діяльності здійснює певний вплив на їх сутність. Так, оскільки позиція учасників процесу вже відображена в матеріалах справи принцип динамічності не зовсім буде представлений під час планування слідства суддею, адже такий план щодо судових дій буде детальний та повний в тактичному відношенні.

О.І. Чучукало пропонує по багатоепізодних справах суддям обрати один з трьох типових планів розгляду кримінальних справ: 1) досліджується криміналістична інформація по кожному епізоду; 2) досліджується криміналістична інформація по кожному підсудному; 3) комбінація перших двох варіантів. Р.С.Бєлкін, зокрема, зводить планування судового слідства до двох етапів – до суду та під час судового розгляду. Однак, на нашу думку, тут слід враховувати, що якщо на початковому етапі розслідування слідчий планує перевірку декількох версій, а на заключному етапі – остаточної, то в суді розгляд справи може плануватися лише в напрямку, визначеному версією звинувачення, при умові, відсутності заперечливої інформації. Тому більшого сенсу мають про-

позиції О.І. Чучукало.

Таким чином, планування судового слідства доцільно поділити на планування судового слідства в цілому та планування окремих судових дій. Рекомендації по плануванню досудового слідства не можна дублювати на судове, тому що планування судового слідства має свої специфічні властивості. Планування ж судової дії у загальному плані не буде відрізнятися від слідчої, зокрема буде містити наступні елементи: 1) визначення задачі судової дії та етапи її проведення; 2) визначення кола необхідних заходів для виконання судової дії та їх здійснення; 3) визначення техніко-криміналістичних засобів; 4) визначення місця та часу проведення судової дії; 5) визначення та залучення учасників судової дії; 6) визначення тактичних прийомів судової дії та використання криміналістичної інформації.

МАЛИНОВСЬКА Тетяна Миколаївна

Науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем профілактики та розслідування злочинів навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання ХНУВС

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ СТАДІЇ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Соціально-політичні і економічні зміни, що відбуваються в останнє десятиріччя в Україні об'єктивно призвели до необхідності проведення реформи законодавства країни. В ході судової реформи на основі Конституції України були прийняті і в даний час діють новий цивільний процесуальний і господарський процесуальний кодекси, нові закони. Реформування торкнулося і кримінально-процесуального законодавства: внесені численні зміни до Кримінально-процесуального кодексу України.

Особливості провадження досудового слідства є одними з базових положень, на підставі яких слідчий в межах своїх повноважень, виконуючи функцію досудового розслідування, проводить слідчі і інші дії для захисту прав і законних інтересів громадян. Для цього він використовує весь комплекс своїх прав і обов'язків, прагне до встановлення істини шляхом використання норм права і відновлення справедливості, в тому числі в цілях морального задоволення як потерпілої сторони, так і всього суспільства, в цілому.

Загальні умови досудового слідства, що знаходяться в кримінально-процесуальному кодексі, передбачають проведення розслідування тільки передбаченими законом способами, що створює умови для дотримання права на свободу і особисту недоторканність, право не піддаватися тортурам, право на гуманне поводження і повагу до честі і гідності особи. Загальні умови досудового слідства гарантують виконання вимоги захисту прав людини, що містяться в міжнародних правових актах.

Кожна стаття загальних умов досудового слідства сформована на базі єдиного для всіх законодавчих актів правового джерела - Конституції України. Норми, що містяться в загальних умовах, покликані забезпечити не тільки дотримання прав людини і громадянина, але і побудовані таким чином, що сприяють їхній реалізації.

В загальних умовах провадження досудового слідства, передусім, реалізуються конституційні принципи кримінального процесу. Закріплення в законі загальних, найбільш важливих умов досудового слідства, правильне і однозначне розуміння і застосування їх при провадженні досудового слідства повинне в значній мірі підвищувати ефективність кожної слідчої дії, сприяти досягненню задач, які постають перед слідством. Для цього необхідно продовжувати теоретичну розробку процесуального порядку досудового слідства, знаходити найбільш точний вираз особливостей досудового слідства в

Кримінально-процесуальному кодексі України.

Процес боротьби зі злочинністю та викорінення всіх її детермінант, відновлення порушеного права та забезпечення законних прав та інтересів людини і громадянина, вимагають проведення справедливого правосуддя, що регламентується нормами кримінального процесу. Досудове слідство, як одна із невідємних частин кримінального процесу, повинно бути всебічним, повним, об'єктивним, та має проводитись суворо в межах кримінально-процесуального закону.

Досудове слідство – це кримінально-процесуальна діяльність слідчого за порушеною та прийнятою ним до свого провадження кримінальною справою, зміст якої полягає у збиранні, дослідженні, перевірці, оцінці та використанні доказів, встановленні об'єктивної істини, провадженні слідчих та інших процесуальних дій і самостійному застосуванні норм права з метою захисту прав та законних інтересів людини, фізичних та юридичних осіб, створенні умов для здійснення справедливого правосуддя.

Загальними умовами досудового слідства є: слідчі органи здійснюють свої повноваження незалежно від якогось відомчого або місцевого впливу; досудове слідство ведеться на принципах справедливості, гуманізму, рівноправності громадян перед законом, незалежно від соціального, національного і расового походження, майнового, службового або іншого положення, віросповідання і політичних переконань; запобіжні заходи застосовуються у випадках крайньої необхідності, коли при цьому шкода, що запобігається, явно більша від тієї, що заподіюється застосуванням примусових заходів.

Основними завданнями досудового слідства є: 1) швидке й повне розкриття злочинів; 2) викриття винних; 3) забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності; 4) забезпечення відшкодування шкоди, завданої злочином громадянам, юридичним особам і державі; 5) виявлення та усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів.

На сьогоднішній день теоретична база досудового слідства є досить виваженою і чіткою, проте на практиці непоодинокі випадки нехтування та обхід норм кримінального судочинства. Так, зокрема зустрічаються випадки порушення підслідності кримінальних справ, недотримання строків досудового слідства, неефективного відомчого контролю за дотримання законності в діяльності органів досудового слідства. Крім того, створення і діяльність слідчо-оперативних груп не регламентовані чинним кримінально-процесуальним законодавством, не передбачається повне коло науково-технічних засобів, хоча в них є потреба і вони активно використовуються.

Враховуючи зазначене, сьогодні постає питання про необхідність вирішення проблеми створення ефективної системи досудового слідства, від якої залежить міцність фундаменту для сучасної моделі розвитку України, її модернізації, підвищення ефективності кримінального судочинства в цілому.

МІРКОВЕЦЬ Дмитро Михайлович

Слідчий ВР ОВС слідчого управління ГУМВС України в Київській області

ДЕЯКІ ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА У СУЧАСНИХ УМОВАХ

За останні роки робота правоохоронних органів України стає складнішою. Це пов'язано не тільки зі значним зростанням обсягу необхідних знань у правоохоронній діяльності, але й, у першу чергу, зі зміною вимог до правоохоронних органів. Підвищення інтелектуального рівня злочинців, використання новітніх способів та засобів вчинення злочинів, ретельна підготовка, маскування злочинних дій вимагають якісно нового підходу до діяльності правоохоронних органів і адекватної підготовки правоохоронців.

Як свідчить практика, однією з основних причин звільнення молодих спеціалістів із слідчих підрозділів є неправильне уявлення про специфіку роботи слідчого. Прийшовши на практику вони зустрічаються з проблемами, вирішення яких забирає значну частину сил та часу, а також немало емоційного напруження. В свою чергу, не витримуючи такого «нереального» навантаження, молоді фахівці приймають рішення про звільнення з органів внутрішніх справ або про переведення до іншої служби.

Так, за 6 місяців 2010 року звільнено 335 слідчих: за віком – 85 чоловік (10%), за станом здоров'я – 37 чоловік (11%), за власним бажанням – 168 чоловік (49%), за негативними мотивами – 43 чоловіка (12,8%), у зв'язку із сімейними обставинами – 2 чоловік (0,5%). В тому числі звільнено 41 молодого фахівця (12% від усіх звільнених). З них на першому році служби – 7.

Таким чином, нині наявні негативні тенденції росту числа звільне-

них з ОВС, зокрема і на першому році служби. Щоб зрозуміти причини цього потрібно більш детально проаналізувати ситуацію, що склалася в «сучасному» слідстві.

За шість місяців 2010 року слідчими ОВС закінчено провадження в 98,1 % усіх кримінальних справ, що розслідувалися на території України. Це свідчить, що на слідчих інших правоохоронних органів (органів безпеки, податкової міліції, прокуратури) припадає менше 2% кримінальних справ, закінчених у вказаний період.

Крім того, у 2007 році, внісши зміни до ст. 112 КПК України, законодавець змінив підслідність, визначивши за слідчими ОВС перевагу перед прокуратурою у розслідуванні ряду злочинів, зокрема, вчинених проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи. Зазначене обумовило збільшення навантаження на слідчого. Кадри органів прокуратури, які займалися розслідуванням зазначеної категорії злочинів, до органів внутрішніх справ передані не були.

Також на норму навантаження впливає необхідний для порушення кримінальної справи розмір матеріального збитку, завданого конкретним злочином. У порівнянні з 2008 роком (907 грн. 50 коп.) він зменшився у 2009 році до 60 грн. 50 коп. і нині становить 86 грн. 90 коп.

За шість місяців 2010 року у провадженні слідчих ОВС знаходилось 218186 кримінальних справ, з яких закінчено провадження в 92854 справах (42,56 %). Разом з цим, у провадженні слідчих органів внутрішніх справ залишаються ще й справи минулих років, розслідування яких вимагає витрати значної частини робочого часу.

Збільшення штатної чисельності слідчих підрозділів з метою зменшення навантаження на слідчих унеможливується у зв'язку з соціально-економічною ситуацією в державі.

Нині „Інструкцією з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ України в розкритті та розслідуванні злочинів”, затвердженою наказом МВС України №160 від 31.03.2008, передбачено штатну посаду помічника слідчого майже у кожному слідчому відділенні (відділі). При цьому кількість фактично працюючих помічників слідчих, які повинні виконувати всю „технічну” роботу (що не потребує кваліфікації слідчого), складає лише 18 % від загальних потреб. Дана обставина знову ж таки обумовлена недостатнім фінансуванням слідчого апарату ОВС.

Найбільш вірним варіантом вирішення зазначеної проблеми вважається введення інституту громадських помічників слідчого, який засвідчив ефективність функціонування ще з радянських часів. Тоді організація діяльності громадських помічників слідчого регулювалась Положенням про громадських помічників слідчого (затвердженим наказом Міністра охорони громадського порядку УРСР від 8 жовтня 1963 року „Про участь громадських помічників слідчого у роботі слідчого апарату МОП УРСР”).

Враховуючи історичний розвиток досудового слідства України та міжнародний досвід (інститути громадських помічників слідчого позитивно зарекомендували себе у Російській Федерації та Республіці Білорусь) необхідно виділити такі передумови введення інституту громадських помічників слідчого в Україні: а) «вкрай трагічна» ситуація у «міліцейському слідстві», викликана недостатнім фінансуванням ОВС; б) гостра необхідність: додаткового стимулювання молоді до участі в роботі слідчого апарату; формування якісного кадрового резерву; підвищення іміджу слідчої роботи; в) необхідність створення «реальних» умов для надання практичної допомоги слідчим у виконанні покладених на них обов'язків.

Звичайно, роботу по залученню громадян до «лав громадських помічників» неможливо ефективно організувати без передбачення на нормативному рівні відповідних заходів «нематеріального заохочення», пільг та переваг при вступі до вищих навчальних закладів МВС, соціально-правового забезпечення тощо.

В той же час наявність інституту громадських помічників слідчого надасть кандидатам на навчання можливість ознайомлення зі специфікою слідчої роботи, що, в свою чергу, сприятиме зменшенню кількості звільнень молодих працівників з мотивів невідповідності реальних умов праці слідчих їх очікуванням.

Проте необхідно пам'ятати, що громадські помічники – «це не слідчі» і наділяти їх процесуальними повноваженнями категорично заборонено. Однак в деяких випадках при розслідуванні кримінальних справ їх допомога досить необхідна.

Зокрема, допомогу громадських помічників доцільно використовувати: а) для збору інформації про особу та спосіб життя обвинуваченого; б) для виявлення, вивчення й узагальнення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; а також розроблення та проведення заходів з їх усунення; в) для надання допомоги у фіксації, вилученні, упакуванні виявлених слідів і предметів, у проведенні вимірів, складанні планів, креслень, схем, у фотографуванні місця події; г) для встановлення очевидців та свідків по кримінальних справах; д) для виконання доручень по перевірці скарг і заяв громадян про вчинений злочин, або злочин, що готується, а також інших доручень, не пов'язаних із проведенням процесуальних дій; е) для виклику (при проведенні слідчих дій) свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, спеціалістів, експертів, цивільних позивачів, цивільних відповідачів та інших учасників кримінального процесу; є) для підготовки відповідно до доручень слідчого проєктів документів; ж) для охорони місця пригоди з метою збереження слідів злочину та інших речових доказів до прибуття працівників міліції; з) для виконання «технічної роботи» з оформлення матеріалів дослідчої перевірки і кримінальної справи (підшивки, нумерації аркушів, томів, складання опису, списків, супровідних документів, друкування, комп'ютерного набору тощо).

Таким чином, враховуючи, що значну частину часу слідчий витрачає на „технічну” роботу, яку може виконувати особа без спеціальної освіти чи досвіду роботи в юридичній сфері, введення інституту громадських помічників слідчого нині є необхідним, раціональним та достатньо обґрунтованим кроком на шляху оптимізації та вдосконалення кримінальної юстиції України.

ТАТАРОВ Олег Юрійович

*Начальник відділу Головного слідчого управління МВС,
кандидат юридичних наук*

ШЕВИШЕН Артем Вікторович

Слідчий Солом'янського РУ ГУМВС України в місті Києві

ЩОДО ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА В УКРАЇНІ

Концепціями судово-правової реформи (1992 та 2008 рр.) передбачено необхідність організаційно-правової перебудови й розмежування функцій системи правоохоронних органів, у тому числі й слідчого апарату МВС України.

Актуальність зазначеного питання обумовлюється й вимогами передіхних положень Конституції України, відповідно до якого в Україні має бути сформована система органів досудового слідства та введені в дію закони, що регулюють її функціонування.

Реформування системи правоохоронних органів перебуває на особливому контролі керівництва держави – Указом Президента України № 820/2010 створено робочу групу з питань реформування кримінального судочинства, до складу якої ввійшли представники керівництва правоохоронних органів, народні депутати України та провідні науковці.

Робочою групою пропонується скасувати окремі інститути досудового розслідування, які себе не виправдали в сучасних політико-правових умовах (оскарження постанови про порушення кримінальної справи, участь понятих при провадженні певних слідчих дій, повернення справи на додаткове розслідування тощо). Отже, враховуючи, що і решта інститутів кримінально-процесуального права є недосконалими та такими, що не відповідають міжнародним стандартам й умовам сьогодення, активізовано роботу щодо прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу.

Окрім законодавчих змін в кримінально-процесуальному праві, планується і структурна перебудова органів розслідування, що сприятиме отриманню слідчим гарантій процесуальної незалежності.

Зважаючи на необхідність пошуку оптимального напрямку реформування органів кримінальної юстиції робочою групою обговорюється питання про створення Слідчого комітету при МВС чи Національного бюро розслідувань, як окремого, єдиного, державного органу, який

проводитиме досудове розслідування у кримінальних справах і безпосередньо підпорядковуватиметься Кабінету Міністрів або Президенту України.

При обранні можливих шляхів реформування слід враховувати те, що нині слідчий апарат ОВС України нараховує понад 10 тис. слідчих, які розслідують 98 % учинених у державі злочинів (лише протягом 9 міс. 2010 р. у провадженні слідчих ОВС перебувала 313941 кримінальна справа), а також те, що вони мають достатній досвід у розслідуванні будь-яких категорій кримінальних справ, головною метою реформування повинно стати збереження існуючого потенціалу слідчих і його подальший розвиток, зміцнення кадрової та матеріально-технічної бази органів досудового слідства ОВС. Тому основним принципом такої реформи повинно бути не руйнування існуючої системи, а її поступова реорганізація.

Крім того, за 47-річну історію функціонування слідства в ОВС (в жодному правоохоронному органі слідчі органи так довго не існували) налагоджено чітку систему реагування на заяви й повідомлення про злочини, забезпечено безпосередню участь слідчих у розкритті злочинів.

З метою пошуку оптимального напрямку реформування органів розслідування розпорядженням в МВС створено комісію та робочу групу з питань підготовки Концепції реформування системи органів МВС України.

Згідно з Концепцією, розробленою робочою групою МВС, передбачається створення Слідчого комітету при МВС України. Зазначене обумовлено позитивним досвідом функціонування Слідчих комітетів при МВС Російської Федерації й Республіки Казахстан, відсутністю необхідності виділення коштів на його створення та зменшення залежності начальників слідчих підрозділів від начальників міськрайлінорганів.

Реалізація зазначеного положення сприятиме не лише усуненню практики втручання органу дізнання (керівника міськрайліноргану) в процесуальну діяльність слідчих та керівників слідчих підрозділів а й покращанню фінансування слідчого апарату й відповідно його матеріально-технічного забезпечення.

Створення Слідчого комітету є першим кроком на шляху реалізації перехідних положень Конституції України щодо створення системи органів досудового слідства.

Враховуючи нинішню соціально-економічну ситуацію в державі слід зазначити, що додаткового фінансування з Державного бюджету України у зв'язку з реорганізацією Головного слідчого управління і створенням на його базі Слідчого комітету при МВС України не потрібно, оскільки передбачається лише структурна та організаційна перебудова вже існуючих слідчих підрозділів в системі органів внутрішніх справ України у межах затвердженої загальної структури і чисельності МВС України.

Наступним етапом реформування органів розслідування повинна бути ліквідація слідчого апарату прокуратури, податкової міліції та Служби безпеки України й передача його підслідності слідчому апарату ОВС.

Однак, враховуючи, що працівники Слідчого комітету можуть вчиняти кримінально-карані діяння функція досудового слідства за прокуратурою має бути залишена в частині розслідування зазначеної категорії злочинів.

Проте, вказане не означає, що реформування органів досудового слідства повинно зводитися лише до питань його організаційної перебудови. З метою вирішення питання про напрям реформування слідчого апарату, в першу чергу, необхідно переглянути процесуальні функції слідчого та чітко окреслити його завдання, а вже потім вести мову про організаційну перебудову відповідних органів. Тому в процесі реформування є очевидною потреба прийняття в новій редакції ряду таких законів, як Закону України „Про прокуратуру”, „Про слідчого суддю”, „Про органи досудового розслідування і статус слідчих”, „Про міліцію”, „Про адвокатуру” тощо.

Проблемним є й те, що нині не лише не розроблено обґрунтованих засад реформування органів досудового слідства, а і невизначеність щодо напрямку його проведення. Пропозиції в основному мають односторонній характер – не аналізується стан та проблеми досудового слідства.

Фактично окремі елементи положень Концепції судово-правової реформи вже реалізуються (передача підслідності ряду злочинів, які розслідувались слідчими органів прокуратури слідчим органів внутрішніх справ), а це свідчить про її сприйняття різними гілками державної влади, а отже і можливість успішного завершення.

БОРІДЬКО Олена Анатоліївна

*Доцент кафедри криміналістики Херсонського юридичного інституту
ХНУВС, кандидат юридичних наук*

ОРГАНІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

Правовою підставою для міжнародного співробітництва в галузі правової допомоги в кримінальних справах є міжнародні договори, закони України і відомі нормативні акти, зокрема, «Інструкція про порядок підготовки, передачі та виконання органами прокуратури України звернень про правову допомогу у кримінальних справах», затверджена наказом Генерального прокурора України від 26.12.2005 № 8гн (із змінами внесеними до неї наказом № 8гн-1 від 23.05.2007р. і наказом № 8гн-2 від 16.06.2010р.), «Інструкція про порядок виконання європейських

конвенцій з питань кримінального судочинства», затверджена спільним наказом від 29.11.1999 № 34/5/22/103/512/326/73.

Підставою для отримання від іншої країни правової допомоги, потреба в якій виникає в процесі розслідування кримінальних справ з торгівлі людьми є чинні для України міжнародні договори про правову допомогу в кримінальних справах. Серед таких документів: Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків (1970 р.), Конвенція про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу (2000 р.), Європейська конвенція про видачу правопорушників (1957 р.), Європейська конвенція про передачу провадження в кримінальних справах (1972 р.) та інші багатосторонні та двосторонні договори, ратифіковані Україною.

Основними документами в напрямі міжнародного співробітництва щодо протидії торгівлі людьми є Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює цю Конвенцію (обидва документи ратифіковані резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 р.) та імплементація започаткованих даною Конвенцією стандартів, а також криміналізація торгівлі людьми як тяжкого (особливо тяжкого) злочину на національному рівні.

Указана Конвенція регламентує питання видачі, передачі засуджених осіб, взаємної правової допомоги, спільні розслідування, передачу кримінального провадження та інші питання міжнародного співробітництва. Відповідно до п. 3 статті 18 Конвенції, взаємна правова допомога може запитуватися з будь-якою з нижчеперелічених цілей: одержання показань свідків або заяв від окремих осіб; вручення судових документів; проведення обшуку і здійснення виїмки або арешту; огляд об'єктів і ділянок місцевості; надання інформації, речових доказів і оцінок експертів; надання оригіналів або завірених копій відповідних документів і матеріалів, включаючи урядові, банківські, фінансові, корпоративні чи комерційні документи; виявлення або відстеження доходів від злочинів, майна, засобів вчинення злочинів або інших предметів з метою доведення; сприяння добровільній явці відповідних осіб до органів запитуючої держави-учасниці; надання будь-якого іншого виду допомоги, що не суперечить внутрішньому законодавству запитуваної Держави-учасниці.

П. 13 ст. 18 Конвенції передбачається, що кожна держава-учасниця призначає центральний орган, що несе відповідальність за одержання клопотань про надання взаємної правової допомоги та (або) за їхнє виконання, перепровадження для виконання компетентним органам і при цьому має відповідні повноваження.

Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності» та протоколів, що її доповнюють, Генеральна прокуратура

України є центральним органом в Україні, на яку покладено повноваження згідно з п. 13 ст. 18 Конвенції щодо клопотань про надання взаємної правової допомоги під час розслідування кримінальних справ.

Міжнародне співробітництво зазвичай починається з обміну оперативною інформацією через обрані правоохоронцями канали (міжнародні організації правоохоронного характеру, "офіцерів зв'язку", особисті контакти тощо) та її перевірки залученими до взаємодії сторонами. Особливість оперативно-розшукової діяльності на цьому етапі полягає в постійному обміні даними між працівниками правоохоронних органів та узгодженні заходів, що проводяться, здійсненні оперативних комбінацій. Особливо важливим є дотримання цих принципів під час реалізації оперативних матеріалів, оскільки потрібно встановити та затримати усіх членів транснаціональної злочинної групи, забезпечити збереження майбутньої доказової бази, повернення та надання допомоги потерпілим. Після порушення кримінальних справ та проведення необхідних слідчих і процесуальних дій відбувається обмін матеріалами цих справ та виконання інших завдань досудового розслідування на підставі надісланих клопотань про надання міжнародної правової допомоги. При цьому для забезпечення найбільшої ефективності такої роботи працівники поліції однієї країни можуть бути присутніми при проведенні їх іноземними колегами процесуальних та слідчих дій у рамках зазначених звернень.

Як вже зазначалося вище, одним з важливих напрямків міжнародного співробітництва правоохоронних органів України в протидії торгівлі людьми є взаємодія в рамках міжнародної правової допомоги в кримінальних справах даної категорії. Її значення полягає в тому, що отримані відповіді на клопотання про надання такої допомоги мають доказову силу.

При підготовці цих звернень слід мати на увазі, що співпраця в цій сфері здійснюється сторонами в межах їх компетенції.

Зазначений різновид співпраці реалізується правоохоронними органами на підставі міжнародних договорів про правову допомогу в кримінальних та інших категоріях справ, положення яких визначаються договірними сторонами. Правила підготовки, оформлення відповідних клопотань та регламентація проведення передбачених ними заходів можливо детально розглянути в Конвенції про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах, укладеній 22 січня 1993 року в м. Мінську, яка підписана 11 країнами і вважається типовою для такого роду джерел міжнародного права.

Відповідно до п. 4. Інструкції про порядок підготовки, передачі та виконання органами прокуратури України звернень про правову допомогу у кримінальних справах, затвердженої наказом Генерального прокурора України від 26.12.2005 № 8гн, звернення про правову допомогу, за винятком випадків, коли міжнародними договорами України передбачається можливість їх направлення (отримання) безпосередньо про-

курагурою області (прирівняною до неї прокуратурою), надсилаються за кордон (отримуються з-за кордону) через Генеральну прокуратуру України.

За відсутності міжнародного договору з відповідною державою звернення надсилається Генеральною прокуратурою України до Міністерства закордонних справ України для подальшого направлення його дипломатичними каналами.

Відповідно до пункту 2.3. Інструкції звернення повинно містити: назву органу, що розслідує справу; посилання на чинну угоду про надання правової допомоги (за відсутності договірних відносин обґрунтувати необхідність надання допомоги на засадах взаємності); опис подій, які є предметом розслідування, їхня юридична кваліфікація з викладенням відповідних статей Кримінального кодексу України; прізвище, ім'я, по-батькові та процесуальне становище осіб, яких стосується звернення, відомості про їхнє місцезнаходження.

У випадках, коли це передбачено відповідним договором, або на вимогу компетентного органу держави, який надаватиме допомогу, звернення може містити й інші дані.

Так, відповідно до п. 15 ст. 18 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, у клопотанні про надання взаємної правової допомоги зазначаються: найменування органу, що звертається з клопотанням; суть питання і характер розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду, до яких відноситься клопотання, а також найменування і функції органу, що здійснює це розслідування, кримінальне переслідування або судовий розгляд; короткий виклад відповідних фактів, за винятком того, що стосується клопотань щодо вручення судових документів; опис запитуваної допомоги і докладна інформація про будь-яку конкретну процедуру, дотримання якої хотіла б забезпечити запитуюча держава-учасниця; по можливості, дані про особу, місцезнаходження і громадянство будь-якої відповідної особи; мета запитуваних доказів, інформації або заходів.

Безпосередній розгляд та вирішення запитів про екстрадицію осіб; запитів про проведення процесуальних дій у кримінальних справах; клопотань про перейняття кримінального переслідування; запитів про надання правової допомоги в кримінальних справах, що надходять від компетентних установ тих держав, з якими Україна не має чинних міжнародних угод, або запитів, які адресовані установам зазначених держав органами досудового слідства України, наказом Генерального прокурора України від 26.12.2005 № 8гн (із відповідними змінами) покладено на міжнародно-правове управління Генеральної прокуратури України.

Виключенням є випадки, коли міжнародними договорами України передбачається можливість вирішення таких звернень, або передачі кримінальних справ та відповідних матеріалів безпосередньо прокуро-

рами обласного та районного рівнів.

Досить часто в ході оперативних розробок та розслідування кримінальних справ зазначеної категорії (зокрема, при надісланні клопотань про надання міжнародної правової допомоги) виникає необхідність участі працівників органів внутрішніх справ України в проведенні оперативно-розшукових заходів та слідчих дій на території іноземних держав. Їх виїзд можливий у випадку, коли закордонні поліцейські відомства не виконали або не можуть у повному обсязі виконати запитуваних дій без безпосередніх контактів з українськими правоохоронцями. При цьому останні зобов'язані дотримуватися національного законодавства країни перебування.

Для забезпечення розгляду правоохоронними органами зарубіжної держави питання участі працівників органів внутрішніх справ України в проведенні слідчих та інших дій у межах надання міжнародної правової допомоги обґрунтовується у відповідному клопотанні з повідомленням складу слідчо-оперативної групи. За наявності позитивної відповіді країни, до якої планується відрядження, керівництво структурного підрозділу центрального апарату МВС України письмовим рапортом доповідає про це Міністрові або його заступникам, які приймають рішення щодо дозволу на виїзд, про яке в подальшому повідомляється ініціатор клопотання, а необхідні матеріали передаються до Управління міжнародних зв'язків МВС України.

Таким чином, аналізуючи зазначений вид взаємодії, його можна розглядати в якості:

- участі в проведенні заходів оперативно-розшукового характеру;
- участі в проведенні слідчих та інших дій у межах надання міжнародної правової допомоги (включаючи виїзди для конвоювання розшукуваних і затриманих за кордоном осіб, які переховувалися на території інших держав від органів досудового розслідування і суду або ухилялися від відбування кримінального покарання, призначеного судовими органами України).

ГРАДІЛЬ Олександр Іванович

Заступник начальника – начальник Управління кадрового забезпечення УМВС України в Херсонській області, здобувач кафедри оперативно-розшукової роботи та спеціальної техніки ННІПКМ

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА З СУБ'ЄКТАМИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СТАДІЇ ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ І ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Взаємодія у практичній діяльності здійснюється у залежності від конкретної ситуації, яка склалася на досудовому розслідуванні тієї чи іншої

кримінальної справи. В одному випадку, наприклад, об'єм оперативно-розшукових дій невеликий і може бути виконаний одним оперативним співробітником, в іншому випадку необхідно залучити декілька співробітників із різних служб з урахуванням специфіки оперативно-розшукових дій, які слід провести.

Складність розкриття злочину в кожному окремому випадку індивідуальна і залежить від ряду факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру (час, місце, способи приховування злочину, суб'єктивні властивості слідчого і т.ін.). Найбільш часто самими складними є дії по виявленню, наприклад, знаряддя злочину, способу і часу його вчинення, особи злочинця і відомостей про нього, а в деяких випадках і особи потерпілого.

Відправним моментом етапу, що досліджується, є винесення постанови про порушення кримінальної справи, а закінчується він притягненням особи в якості обвинуваченого. В основу такої класифікації, як обґрунтовано вважає С. В. Слинько, покладено розуміння того, що кожний етап досудового слідства характеризується конкретними завданнями, викладеними у ст. 2 КПК України, наявністю інформації про факти, які підлягають доказуванню у справі, та специфікою механізмів реалізації слідчим своїх повноважень, зокрема і на взаємодію з органами дізнання.

Аналіз праць А. К. Гаврилова, І. Ф. Герасимова, А. Я. Дубинського, А. М. Ларіна та інших вчених дає підстави зробити висновок про те, що безпосередні завдання зазначеного етапу розслідування, після проведення першочергових (невідкладних) слідчих дій, полягають у закріпленні слідів злочину, виявленні осіб, причетних до його вчинення, зібранні доказів, які дадуть можливість притягнути їх в якості обвинувачених, отриманні інформації, необхідної для прийняття рішення щодо застосування запобіжного заходу, забезпеченні можливості відшкодування матеріальної шкоди та конфіскації майна за вироком суду, а також обранні найбільш оптимальних та доцільних форм взаємодії слідчого з органом дізнання.

Зрозуміло, що за певних обставин одним із завдань цього етапу є також припинення злочинної діяльності осіб та їх затримання як підозрюваних (ст. ст. 43-1, 106, 115 КПК України).

На цьому етапі висуваються та перевіряються версії, накопичуються докази стосовно участі конкретних осіб у вчиненні злочину, збираються дані, що характеризують особу, досліджуються й уточнюються обставини, які дозволяють найбільш повно та об'єктивно сформулювати обвинувачення і обрати відповідний запобіжний засіб.

До винесення постанови про притягнення особи в якості обвинуваченого слідчий повинен зібрати докази, які свідчать про те, яке саме діяння мало місце, а його ознаки відповідають складу того чи іншого злочину, що злочин вчинений тією особою, якій пред'являється обвинувачення, і що відсутні обставини, які виключають кримінальну від-

повідальність.

Але для визначення характеру і обсягу взаємодії все ж таки суттєвого значення має те, що було приводом до порушення кримінальної справи матеріали оперативно-розшукової діяльності (п. 5 ч. 1 ст. 94 КПК України) чи інші заяви або повідомлення про злочини (п. п. 1-4 ч. 1 ст. 94 КПК України).

Зрозуміло, що в першому випадку (або у випадку, коли до перевірки заяви чи повідомлення про злочини залучався орган дізнання) взаємодія буде більш насиченою і багатогранною.

На стадії реалізації оперативних матеріалів для визначення узгоджених дій з виявлення або закріплення доказів забезпечується обов'язкова участь слідчого. Слідчим спільно з оперативним працівником складається узгоджений план слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, який затверджується керівниками відповідних служб.

При порушенні кримінальної справи за матеріалами оперативно-розшукової діяльності підрозділу карного розшуку організація і практика взаємодії з таким підрозділом зводиться передусім до вирішення таких питань: початку взаємодії на даному етапі; порядку вирішення розбіжностей, що виникають у процесі взаємодії між підрозділом карного розшуку та слідчим; використання отриманих матеріалів як приводу для порушення кримінальної справи; планування проведення першочергових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів у справі.

При порушенні кримінальної справи слідчим особливості його взаємодії з органами дізнання, як правило, визначаються характером конкретної слідчої ситуації, що виникає у процесі розслідування того чи іншого злочину. Але як і при порушенні кримінальної справи органом дізнання в особі працівника карного розшуку спочатку мають місце, в основному, непроцесуальні форми взаємодії, а саме: повсякденний особистий контакт та обмін отриманою інформацією, що стосується справи; складання узгодженого плану слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; висунення слідчих версій; спільний виїзд на місце вчинення злочину з метою проведення його огляду тощо.

У подальшому має значення, які саме можливості підрозділу карного розшуку залежно від тієї чи іншої слідчої ситуації доцільно використати на даному етапі розслідування справи. Тобто є потреба взаємодіяти з підрозділом карного розшуку для використання його можливостей у сфері оперативно-розшукової діяльності чи у зв'язку з покладенням на нього виконання частини процесуальних (слідчих) дій. Відповідно до цього має місце розмежування взаємодії залежно від того, які функції органу дізнання потрібно використати слідчому.

Для розкриття та розслідування злочину наказом начальника ГУМВС, УМВС, УМВСТ, МУ, МВ, ВМ створюється слідчо-оперативна група.

Для організації розслідування і розкриття особливо тяжких або резонансних злочинів начальниками ГУМВС, УМВС, УМВСТ, МУ, МВ, ВМ,

ЛВ створюються спеціалізовані постійно діючі СОГ.

Для розкриття і розслідування міжрегіональних злочинів, які вчинені на території декількох областей або залізниць, наказами керівництва МВС створюються міжрегіональні СОГ.

Діяльність створених слідчо-оперативних груп здійснюється на підставі узгоджених планів слідчих дій та оперативних заходів, в яких відображаються конкретні виконавці та точні терміни виконання. Стан виконання планів не рідше одного разу на місяць розглядається на нарадах керівництвом МУ, МВ, ВМ, ЛВ.

Дії слідчого з розкриття злочину контролює керівник слідчого підрозділу, а оперативних працівників - керівник органу дізнання.

У практиці є випадки, коли слідчий доручає органу дізнання проведення невідкладних слідчих дій (ч. 3 ст. 114 КПК України).

Організація взаємодії у цьому випадку не відрізняється особливою складністю. Вона полягає в тому, що слідчий, не маючи можливості особисто провести слідчі дії, потреба в проведенні яких не може бути відкладена, доручає їх проведення органу дізнання.

Що стосується організації та сприяння слідчому при проведенні ним слідчих дій, то необхідність в ньому виникає тоді, коли слідчий сам фізично не може ефективно провести слідчу дію або є необхідність у використанні сил та засобів, які є в розпорядженні підрозділу карного розшуку.

Як правило, вимога слідчого до органу дізнання про сприяння при проведенні слідчих дій направлена на виконання доручень в основному організаційно-технічного і тактичного характеру.

Таким чином, змістом зазначеної форми взаємодії є участь працівників карного розшуку у підготовці та проведенні окремих складних слідчих дій, яка знаходить свій прояв у безпосередній практичній допомозі тактичного і організаційно-технічного характеру, що надається слідчому.

Одним із завдань взаємодії на етапі порушення кримінальної справи також може бути попередження або припинення злочинної діяльності осіб та їх затримання як підозрюваних (ст.ст. 43, 106, 115 КПК України).

Таким чином, на цьому етапі розслідування кримінальної справи як процесуальні, так і не процесуальні форми взаємодії слідчого з підрозділами карного розшуку повинні бути спрямовані на достовірне встановлення події злочину, осіб, причетних до його вчинення, а також якомога швидше закріплення доказів і встановлення обставин, які всебічно характеризують підозрюваного (обвинуваченого), що в кінцевому підсумку дає змогу слідчому своєчасно, найбільш повно і об'єктивно сформулювати обвинувачення і обрати відповідний запобіжний засіб. Це сприяє максимальному наближенню пред'явлення обвинувачення особі до моменту вчинення злочину чи порушення кримінальної справи, що є однією із складових ефективного вирішення завдань кримінального судочинства.

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАЇВ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Аналіз слідчої практики свідчить про те, що однією з важливих проблем досудового провадження є визнається відсутність чіткої правової регламентації використання спеціальних знань.

Кримінально-процесуальним законодавством фактично не врегульовані питання проведення попередніх досліджень до порушення кримінальної справи. Недостатньо відображені вони й у підзаконних нормативно-правових актах (п. п. 1.3, 4.23 “Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень”, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5, п. п. 1.1, 1.25 “Правил проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи”, п. п. 1.1, 1.12 “Правил проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи” та п. п. 4.2, 4.14 “Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень”, затверджених наказом Міністерства охорони здоров’я України “Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України” від 17 січня 1995 року № 6).

І більшість слідчих та керівників слідчих підрозділів ОВС держави вказують на численні проблеми, зумовлені неврегульованістю питань щодо проведення досліджень на етапі вирішення заяв і повідомлень про злочини. Перш за все пов’язано це з тим, що на даному етапі речовини та предмети можуть бути “повністю використаними” в ході дослідження (призначеного для вирішення питання про порушення кримінальної справи).

Наприклад, працівниками міліції 26 серпня 2009 року у громадянина (затриманого за підозрою у збуті наркотичних засобів) було вилучено пігулку білого кольору з маркуванням “P-25” (загальною вагою 0,075 грама) й направлено на дослідження. Згідно довідки спеціаліста, встановлено, що вилучена пігулка містить наркотичну речовину, обіг якої обмежено – “метадон” (загальна вага у пігулці складає 0,03 грама). При цьому в ході дослідження було використано 0,06 грама вилученої пігулки, відповідно – 0,015 грама повернуто органу розслідування, яким на підставі довідки порушено кримінальну справу (відповідно до вимог наказу Міністерства охорони здоров’я України “Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу” від 1 серпня 2000 року № 188 невеликим розміром наркотичних засобу “метадону”, що перебуває у незаконному обігу –

вважається 0,02 грама). Після порушення кримінальної справи необхідно призначати експертизу, проте речовини для її офіційного проведення недостатньо. В результаті цього фактично втрачається важливе джерело доказу вини злочинця – висновок експерта (в той час як довідка спеціаліста за чинним законодавством (ст. 64 КПК України) не визнається доказом). Такі факти, нажаль, є не поодинокими і як свідчать аналіз, проведений Головним слідчим управлінням МВС, значно ускладнюють діяльність слідчих з розслідування злочинів.

Виникають проблеми й при призначенні, проведенні, закріпленні та використанні результатів попередніх досліджень. Зокрема, цілком очевидним є питання “чи мають результати таких “попередніх” досліджень доказову силу і чи обов’язковим у таких справах є подальше провадження експертизи”. Дискусія “підсилюється” ще й тим, що в КПК України відсутня вказівка на форму закріплення результатів попереднього дослідження (на відміну від експертизи). Також не визначено, хто конкретно має право проводити подібні дослідження – спеціаліст чи експерт.

Недолік чинного законодавства ще й у тому, що дослідження (зокрема криміналістичні) при проведенні слідчої перевірки і експертиза після порушення кримінальної справи в більшості випадків проводяться тією ж самою особою та мають аналогічний зміст. Непоодинокими є випадки проведення досліджень до порушення кримінальної справи власне експертами (що вважається неприпустимим, оскільки експерт, являючись специфічним суб’єктом кримінально-процесуальної діяльності, “з’являється” у кримінальному судочинстві лише після порушення кримінальної справи).

Привертають увагу й положення ст. 128-1 КПК України, згідно якої “... у необхідних випадках для участі у проведенні слідчої дії може бути залучений спеціаліст...”. Згідно вимог КПК участь цього суб’єкта кримінального судочинства обмежується лише рамками слідчої дії. В той же час до порушення кримінальної справи законодавством дозволено проведення лише трьох слідчих дій: огляд місця події, накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв’язку. Тобто, КПК взагалі не регламентована участь спеціалістів у проведенні досліджень до порушення кримінальної справи (оскільки ці дослідження не є слідчими діями, та й, виходячи з положень ст. 128-1 КПК України, приймати участь спеціалісти у них не мають права).

Вважається, що існуюче формулювання норми, викладеної у ст. 128-1 КПК України є не досить вдалим, оскільки через його неточність фактично виключається участь спеціаліста у досудовому провадженні до порушення кримінальної справи. В КПК України доцільно окремо передбачити процесуальні особливості участі спеціаліста у кримінальному судочинстві до порушення кримінальної справи (зокрема, під час досліджень, які проводяться для вирішення питання про порушення кримінальної справи).

Результати слідчо-судової практики свідчать, що в більшості випадків справи (зокрема, у сфері обігу наркотичних засобів, боєприпасів, вибухових речовин, використання підроблених документів) порушуються слідчими лише після одержання результатів проведеного попереднього дослідження (довідок чи висновків спеціалістів). Тобто підставою до порушення кримінальної справи (інакше кажучи – достатніми даними, які вказують на наявність ознак злочину (ч. 2 ст. 94 КПК України), є саме результати цих досліджень.

Таким чином, визнаючи доказами всякі фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи (ч. 1 ст. 64 КПК України), необхідно віднести до їх переліку (ч. 2 ст. 64 КПК України) і висновки спеціалістів (надані за проведеними до порушення кримінальної справи попередніми дослідженнями).

Вважається за доцільне визначити й вимоги до порядку і форми фіксації попередніх досліджень, конкретизувавши, що їх хід і результати викладаються у висновку спеціаліста з дотриманням вимог, що пред'являються до висновку експерта.

Виникають проблеми у слідчій діяльності також й через недосконалість правового регулювання провадження експертиз. Перш за все це пов'язано з тим, що в КПК України взагалі не регламентовані строки їх проведення. І, відповідно, користуючись законодавчими “прогалинами”, експерти, всупереч визначеному трьохмісячному строку (п. 1.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень), проводять експертизи по 5-6 місяців, а інколи – і декілька років. При цьому строк розслідування кримінальної справи не зупиняється (ст. 120 КПК України), й необхідним є продовження строків досудового слідства, що інколи розцінюється як негатив в діяльності слідчого. При цьому кожен факт розслідування кримінальної справи у термін понад два місяці береться на контроль, відповідно – втрачається “дорогоцінний” час необхідний для швидкого встановлення обставин справи й відновлення порушених прав і свобод громадян.

Безумовно цю проблему необхідно вирішувати шляхом чіткої правової регламентації провадження експертиз у кримінальному судочинстві. Потрібно визначити науково обґрунтовані строки проведення експертиз в залежності від рівня їх складності, з одночасним закріпленням відповідальності осіб за порушення таких строків (як дисциплінарної, так і адміністративної).

Разом з цим необхідно закріпити у ч. 1 ст. 206 КПК України й таку підставу для зупинення кримінальної справи, як “...неможливість проведення експертизи (враховуючи її складність, об'єм роботи, велику кількість питань та об'єктів, інші обставини) у визначений законодавством строк”.

Як свідчить статистика лише за 6 місяців 2010 року слідчими підроз-

ділами ОВС розслідувано 5771 злочин у сфері обігу бойових припасів та вибухових речовин (вилучено 71112 патронів, 129 гранат, 89 кг вибухових речовин) та 25314 злочинів у сфері обігу наркотичних засобів (вилучено 2728 кг наркотичних засобів та 5,3 кг психотропних речовин). Таким чином злочини у сфері обігу наркотичних засобів, бойових припасів та вибухових речовин і надалі залишаються широко розповсюдженими в Україні. Враховуючи наведене, вважається за доцільне доповнити ч. 1 ст. 76 КПК України положенням про обов'язковість проведення експертизи у справах, пов'язаних з визначенням характеру (приналежності до певного виду) та розміру (кількісно-вагових характеристик) наркотичної (вибухової) речовини. Саме так, на законодавчому рівні буде закріплено обов'язок органів, що здійснюють кримінальне переслідування, встановлювати та оформлювати належним чином (висновком експерта) факти зберігання, придбання, виготовлення, передачі чи збуту речовин, які вилучені з цивільного обігу. В свою чергу це сприятиме як підвищенню ефективності діяльності правоохоронних органів, так і повноцінному захисту громадян, що притягаються до відповідальності за вчинення названих злочинів.

ТАЦІЙ Максим Сергійович

Заступник начальника відділу управління ДПА в Донецькій області

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАПОБІЖНОГО ВПЛИВУ

Профілактична діяльність, адресована людині, завжди є тактикою спілкування з нею. Форми, зміст, способи останнього сприймаються по-різному залежно від групової та індивідуальної психології, стану психіки різних людей, тобто мають визначені соціально-психологічні закономірності та індивідуальні особливості.

Тактика індивідуального запобігання злочинам повинна будуватися з їх урахуванням, тому велике значення має зміст психології – психологічна складова конкретної особи, якій адресовано вплив, та індивідуальні особливості сприйняття нею інформації. Крім того, немаловажним фактором є і соціально-економічний вплив суспільства.

Результати відповідних досліджень і практична перевірка розроблених прогностичних методик призводять до висновку про те, що тактика індивідуального запобігання злочинній поведінці багатьох в чому визначається змістом прогнозу останньої. Завдяки усуненню негативних характеристик у ході профілактичної роботи повинен змінитися висновок прогнозу, що призведе до зниження ймовірності вчинення злочину.

Розглядаючи тактику індивідуального запобігання злочинам, потрібно враховувати наступні обставини. По-перше, запобігання злочинам досягається за рахунок застосування не одного заходу, а цілого їх ком-

плексу. По-друге, результат при одній і тій же тактиці профілактичної роботи істотно змінюється залежно від ступеня криміногенності кожної з трьох основних детермінант злочинної поведінки: особистості, її мікросоціального середовища та конкретної життєвої ситуації. По-третє, інтенсивність профілактичних заходів повинна знаходитись в прямій залежності від ступеня прояву названих криміногенних детермінант.

Індивідуальне запобігання має бути спрямовано на особистість, а також на умови, обставини, ситуації, що сприяють чи полегшують скоєння кримінально карних діянь. Ці заходи відіграють роль соціального інструмента, що покликаний нейтралізувати або усунути негативні внутрішні риси, скорегувати поведінку.

Метою індивідуального запобігання є позитивна корекція особистості, що тягне за собою зміни її поведінки з антигромадської до лояльної, яку схвалює суспільство.

Досягнення цієї мети потребує вирішення конкретних задач: виявлення осіб, чия поведінка свідчить про реальну можливість вчинення злочинів; вивчення соціально-психологічних особливостей цих осіб, а також зовнішніх джерел негативного впливу; прогнозування імовірності скоєння особами антигромадських і протиправних дій різної ваги й актуальності; планування з урахуванням суспільної небезпеки особистості заходів індивідуальної профілактики; застосування позитивних заходів впливу та корекції.

Для вирішення перерахованих вище задач необхідна чітка регламентація індивідуального запобігання правовими актами, щоб виключити вторгнення в приватне життя з можливим обмеженням прав і свобод. Крім того, необхідно обмежити коло суб'єктів, що можуть займатися постановкою на облік, збором інформації відносно фігурантів, а головне, приймати правове рішення про застосування заходів індивідуального запобігання.

У процесі вивчення особистості як об'єкта запобіжного впливу для вирішення поставлених завдань необхідно збирати наступні дані:

- про злочинну або іншу протиправну поведінку: коли, де, що скоїв, яким способом, мотивація, ціль, які використовував знаряддя, наявність співучасників, а також співчасників, що уникли відповідальності, відомості про потерпілих, які обставини полегшили вчинення злочину, тощо;
- про фактори, які детермінують злочинне або інше протиправне діяння, виявлені причини кожного вчинку: чи був він пов'язаний з уживанням наркотиків, алкоголю, з конфліктами в соціально-побутовій сфері, як відноситься особи до вчиненого тощо;
- про соціально-демографічні особливості – дані про освіту, вік, сімейний стан і склад родини, рівень доходів, місці проживання, культу-

рний рівень, соціальний стан, спеціальність, посадове положення, відношення до праці, власності, загальногромадянським обов'язкам, шлюбу, дітям;

- про індивідуально-психологічні особливості, для з'ясування яких необхідне тестування: рівень інтелекту, запас знань, широта і рівень поглядів, риси характеру, психотип, вольові якості, інші інтереси тощо;

- про схильності антигромадського характеру, у тому числі: садизм, споживання наркотиків або спиртних напоїв, агресивно-конфліктну поведінку тощо;

- про ознаки злочинного досвіду – особливі навички підготовки, злочинну спеціалізацію, поінформованість про методи оперативної роботи, участь у злочинних угрупованнях, відношення до професійної злочинності;

- про фізіологічні особливості та захворювання;

- про найближче оточення, зв'язки: рід занять, характеристики членів родини, сімейно-побутові відносини, взаємини з оточуючими людьми тощо.

При зборі даної інформації необхідно уникати суб'єктивних думок і спиратися на розроблені методики тестування. Необхідно враховувати, що делінквент, як правило, намагається приховати справжні відомості про себе або про своє особисте життя. Тому одержувані дані повинні постійно поновлюватись з різних джерел. Варто особливо наголосити на тому, що особистість, відносно якої буде здійснюватися прогнозування із наступним застосуванням запобіжних заходів, необхідно розглядати та аналізувати тільки системно.

Таким чином, процес взаємодії прогнозування індивідуальної злочинної поведінки та організації індивідуального запобіжного впливу (корекції) на прикладі агресивного корисливо-насильницького злочину може бути представлено у наступному виді. Виявлені під час аналізу та узагальнення особистісні властивості, якості, фактори покладаються в основу створення психограми відповідного злочинця – вихідної моделі оптимального набору негативних, нейтральних або соціально значимих якостей, необхідних для ймовірного вчинення певного злочину за певних умов.

Далі визначаються комплексні критерії відповідності особистісних якостей конкретних осіб ознакам криміногенної ситуації певного типу. Порівняння в ході такого дослідження індивідуальних характеристик з еталонними дозволить висловити обґрунтований прогноз щодо „соціальної надійності” особи, яка вивчається. Це надасть можливість до певної міри знизити гостроту проблеми ранньої профілактики злочинної поведінки завдяки розробці науково обґрунтованих комплексів рекомендацій щодо здійснення корекції або впливу, наприклад, у місцях відбуття кримінального покарання.

МІСЦЕ І РОЛЬ ПРОКУРАТУРИ У КООРДИНАЦІЇ ДІЙ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Сучасна Українська держава разом з її правоохоронною системою зараз перебувають на стадії активного реформування. Це обумовлює необхідність більш широкого впровадження координаційних механізмів в управлінні правоохоронними органами по боротьбі зі злочинністю.

Координація означає як погодженість дій у досягненні певної спільної мети, так і дотримання певних процедурних правил поведінки в ссчпільній сфері діяльності, чітке й послідовне виконання своїх функцій кожним з учасників відносин у цій сфері, де одна структура доповнює або підкріплює іншу.

Держава об'єктивно змушена поряд з галузевими відомствами створювати певні координуючі структури за різними напрямками. Зокрема, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Радою національної безпеки і оборони України регулярно створюються різні координаційні ради, комісії тощо за різними напрямками державної діяльності, основним завданням яких є координація діяльності органів виконавчої влади, державних і недержавних організацій, громадських об'єднань щодо реалізації прийнятих на державному рівні рішень.

Необхідно підкреслити, що будь-яка координація є невід'ємним елементом змісту загального поняття управління, однією з основних форм його здійснення. Але правовий характер, що є властивим координації, її правове значення й наповнення різні й залежать від того, у якій сфері правових відносин вона використовується як форма управління.

У сфері управління підпорядкованими органами, структурами саме управління носить часом координуючий характер у тому розумінні, що забезпечує узгодженість функціонування структур з метою виконання спільних завдань. У цьому випадку управлінська координація є владною, розпорядницькою, має характер керівництва. У даному випадку всі підлеглі структури діють відповідно до спільних для всіх директив, наказів, вказівок, інструкцій вищестоящих управлінських ланок, чим і забезпечується значною мірою злагодженість їхньої діяльності. Прикладом можуть служити координаційно-управлінські відносини усередині прокурорської системи, коли на вищестоящі прокуратури покладають повноваження щодо координації дій нижчих прокуратур.

Координація в сфері відносин самостійних, не залежних один від одного органів, носить характер обов'язкового або добровільного, але неодмінно спільного пошуку й вироблення погоджених рішень і самостійної відповідальності за їхнє виконання, реалізацію своїми способами й формами, властивому кожному органу. Обов'язковість ставиться лише до встановлення необхідності здійснення координації. Але названа координація не носить владного характеру, а орган, на який вона покладена, виконує лише організаційні, рекомендаційні або консультативні функції.

Однак не всяка координація є управлінською діяльністю, заснованою на владно-розпорядницьких засадах. В тих випадках, де мова йде про необхідність забезпечення погодженої діяльності на певному напрямку діяльності самостійних, не залежних одне від одного відомств, органів, установ, підприємств, що відносяться до різних органів влади, може й повинна використатися координація як самостійна форма діяльності, що забезпечує вироблення спільних погоджених рішень. Орган, на який покладено зазначену координацію, виконує лише роль організатора процесу вироблення таких спільних рішень і системи контролю за їхнім виконанням.

Що ж до координації діяльності правоохоронних органів, то головною її метою є підвищення ефективності боротьби зі злочинністю. Для правоохоронних органів боротьба зі злочинністю означає, насамперед, вплив на злочинне середовище шляхом виявлення й припинення всіх фактів злочинів, викриття винних, притягнення їх до відповідальності, тобто застосування закону до кожного випадку злочинної поведінки.

У боротьбі зі злочинністю беруть участь процесуально самостійні суб'єкти, не залежні один від одного, багато в чому рівні, а їхня діяльність у своїй основі є процесуальною і регламентованою. Ця діяльність має потребу в узгодженості, взаємодії, а отже, у координації.

Предметом координації в даному випадку виступає правоохоронна діяльність державних органів по боротьбі зі злочинністю. Реалізуючи цю функцію правоохоронні органи захищають життя, здоров'я й майно громадян, власність держави і його органів, організацій, природні ресурси тощо. Функції правоохоронних органів характеризуються наступними специфічними рисами, реалізація яких покликана забезпечити повноту, всебічність і об'єктивність їхніх дій та рішень:

- початок діяльності правоохоронних органів у кожному випадку повинен мати привід – повідомлення про вчинення злочину або іншого правопорушення або необхідність попередити правопорушення. У всіх інших випадках правоохоронні органи не вправі втручатися в життя громадян, у діяльність інших державних органів держави, державних, громадських і приватних організацій;

- правоохоронні органи здійснюють діяльність лише на підставі закону й відповідно до нього, а в деяких випадках – і в певній процесуальній формі. Будь-які довільні дії неприпустимі.

Резюмуємо: координація (узгодження) дій правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю полягає в спільній розробці й реалізації заходів, узгоджених за місцем, часом й виконавцям, спрямованих на підвищення ефективності боротьби зі злочинністю, зміцнення законності й правопорядку. При цьому узгоджені дії здійснюються кожним державним органом у межах його компетенції й сфери діяльності, властивими йому способами й методами, у єдиному напрямку для досягнення поставленої мети одночасно з іншими органами, адже кожен із правоохоронних органів є самостійним, має свою компетенцію, має свою структуру, умови функціонування тощо.

Питання про єдиного координатора правоохоронної діяльності по боротьбі зі злочинністю вимагає спеціального розгляду. Єдиного органу, який би за своїм правовим і функціональним статусом був би призначений для виконання цієї ролі, у державі немає. Ні виконавча, ні законодавча, ані судова влада в силу свого правового статусу не може взяти на себе роль координації діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю. І питання про те, який орган може виконувати цю роль у державі, не є беззаперечно вирішеним.

В Україні були спроби створити такі координаційні структури при Раді національної безпеки і оборони України у вигляді різних комісій або комітетів. Проте ці створювані структури не мали правової форми взаємин із правоохоронними органами. З одного боку, комісія при РНБО України – структура практично президентська й, здавалося б, здатна впливати на правоохоронні органи й поєднувати їхні зусилля, а з іншого боку – виникає питання, наскільки вправі подібні структури включати в сферу свого впливу органи прокуратури й суд. На практиці всі ці комісії й комітети наštтовхувалися на неподоланні правові перешкоди у взаєминах із правоохоронними органами.

У цьому розумінні унікальним органом, здатним здійснювати координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю, є прокуратура. В силу свого правового статусу вона може виступати організатором координації, ні в якому разі не придушуючи самостійності інших учасників зазначеної діяльності, не ущемляючи їхніх прав, залишаючись при цьому органом нагляду за дотриманням законності в діяльності всіх правоохоронних органів.

Прокуратура не лише бере участь у виробленні єдиних узгоджених рішень і рекомендацій в галузі діяльності правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю, але й сама безпосередньо їх виконує. При цьому прокуратура є органом, що діє на процесуальній основі. Виконання

нуючи координуючу функцію, вона проявляє себе як партнер, що знає й дотримує процесуальну самостійність кожного правоохоронного органу й відповідно до цього будує свої відносини з координованими органами. Зазначене робить її найбільш прийнятним для самих правоохоронних органів організатором координації, що знайшло відбиття в чинному законодавстві.

Координація, за допомогою певних форм її забезпечення, дає можливість глибоко й всебічно оцінювати процеси, що відбуваються, виявляти негативні тенденції, проблеми, що вимагають першочергової уваги, виробляти єдині оцінки й підходи, здійснювати узгоджені заходи. Координація також дозволяє правильно визначити, що залежить від правоохоронних органів, а вирішення яких питань необхідно віднести на інший рівень – законодавчий або виконавчий.

ЗМІСТ

Мартинов М. Д. Організаційний механізм формування керівного складу слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України.....	3
Галаван З.С. Удосконалення роботи органів дізнання та досудового слідства ОВС в сучасних умовах.....	7
Корж В. П. Типові слідчі помилки при огляді місця події та криміналістичні засоби їх усунення.....	11
Янович Ю.П. Основні напрямки реформування досудового провадження в кримінальних справах.....	15
Савонюк Р.Ю. Дізнання в ОВС: форма розслідування чи історичний архаїзм?.....	19
Байлов А. В. Проблемні питання визнання потерпілого від вбивства в кримінальному процесі України.....	23
Житний О.О. Колізії матеріального й процесуального законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.....	25
Лапта С. П. Використання експертних висновків у доказуванні.....	27
Мишков Я. Є. Забезпечення прав і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування.....	29
Іншин М. І. Про деякі нові ідеї та підходи до аналізу профілактики злочинів.....	31
Литвинов О. М. Кримінальний капкан для України: чи є вихід?	34
Пчолкін В.Д. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів під час проведення досудового слідства.....	38
Слінько С.В. Шляхи удосконалення кримінально-процесуальній діяльності.....	42
Степанюк Р. Л. Наукове забезпечення розслідування злочинів у бюджетній сфері України: проблеми та перспективи.....	45
Бартацук Л.П. До питання про допустимість порушення кримінальної справи щодо конкретної особи.....	47
Васильєв А. А. До питання про «спеціальну» осудність у кримінальному праві.....	49
Лукашов В. В. Окремі аспекти захисту прав осіб під час проведення обшуку.....	51
Галунько В. М. Проблемні питання, що виникають під час досудового слідства при визначенні статусу особи, як обвинуваченого.....	53
Дегтярьов Р. О. Профілактична діяльність органів досудового слідства системи МВС.....	57
Бездольний М. Ю. Удосконалення застосування запобіжного заходу у вигляді підписки про невиїзд	58
Нарійчук О. Д. Достатня кількість доказів як єдина підстава притягнення особи як обвинуваченого.....	60

Браточкін М. О. Особливості проведення виїмки у приватних та державних нотаріусів.....	62
Луценко І. С. Реалізація права обвинуваченого знати, в чому його обвинувачують.....	66
Курило О. М. Подання органів дізнання, досудового слідства, прокурорів про продовження строку тримання під вартою.....	68
Пузиревський Є. Б. Індивідуальне запобігання військовим злочинам.....	70
Юсубов В. В. Деякі аспекти реалізації функції обвинувачення на стадії досудового розслідування.....	73
Кардава Т. С. Профілактична діяльність органів досудового слідства, вжиття ними заходів щодо усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину.....	76
Слюсар К. С. Основні напрями підвищення рівня забезпечення прав і законних інтересів особи на стадії досудового слідства.....	79
Парчук С. В. Проблеми кваліфікації та кваліфікуючі ознаки при спричиненні умисних легких тілесних ушкоджень, що передбачені ст. 125 КК України.....	81
Бірюков О. М. Особливості встановлення окремих обставин, при розслідуванні незаконного видобутку вугілля.....	84
Гришко С.С. Підвищення ефективності кримінального процесу за рахунок розмежування його форм.....	88
Волкова А.Э. К вопросу об информационном обеспечении расследования преступлений.....	92
Книженко О. О. Дотримання принципів кримінального права при встановленні кримінально-правових санкцій.....	95
Гловюк І. В. До питання про можливість реалізації функції вирішення справи у досудовому розслідуванні.....	98
Кобзар О. Ф. Гарантії процесуальної незалежності слідчого у досудових стадіях кримінального процесу.....	99
Клюс В. В. Розслідування порушення порядку зайняття підприємницькою діяльністю: особливості проведення обшуку.....	102
Лисенко А. М. Класифікація злочинів терористичної спрямованості у теорії оперативно-розшукової діяльності.....	105
Каткова Т. В. Необхідність надання поясненням, отриманим до порушення кримінальної справи, доказового значення.....	108
Сайнчин О. С. Особливості огляду місця події при виявленні трупу новонародженої дитини.....	110
Лешукова І. В. Щодо реформування досудового слідства в Україні.....	111
Омельченко Т. В. Моральна шкода у кримінальному судочинстві.....	114
Пазинич Т. А. Про проблеми визначення сутності та видів транснаціональних злочинів.....	116
Заяць Д. Д. Особливості тактики слідчого експерименту в умовах конфліктної ситуації.....	119
Бондаренко О. О. До питання щодо надання правової допомоги свідку у	

кримінальному судочинстві.....	122
Книженко С. О. Призначення судових експертиз при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин.....	124
Літвінова О. В. Цивільний відповідач у кримінальному процесі.....	126
Пчеліна О. В. Причини та умови, що сприяли вчиненню економічного злочину, як елементи предмета доказування та їх місце у методичці розслідування.....	129
Слінько Д. С. Теорія та практика консенсуального провадження у кримінальному процесі.....	131
Колесніков В. В. Класифікація типових слідів злочинів, пов'язаних з пожежами.....	135
Лозова С. М., Антонюк А.П., Криводід О.І. Методи організації самостійної роботи курсантів (слухачів) при вивченні криміналістики.....	137
Манівлець Е. Є. Деякі пропозиції щодо проекту кримінально-процесуального кодексу України.....	140
Самойленко О. А. Перспективи розвитку сучасної криміналістичної тактики.....	143
Голубов А. Є. Щодо регламентації часу та умов проведення допиту під час провадження дізнання та досудового слідства.....	145
Глобенко Г. І. Щодо удосконалення процесуального порядку обрання запобіжного заходу у вигляді застави.....	147
Матюшкова Т. П. Особливості тактики пред'явлення для впізнання при розслідуванні вбивств, вчинених на замовлення.....	149
Рось Г. В. Закриття кримінальної справи за недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину: щодо необхідності вдосконалення законодавства.....	152
Юртаєва К. В. Проблеми визначення місця вчинення злочинів з використанням комп'ютерних технологій.....	154
Гій Т. О. Актуальні проблеми кримінально-процесуальної регламентації затримання підозрюваного у вчиненні злочину.....	156
Разумов Э. А. О некоторых возможностях использования сети «интернет» при расследовании преступлений.....	159
Стеценко А. Ю. Даним досудового провадження надійний захист від розголошення.....	161
Бурбело Б. А. Організація і планування роботи слідчого по вивченню особистості обвинуваченого.....	164
Кондратов Д. Ю. Обмеження права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції за законодавством України.....	167
Сафонов Д. А. Особливості тактики огляду місця події у злочинах про наругу над могилою в складних умовах.....	169
Сичов С. О. Деякі питання перевірки та вирішення заяв і повідомлень про злочини проти життя та здоров'я особи.....	171
Соловйова Л. М. До питання забезпечення всебічного, повного і об'єктивного дослідження кримінальної справи.....	173

Загорулько В. В. Проблеми класифікації вогнепальної зброї за способом виготовлення.....	176
Зозуля Є. В. До питання про особу потерпілого, як елемент криміналістичної характеристики примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань.....	178
Захарченко С. О. Недоліки в діяльності слідчих при призначенні судово-автотехнічної експертизи та шляхи їх усунення.....	179
Кочура О. О. Питання, що виникають під час досудового слідства, коли потерпілим є неповнолітній.....	184
Захарченко О. В. Фактори, що впливають на зупинення провадження в справі коли місцезнаходження обвинуваченого невідоме.....	186
Романюк В.В. Участь спеціалістів при вирішенні питання про порушення кримінальної справи по злочинам, які вчинено неповнолітніми.....	188
Балац Р.М. До питання щодо причин та умов, які сприяли вчиненню злочину.....	190
Тучак Р. М. Проблемні питання застосування Закону України «Про судоустрій і статус суддів»	192
Христенко Т.Г. Поняття процесуальних помилок у кримінальному судочинстві.....	193
Єдин Р. В. Деякі проблемні питання протокольної форми досудової підготовки матеріалів.....	195
Чича Р. П. Використання даних про особу обвинуваченого при застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу.....	198
Корнієнко В.В. Технологія злочинного збагачення шляхом незаконного отримання та розкрадання кредитних ресурсів банку.....	200
Галкіна О. М. Окремі питання тактики проведення огляду місця події у справах про крадіжки вантажів на залізничному транспорті.....	204
Луганська Т. О. Юридична відповідальність за незаконне використання дитячої праці.....	208
Стреляний В. І. Про проблеми продовження термінів прийняття рішень за заявами та повідомленнями про злочини.....	210
Филипенко Є. П. Деякі проблем виявлення та розслідування злочинів органами внутрішніх справ.....	211
Шорохова Г. М.Характерні риси особистості «комп'ютерного» злочинця.....	213
Галкін Д. В. Забезпечення права на недоторканність особи при проведенні слідчих дій.....	214
Тихоненко Л. Л. До питання криміналістичних помилок при огляді місця події.....	216
Прокopenко О. Ю. Деякі питання використання сучасних пошуково-аналітичних приладів у боротьбі зі злочинністю.....	219
Литвинов О. М., Олішевський О. В. Психологічна адаптація у системі взаємодії членів слідчо-оперативних груп.....	220

Дегтярьова І. В. Особливості розкриття, встановлення причин і умов та попередження злочину, передбаченого ст. 150-1 КК України.....	223
Щербаковська К. О. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування торгівлі дітьми.....	225
Дерев'ягін О. О. Проблеми запобігання злочинам підрозділами карного розшуку в курортній місцевості АР Крим.....	227
Щерба В. М. Участь представників громадськості у кримінальному судочинстві.....	231
Фоміна Т. Г. Проблеми визначення поняття підозрюваного в кримінально-процесуальному законодавстві та проектах КПК України.....	232
Чернецька О. М. Проблеми практики застосування судами запобіжного заходу у виді взяття під варту на стадіях дізнання та досудового слідства.....	235
Кандаурова А. В. Щодо запобігання незаконному заволодінню транспортним засобом.....	239
Суховіліна А. О. Актуальні питання законодавчого регулювання реабілітації в кримінальному судочинстві.....	240
Лециук К. Б. Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування злочинів, вчинених з використанням цінних паперів.....	243
Кочура А. В. Реалізація принципів кримінального судочинства в закріпленні процесуального статусу неповнолітнього потерпілого.....	246
Піддубняк Г. О. Використання предметів та документів, які подано державними органами та їх посадовими особами, при вирішенні питання про порушення кримінальної справи.....	249
Фролова І. В. Тактичні рекомендації організації розслідування торгівлі жінками з метою їх сексуальної експлуатації.....	251
Штих О. В. Використання показань технічних приладів та засобів при доказуванні по кримінальним справам	253
Вовк Я. С. Досудебное следствие как ведущая форма расследования уголовных дел.....	255
Долматова В. О. Можливості використання засобів масової інформації під час розслідування злочинів.....	259
Петрушенко А. О. До питання про механізм слідоутверення в електронному середовищі.....	261
Русакова М. С. До питання про планування судового слідства в кримінальних справах.....	262
Малиновська Т. М. Поняття та ознаки стадії досудового слідства.....	264
Мірковець Д. М. Деякі шляхи оптимізації та вдосконалення досудового слідства у сучасних умовах.....	266
Татаров О. Ю., Шевишен А. В. Щодо питання реформування системи органів досудового слідства в Україні.....	269
Борідько О. А. Організація міжнародної співпраці з правоохоронними органами зарубіжних країн при розслідуванні злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми.....	271
Граділь О. І. Організація взаємодії органів досудового слідства з	

суб'єктами оперативно-розшукової діяльності на стадії порушення кримінальної справи і організації досудового слідства.....	275
<i>Топчий В. В.</i> Використання спеціальних знань в діяльності слідчих під-розділів: проблеми та шляхи їх вирішення.....	278
<i>Тацій М. С.</i> Основні засади індивідуального запобіжного впливу	282
<i>Ліховицький Я.О.</i> Місце і роль прокуратури у координації дій правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю	285

Наукове видання

ДІЗНАННЯ ТА ДОСУДОВЕ СЛІДСТВО В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ: сучасний стан та шляхи удосконалення

Матеріали науково-практичної конференції
22 жовтня 2010 року, м. Харків

Підп. до друку 15.12.2010. Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 17,1. Обл-вид. арк. 19,5.
Тираж 300 пр. Зам. № 000.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, м. Харків, 61080
Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008

